A

POGÁNY MACYAROK

VALLÁSA.

IRTA

KÁLLAY FERENCZ.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGI R. TAG S VOLT KIR. SZÁZADOS-HADBIRÓ.

A KISFALUDY TÁRSASÁG

ÁLTAL

ÖTVEN ARANYNYAL JUTALMAZOTT

MYTHOLOGIAI PÁLYAMUNKA.

A CSIKSZEREDAI RÓM. KATH. FŐGIMNÁZIUM TANÁRI KÖNYVTÁRA

PEST.

KIADJÁK LAUFFER ÉS STOLP.

1861.

Nyomatott Wodianer F.-nél.

A

HAZAFISÁGNAK ÉS NEMZETISÉGNEK.

ELŐSZÓ.

Azon férfiu, ki e munkát irta, ez év első napján életének 72-ik évében meghalt.

Művét alólirott mutatja be, mint reá bizottat.

Ajánló levele e mythologiai nagy munkának a Kisfaludy-társaságnak 1860-ik év julius 29-kén Pesten tartott üléséből kelt határozat, mely szerint az 1848-ban érkezett mythologiai nyolcz pályamunka közül Péczely József, Szontagh Gusztáv és Toldy Ferencz megbizott tagok egyértelmü tudósitásaik alapján az ezen társaság által kitüzött ötven arany jutalom és b. Jósika Miklós ur által ehhez ajánlt ezüst emlék-billikom, egyértelmüleg ezen V-ik számu, ily jelmondat alatt: „Milyen az ember, olyan az istene“ benyujtott munkának itéltetett oda.

A munkát illetőleg, mely nyolcz versenytársa felett vitte el a pálmát, a társaság nem látta ötven aranynyal eléggé megjutalmazva, s azzal kivánta elismerését tanusitni, hogy annak tulajdoni jogát visszabocsátotta szerzője kezébe.

Ohajtásunk s reményünk teljesült, midőn Lauffer és Stolp urak a munka kiadójául vállalkoztak.

Mi a munkát, melynek tárgya Ipolyi Arnold „Mythologia“ czímü munkája által közfigyelem és részvét tárgya lett, tisztelettel ajánljuk a magyar közönség szives figyelmébe.

Pest 1861-ik Sz.-Iván hó 15-én.

Ifj. Rső Ensel Sándor m. k.

A pogány magyarok vallása.

Bevezetés.

A pogány világot minden igazságtól megfosztani nagy méltánytalanság — irja Kröger — s történet ellenies, mert a babonáknak is hit alapjok van, s a tévelygés gyakran nem más, mint rosszul értett, balul felfogott igazság. Az ős világi vallásos eszmék bár mennyire is megkevertetvék anyagisággal, azoknak tisztasága, vagy jobban mondva fénye soha egészben ki nem aludt, mint Eusebius praep. evang. 1. 7., Augustinus de Civit. Dei 1. 16. bizonyitják. Az ős világi időszakban sem hagyott fel az isten végkép az emberiséggel, a pogány népek szellemi élete nem volt merő üresség, nem lehet azt jelentéktelen, babonás hazugsági életnek tekinteni, mert a becsúszott helytelenségek nagy száma mellett is az istenről való tudatnak mindig befolyása volt az életre, állományra, müvészetre s tudományra. [1])

Kezdetben az ember magában érzette az isteni szellemet, érzelmei őt összecsatlák a teremtővel; az egy boldog kor volt, az arany idő kora, melyben az emberek vallásban is összeegyezőbbek voltak, mint mikor külső-

[1]) Kröger Abriss der indisch., persisch., chines. Religionssystems, p. 340.

ségekben szétfoszlának, s az egyetemiséget egyediség váltá fel. Ily boldog korra mutatnak a régi hagyományok, melyekre utalnak az indusok Veda czimü könyvei, a persák Zendavestája, Moses első könyve, Jób vagy Hiób patriarcha, Hesiodus, Herodot Tacitus a hellen s latin költők, sőt a korán sok helyei is, melyekben Mohammed, Ádám, Noé, Ábrahám vallásáról szól, mire vissza akarja hiveit vezetni.

A külső isteni tiszteletnek legrégibb alakját áldozati szertartások tették, minden család saját házi oltáránál, a pásztor nyájából, a vadász vadjából, a földmives termányeiből mutatá be az áldozat zsengéit. Mig status nem keletkezett a legöregebb családfőnök áldozott, miután több családcsoportok testületben egyesültek, a legvénebbre került a sor, papság csak akkor keletkezett, mikor valamely hatalmas egyed kitüntetvén magát, uralmát mások által elfogadtatá, ki aztán státusa isteni tiszteletének végbevitelét a papságra ruházta át. [1])

A láthatlan főlénynek képes tiszteletét vagyis a bálványozást Dio Chrysostomus (Orat. XII. p. 405) igen természetes okokból rég kimagyarázta, midőn igy ir: „Jobb volna, ha az isteni lénynek semmi bálványképet nem csinálnának az emberek, elég volna az égre feltekinteni, kinek esze van az, azt tiszteletben tartja. De nagyon kivánja minden ember az istent a maga közelében látni, azt tisztelni, annak szolgálni, áldozattal s koszorúkkal elibe járulhatni. Mint a gyermekek kiváncsian tárják ki kezeiket a tőlük eltávozott szülőik után, igy az emberek is isteneikkel mindenkép együtt akarnak lenni, kiket mint jóltévőiket, velök rokon valóságokat méltán is szeretnek; sok barbár nép müvészet hiánya miatt he-

[1]) Schrader germanische Mythologie Berlin 1843. p. 275—277.

gyeket, terméketlen fákat idomtalan köveket nevezett isteneknek, azon szende csalódásnál fogva, mely képzelteti, hogy az óhajtás, az óhajtott kép által kielégittetik. [1])

A jelképes isteni tisztelet durva bálvány-imádásra könnyen fajulhat el, minek tudatlanság, szajkói szoktatás a főbb okai; a persák, kik a fő lényt világosság s naptűz képében tisztelték legtovább megőrizték tiszta vallásokat a bálványképektől, a Zendavesta szerint ők különbséget tettek az eredeti és anyagi tűz közt, a láng az intellectualis világosság jelképe volt, lángra lehelni is vétek volt, az anyagi tűz ellenben az eredetinek volt jelképe, [2]) de később I. Xerxes és II. Artaxerxes közti időszakban már a bálványképek tisztelete köztük is lábra kapott; a mythraképek férj- és nőnem-alakban elterjedtek, s nemcsak a tudatlan köznép, de a magusok által is tiszteltettek. [3])

A zsidóknak is a szent tűz Jehovának jelképe volt, Levitic. c. 8. v. 4., quia hodie dominus apparebit vobis, s e mondat után Mózes főpapnak felkeni Áront fiával együtt, Áron megkezdi hivatalát s áldozik, melyet végezve mondatik Levit. c. 9. v. 6., apparuisse gloriam domini toto populo spectante et vidente egressumque ignem a facie domini consumpsisse super altari holo caustum et adipes hocque viso, populum laudavisse deum et cecidisse super faciem suam. [4])

És ez a Jehovát tisztelő népfaj később szinte kivált Salamon idejében annyira elsülyedt a bálványimádás-

---

[1]) Jakobs vermischte Schriften III. 550.

[2]) Zendavesta edit: Klenker I. 44. és Anhang II. p. 127.

[3]) l. Westergaard közléseit a persa régi ékfeliratokról – Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes VI. 13. 1. Heft pag. 167.

[4]) l. több helyét a leszállott égi tüzről Buxtorfban „Historia ignis sacri et coelestis“ czimü értekezésében in Thesauro Antiquitatum Sacrarum vol. x. auctore Biasio Ugolino in fol. Venet 1749.

ban, hogy Josía királynak sok munkába került Jehova házát a sokféle bálványtól megtisztitani, mint Bohlen es De Wette azt bőven kimutatták.

A különböző babonás vallásformák közt, melyekben az anyagiság erőt vett a szellemiségen leginkább figyelmünket igényli a schamanismus, mely Neumann szerint a buddhismus romján épült fel, korán felhatott északi Ázsiába, china-mongol földön, egész Sibériában az Altai s Ural hegyek lakosai közt mély gyökeret vert magának. A finn-ogor, turk-tatár, mongol s tungus népfajok még ma is nagyrészben annak hódolnak, kivéve a keresztény s lámai hitre térteket, de ezek közt is még a régi schamanismusnak sok maradványai fennmaradtak keverve a Zoroasterismussal, melynek szinte nagy kihatása volt keletre és nyugatra a persa birodalom fényesebb időszakában, mint az Schmidt, Müller, Meiners, Tychsem, Foucher tudós munkáik által igazolva van. [1]) A buddhismus — mint Neumann irja — mindenesetre az északi tatár népfajok által csúszott be Chinába, azonban e népfajok (hunnusok, mongolok, tungusok, turkok, finnusok) nem állván szoros egybeköttetésben a brahmanismus s buddheismus déli pontjaival, csak az árnyékát kapták meg a vallásos müveltségnek, visszaestek babonáikba, s a bűvölés varázsolás pótolták a vallás helyét. Kezdetben e tatár népfa-

---

[1]) Forschungen im Gebiete der älteren religiosen politisch und literarischen Bildungsgeschichte der Völker Mittelasiens. Petersburg 1824 von Isaae Jakob Schmidt, p. 147. Der ugrische Volksstamm von Ferd. Müller. Berlin 1. B. 1837 p. 165. 300, II. B. p. 329. 359. 388. et passim. Allgemeine kritische Geschichte der Religionen von E. Meiners 1. B. Hannover 1806 p. 142. 488 s. t. b. Tychsen de Religionum Zoroastricarum apudexteras gentes vestigiis, in Comment. Societ. reg. Scient. Göttingensis Vol. XII. 1794. Traite Historique de la religion de Perses par. l. Abbe Foucher a franczia királyi acad. évkönyveiben 1789 in 4-o tom XXV. p. 99. t. XXVI. p. 253.

joknak valóságos schamán papjaik voltak, a közlekedés megszüntével eltünt a lélekvallásokból, mely eltorzitott külső alakokra, szertartásokra feloszlott. [1])

A schamanismus mint műszó használtatik az utazók könyveiben, kik az északi sark néplakosainak életmódjokat szokásaikat leirták, ámbár az ma már szorosan véve a dolgot nem illetné vallási szertartásaikat, melyeknek főrészét a varázslás teszi, mint tette hajdan is, mielőtt schaman papok hozzájok felvergődtek, s egy tisztább vallásnak némi árnyéklatait reájok tolták, épen ugy, mint a keresztény térítők is hazánkban három század lefolyta alatt küzdöttek a magyarokkal, kunkokkal, kikre az oklevelek szerint umbram christianitatis impresserunt.

Sarkalatos dolognak tartám a schamanismust itt szóba hozni, mert majd ki fog tetszeni, — hogy a kijött magyarok pogány vallása az északi sark népei közt ma is divatoshoz igen sokat húz, a homályos pontok abból felvilágosithatók, kivált bűvölés s varázslás, temetési szertartások s áldozatok tekintetében. Szűken folynak

---

[1]) Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes III. B. 1. Heft p. 127. Saman és S'raman'a sanskritul asceticust bűnbánatos papot jelent, a buddha papjainak mellékneve, a bráminok korábbi időszakában a bölcselkedőknek volt közneve: Chinai átirása Chamen, Abel Remusat szerint — szorgalmatos magát megtartóztató (Recherches sur les langues tartares 1. 133) De-Guignes chamon, sammen sem chinai névformákban emliti s hozzáteszi, hogy Chinában Buddha követői igy magyarázzák a nevet „Saman celui qui sait appaiser tous ses passions et se reduire á l' étatdu néant"; tehát a magyar semmibe esik vissza, leggyakoribb nevek ugymond Chinában a sem l. Memoires De l' acad. royale des inscript. t. XXVI. p. 774. Valljon Villa Schama in ritu expl. ver. 1219-ből, genus Soumen Kézában s Thurócziban, melyből valók Béla, Keve, Kaditsa hunnus vezérek, később semjéniek mint Wagnerben Nicolaus de Semjén 1415-ből (collect. geneal. Decas 3. p. 13.) nem a schaman név mássaié? hogy a hunnusok buddhát tisztelték ázsiai laktokban, chinai kútfők után bizonyos tény.

különben is a bel- és külföldi krónikák tudósitásai pogány őseink vallásáról, mert az irók keresztények levén, véteknek is tarták arról körülményesen is irni, a mellett más pogány-emlékek, művek, népdalok, még a pogány-nevek kiirtásában is a papok kezet fogva a királyokkal hatalmasan működtek, s merő áhitatosságból nem gondolták meg, hogy mind az nemzetiségünk, múlt történeteink s jövendői tudományosságunk nagy kárára tetemes csonkitással történendik meg, a mit jelenben a maradék csak mély fájdalommal érez, s fájdalmát némileg csak azzal enyhiti, ha a tudomány és bölcselés utján a mennyire lehet — a pogány magyarok ősi világát bár vázlatokban is ujban felépitni törekszik.

ELSŐ RÉSZ.

A kitüzött kérdés főpontja imigy hangzik „Mit lehet a régi bel- s külföldi krónikákból s egyéb emlékekből, valamint a hagyományokból némely fennmaradt babonás erkölcsökből, s végre a nyelvben találtató nyomokból a pogány magyarok vallási hitéről és szertartásairól bizonyosat vagy hihetőt kivonni? Ez a főkérdés, a többi egyes pontok kivétel nélkül ezalárendelvék, szükséges azokra is felelni, mert a főkérdés felvilágositására tartoznak, de mivel azok nagyobb részben etymologiai fejtegetést kivánnak — jónak láttuk ezeket pályamunkákhoz egy külön álló tóldalékban csatolni, ámbár nem kerülhettük is el, hogy magában a pályamunkában is némi szó magyarázatoknak helyt ne adjunk, olyanoknak t. i., melyeket vagy a szóba hozott tárgy vizsgálatok szükségeltek, vagy pedig a tóldalékból legjobb akaratunk mellett is időhiány miatt kimaradtak, és mégis érintetlenül sehogy sem maradhattak.

Szerény felfogásunkhoz képest a főkérdésről, s az azzal kapcsolatban álló egyéb részletes kérdéspontokkal pályamunkánkkal ugy intézkedtünk, hogy a kérdéses kútfőkben szétszórt, kapcsolatos rendezetben sehogy sem álló tudósitásokat, töredékes megérintéseket, nagyobb s kisebbszerü okulásokat, a mennyire a kész anyag megengedi bizonyos egységi szempont alá húzzuk, hogy a tárgykép minél jobban kiemeltessék, az olvasó figyelmén is segitve legyen, mely ily bonyolodott,

tisztulni csak most kezdő dolgokban könnyen ellankad, ha magát kormánytű (compass) segedelmével nem tájékozhatja.

Minden egyes alkatrészeit a pogány magyar vallásnak, mennyiben azok az érintett kútfőkben fellelhetők, s a főkérdéshez csatolt pontokban kiemelvék, az itt következő osztályozat szerint adandjuk:

Első rész.

A magyarok istene.

Ebben az 1. §. az isten neveiről, a 2. §. az egy vagy több istenről, a 3. §. a bálványokról közli a felvilágositásokat.

Második rész.

A papság.

Itt az 1. §. a tátosok vagy jósok, 2. §. a tátosok foglalkozásai, 3. §. a varázsló nők érintetnek meg.

Harmadik rész.

Az isteni tisztelet-módok.

Ebben 1. §. a szent helyekről, 2. §. a hús-áldozatokról, 3. §. az ital-áldozatokról, 4. §. a véresküről tétetik előadás.

Negyedik rész.

Itt az 1. §. a temetkezési szokásokat, 2. §. a kún sírhalmukat tárgyalja, a 3. §. a kardtiszteletről s hadjáratról, 4. §. a műveltségi állapotról nyújtnak felvilágositást. Ez utólsóban a székely hunnus irásmód s más egyéb nemzeties szokások is megérintetnek, melyekkel a pályamunka be is fejeztetik.

Első rész.

A magyarok istene.

1. §.

Az isten neveiről.

Az isten névszót a persa vallásból kölcsönözték őseink, az időt, mikor az történt, bizonyosan elhatározni nem lehet, hihetőlég a sassanidák időszakában esett meg (223—632. Kriszt. után) mint az isten szó alatt a nyelv tudományos tóldalékban kifejtettem. Istent jelentő névszók nyelvünkben meny (coelum) ur, jó, ég, (coelum) teremtő, él, vagy élő, nap, hold, melyek az emberiség arany korából át örökölvék, s más nyelvekkel is rokon értelemben közösök, melyek szinte a tóldalékban bő felvilágositással ellátvák.

Kalmár emliti még a magyar tangri isten nevet [1]), mely régi magyar felirásokban góth betűkkel irva olvasható volt, ezeknek nyomába nem jöhetvén, csak azt jegyzem meg, hogy a tangri tatár formája a magyar tengerszónak, s dominus Tenguri in ritu expl. verit. emlitve van a XIII. században. Mind a lámai, mind a schamanisták földén szélesen elterjedt névszó az, isten, tenger, ég jelentésben. Tappe igy ir a mongol lámaismusról, mely mint már tudjuk, schamanismussal van ke-

---

[1]) Prodromus idiomatis scythico mogorico chuno avarici 1770. p. 42.

verve „Tengeri = Götter mit leuchtenden Angesicht“ napban, holdban s csillagokban laknak, ezek a Burkhánok vagy férfinemü véd istenek. [1])

Arndt igy ir „Tangri nevü istenek van a nógai tatároknak, kirgiseknek, jakutoknak, mely név tängri, tengri, tangara, tjengro, tjangri, tingeri alaki változásokban fordul elő Siberiában s a mongol földön, eget, ég urát vagy atyját jelent, s hihetőleg a chinai tien, tjen, tjän (= ég) szókkal egyező. [2])

Klaproth szerint japánul is teng, ting = ég, a chinai nyelvjárásokban tian, tin, tinn, bukarul pedig tuanger gazdagot jelent, a magyar is használja tenger szót bőség kijelentésére. [3])

A régi hiungnuk — némely tudósok szerint hunnusok, mások szerint tuk faju népek — szinte éltek e szóval, mert Klaproth chinai közlések után épen a tängri szót hozza fel nyelvökből, hogy az nálok, mint a törököknél eget jelentett. [4])

Abel Remusat vele kezet fog, midőn igy ir: „tangri kétes jelentésü szó a török nyelvben, tán a mongol tagera (= elevatus) gyökjében rejlik, az anyagi és szellemi eget értik alatta, minden dolgok teremtőjét. A hiungnuk királyai Tangri koutu czimet viseltek (= ég fiai), e szokást később a mongolok is felvették, a Thoukievu török népfaj is Po-tengri nevü istent tisztelt (= föld istene) a Seldzsuki turkok pedig Kauktengri istent imádtak, mielőtt az islami hitre tértek volna (= kék tengri). A kivándorlott turk fajok Remu-

---

[1]) Geschichte Russlands. Leipzig 1828. I. 314.

[2]) Arndt über den Ursprung der europäischen Sprachen. Frankfurt a. m. 1818. p. 314.

[3]) Asia Polyglotta p. 248. 331. 368.

[4]) l. c. p. 212.

sat szerint a buddhismusnak nem hódoltak, hanem volt egy főistenek, s a mellett voltak védő géniusaik. [1])

Schmidt Jakab pétervári academicus a mongol nyelv főbúvárja tägri, s tängri mongol tänggeri kalmuk szó formákról jegyzé fel, hogy az istent jelentő névszó, s Tschingiskan viselte is a Tangri kutu czimet. Pallás szerint a mongol schamanisban Okin-tengeri az ég szüzét jelenti, tehát nőnemü véd géniust, mert voltak férfinemüek is vagy Burkhánok. [2])

Azonban a magyar tenger szó jelenben nem jelent eget, de bizonyosan ázsiai laktunkban a kiterjedt égre is használtatott az, mint most a kiterjedt vizekre használtatik, s ily értelemben Ázsiában is divatos az máig is, mert magas Ázsía déli szélén megkapjuk Tengri nort vagy az istenek tavát, Turkistánban megvan a Tangar vizfolyam, a Boulkáts tónak is kirgis neve Tenghiz vagy magyarosan tenger; China északnyugati határát tették a 3-dik században a Thian schan vagy égi hegyek, ezeknek ma is Tengri tach neve van a török nyelvben, s a Boulkáts szép tó ott közel terjedt el, hihetőleg őseink ez ázsiai scythiában laktak is, mert Chinával való érintkezéseik mellett nyomatos okok szólnak. A kirgis tenghiz és a török dengiz mandschu nyelvben már tenggin, mint Gabeleny tanitja, Strahlenberg szerint a tongus nép nevet is ide kell venni, mely nem disznót jelent, hanem tengert, ők viz mellett lakók, mint a su-mongolok vagy vizi

---

[1]) Recherches sür leslangues tartares t. 1. p. 297.

[2]) Schmidt phylologisch kritische Zugabe zu den zwei mongol original briefeen der Könige von Persien Argun und Oldschaitu. Petersb. 1834. p. 29. ismét Forschungen im Gebiethe der älteren religion. Bildungsgeschichte der Völker Mittelasiens p. 67. Pallas Sammlungen histor. Nachrichten über die mongol. Völker. Petersburg 1801. p. 345.

mongolok. Tangara láthatlan istent emlit a jakutok közt is, s Stählenberg, ki helyben szedte tudósitásait össze hiteles iró, s maga idejében nagy készültséggel irt. Ritter a mongol mythologiára hivatkozva Budantschárról — Tengri fiáról irja, hogy Onon nagy folyóvizhez ment lakni, karvalyt fogott, mely számára ludakat, kácsákat hordott élelemre, s uj lakának neve Tenggeri chura jelenben is Pater Hijacynth szerint (=ég esője). Ritter felhordja még Tingri völgyet Népálban, tingri nagy síkságot ugyanott közel, Tingri Tubet völgyet, mely igen termékeny s dei prosperitással értelmeztetik (több?) hol sok kastély áll, nevezetesebbek a Tongricola s Tingri-sanna nevüek. Persiai Kurdistánban is a persa Tai-rud viznek kurdul Tangera a neve, de Pott nem meri ezt a tengerszóval egybekötni, ő Tangerosnak irja, s a persa Taj-rood elcsavarásának véli, ámbár maga is a pehlvi tedjera szót megemliti, melyet a Zendavesta gyakran használ, mint a folyóvizek köznevét. — Ssanang Szätsän mongol történetiróban tenggis mindig nagy tengert jelent, ma a mongolok, különösben a kalmukok csak a nagy tókra használják e szót Schmidt szerint, az Oceán neve nálok Dalai, Tengri noor vagy istenek tava mellett; megemliti végre Klaproth tübeti földön a Tongor földet és Tingri várost is, — Neumann pedig legujabb koszorúzott munkájában Maeotis egykori scytha nevét Temerinden, mely görög s latin irók szerint tengeranyját jelenté, cytha nyelvben a török tengis-ana (= tenger anyja) után magyarázza, mely konstantinápolyi kimondás szerint Temisana.

A mongol tengis a mongol szótár tükörben Klaproth szerint igy magyaráztatik, „ein tiefes Gewässer, welches ausgebreitet ist, dessen Gränzen und Ufer

man nicht ersieht", tehát egészen a magyar tengerszó értelmében, a khukhu nort vagy kék tengert is Tengisnek nevezik a mongolok, mint a Balkhasch vagy Bulkáts-tót is kiterjedésekért. [1])

Ezeket igy tudva azt kell következtetnünk, hogy ha csakugyan magyar régi felirásokban a tangri isten név előfordult, azt a kúnsági tatártelepek használták, kikről Jernei bő tudósitásokat nyújtott, lakok Tataria név alatt emlittetik a 17. századbeli összeirásban, s hogy ezek nogai fajuak voltak Hammer idézeteiből is kivehető. [2])

Székely István krónikája emliti a magyarok Damasek istenét is „Niolcz szász niolczvan niolcz esztendőbe." A Magiarok ez eztendőbe ismét kiindulanak a scithiábol, kiket keet dolog indita fel. Első a Chabanac az Atila fiának testamentuma, a ki innet oda ment vala, ki mikoron meghala, a DAMASEC istenre kiszelitette őköt, hogy ha meg sokasodnánac esmét e Pannonianac földet elfoglalnac." [3])

Nem merném Cornidessel ezt mesének tartani, mert ha igaz is, hogy Heltay csak Székely Istvánt irta ki, de oly gondos iró, milyen Székely István volt, e hagyományt magától nem költhette, kellett annak az ősi száj hagyományokban lét alapjának lenni, természetesen

---

[1]) Nouveau journal asiat. Nro 81. p. 190. 195. 198. Gabelencz Jakob. für wiss. Kritik 1834. Nro 30. ismét journ. asiat. Nro 70. octa 1833. p. 282. Strahlenberg Das Nord und östliche Theil von Europa und Asien. Stockholm 1730. p. 51—62. Ritter Erdkunde 13, 333. 508. II. 414. III. 41. 80. 97. V. 758. VI. 2-te Abtheil. 443. Zeitschrift für die Morgenkunde III. B. 1. Heft, p. 56. Schmidt Forschungen p. 17. 38. 67. Neumann die Völker des südlichen Russlands. Leipzig 1847, p. 12. Asia Polygotta p. 263—265.

[2]) Tudomány Tár 1842. Martius 1. 163. Hammer die goldene Horde, p. 263. 264.

[3]) Chronica Mundi folio 149. Cracoviae 1558.

hunnusi beszövésekkel keverten, s az idő számot is elferditve, mert Kaba 468. hallván meg, ha volt is végrendelete az a magyarok kijöveteléig feledékenységbe mehetett. Hogy a hunnus főnökök irni tudtak, hogy volt különös hunnus irásmód azt Priscus tanusitja az egyidejü iró, s legujabban Neumann azt mint főpontot kiemelé az ázsiai hunnusok dolgaiban, [1]) de mindezt most még mellőzve szem előtt nem téveszthetjük, hogy csaknem általános jellemző vonala az magyar krónikainknak, mely szerint őseink Attilla utódjainak tekinték magokat, tehát a hunnusokról való hagyományoknak széles alapjának kellett lenni, melyekről legalább annyi történetileg is bebizonyitható, hogy hunnus maradványok magyar népfajhoz csatlakoztak, s abban felolvadtak.

A székelyek hunnus származása, hunnus irásmódjok csak ez uton kerekedhetett ki, miket szinte merő költeményeknek venni nem lehet. Székely István csak elbeszélője a szájhagyománynak, mely a Damasek isten nevét fenntartá, az aztán más kérdés hunnusok, magyarok vagy tán ismaeliták tisztelték-e azt? a criticának tiszte a hagyomány ruházatjain fenn nem akadni, hanem azoknak redőzetjeiből, valami hitelest, valami megállhatót kiszedni, vagy pedig a non liquet-et bevallani, s jövendőre bizni az ujabb felvilágositást.

Damasek a syriai Damask város neve, hová az islam hitü magyar ismaeliták kereskedés és tanulás végett kijártak, könnyen megeshetett hát, hogy a magyarok ezen más hitü felekezetjeiknek istenét Damaseknek hivták a kalifák egykori fővárosáról, mely név mint több más, például a Kulifai család név (=Kalifa) itt köz-

---

[1]) Asiatische Studien 1. Th. Leipzig 1837. p. 126. 131. 138.

tünk meghonosodott. Dámos és Dámotz faluk vannak Biharban, Zemplénben, Dömös falu van Esztergamban, Dömsöd Pesten, Vas két Dömölk falut számlál, Szalában Döme földe van. Csúzi Damaskot Dömötznek irja; az 1300 oklevél Damasa földet emlit „Elisabetha vidua Comitis Herbordi — possessionem suam Várda (ma Maros-Váralja) simul cum terra Damasa földe nuncupata, ubi ecclesia lapidea in honorem S. Trinitatis est constructa.“ [1])

Magyar Szótáraink már e névszókat nem tudják értelmezni, világos bizonyság arra, hogy azok keletről átültettek, s épen Syria történeteiben felleljük Rusin Damas nabáth királyt, ki Elath földet elfoglalta s Syriához kapcsolta, a királyok második könyve szerint Damaskust egykor nabáth nép lakta, Sánnel prófétában már (II. c. 8. v. 5.) Aram Dammasek föld van emlitve, melynek Damask a fővárosa, Justinus irja „nomen urbi a Damasco regno inditum, in cuius honerem, syrii sepulchrum Arathis uxoriseius pro templo coluere. [2])

Ily átültetés a Haláp puszta neve Biharban, hol egykor ismaeliták laktak Haleb város nevétől közel Damaskushoz, tehát a Damésekről való hagyományt koránt sem kell koholmánynak venni, mint Cornides tette, annak történeti alapja van; törvényeink számosak is az ismaeliták téritéséről, a hagyomány keverten jött át a XVI. századra, mikor Székely István azt feljegyzé. Hogy pedig az ismaeliták Syriába kijártak arról eldöntő helyet közlött Frühn Jakut egykoru arab iróból, kinek kérdezősködéseire a magyar ismaelita igy felelt a többek közt: „lingvae cultusque et habitus par nobis ratio

---

[1]) Notitia veteris et novi capituli Ecclesia Albensis Transylvani, Ant. Szeredny Albo Carolin 1791. p. 17.

[2]) I. 36. c. 2.

est cum Francis (=Hungaris) una cum ipsis militamus — — has autem petimus regiones in scientia juris sacri studium posituri. Reduces in patriam omni honoris cultu a civibus nostris excepti, rerum sacrarum curae praeficimur.“ [1])

Nem kell itt azt is feledni, hogy már a vezérek idejében ismaelita csapatok szállongottak hozzánk mind a volgai, mind a Duna melletti Bulgáriából, tehát a hagyomány megszállásunk első időszakában vert magának gyökeret. A bolgár ismaeliták már rokonfajuak lévén a magyarokhoz, mint a Jakutból felhozott fölebbi nyilatkozat is mutatja, a volga bolgároknak szinte Almus nevü fejedelmek is lévén, s Luitprandis e rokoság mellett szólván, a Damasek isten neve ennyiben magyarnak is vétethető, ámbár őseink Bachmuthot vagy Mohammedet nem tiszteltték, mint azt a magyar földi ismaeliták tették. [2])

Azelőtt, mig a parsismusból át nem szivárgott hozzánk az isten név szó, hihetőleg eleink a teremtő szót használták az isten kifejezésére, melylyel azonban későbben is éltek, s az máig is felváltva használtatik nyelvünkben. — A Halottas beszédben teremtője=creabat, creans Révai magyarázatja szerint, előjő abban im ez kifejezés is: „mennyi milostben terumteve eleve miv isemucut adamot. [3])

---

[1]) De Baschiris quae memoriae prodita sunt ab Ibn. Foszlano et Jakuto Petropoli 1821. és Bülletin scienti f. t. IV. Nro 2. 3. a Bulgárok Bagdádba járásáról, mely értekezést Frähn oct. 20. 1838 olvasott fel acad. ülésben l. Quatremere derék értekezését is a nabáth népről nouweau journ. asiat. Nro 86.

[2]) Luitprand mint Otto császár követje Nicephorhoz panaszkodott, hogy az asztalnál a magyar öltözetü s beszédü bulgár király követjét elibe ültették, s a görögök azzal himezték el a dolgot, hogy a bulgár király rokona Nicephornak. A történetet előadja Inchoffer Annales eccles. Vol. 3 p. 117. ad annum 968.

[3]) Antiqu. liter. Hungar. p. 35. 132.

Hogy ez eredeti neve volt az istennek, kitetszik vagy csak onnan is, hogy ma is a pogány finn népfajok közt mint fő Isten-név a maga épségében fennmaradt, s áldozatjaikkor használtatik. Klaproth következő alakjait mutatja fel a névszónak isten értelmében a finn csapatoknál u. m. tarom, tarm, torom, torym, torim, torm, täri, tora; megemliti Tormiogon megh-et vagy Torom megyét osztják földön. Erdmann szófüzérében az osztjákok isten neve torüm vogulul is az. Müller a permi vogulokról irja, hogy ma nem barlangokban áldoznak az ugynevezett Torom Satkadugban, hanem erdőkben vannak elsövényezett helyeik, torom v. torym közneve az istenségnek szinte mint az osztjátékoknál is, ki a napban s holdban lakik. Ezen toromnak fő ünnepe Jelbola vagy az isten megjelenése, égből lejövetele, másképp ez a nagy tavasz ünnepe, mikor kezdődik az esztendő. A votjákok, cseremiszek, tschuvaschok egyeznek e szokásban velek s a keremet készitésében, hol az ünnep tartatik; a pogány tschuvaschok könyörgéseinek formulái Tur-surlaga Torbiter a fő isten Tor, vagy Tora után.

Mone igy ir a lappokról, a családfő Tiermest tiszteli a szent helyen közel házához, Thiermesnek magas kősziklákon is voltak szent helyei, a 16. században még 30 ily szent hely név ismeretes is volt, például achiakik vári szent hely, az az öreg Tiermes hegye (avkiak = a magyar ük, vári = hegy s vár) Tiermesnek, mely képe fából volt készitve, feje nyirfagyökér kerek tekejéből kifaragva arczvonalok nélkül, a dereka is nyirfadarab volt, melyen kalapács volt keresztül dugva, fején egy darab tűz kova. — E leirás szerint a skandinavi Thor istenre ismerhetni, ki a mennydörgés, villám s később hadisten is volt, s alkalmasint ekkor már a lapok

vallására nagy befolyása volt a német fajak pogány hitének, a minthogy a lapok Storjunkare nevü más istenek a svéd nyelvből kimagyarázható (= nagy ur). Azonban a német Thor isten is valamikor egy lehetett a Tor vagy Tora s Torom stb. istennel, mert Mone fejtegetései szerint Thornak alapos értelmezése: „Das Übergewicht der allgemeinen organischen Lebenskraft über die unorganische Materie, der kämpfende Sonnenheld", s ennek ugymond fő tulajdonai a termékenyités s áldás, mely eszmék a magyar teremtő szóban benn foglalvák. Scheffer a lappok istenét Torusnak irja, máskép Turrisas, szájhagyományaikban, ugymond Torrus nevü királyokról is van szó a régi Torro, Thurro, vagy Tor nevü isten név után. Luhbe lapp megyében Tiermesnek mellékneve auke = nagyatya, (ez a magyar ük) Leem a lappok Diermes istenéről irja, hogy az a scytha Tarami; a Thor név, ugymond, az ő missiója idejében többé nem használtatott lapp földön.

A lapp szájhagyomány Torrus vagy Torro királyról, ugy látszik, összefügg a scytha hagyománynyal, kiknek Idanthyrsus király nevét feljegyzék a görög irók, a nevet azonban csak az alexandriai Clemens közlé hiven, Iden Turának irván, mint azt már Bél Mátyás s utána Strahlenberg ésrrevették, Schafarik Idan Turas olvasást is közöl, azonban még nem bizonyos, s hogy az érintett névformák a germán Thor, vagy Thörr isten nevével kapcsolatban állanának, mely Grimm Jakab szerint a Thunar (= Donner) összehuzása, a lapp Tiermes vagy Diermes inkább ugyanazonitható a finn torom, torm, torym s magyar teremtő szókkal, a scytha tarami névről hallgatnak a kútfők, hihetőleg Leem azt a kelta taranis vagy ta-

ramis mennydörgő istennel zavarta össze, melyről Pott és Diefenbach felvilágositást adnak, s mely a germán thorral egynek vehető. [1])

Nagy és kisteremi helység nevek az 1630. oklevélben Benkőnél, oppidum Terem Oláh-Miklósban (in Hungaria c. 14) mindenik Erdélyben a terem törzs ige szóra utalnak vissza, mint oda tartnak Torom patak neve Dauriában, s Torom tó név ugyanott, az ott lakók Katzagán tőkéből valók, s láma vallást követnek. [2])

2. §.

Egy vagy több istent hittek-e a pogány magyarok?

Cornides azt állitja, hogy egy istent hittek, s anonymus helyét „diis immortalibus magnas victimas fecerunt“ (c. 13) emphasisnak veszi, mivel az iró maga magát lejebb kijavitja, mely szerint Árpád csak az egy istenhez könyörgött „dux Arpad, cuius adjutor erat Do-

---

[1]) Asia Polyglotta p. 213. és tab. 14. 28. 29. Erdmanns Reise, II. Th. 2-te Hälfte, Lepzig 1826. p. 233. Müller, der ugrische Volksstamm. I. VII. II. B. 960. Mone Geschichte des Heidenthums in nördlichen Europa. Leipzig 1822. I. 21, 401. Joh. Schefferi Lappland Frankf. 1675, p. 64. 103. Kund Leems Nachrichten von den Lappen, Leipzig 1771, p. 3. 221. Math. Bel de veteri liter. scythica secti, II. §. 11. Strahlenberg l. c. p. 115. Diefenbach, Certica 1. 140, s Pott a hálai folyóiratban, Ergänzungs-Blätter 1840. Nro 39.

[2]) Ritter, Erdkunde I. 145. 152. itt ugyan a torom kereknek értelmeztetik, miért? okát nem adja az iró, azonban a persa torym vagy tariim útba igazit, melynek épen ez az értelme, s a turkománok kerek sátorait is igy nevezik, jelent az még eget is, város neve is Lár tartományban (Meninszki p. 590, in voce torym). De Dauriaba China szomszédságába hogy hatott volna e szó fel? a persa tarym s a görög téremos, orosz terem, egy szó, az utolsó kölcsönözés a görögből, mint a zsinati végzések, orosz forditásaiból kinyilvánlik (Wien. Jahrb. B. XXIII. p. 253. Helmeczi a terem szót nem első alkotá, mert hogy az régi szó a jelen idézettekből világos, melyekben a terem = der Saal, die Halle, oly hely, melynek nagy tére van.

minus omnium, armis indutus, ordinata acie, fusis lacrymis dominum orans, suos confortans milites dicens" (c. 39). Thuroczi is csak az egy istenhez könyörögteti Árpádot „Arpad vero cum suis de Aqua Danubii Cornu implens, ante omnes hungaros super illo cornu Omnipotensis dei clementiam rogavit, ut dominus eis terram in perpetumm concederes" (chr. p. 11. c. 3.)

Theophylactus szinte megismeri, hogy a turkok az az szerinte a magyarok a világ teremtőjét uralták, annak áldoztak, de egyszersmind a természeti erőket vagy elemeket is tiszteletben tarták, „Turcae ad modum stolide ignem colunt, aeremque et aquam venerantur, telluri hymnos concinunt, adorant autem tantum modo et deum nuncupant, qui hanc rerum universitatem aedificavit (ez a Teremtő). Huic equos et boves et oves sacrificant, habentque sacerdotes, in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur (Hist. l. VII. c. 8.)

Menander már korábban hasonlót jegyzett fel az Altai hegyeken lakó törökökről, kik szinte a természeti erőket tisztelték, u. m. tüzet, vizet, földet, jóslóik voltak „itaque averrucatores et malorum propulsores censebantur, et adversa alia advertebant; Zamarchum etiam ipsum (t. i. a görög császár követjét a VI. században) circa flammam circum duxerunt, et eo ritu quo illis mos erat, lustrarunt." [1])

Az ily jósok vagy schamán papokról kronikáink is beszélnek, mint majd látni fogjuk, Vatháról Jamisról, Rasdiról való hagyományok kétségentulivá teszik, hogy a kijött magyarok vallása már volga földi

[1]) Stritter, Memoriae populorum Fr. III. 50, s bővebben Hammer „Die goldene Horde", p. 202.

laktokban schamanismussal volt megkeverve, melynek fő része a bűbájosság, Rázdinek épen azért varasole neve van Bonfinban (l. XII. p. 223. edit oporini) az az varázsoló. Pogány magyarjaink egy fő istent hittek, kinek nincs világ teremtőjének Thesphylactus szerint áldoztak de lassanként a tiszta hit babonák által beárnyékoltatott a teremtő helyét a természet foglalta el, nyelvünk benső alkota is ez átmenetre mutat, mert a természet a teremtés kifolyása, a teremtés pedig a teremtő erő munkája, mely csak szellemileg felfogható, a nép tömegekben rendesen hit tanitás által fenn tartható. A schamán papoktól kiknek minden tekintetek s világi hasznok a babonáskodás mestetkélt űzésétől függött, tiszta hittanusitást nem lehetett várni, ők magok is a nagy természet kebelén csüngve egy hajóban eveztek a néppel, melyet vezettek, a mi őket felyül emelte a sokaságon az a tündérkedés volt, melyben magokat máig is gyakorolják az észak sarki földeken. A tündér, tündérkedés, tündér világ stb. fontos jelentési szók nyelvünkben, melyek mély pillanatot hagynak vetni őseink egykori babonáira. Tündér Mólnár Albert szerint = portentum, magus, prästigator, qui se in varias formas transformat. Már Otrokocsi feljegyzé hogy a magyar köznép Erdélyt tündér országnak veszi, hol a Tündér vár neve Kolosmegyében ma is Benkő szerint száj hagyományban fennmaradt másképp Leány vár a neve, Magyarországban szinte voltak ily tündér másképp Leányvárok több megyében s tündér Ilonáról való regében a boszorkány vagy vasorru bába, és a tátos ló szerepelnek (l. Magyar szép irodalmi szemle octb. 1847. 14. sz. l. 218.) a szél gyorsaságu tátos ebben vissza emlékeztet az ázsiai hunnosok ménlovára, melyért a chinai császár háborut is folytatott (l. mén szót és alább a tátosról II. rész. 1.

2. §.) Erdély kies fekvésénél fogva is már méltán viselte a tündér ország nevet, mind közép mind magas északi Azsiának, már több ily regényes vidékei vannak, hol eldődink história előtti időkben laktak, mig végre a szinte regényes urali földre jöttek lakni, a természet külső nagy alakzatjai kedélyeikre gondolkodás módjokra nagy behatással voltak, melyből az ott lakók ma sem szabadulhat nak ki: sehol — irja Klemm Gusztáv — változatosabb nagyszerübb természeti tüneményekre oly bőséggel nem akadhatni, mint épen az észak sarki földeken, melyek a tündérkedésnek varázslátnak oly igen mesterkélt rendszerét hozák létre, — milyet a mérsekelt övezet lakói ki sem fejthetnének. A köd és hó fergetegek, az aurora borealis, mely hónapokon keresztül hosszu éjjeken át tündököl, az előre vigyázó okos állatok, melyek pusztákban, csudás hajadéku kősziklákon, vagy a tenger öblözeteiben laknak — medvék, rókák, tengeriborjuk — mind ez látványok felébresztik az emberi figyelmet, melynek a hosszu tél, külömben is elég időt enged az ily jeleneteknek öszve vetésére azzal a mit már megértek s tapasztaltak.

Mind ezekhez járul az izmoknak mód nélkül izgatagsága, mely a félelemre, álom játékra, képzetes csuda látványokra való hajlamot bennök felköltvén őket a bűvészet magos fokáru vergődteti, midőn Északamerikában annak csak legalsó fokozatai nyomozhatók. [1])

A pogány lapp, finn, tatár schamanismus közti nagy hasonlatosság innen ki magyarázható, s mivel annak teljes vázlatát adták az utazók, könnyü leend azokból kipótolni belföldi krónikáink hiányait, melyek ke-

---

[1]) „Allgemeine Kultur der Geschichte der Menschheit.“ Wien, Jahrb. CXV. B. p. 247.

resztények által iratva bűnnek is tarták a részletességekre leereszkedni, de annyit még is bár nagy általánosságban feljegyeztek, mennyi az egybevetésekre biztos alapul szolgálhat. A csudásság, büvészet tündéres képzetek, láthatatlan szellemek, holtak fel-feltünő lelkei mindenféle jóslatok, jó s rosz geniusokhoz könyörgés áldozattétel, azoknak kiengesztelése, azon főbb körvonatok melyek közt mozgott s máig is mozog a schamonismus, s mióta mindezt a keresztény papok ördöngösködésnek vették s vétették hiveikkel, s a biblia forditásban is a sátán s ördögneve használtatott csak általok, a pogány tündéres világra való reminiscentiák lassanként elenyésztek a müveltebb osztályban, de a pór közt azok végkép ki nem aludtak mely régi hajlamát épen tündéres történetek elbeszéllésével táplálá még a XVII. században is, mint az akkor nyomatott historia trivialis mutatja.

„A tündér országról bőséggel olvastam
Olasz chronicából kit megforditottam“ stb.

Igy a játszó leányok lapoczkás tánczénekeik is azzal kezdődött, Tündérek jövének stb. [1])

---

[1]) l. Otrokocsi origines Hung. II. 68. Tündér a tün (— tünik) törzs származékja, a természet nagyszerü tüneményes játékai igazi alapjai a tündérkedésnek, tünet székely nyelvjárásban a Táj szótár szerint ma is = lidércz, kisértet, mely az emberi kedélyt álmélkodásba hozza, nyughatatlanitja, azért bennhatólag az ember tünödik a természet tünemények miatt, milyenek például a holdfogyatkozás, az aurora borealis, mely ég pir méltán tündöklésnek neveztetett őseink által. Otrokocsi származtatása a tündér szónak semmit sem ér, — mint a Beregszászi mongol undur-ja sem a magyar tündérszó (p. 120), mert az a magyar undor, honnan undorodni. A kelta, germán s persa nyelvekben megvan a tan, tün gyök tüz értelemben, mely tündöklik. Bullet kelta szótárában tanno, tano, = claire, transparent, tandano = incendie, tandde = inflammation, Ihre glossariumában tända = accendere, gotul tandjan, aisaxul tynan, Islandban tendra és tinna, tungl = sidus luna, l. Grünn. Grammaticaját is 1. 35. az Ulphilas tundjan igéjéről ugyanott. Wien. Jahrb. B. 46, p. 204. B. 70, p. 38. Adelunghoz való pótlékait Soltannak in voce

Azonban minden babonák daczára, melyekre a köznép még a keresztény felekezetek közt is oly igen hajlandó pogány eldődeinkről jogosan nem állithatjuk, hogy a teremtőn kivül más fő istent is hittek volna az volt a magyarok istene, a jó s rossz szellemek, melyekkel a jóslók foglalatoskodtak a természeti erőknék s ezeknek jelenkezései tiszteletével állottak kapcsolatban, de egy titkos érzet mindig fennmaradt bennök, hogy több egy fő istennél nincs, ki alatt állnak az embereket védelmező, mint rájok vészthozó geniusok, s más láthatlan szellemek melyeknek közbenjárása ember s isten közt nélkülözhetetlen ha már a krónikákban olvassuk, hogy a magyarok sok istent hittek, azt szó szerint nem kell érteni, mert a keresztény pap irók mint mindjárt azt látni fogjuk-e váddal szűk kezüek épen nem voltak, ők a fák, vizek mellett s hegyeken végbe vitt áldozatokból külsőleg itélve nem csak azt hivék, hogy mindenütt más meg más istent tiszteltek, hanem azt is következteték, hogy magok ez anyagi tárgyak is isteneknek tekintetnek-e, pedig nem áll, mert, mint ma vannak templomok, hol az isteni tisztelet végbe megy, igy voltak hajdan is bizonyos szentelt helyek arra a czélra kiválasztva, hol az áldozatokat végbe vitték, melyek mint a chinai császár 1710. kelt nyilvános jelentése tudatja az égnek felmutattattak, de nem magát az éget illették, hanem az ég fő urát, világ teremtőjét, a mindent tudót, és látót, a láthatatlan fő lényt. [1])

Tand, a frankoniai krónikákban Tandmanu = tündérkedő, belga földön tionder = ein Zauberer (l. Richthofen frisiai régi szótárát Allg. Lit. Zeit. 1841, oct. Nro 188) s vesd össze Meninszkit a persa tünd szó alatt, honnan tender, tünder = tonitru, tündur is azt jelenti, Persiában a tüzhely neve is tandur Southgarte missionarius szerint.

[1]) Deguignes, Allgem. Geschichte der Hunnen und Türken. Greisswald 1768. III. 30. übersetzt von Dähnert.

Ezt a mandschu faju dynasta tette, ki mint elődjei s utódjai hiven fenntarták a régi mongol vallásszertartást, mely Ruisbroeck tudósitásai után itélve, s azok szerint mikor későbbis a chinai utazók s missionariusok feljegyeztek a török magyar pogány vallásos szertartásokkal hajszálig egybe vág.

Mone a finn-lapp pogány vallásról is kimutatá, hogy hibás véleméný azt hinni, mintha e népfajok a keresztény vallás felvétele előtt merő babonák nyügeiben éltek volna, az ő lélek s világról való tudományok egészen mást bizonyit, az öreg szellem (ukko = ük, vanha = vén, mindkettő a teremtő mellékneve) főhatalmát ők is hitték, habár varázslóikat a jó s rosz geniusok kiengesztelésére gyakorta használták is. [1])

A pogány magyarok sok istenségéről szóló bizonyitványok különben is igen nagy általánosságban megirvák, például Chartuituis igy ir szent Istvánról: „quos autem alios deos colere animadvertit eos minis et terroribus subjugavit omnesque daemonum spurcitias prorsus eliminavit.“

Első András parancsa (1048) „profanas caerimonias falsosque deos exigito, eorum simulacra demolitod,“ — szinte papi kéz által feltéve általánosan hangzik. Inchoffer Hercules és Mars istenek tiszteletéről tesz említést 935. és 955-ről, melyeknek templomait gazdag zsákmányokkal tölték meg, de meg verettetvén Henrik által Marseburgnál, Ottó által a Lech viznél bizodalmatlanok lettek pogány isteneikhez. [2]) Cornides ez előadásnak semmi hitelt nem tulajdonit azon okból, mert azok —

[1]) Mone l. c. I. 21. 53. 61.

[2]) Schwandtner t. 1. p. 417. Péterfi conc. Hung. t. 1. p. 14. Inchoffer annales vol. 4. p. 280 és vol. 3. p. 13. 14. 76. Cornides de relig. veter. Hung. p. 21.

scytha istenségek voltak, a scythákat pedig nem lehet — magyaroknak venni. Ezt igy állitani nem merném, mert a scythák dolgai még koránt sincsenek kitisztázva némelyek őket az ujabb vizsgálók közül mongol, mások turk fajoknak tartják, azok erősségeket itt latolni nincs hely, annyi bizonyos, hogy Aresch vagy Erős kardja a mind a scythákná l, mind a hunnusoknál és magyaroknál tiszteletben tartatott, miről a maga helyén leend szó; különösben a magyarok istenén érthettek eleink a hadurát vagy hadistent is, mely őket hosszas vándorlásaikban segitette s fegyvereiket megáldá. E nyomatékos kifejezéssel a persák is éltek Xenophon tanusága szerint, Cyrus közel halálát érezvén nemzeti szokás szerint áldozott legelébb is Persia fő istenének, azután a napnak, deus patrius, másutt Zeus patrius kifejezéssel él az iró, mint Plutarch is Darius Codomann könyörögtetésében a persa főistenhez e kifejezést használja. [1])

Hogy Árpád is a magyarok isteneihez könyörgött Anonymus s Turóczi közlött helyeiből kivehető, ez ős szokás mellett szól nyelvünk története is, melyben a magyarok istene emlegetése szakadatlan fennmaradt. Pray a kozárok kabar istenéről tesz még emlékezetet, de csak hozzávetőleg a névből indulva ki, mely szerint a kozár kabar nemzetség a magyarokhoz csatlakozott, az arabok, ugymond, Kabar nevü istenasszonyt (= Venus) tiszteltek, melynek tiszteletét a győzelmes arab seregek terjesztették el a kozár földön, honnan a kabarok neve, [2]) ők nem északi népek. Ez állitást Pray be nem bizonyithatá, mert arab kútfőkben semmi nyoma

---

[1]) Foucher közlé a helyeket a persa vallásról irt értekezésében a franczia acad. évkönyveiben l. c. t. XXV. p. 101.

[2]) Dissert. histor. criticae Vindobonae 1775 Dissert. V. p. 96.

nincs ez előadásnak, de igen számosok a tanubizonyságok arról, hogy bulgár s kozár földön az islamismust terjesztéк el az arabok, nem pedig a régibb pogányhitet. Másfelől maga Pray, mint Katona s Horváth Péter is, s előttök jóval Thunmann a kabarokat kunoknak vették, mivel Constantinus Porphyr. épen azt mondja el a kabarokról, a mit Anonymus a kunokról elmond, hogy Kiew mellett a magyarokhoz állottak. Haufler legujabb vizsgálódásait is e tárgyban végre odaütnek ki, hogy C. P. csak a csapat, Anonymus pedig a közönséges nemzeti fajnevet használták, [1]) sokkal hihetőbb hát, hogy a kabar név annyi mint a magyar kóbor, ők kóboriak voltak, s a kun nemzet történeteiben e kóborlás különösen feltünő, gyakoribb mint bármely más népfajnál: a szinte most is kóborló kirgisek földjén meg is találjuk a Kubar s Bugátz folyóvizeket, mely utólsó név Bugátz kunszállásra visszaemlékeztet, rá akadunk Kobur nagy földre China szomszédságában is Gobi pusztában, a Kobur sós tóra ugyanott, a Kaukási Kabardi pusztákat ily kobori csapatok lakták, mely a kunok ott tartózkodásáról a XI. XII. századokban Cumania nevet viselt, mint a többek közt Ruisbroeck utazásában láthatni, Krimiában az egykori Kumán föld ma is Kabarda nevet visel, [2]) azért teljes híhetetlen, hogy araboktól került volna ki a kabarok elnevezése, de ők nem is gebherek vagy persák, kik tűz imádók voltak, mint Horváth Péter vélekedett; a persa gebher szó-

---

[1]) Österreich. Blätter für Literatur und Kunst. 1844. III. Quartal. Nro 48.

[2]) Ritter, Erdkunde I. 780. Bugátzról, l. Zsigmond oklevelét 1423. Horváth Péternél, Commentatio de initiis Jazygum et Cuman. Pest 1801. p. 130. Denkwürdigkeiten über die Mongoley, vom Hyakinth, aus dem russ. übersetzt von Borg. Berlin 1832. p. 53. Pallas Bemerkungen l. c. I. 374. A krimiai kunföldről, l. Hammert. Wien Jahrb. LXV. B. p. 1.

nak egészen más az eredete, más alakzatjai vannak, melyek a kóbor szótól mind jelentésben, mind formai fejlésekben messzi elütnek. Az arab Kabar bálványnév a samotracziai Kabirok (= potentes) vallásos nevével áll kapcsolatban, mire Euthymius Zygabenus helye Veldentől idézve — eldöntő befolyásu, s az arab syrus nyelv által igazoltatik. [1]) Horváth Péter emlit még egy kőfelirást Árpád idejéből valót, melyre a Tiboldi család a régi Örs (Ursuar Anonymusban) vezér várának omladékaiban Káts helységben talált, a kőre csak az volt felirva Eurs deo suo; hogy e latin felirás sokkal későbbi — ha nem koholmány az egész dolog, magatól értetik, valami bizonyost abból kivenni nem lehet. Ily mesés előadásra akadunk Dézs város nevéről is a latin Deus után, melyre Turóczi s Székely István krónikái szolgáltak okul, s Cornides által az stolidissima fabulának méltán bélyegeztetik meg (l. c. p. 25—28.)

3. §.

A pogány magyarok bálványairól.

Cornides tagadja, hogy a magyaroknak bálványaik lettek volna, melyeket tiszteltek, s Páris pápai előadását kétségbe vonja, bár maga is franczia irókat idéz a XVI. XVII. századokból, melyek a Páris pápai mellett szólnak (l. c. p. 31.), azonban Cornidest itt nem kö-

---

[1]) Syntagmata de diis Syris Ugolini nagy gyüjteményében, l. c. Vol. 23. in fol. p. 179. Cap. CLXXIX. A kunok még 1279. is sátorozók voltak, akkor fogadták vezérjeik, hogy falukba mennek lakni s állandóan egy helybe maradni, l. az országgyülés oklevelét Kovachichnál Suppl. advestigia Comit. t. 1. A sátorfát odább vinni, különösen Kabar vagy Kun szokás volt, a magyaroknak sok oka volt a kunokra neheztelni, a konok szó mint a kobor, különösen a kunfajra használtatott.

vethetjük, mert csupa tagadással a nyelv és történeti tanubizonyságokat fel nem lehet forgatni. A magyar s más nyelvekben nyomozható ok erősségeket összefüztem a toldalékban a bálvány szó fejtegetésében, a történeti bizonyitásokat jelenben elősorolom, még csak azt jegyezvén meg, hogy a pogány világban a bálványozás mindenütt otthonos volt, maga Persia sem tudta magát attól mindenkor meg óvni, tehát őseinkre abból semmi szégyen nem hárulhat, ha bevalljuk a tényeket, mint azok a nyelv és történet utján feljegyezvék. Cornides fő okerőssége frater Julianus szavain épül, ki a hátra maradt volga földi magyarokról irja „pagani sunt, nullam dei notitiam habentes, sed nec idolavenerantur, sed sicut bestiae vivunt etc. A keresztény barát itt csalatkozott, mert épen a perui, volga földi s urali finn statár csapatok, kik közt a hátra maradtak felolvadtak bálványok nélkül soha nem voltak: az észak európai s ázsiai schamanismus egyenlő vonalu a kijött magyarokéval, mint a Vatháról, Janusról, Rasdirol megirt krónikai jegyzetek bizonyitják, tehát a hátra maradt magyarok sem voltak bálvány nélkül csak hogy azokat a térito előtt elrejtve tarták mint ma is a még pogány hitüek szorgosan elrejtik azokat az orosz téritők elől. Más az, hogy maga Julian ellent mond magának, mert azt irja, hogy a hátra maradtak falukban s házakban laktak (circumducentes eum per domos et villas) az ily állandó lakással birókat pedig bestiáknak nem nevezhetni. A veronai barát kivül Aeneas Sylvius emlékezik, ki szinte a hátra maradt magyarokkal társalkodott, ellenkező tudósitást is tett rólok a XV. században „noster Veronensis quem diximus ad ortum Tanais pervenisse retulit populos in asiatica Scythia non longe a Tanai sedes habere rudes homines et idolorum cultores, quorum

eadem sit lingva cum Hungaris Pannoniam incolentibus.“ [1])

Tudjuk mi nehezen hagyták el ős magyarjaink pogány vallásokat, hogy gyakran — miután megtérittettek is — elébbi hitekre s szertartásaikra vissza tértek, vagy azért hogy a német császárokhoz szító uralkodóikkal — nem voltak megelégedve, vagy pedig engedve is magány hasznot lesők, különösen a kunok csábitgatásainak. kik konokul ragaszkodtak régi élet módjokhoz s szokásaikhoz, kiknek kereszténytitéséről még a XIV. században is bőven szólnak az oklevelek.

A kun csábitgatásról — mert a több pontok ugy is felvilágositvák hon történeteinkben — Rader bajor irónak nevezetes helyét közli Kling, a hires térito Berthold Franzciscanus barát († 1272) német szónoklatainak kiadója „huius praedicatoris verba utilia et magnifica facta ut alterius Heliae peccatores Convertentia ad dominum fuerunt, nam multos Ungaros convertat, cum infideles Cumani multos seduxissent, verbum eius quasifacula ardebat. [2])

Thuróczi szerint a Péter ellen fellázadtak Andrástól és Leventától, kiket Péter ellen meghivtak azt kérték leginkább, hogy szabad legyen a magyaroknak jövőre régi pogány vallásokat követnie s bálványaikat tisztelni, Ranzanus hasonlót jegyzett fel Geyza vezér idejéről, hogy a magyarok bálvány tisztelők voltak, Aloldus is irja 1046:

---

[1]) Historia de secunda parte Asiae, c. 29. p. 307, edit Basiliens, l. Otrokocsit is orig. p. 262. 266. 271., hol a lengyel irók tanubizonyságait felhordja a hátra maradtak bálványozásairól.

[2]) Bertholds Predigten, Berlin 1824, p. 197. Neander irta az előszót hozzá. Aventinus szerint a magyarok is nagy tisztelettel voltak koporsója iránt „eius sepulerum adkuc non solum incolis, sedet Ugris venerabile Regino burgio in templo Franciscanorum ostenditur.“ Annales Bojorum — libr. 7. edit Basil. 1580, p. 521. A német kiadásban hiányzik e hely.

„Andreas et Leventa ad idololatriam proni regnuma suis similibus capiunt.“ A kunoknak szinte bálványaik voltak, Kun Lászlónak megkellett igérni Firmián apostoli követnek esküvel, hogy őket a bálványozástól elszoktatja. A Jászkép ily bálványkép lehetett, melyről Horvát Péter emlékezik Zsigmond — 1407. oklevele nyomában Fénszarunál (Fövény szarv) Csán féle Heves megyében, Debreczenben is él még a köznép nyelvében a Látókép név szó, a hely, hol egykor bizonyosan bálvány szobor állott, ma is Látóképnek neveztetik, a Jászképből következtetve az oda közel eső Látókép is kun csapatok bálványozó helye volt, s a már idézett 1279 oklevél szerint Alpra és Uzur kun vezérek fogadták is, hogy népeiket elszoktatják a bálványozástól (abidolorum cultura) kereszténynt nem ölnek stb. [1])

Páris pápai tehát, kinek Cornides nem akart hinni csak biztos hagyományok és kútfők után irhatta:

„Hungaris veteribus fuit in more, ut sponsus suae dilecta idolum alicuius dei argenteum donaret in signum contracti matrimonii, similiter et sponsa sibi copulando sponso: hocce appensum gestarunt semper quam diu uterque viveret.“ [2])

Hason ezüst bálványait emlegeti Theophanes a hun-uturgoroknak „simulacra quae venerabantur Hunni, erant argentea et electrina.“ Gordás Constantinápolyban megkeresztelkedett főnökök bálványaikat összetörte, miért őt megölték s Moager testvérjét tették

---

[1]) Chr. P. II. c. 25, a kérelemben nyilván áll: „quod permitterent universum populum ritu paganorum vivere — — et idola colere.“ Ranzanus (Index VIII.) Geyzáról irja, hogy pártolta a kereszténynyeket, de a magyarok nem akarták példáját követni, idolorum enim cultui inservire malebant“, l. Kollert is Hist. episc. Quinquae eccles. t. 1. p. 130. 982. Posonii 1782. Horváth Pétert de init. Jazyg. p. 211.

[2]) Ars Heraldica c. XII. p. 125.

helyébe.[1]) Gordásnak emléke máig is fennmaradt Erdélyben Gordás falvában Marosszékben, az egykor falu, ma Maros-Vásárhelynek egy részét teszi, hová az több más falvakkal kapcsoltatott 1616 Bethlen Gábor idejében, mikor az önként egyesült hatfalu Maros-Vásárhely név alatt, mint királyi város lépett fel Benkő specialis Transylv. szerint.

A Moager név is vagy a magyar névvel egy, vagy pedig Mágor, több Mágori nevü családok élnek ma is a székely földön, melyhez tart Marosszék is.

A Páris Pápaitól emlitett apró ezüst bálványkák, melyeket holtokig testeken hordottak az összekeltek, bizonyosan Fetisch képek vagy amulétek voltak, melyeknek hordozása még ma is divatos mind Ázsiában, mind Afrikában, azok a közhiedelem szerint, miként azt a varázslók elterjeszték csupán a testre aggasztás még inkább a hordozás által gyógyszerül szolgálnak minden képzelt rosz ellen, a tudatlan köznép még ma is ragaszkodik az ily csudás erejü eszközökhöz.

Az afrikai Fetischismus, melynek egyik ágazatját teszi az amulétek hordozása, itt összevág a schamanismussal; maga a Fetisch szó is bűbájosságot ámitást jelent.[2]) Ázsiában még nagyobb becsüek az amulétek, törökök, arabok, tübetiek, chinaiak, tatárok, indusok egyaránt ragaszkodnak azokhoz, a papok kereskedést üznek velek.

---

[1]) Katona hist. crit. Ducum. Pest 1778, p. 92—93.

[2]) De Brosses du cvlte des Dieux Felisches 1760, sine loco. Pistorius azt németre forditá. Stralsund 1785, l. Hammert Wien Jahrb. LVIII. B. p. 67. Meinerset allg. kritische Geschichte der Religionen, 1. B. Hannover 1806, p. 142. Creuczert Wien Jahrb. LXI. B. p. 179. Sonnerat utazó szerint Indiában a vőlegények hason amuléteket ajándékoznak a mennyasszonynak, melyet nyakokon hordoznak Wien Jahrb. B. XXXIX. p. 120, a buddhismus pedig onnan terjedt fel Északázsiába.

A siberiai népek, irja Meiners (p. 168 l. c.) az ércz fetischeket leginkább szeretik, mivel tartósok lévén, azt hiszik, hogy több tapasztalattal birnak, Russel szerint (Meiners II. B. p. 596) a törökök megkülönböztetik talismánt és amuletet, amazt mindig testeken hordjá ezeket nem. Az is meglehet azonban, hogy az ily apr ezüst bálványokat a magyarok csak kedveseik emléke végett hordozták, vagy pedig azok védszellemek (dii tutelares) voltak, egyikre mint másikra számosak a példák Persiában s az észak sarki földeken. Malcolm irja Persia históriájában, hogy nagy dögvész uralkodván Tahamurs idejében a családok megholt kedveseik emlékére apró mej- és másféle képeket készittettek, azokat házukban felálliták, és mint ereklyéket tisztelték. — Ruisbroeck is hason kép tiszteletről beszél Mamschu Chán népei közt, beszélgetvén a papokkal, azok megmagyarázták neki, mikép a kiholt ősök iránti tiszteletből becsülik azokat, de különben az egy igaz istent imádják. [1])

Pray sejdité már a schamanismus s magyar pogány vallás közti egyenvonalokat, közölve egy angol utazónak a vogul s tsuvasz schamán papokról való tudósitásait, melyek szerint ezek magok készitik az apró bálványokat, azokkal jövendőt mondatnak s jóslásokat űznek velök, magok iránt a népben tiszteletet gerjesztvén „His quiddam simile Thuroczius et Mss Chronicon Budense de Jano Vatae Filio narrant, cum is ad vomitum reversus magos et pythonissas convocabat, ut populum ad avitam superstitionem reduceret.“ [2])

A babonáskodást a keresztény vallás sem szüntethette meg végkép, még az 1595. medgyesi zsinat is tör-

---

[1]) Malcolm Geschichte v. Persien. I. 9. 10., hol a csailaci együttbeszélgetés kivonatját is adja.

[2]) Dissert. II. p. 33.

vényeket tett a varázslókról s jóslókról, kikhez a nép folyamodott „quicumque se conferunt ad magos et veridicos, auxilium et levamen morbi alicuius aliquid ab ipso petentes debent privari usu coenae dominicae. Si autem pastores id faciant amoventur ab officio per mensem coram senioribus Communitatis, et a capitulo digna afficiantur poena.“ (Mssta Benkőiana).

Minők lehettek a magyar bálványok azokról tiszta és körülményes tudósitások nem léteznek, mert a térítők bűnnek tarták annak feljegyzésével foglalatoskodni, az ily emlékeknek még nyomait is kiirtatni kivánták a királyi és zsinati parancsok. Inchoffer annalisaiban csak annyit találtunk feljegyezve Withekind után 934-ből, hogy midőn Merseburgnál Henrik által megverettettek a magyarok, azon vélemény terjedt el köztök, hogy saját bálvány isteneiknek s templomaiknak, melyeket pedig gazdag zsákmányokkal töltének meg, nincs többé segitő erejök, s látván Henrik zászlóján a szárnyas angyalt, azt hitték, hogy az hozta meg a németek számára a sebes győzedelmet, ugyanazért Hercules és Mars bálványait tömör arany nagy szárnyakkal ékesiték fel, de mivel igy sem boldogultak, később összetörték bálványhépeiket, vagy pedig tolvajkéz ragadozta le azokról a kincseket. E hiedelem később is meglepte őseinket 955-ben, mikor Ottóval hadakoztak s annak zászlóin látták az istenképeket, melyeknek tulajdoniták Ottó győzelmét Lech viz mellett „Incesserat consilium similes et in suis signis vel pericli-tandi causa deferre notas, neque tamen damnatis suis characteribus, quos proferebant, cauda equina, capite caprino, Herculis clawa, Martis ense, et idgenus superstitionum elementis.“ (Vol. 3. p. 14. 76.)

Ily szűken folyván a kútfők az archaeologiának kell

egykor kipótolni a hiányt, s igyekeznünk kell azt honunkban némi virágzásra hozni, nagyszerü ásatásoknak kell országos költségen történnie, museumunk idevágó gyüjteményeit elrendezni, s azt köztanulmány végett felnyitni. Luczenbacher urtól sokat várhatunk, ha reá bizatnak az ásatások, ha az ország bősegedelemmel is járul museumunk felvirágoztatására. Mig az bekövetkeznék jónak láttam a finn s tatár faju népek bálványairól némi tudósitásokat még adni, tán — idővel — ha ásatások történnek, s a museum rendezve lesz, azok a búvárkodóknak némi felvilágositást nyujtnak jelenben ugy is csak az inductio utja maradt számunkra fenn, hogy a homályos pontokat a bizonyosokból magyarázgassuk. Az ugynevezett kun sírhalmokon álló bálványszobrokról vagy kameni babákról, külön czikket adandok a temetkezési szertartások leirásánál.

Müller Ferdinánd gyakran emlitett, nagy készültséggel irt munkája a finn-ogor néptörzsről kiterjeszkedik a különböző csapatok bálványaira is, közléseit azért itt rövid vázlatban adjuk.

A vogulok közül 1722 óta Schubert statistikája szerint még kevés lett keresztény, a megtértek is inkább csak névvel azok, schamanismus, vagyis a természeti vallás bűbájos formája teszi alapját vallásos hiteknek. — Papjaik a családok fejei czobol fogásra ez állatoknak apró idolumait viszik el magokkal, melyeknek áldoznak, de van emberi alaku bálványok is fából kifaragva, a szemek korálból vagy puskaporból készitvék. Sosva és Losva közt rézből öntött emberi alaku bálványra is találtak, melynek kezében vadásznyárs volt. Gmelin emliti Siberiában Lobvánál Schaitanka patak mellett egy meszes-hegyben a barlangot is, melyet a vogulok ma is szent templomnak tartanak, hol sok áldozati cson-

tok, kis bálványképek rézgyűrűk, s kőbe vésett figurák vannak, bálványaiknak is schaitanka a neve. Permiában Torom (= teremtő) főistent nem barlangokban, hanem az erdőkben tisztelik, miként az osztjákok, tschuvaszok, cseremiszek is. Az osztjákokról igy ir: „a pogány osztjákok Beresovon alól bűbájos vallást követnek, hegyeken és szent fák alatt tartják szertartásaikat, minden családnak van saját fából faragott idoluma, volt nagyhirü közös bálványok is Obi és Irtisch vizek összeszakadásánál, melyhez halászat s vadászatkor könyörögtek, a bálványnak férfi fehér képe fából volt kifaragva, vas pléhvel s bőr ruhával fedezve, mellette két asszonyalak állott összekötött nyírágakból készitve, asszonyi ruhában öltözve, mint szolgáló leányai a férfi fa képnek, mely veres posztóval behúzott kunyhóban volt felállitva, pap vigyázott fel a helyre, ki az ajándékokat elfogadta, s oraculumi feleleteket adott a kérdezősködőknek. Hason férfi s nőnemű faképek voltak a voksorski tanyákon is felállitva, melyek külön fákon s külön kunyhókban függöttek, a fákra még csengetyűket is aggattak, melyeket a szél mozgatott, a férfi, fakép fáján nyilak és puzdrák is voltak, ezeknek a férfi amazoknak a nőnem áldozott. A magyar közmondás ott hagyta a faképnél még azon időre utalhat vissza, mikor őseink érintkezésben álltak az északi népekkel, vagy tán magoknak is voltak ily faképeik: jász- és látóképeik, milyenek voltak, nem nyomozhattam ki.

Pray Herbenstein után emliti azon hires arany bálványt, melyet az ugri nevü népek s a vogulok tiszteltek az egy vénasszony képe volt, ki keblén egy kis gyermeket tartott, ez jóslóné volt, valóságos pythoissa a magyar Razdunak Bonfin varázslónéjának mássa. Odeborn,

igy ir: „A Vogulicis et hugris aureae anus idolum sancte colitur, quod oraculi delphici instar futura quaerentibus respondere solet.“ [1]) Hogy schamán pap közbejöttével nyertek a kérdezősködők e bálvány képtől feleletet a Pray által idézett helyekből kitetszik, az ugri vagy hugri név Jugria lakóit illeti, az Ugra faluk nevei a két magyar hazában ide tartnak, a ritus explor: verit 1223 Ugra családott is emlit Belső-Szolnokban, Ugrinus kalocsai püspököt ugyan azon időből, mely az Erdélyi gyökeres Ugron nemzetség neve, Rosenberg lengyel követ 1494. I. Maximilián császárnál hiteles tudomása után igy irt: „sunt praetereos alii magis aquilonares ex quorum genere Hunni, qui nunc Hungari prodierunt, dicti Ugri, sive Ugrici de Ugra flumine ferox hominum ac barbarum genus.“ [2])

A dubniczai krónika szerint Niolaus filius Ugrini de Wylak Nagy Lajos alatt vitéz tetteket vitt végbe Olaszországban, Thuróczi irja, hogy még Szent László életében Kálmán Lengyelországban vonta félre magát, Markus és Ugra társaságában, a székely krónika Apor Dorbon, Nömör, Ugron, stb. család neveket pogány világból fenmaradtaknak állitja. [3])

A votyákoknak (vitbaiak) bálvány városáról szó van téve a bálvány szó alatt, de vannak nekiek Rycskow szerint apró házi idolumok is (penates) nyirágakból készitve, titkon ma is ragaszkodnak pogány hittekhez, mely szerint a fő isten a napban lakik, azon kivül jó és rosz szellemeket tisztelnek, papjaik neve Tona a magyar

---

[1]) Ger Vossii, de Theologia gentili Amstel. 1668. in fol. p. 144. Pray Dissert, II. p. 31.

[2]) Cornides Vindiciae Anonymi Budae 1801, p. 258.

[3]) Wien Jahrb. Anz. Blatt. B. XXXIV. p. 7. Thuroczy Chr. p. 1. c. 59. A nemes székely nemzet constitutióji. Pest 1818, l. 276—295.

tanitó. Ibn Foszlán és Jakut arab irók a baschkirokról emlékezetbe hagyták, hogy mind fából mind kőből faragott bálványaik voltak, melyek kigyót, darut s más állatokat ábrázoltak, azokat tisztelték, mind kettő régibb iró Julianus barátnál, azért Cornidesnek mit sem kellett volna Julianus tanubizonyságára épitni, hogy a hátra maradt magyaroknak nem voltak bálványaik, mert épen Baschkiria volt a nagy Magyarország, épen a baschkir bálványok létezése mellett tanusitnak az arab irók. [1])

Meiners a siberiai pogány népekről Georgi tudósitása nyomán közli, hogy ott igen kevés a bálvány állat képek száma, ellenben az emberi apró alakok nemezből, papirból gyakoriak, milyekre akadt Plankarpin is a mongol földön Szamojed, Osztják Kamtschadal, s Burät földön festett, vagy kifaragott fa törzs ember alakok a bálványok, legtöbb kőből faragott emberi képek találtatnak a lapp és siberiai pogány földön, itten kivált a schamán papok és varázslónék bűbájos köpönyegeik s három láb hosszu bálványokkal meg rakott botjok vagy kis zászlók és szinte képekkel meg rakott dobjaik, a fő eszközök a varázslásra melyről később leend még szó; Strahlenberg emliti a vogulok közt a bagoly idolumot is, mely fából készült, s hozzá természetes bagoly lábakat kötnek. [2]) Castren legujabb utazó Siberiában, az Irtysch melletti osztjákokról irja, hogy azok ma is pogány módon áldoznak, kiknek egykor hatalmas bálványok volt egy rézből öntött medve, milyenek az utazó birtokába is jutott,

---

[1]) De Baschkiris que memoriae prodita sunt ab Ibn Foszlans et Jakuto Interprete C. M. Frähnio Petropoli, 1821. Memoires de l' acad. imp. t. VIII. Müller Ferd., der ugr. Volksstamm. 1. B. 165. 171. 300. II. B. 388, a finn bálványokról. — A vitkaiak fabálványaik neve M o d o r.

[2]) Allg. kritische Geschichte der Relig. I. 161. 164. II. 493. Strahlenberg, l. c. p. 353.

Strahlenberg a Jenisei viz mellett lekó osztjákokról pedig azt hagyá emlékezetül, hogy egy kőből faragott öreg ember képét tisztelik, melynek orosz neve Starryck Starrucha (az öreg) [1]) Ruisbroek a mongol templomokban igen sok bálványra akadt, melyek közt voltak, nagyok és kicsinyek, ezeket a megholtak örökösei állitották fel, hogy igy emlékezetek fenn maradjon nemezből (feutre, Filz) készülvék az ily képek gazdag ruházattal ellátva, a schamán papok feje közel lakott a chán palotájához, ki a Chán szekereire felvigyázott, melyek rakvák voltak hason képekkel rég — ugymond vissza tértek volna a mongolok ismét Magyarországba, ha papjaik azt jóslották volna, egy magyar keresztény, titokban egyszer belopódzott a papok házába, mikor épen azok rosz lélek felhivásával foglalatoskodtak, a daemon meg is jelent, nyögött, orditott, hogy a házba be nem mehet, mire a magyar féltiben elillant, mert őt különben meg ölték volna. [2])

Voltak a hunnusoknak, mint az avaroknak is bálványaik. Gordásról a bálvány rontóról már fölebb volt szó, a hunnusok — irja Neumann — kikről már 2357—2258. Hunjo név alatt emlékeznek a chinai annalisok Krisztus előtt gyakran betörtek Chinába, ott ragadoztak mit nem szenvedvén tovább a lakosok, a második század utólsó negyedében Krisztus előtt elhatárzák magokat őket meghóditni, a hadjárások ekkor kezdőttek el ellenek túl a nagy kőfalon, a homok tengeren és Gobin keresztül az oxus vizig s káspi tengerig. Egy ily hadjárás alkalmával a többek közt — mint Panku irja — egy arany bálványt is zsákmányoltak, mely előtt valamelyik hun-

---

[1]) Bülletin des scientes etc. Nro 56—58. t. 3. Strahlenberg l. c. p. 105.

[2]) Bergeron Voyages en Asie A la Huye 1735. t. 1. chap. XXVIII. XLVII.

nus alkirály a mai kis Bukariában, vagy jobban Turkesztán keleti részében imádkozott és áldozott, Vuti császár 121, Krisztus előtt a bálványt saját palotájában állittatta fel, s annak tömjénezett, közönségesen Buddha képmásának tartatott az elzsákmányolt hunnus arany bálvány. Stanislaus Julien s Biot a hunnus király nevét is közlik, kitől Buddha arany szobra elvétetett, a hires chinai történetiró Pan-kov szerint Hotschunak hivták azt, Gerard is akadt ily hunnus bálványra Kabul körül, szinte Buddha kép mására, melyet igy ir le „elle a des cheveux boucles qui flottent sur ses epaules, ses deux mains reposent sur ses genon, son front est mutilé. Lataille des porteurs de massues, est mince comme celle de Hanuman pendant que leur poitrine est large.“ Balabágnál ugymond Bahhar nevü város romjai vannak, hol sokszor aranyt s bálványokat találnak, melyeket a tudatlan muselmánok szét tördelnek. Azon közlemények ből melyeket Neumann a chinai Fahian indiai utazása után kifejtett világosságra jő, hogy némely hunnus és turk nép ágazatok korán elfogadtak Buddha tiszteletét. Attilával egyben köttetésben állt a chinai császár, a turk származatú Topodynastia a VI. században térité a buddhismusra a törököket, a Byzantiumba ment török követek homlokaikon látszó jegy Buddhai jegy volt (schvarga) mely egy félre billent kereszthez hasonlit, s azt a görögök valóságos keresztnek vették. Ruisbroek leirván Cailac várost a jugorokról (= turk ojgurok) irja, hogy azok keletre Organum (= Urgendsch hegyein laknak, s bálványozók, leirása s egészben egyez mint Ritter már észre vette a buddhai bálványozással még a felkiáltás is Vi man hactavi az ismeretes Om-manibat kehum (= Uram te tudod azt.)

Az Usun nép feje is Kumuni (= cumán, kemény,

a mongol három dialectü nagy szótárban kun, kung, kümün-ember Arndt p. 256) ily arany bálványnyal tiszteltetett meg 51-ben Krisztus előtt a chinai fővezértől. Matualin után irja Ritter, hogy Tavan (= Ferghana) lakói is a régi Dahák, vagy Tahiak Tesi nevü istent tiszteltek, melynek 18 láb magas arany szobra s jó testalkatja volt, minden hónapban öt teve, tiz ló, száz ürü kivántatott az áldozatra, e scytha vallás nyugotra a Kaspiumig terjed, Tesi isten templomába még a VII. században is a chinai Han dynastia egyik császárja arany bálványt küldött.

A turkestáni földön fenn maradt maig is Hotschu hunnus király neve Hotsheu vulcanus, hegy nevében ott van Usch-Turpan is vagy Turpan föld, mit a mongolok Turfánnak mondanak ki. Az Usch-Turpán magyarul Osztopán a Perneszi tös gyökeres erdélyi családnak állandó mellék neve a XV. XVI. században, mely főrangu hivatalukat viselt s Perneszi Zsigmond de osztopán mint iró is 1646. kiadott könyveiről ismeretes. [1])

A Tops név isél a tópai tatárok nevében, honnan Tepej v. Töpej hegy neve Benkő szerint Felső-Fehérmegyében, hová sorozható a nagyváradi káptalan jegyzetekben elő forduló villa Thepa 1217. judex Tupa ugyan ott Táp falu Révaiban (ant. hung. p. 84) = alimentum, honnan táplál ige, és ezt Révai alaposan magyarázta, mert a finn Tapio isten név, a vadászat isten, az embereknek jóltévő orvosa, s táplálója. [2])

---

[1]) Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. III. B. 1. Heft, p. 124—130. Journal des Savants. 1845. p. 233. N. Journal asiat. Nro 81. p. 263. Neumann, die Völker des südl. Russlands, p. 114—115. Ritter, Erdkunde. V. 430., 437, 440., 617., 647. Benkő, Transyl. General, t. II.

[2]) Tappe, Gesch. des russ. Reichs. I. 62. Mone, Gesch. des Heidenth. I. 53. A Topai tatárokról, l. Haneberget, Zeitschr. für die Kunde des Mor-

A székely földön is van Tépely viz Tépely hogy Keresztes Máté tudósitásai szerint 1777. Benkőhöz Bartépely, Topa mongol helységet Tübetben Ritter feljegyzé (I. 176) Deguignes szerint Topa-Földurai, hajlandó vagyok mind e neveket a köz táp gyökre vissza vinni, mely napot, melegséget, tápláló erőt jelent az indogermán nyelvágazatokban is, mit tovább mutogatni jelenben nincs időm.

A Tesi nevü istennév is csak a magyar tűz lesz, finnül tuuz, a magyar pogány vezér Tos neve Anonymusban alaki változtatása a Tesi isten névnek, Dankovszki azt, elég nevetségesen toszónak magyarázta, hiszen a Thus, Thasi, Thiseri, Dézs, Dezső család nevek már XIV. századból oklevelezhetők, villa Tos, Tesa, villae Thazar, Thozur, a nagyváradi káptalani jegyzetekben a XIII. század első felében gyakran emlittetnek, a persa mythologia szerint Feridun (ez a görög Perseus = persz, perzsel) első tűz templomot épittetett Tus városban Khorasánban, vagyis a nap földén, melyet Fraser utazó Toosnak Abulfeda Tuznak, Hethum chán a XIII. században Thoasnak vitak vitkaiak fő istene Pallás szerint a napban lakik, Tasa, Busz nevet tehát erre kell érteni, nem valami más földi istenre, mint Pallás tette (Reisen III. 480) Toesch Meninszkiben s Ferhengiben = tűz persául, hosszabb formája atesch, tuz arabul is = natura, item calor a mi a persa tisi mint Hammer már meg-

---

genl. I. B. II. Heft, p. 190, hatalmas nemzet volt ez egykor l. Schmidt-et is „Forschungen", l. c. p. 71. De quignes, Allg. Gesch. der Hunnen, t. 1. 446. Herbelot is a Tapo nevet föld urának magyarázván (*to* = föld, *po* = király tatárul, t. VI. p. 24. 58.) s Toupa fejedelmet is emlitvén 402-ből a magyar táp törzsöt külön állónak kell venni, hanem ha a finn magyar táp is valamikor tápláló földet jelentett, melynek mint az égnek egykor áldoztak.

jegyzé mordvául tolso = tűz, kirgisül tuz, keltául is tez = chaleur, tezi = echauffer, tezet = echaufé Bullet szótárában. A görög mithologiában dis = nap ég királya, miről Creuczer bőven értekezett, a Zeus, deus, theos formák csak módositások mint Dorn, Schöll, Emerich Dávid elő adják, Heraclitus és Demokritus is tüzet értettek alatta, az genericum nomen volt kezdetben Creuczer szerint.

A finn s tatár nyelv ágazatokban tu, tü, tui, dju, duy, tüt, tut, tayt, tat, tua, tul, tuli, tulli, tol, tjud. thui, alaki változásokban áll fenn, mongolul tolo, tulitzchi = tüzelek. A zendavesta emliti már Tuz folyó vizet és hegyet, a keleti Iránban lakó Tasi, vagy Thazi népfajt, melynek ivadékai Halling szerint az áfghánok, Tuz-kul ma is Musztág hegy tövében kirgisül tűz forrást jelent, török neve Isse-kul (= üszegös tó,) [1]) Abulghasiban Isäkh-kol Ruschi deddiben Isch-kel.

---

[1]) Wien. Jahrb. VIII. B. 326. B. L. Anz. Blatt et B. LXI. p. 181. München. Gelehrte Anzeigen 1838. Nro 23. Jupiter. Recherches surce Dieu surson culte p. Endric David. Paris 1833. Jahrb. für wiss. Kritik. 1835. Jul. Nro 4. Demokritról l. Wendt közléseit, Götting. Gal. Anz. 1833. p. 1015, melyek szerint a köznépies Zeus-sal fejezte ki mindig a tűz erőt. Heraclitról l. Rittert, Wien. Jahr. B. LV. p. 63. seg. Arndt l. c. p. 224. Klaproth Asia P. tub. 8. 12. Strahlenberg l. c. p. 137. A zendavestai helyeit, l. Halling Gesch. der Skytken 1. 262. 263. 311. 387., az aethiops thusuhy = mixtus, melyek Halling a népnevet akarja magyarázni mit sem ér, a zend nyelvben kell azt nyomozni, és ha ma az arabokat nevezik a persák Thaziaknak, ugy a persa taziden igeszó jó értelmet ád (= vagari) mert kobori csapatokból állnak, hogy a nap futó lovaira használtatott e szó kitetszik onnan, hogy Meninszki még im ez értelmeit is feljegyzé nasci, accendere, ardere, a gyakorlati formában tazaniden = facere ardere, accendere, tazi equus egregius, velox t. II. p. 1. p. 13. 14, s mint láttuk fölebb tuz arabulis = natura calor. A tűz tóról Musztághegynél l. Rittert I. 338. Pott a persa tesch (= tűz, Meninszkiben toesch) szóra a teschből megröviditve példákat is hord fel az *a* hangzó kihullására. Zeitsch. für die Kunde des Morgenl. III. B. 1. Heft, p. 53. Herodotus is a napot Homér nyo-

A felhozottak szerint a magyar tűz szó ismét ősvilági, mondhatnók az arany kor műszava, milyenek az ég, meny, hold, nap stb. A volga földi, s Kaukasus feletti lakozása őseinknek későbbi időszakból való, szülő földünk belső Közép-Ázsia volt, honnan az északi részbe China közelébe jutottunk, s az ázsiai scythákkal, majd később a török-mongol fajokkal szoros érintkezésbe jöttünk, mig végre a harcz eseményei Uralhoz toltak bennünket, hol kezdődik voltaképen nemzeti történetünk, nyelvünk egész alkata, a gazdagságra s bőségre mutató szavaink, selyem, bársony, bibor himvarrás, gyöngy, teve szőr, (séresek neve) kincs, bakatsin, arany, ezüst stb. más részről az állatok nevei oroszlány hiúz, párdutz, teve, sas, belső Ázsiára utalnak vissza, az ős szájhagyomány is Khorasánról Turócziban, honnan nőt vett magának Kába, a boldog földről Anonymusban „namibi abundat aurum et argentum et inveniuntur in fluminibus terrae illius pretiosi lapides et gemmae“ némi részben nemzeti szokásaink egy része is azt tanusitják, hogy ősi fészkünk Azsia belsejében volt, hogy mi a turán vagy surány földi azon scythák ivadékainak nézhetjük magunkat, kik ezer éventul szüntelen hadakoztak a medo persákkal, kik közt végre egy része nemzetünknek keleti Iránban felolvadt, az a persa vallást és szokásokat lassanként felvette, azokat rokon felei közt is tovább terjeszgeté E tárgy bővebb kidolgozást érdemel, melyet tekintve vallásos mű szavainkra, szokásainkra a

---

mába sokszor theosnak nevezi. II. 24. VII. 37. I. 216. l. Allg. Lit. Zeit. 1840. Jul. Nro 125. bővebben. Wagner 1333 oklevele Thus Péter és Mátyás testvéreket emliti (Decas II. p. 86.) Inchoffer pedig arról tanusit, hogy pogány eleink szokása szerint Keresztelő János ünnepét elferditénk, azt tüz gerjesztések, tánczmulatság, babonás énekek s versek — hangos felmondásaival elcsufitánk, mely tévelygések csak idővel mérsékeltettek köztünk. (Vol. 4. p. 100.) E merőben persa szokásról lejebb leend még szó.

mesés arimaspok gazdag kincsü földjére stb. végre is lehetne hajtani, azzal azonban most fel kell hagynunk, mert alig maradt időnk a jelen munka bevégzésére is. A turkestani Jancsóknak, kik később a hegyekről Alán nevet viseltek, Thesu és véń nevek alatt is emlittetnek az V. században (Ritter IV. B. 2. Abth. 605. 611. 625.) még előbb a chinai annalisokban a hunnusok néhány fejei is, Tuzi és Muschun (Mosony?) nevet viseltek (Hyakinth l. c. p. 187. 211.)

Az Avarok, kiknek chánja az égi tűz istenre skardjára esküdött Menander szerint, bálványaik előtt tettek ünnepélyes fogadásokat: a longobard Pertavid Grinvaldtól féltében, hogy annak testvérjét meg ölte 662. olasz földről át szökött az avar chánhoz Grinvald vissza kivánta őt, a chán tudtára adá vendégének gondoskodnék magáról, mert miatta a két nemzet közti frigy fel bomlanék, mivel azonban a chán a bálvány előtt tett fogadást vendégének, őt még is ki nem adá, maga Pertarid érdekesen igy adja elő a dolgot „Fui aliquando in die juventutis mea exul de patria expulsus, sub pagam quodam rege Hunnorum degent, qui iniit mecum foedus in deo sub idolo, ut nunquam me inimicis meis prodidisset, vel dedisset. Et post spatium temporis, venerunt ad regem paganum sermone inimicorum meorum muncii premitentes sibi dare sub jure jurando solidorum aureorum modium plenum, si me illis ad internecionem dedisset: quibus non consentiens, dixit, sinc dubio dii vitum succidant, si hoc periculum facio irritans pactum deorum meorum“ [1]) Több ily jellemes tettre akad-

[1]) „Coelum ex alto ipsis, et deus ignis qui in coelo est irruat super abaros.“ Menander l. II. hist. in Ecclogis decerptis t. 1. Scriptorum Byzant. edit. regia p. 128. Pertaridról l. Prayt diss. X. p. 259, ki azt az egykoru hiteles kútfőből merité.

hatni a barbaroknak kikiáltott népek közt ellentétben a római s görög udvarok fesletségeivel, melynek rémitő vázát adja a Történet tudomány. Trogus Pompejus hű rajzát adja ezen ellentétnek a scythákról szóltában „prorsus ut admirabile videatur, hoc illis naturam dare quod graeci longa sapientium doctrina, praeceptisque philosophorum consequi nequeant, cultosque mores inculte barbariae collatione superari. Tanto plus in illis proficit vitiorum ignoratio quam in his cognitio virtutis“ (Justinus 2. 2.)

Végre emlitenünk kell a bámiani nagyszerü kö bálványokat is Kabul és Balkh között, hol Gerard is hunnus bálványra akadt, Burnes két ily bálványnak (férfi és nő nemü arczuak) rajzát is adá, s az eddigi vizsgálatok szerint szinte buddhai tiszteletre vonatkozóknak vétetnek. Stuhr Yuctschi nemzetnek tulajdonitja azoknak készitetését, mely a 2-ik században Krisztus után a hiungnuk által üzettetettek China szomszédságból, s Buddha vallását felvevén uj honjába virágzásra jutott, az ötödik században még Indiában is uralkodott. E yuetschiek a scytha géták, kikről Ritter is chinai kutfők után bőven értekezik. [1]) Neumann mutogatásai szerint hunni ephtalitae, a mi bizonyos is, mert Cosmas Indoc. 400. Krisztus után mint Egyiptomi kereskedő indiai utjában emliti a fejér hunnusokat, Gollás v. Gulyás nevü királyokat, Hunnia földjét ugyan ott. Ez a Gollás a Const. Porphyr. Gylas-sa = Gyula, tulajdon név hivatal után mint a Tarkány stbt Cons. Porphyr görögösön Sulla nevét is Sullásnak irta.

---

[1]) Stuhr, die Religionssysteme, l. c. p. 31., az előszóban: Ritter Erdk. I. 192. IV. B. 2-te Abtheil. 548 stb., bőven beszél rólok Panthier is journ. asiat. oct. 1839. Nro 46. l. Heumannt is Gelehrte Anzeig. München 1839. Nro 26. Cosmosról l. Montferucon nova collectiv Patrum Paris 1707. fol. t. II. p 149. 337. 338. 339.

Második rész.

A papságról.

1. §.

A tátosok.

A franczia tudós Dussieux négy sorban foglalta öszve mind azt, a mit a pogány magyarok vallásáról tudott „Les Hongrois etaient paiens, ils ad oraient Isten l'etre supréme, un mauvais princip Urdung et une quantité de bons et de mauvais génies, leurs prétres s'appelaient Taltos.“ [1]) Bátori László bibliájában táltos = sapient, aperti ingenii vir, magus, hogy ma is divatos még e szó kiteszik a Tajszótárból s Kassaiból. Sternfeld a bajor academia év könyveiben (II. B. 2-te Abth. 1839) a táltost papnak, a tátost bűvös lónak magyarázza, melyet Szirmai (in parabol p. 95 pegasusir. A lapp nyelvben a táltosnak a táldos szó felelmeg, taldos pappa Gyarmathi szerint tudós pap. [2]) A Fezid kurdoknak, vagy az ördögöt titkon tisztelőknek papjai is dedeseknek hivatnak Fontanier utazó szerint „ils s appellent leurs prétres dedés ils n'ont pas deliores de religion, font leurs prieres en chantant.“ E papok az ürüt leg drágább kelmékkel takarják be, előtte letérdelnek azután feláldozzák s meg eszik. Ily dedes papok a byzanti irókban tete (τετε) néven emlitvék, Ritter azt is

---

[1]) Essai historique sur les invasions des Hongrois. Paris 1839. p. 17.
[2]) Affinit. p. 45.

kiemeli, hogy kölönösen a Taitah kurdok az ördög tisztelők. [1]) Ős valásos mű szó lehet a táltos vagy tátos mellék név is, magyarul az jóslót jelent tát törzsből itélve = aperit, hiat Molnár Albert szerint, honnan tátong, tátogat, tátó stb. ezen szájtátogatást a schamán papok convulsiojiból könnyen ki magyarázhatni. A siberiai schamánok — irja Gmelin abban egyezők, hogy egyik is magát papnak nem teheti, hanem az isten választja ki őket, az isteni választást meg ismerik a görcsökön s rángatódzásokon, az ily epileptikai állapotok öröklési nyavalyák, gyakran a hatodik izre is át szállnak a pap hivatallal együtt, minél régibbek, annál inkább tiszteltetnek, ha magoknak nincs utódjok, más nyavalyás gyermekeket fioknak fogadnak fel s azokat helyesitik, némelyek légy-gomba főzött nedvét isszák, vagy azoknak vizelletét, kik már a főzött nedvtől megtébolyodvák, hogy annál hamarébb rángatódzásba jöjjenek, bűvös eszközeikkel dobbal köpönyegnyeikkel rémitő tsörgést okoznak, tettetik osztán magokat mintha az istenekkel beszélnének. [2])

Buddhának még ma is fenn maradt a Tát neve, Deva-Tát Hammer szerint = der göttliche Künstler woraus der Teutates der gallischen und der Tuisto der germanischen Stämme abzuleiten, eine Benennung, die ganz dem Demiurgos der Griechen und dem opifex der gnostiker entspricht.“ [3])

A demiurgus már épen a tátost fejezi ki, a kettőnek foglalkozásai mindenben egyezők. Az aegyiptomi Tót

---

[1]) Voyage en orient Paris 1829. II. 169. Ritter, Erdkunde. VI. B. 2-te Abth. p. 726. 748. Ducas XXI. p. 163.

[2]) Gmelin helyeit összeszedte Meiners l. c. II. 488. 493. 501. l. Georgit is Russland, Leipzig 1783. II. 375.

[3]) Wien. Jahrb. II. 321. III. 187.

istennek is (= Merkur) phoenicziai nyelvben tauutos a neve Philo — Bibliusban, ki Sanchoniathont irta ki, Thouth, Theuth, Thoth formákban is iratik, kinek a beszéd elrendezése is az irás létre hozása, mint a csillagászi jóslat találmányai voltak Diodor szerint. Plató Theuthnak irja s az ő idejében már aegyiptomi istennek, vagy istenes embernek tartatott Ciceróban Thoyt, Theuth olvasás felváltva áll, Lactantiusban Theutus a görög epigrammában thóth. Galliában Teutates név alatt volt ismeretes, Lucanus igy emliti, s Livius Merkurnak magyarázza „Scipio in tumulum obversus quem Mercurium Teutatem appellant (l. 26.) Az aegyiptomi régi emlék feliratokban mint azokat Rosselini és az ifjabb Champollion gyüjteményeiben láthatni Thut-mosis Thut-mes nevet viseltek többen a XVI. és XVIII. dynastiából, a micsak a Thut, vagy Tot és Moses szók öszve tétele = Merkur fia. [1]) Azok kik a Tuito v. Tuisto, v. Theut német isten névhez kapcsolják a Teutonok nevét azt is megjegyzik, hogy más néven az Odin v. Woden név alatt volt ismeretes = Merkur ma is Woensdag = dies Mercurii, dánul onsdag; a v ki esett, mint az odin előttel maradt a v. Paul Warnefeld is irja „Wodansane ipse est qui apud Romanus Mercurius dicitur“ Halling szerint Odhin és Buddha egy istenség a buddhinus germanfaju népek Odhin vallását követték, ha az áll, ugy Buddha Tát neve s a német Thent név is egyeznének, mire a német tiutjan = preisen segnen, cerühmen, thiut, tuitsch = bonus, aptus, thiuten, deuten (= deuten) aptare explicare mint meg annyi tátos vagy Merkur foglal-

---

[1]) Bochart geogr. sacra edit Villemandi, p. 662. Gesenius, Allg. Lit. Zeit. 1811. März, August.

kozásai jelentő szók felvilágositást nyujthatnának. Igaz a Teut név szó nép értelemben is magyaráztatik s használtatott is később, de az isteni tisztelet az antecedens sok nép faj istenei után nyerte nevét, mint épen a buddhinusokkal volt a dolog, [1]) a Teuton név Theut vagy Tuito isten névre utal vissza, s érdekes volna tudni valyon a Bosporusnál egykor lakott scytha Tát nép nem Buddha tisztelő volt-e? legalább Ritter azt az ott lakó némely scytha fajról nyelv emlékek után állitja s ugy vélekedik, hogy a scytha a paturiai kőemlékek is melyeket La Motraye 1711. felfedezett s férfi s női képekkel ékesitvék, a kaukasi Magyarváros (Madscharia) romjaihoz számithatók. [2])

---

[1]) Halling de flava gente Budinorum Berolini 1834. Odinrol l. Dornt über die Verwandschaft des persisch.-germ. und griech.-lat. Sprachstammes Hamburg 1827. p. 170. Caesar is irja deum maxime Mercurium colunt (galli) hunc omnium inventorem artium ferunt de b. gall. l. VI. c. 17. Tacitus Tuito german istent emlit, kit leginkább tiszteltek dé mor. germ. c. II. a tuiten, deuten igékről l. Grimmet Gramm. 1. 108.

[2]) Die Vorhalle europäisch. Völkergeschichten. Berlin 1820. Vorrede p. 29. Apaturiáról l. a könyv 214. lapját. Ez nagy város volt romjaiból s kőemlékei után itélve, Byzanti István három ily nevü várost emlit meg Apaturos, Apaturites, Apaturios név alatt a pontusi földön, Köppen és Raoul Rochette szinte emlitnek Apaturon várost Sind földön túl a Kubán vizen, honnan a Kubinyi magyar név, l. W. Jahrb. B. XIX. p. 219. Sokféleképen értelmezték a nevet, némelyek az indus Avathar isten névből, mások a görög homopaturiából magyaráztak, legjobb azt a finn tatár Abaturából magyarázni, mikép hivják ma is az Abinczek fölakhelyét, orosz neve Kusnezk, Abatura apa várost jelent az Abinczek neve is Abától van, l. Georgi Russland l. e. I. 249. A Tát vagy Thát népről (Antiquites du Bosphore — Crimmerien. Petersburg 1829. I. és Bulletin des sciences histor. antiqu. Nro 1. 1831. Paris par Ferussac, ma is vannak Tát népek Daghestánban s Krimmben, az elsők rontott persa, az utólsók rontott török nyelven beszélnek (Asia Pol. p. 240, és Eichwald, Reise auf dem kaspischen Meere. Stuttgard 1834. 1. Th., ki az elsőket persa, nem tatár telepnek véli nyelvek után itélve. De ha roszul beszélik a persa nyelvet, ugy hihetőbb, hogy tatár fajuak, mert Ritter is irja Monteith után, ki 1832. utazta be a kaspi tengert és a kurd földet, hogy a persa és török nyelveken kivül honi nyelvekre is akadt, milyen a Gilla

A tatár népek egyik törzse is Tát nevü volt, chinai annalisok után irja Ritter, hogy a hét ágazatu régi Moho (= mongol) nemzetnek egyik szakadékja Tát nevet viselt, mely Korea északi részén és Gobi keleti szélén tanyázott, később a tungus s mohó népfajok közt folytatott háboruk miatt, melyekben a tungusok voltak nyertesek az Inschan hegyekre délre huzódtak 880. a Songdynástiának szolgáltak, chinai határ őrzők s lókupeczek voltak, Neumann szerint Tata vagy Tata-or = tatár, mongolokat értik a jobb irok alatta de a nyelv szokás kiterjeszté azt a tungos s török népfajokra is. Tata, Tatár, tartár, Tatán mind egy név mind Hammer azt az orosz Hyakinth utazó állitásai ellenébe megvitatta, az nem chinai szó, hanem csak át véve van, mint más hason nemzeti nevek p. o. a Tadschik s Tazi nevek, melyek a persákkali érintkezéskor honosultak meg Chinában. A Tata névvel is igy van a dolog, Wahl ezt még 1831. kimondá. A mi névszó jelentését illeti, azt Gatterer Gaubil hiteles chinai missionarius után igy adja elő. A Zyongnunk (= hunnusok) chinai neve Tata a mi idegent, barbarust, nem chinait jelent, a tungosoknak is e nevet adták, de hogy a hunnusoktól őket meg különböztessék, amazokat nyugoti, ezeket keleti Tatáknak nevezték. A chinaiak gúny kép használták s értelmezték a szomszéd földi nemzeti neveket, mit Remusat példákkal bizonyit, Schmidt is ezt állitja a Tata névre, de abból még nem következik, hogy eredetileg jó értelme ne lett volna e névnek [1]) sőt hihetőleg a Tát nevü népfajok

vagy Taut nyelv, mely inkább a kurd nyelvhez hasonlit, a ghilányi nyelv is honi; a Gilla a régi gelonokra, vagy mai ghilányiakra emlékeztet vissza, s emlitők már a Taitah kurdokat, kiknek tátos papjairól Fontanier jó tudósitást adott, l. Rittert Erdkunde VI. B. 1. Abth. p. 599. Monteith utjáról.

[1]) Ritter I. 250. sequ. Neumann Asiat. Studien 1. 123. 125. Klaproth

Tát. Tót, Theut, stb. nevü isten név után neveztettek el. A tátosok nyilatkozók voltak, kik az isteni végzéseket hirül adták jövendöltek, maga a Merkur vagy Tát botja „qui virga levem coercet aurea turbam“ (Horácz Od. 1. 10. 10. 19.) nyomozható még ma is a schamán papok vagy tátosok bálványokkal ékitett botjában, melyet bűvészetekre a föld alatti szellemekkel való beszélgetésre, s azoknak mint a holtak lelkeinek felidézésére, is használnak, és Herodot megirta már (IV. §. 67. 68.) hogy a scytháknak jósló papjaik vannak, kik fűzfa botok segitségével jövendölnek. Pallás emlit a ságiak bűvös papjai közt egy Utschilai nevüt, kinek jósló pálczája 46 egyforma nagyságú mind két oldalt meg égetett nád darabokból állott (Ritter I. 1086.) A pogány magyar tátosok neve fenn maradt még Tát falu névben Esztergomban, Tátika várban Szalában mint a finn Tápio isten név (= Táp, Tápa, Tápe, Táplán, Táplánfa helység nevekben megöröklött az 1267 oklevélben Benkeő gyüjteményeiben Tutus filius Elek, aligha rossz leirás nem lesz Tatus helyett, Tatun nemzetséget Kéza is emlit s a Török Tatatunno, ki első tanitá uj-gur irásra a mongol herczeg fiakat, ily tátos tanitó volt, a tsuvasz jósló papok köz neve ma is Tunja (= tanitó) Rgytskov szerint, tán a scytha népek Tanjou nevü fejétől (= ég fia, tanitó) Justinusban rex Tanaus scythiae (l, 1. c. 1.) [1])

As. Pol. p. 202. Malcolm l. c. I. 99. 103. Hammer W. Jahrb. B. LXVII. p. 5—18. Wahl Allg. Liter. Zeit. 1831. Nro 173. Gatterer Comment soc. reg. götting. volumen XIV. 1800. Remusat surles langues Tartares p. 8—9. Schmidt, Forschungen, p. 42. 50. 101. 161.

[1]) A tan gyök ösvilági s közös más nyelvekkel is, thana, zsidó syrus caldaeai nyelvekben, narravit, indicavit, docuit (Wiener p. 1047). Beregszászi negyven hatásos értelmeit közli, a persa dana = Wissenschaft, Weisheit, gelehrt, weise, honnan danistan = wissen, erkennen, dani-

A chinai nyelvjárásokban tian, tin, ti, ten, tien, japánul teng, ting, eget jelent Klaproth szerint, Arndt tien, tjen, tjan, formákat is kőzöl, s a turk tatár tangri, tengri, szókkal egyesiti, melyekről föllebb I. Rész §. 1. isten nevei közlésében már szó volt. A chinai császárok szokása volt a hnnnus s turk nép faju királyoknak Tajou czimet osztogatnil az őskor őket vala-

---

dan, dananidan (= tanitni) wissen, zu erkennen geben, danisch das Wissen, rabbinul tna. tena, = discere, tradere, docere, daher tané docens stb. l. p. 26. 91., a chaldaeai dena ugyan a d—t kicserélése. Törökül tanyklyk = testimonium, tanimak nosse, internoscere, tynmak, dynmak = loqui, effari (l. Meninszkit t. 3. p. 634). Dandschik törökül = tanács (Beregszászi p. 118.) Szent Margit életében (1276) tanalti, Hammer jobban danischiknak irja, mert danischmak = tanácsolni (W. Jahrb. B. XCVI. p. 122.) A vitkaiak is jóslóikat tunja czimmel nevezik (Rytskow l. c. p. 169). A cseremisz és turk nyelvben tanik = tanu, Zeitschrift für die Kunde des Morg. IV. p. 122. Gabelencz. Meninszkiben danik = test is, kurdul danem, zendül dané = wissend, pehlvi nyelvben danna (Klaproth A. P. p. 81). A bahditsan kurdok neve innen származott Ritter szerint, kurdul szinte dine, zendül daena = fides religio, pehlviben din = lex, tehát igaz hivők, kik jó tanitást nyertek (VI. B. 2. Abth. p. 630.) Bizonyitja ezt a zendavestai hivudin kifejezés is = bona lex, itt a hivu vagy hu = jó, din a magyar tan (l. Pottet Zeit. f. die K. des Morg. III. B. 1. Heft, és a toldalékban a jó szót.) (Az oláh tun, tunurle, tono = kanon, lex, tunurle = leges (l. Sulcer szótárát, Gesch. des Transalp. Daciens. II. B. Wien 1781. p. 151) a magyaroktól kölcsönöztetett. Mordvául tonavlitschäkst = tanulók, tonaolitsätnosta = tanulóktól, tanaolitsän tanulóim v. taoitványaim, tonaots = tanitott, tonaskino = tanitás (l. Gabelencz mordvai gramm. Zeitschr. für die K. II. B. 2. Heft. Göttingen 1839.) A phenicziai régi felirásokban jitnêti = dabit testimonium = tanusit a *j*, *ji* szokott előrag a jövendő módban (l. Wihl könyvét de gravissimis aliquot Phoenicum inscriptionibus. Götting. Gelehrte Anz. 1833. 1296.) Mindez mind a Zendavesta helye mutatják a tan gyök ős világi elterjedtségét s Hammer még a német den-ken igét is a persa dan (= tan) = scias, dan = intelligens, doctor danisten = scire stb. szókkal kivánta összeköttetni (W. J. B. LL). Neumann a Tan-jout, Tschen-junak olvassa, de maga még ismeri, hogy az a hunnus tengei (= ég szónak csak chinai átirása. Zeitschr. für die K. des M. III. B. 1. Heft, p. 124. Plath Thiantse unak irja a chinai császárok köznevét (= ég fia). Geschichte des östl. Asiens. 1. Th. Götting 1830.

mint chinában ugy a szomszéd tatár földön az ázsia scythiában nép vezetőknek, népek tanitóiknak nézték.

Martinus missionarius 2670. Krisztus előtt emliti Tanaust Hoangti császár helytartóját „primus illius praefectus fuit Tanaus, qui cyclum solis, quo finae in hunc etiam nunc diem utuntur, perfecit“ (histor. sinica Amstel. 1659. p. 15.) Az arab s persa nyelvben is dünja = mundus coelum primum, tehát a chinai tian (Meninszki p. 761. in voce dünen) a turk dünja = mundus, pehlvi donja mind csak egy szó (Dornl. c. p.) 43 Klaproth Azsia P. p. 72) Az etruriat Tina fő isten név (Barth die Kabiren Deutschland Erlang. 1832) a volci kiásásoknál talált ércz tükör feliratban Tinia = Zeus Allg. Lit. Zeit. 1833. August Intellig. Blatt p. 460.) szinte ég istene volt, a nap isten, a volt a Tános v. Tanus isten is a rolla neveztetett Tánis városban aegyiptomi földön, Letronne közlé ez istenről a görög felirásokat s ellőtte már Droysen János isten nevét, Tanis várossal hozta kapcsolatba, mely az Aten névszó más alakzatja csak, Aten-ra a ragyogó nap isten, a ra, ragyog szinte közös ős szók, melyekről idő hiány miatt nem értekezhetek. Tanis istenről l. Letronne Recueil des inscriptions Grecs et latines de l' Egypte t. 1. Paris 1841, s Droysent Rheinische Museum III 4. p. 538. és Jahrb. für Wiss. kritik. Berlin 1843 May Nro 86.

A chinai tian, japan teng, turk tatár tengri magyar tenger, az etruriai Tina aegyiptomi Tanis, vagy Aten isten nevek az ég látható urát a napot illetik s ennyiben a magyar tűn (honnan tündér tündöklő) törzszsel egyeztethetők, a tán törzs pedig mind eszmeileg, mind történetileg szoros kapcsolatban áll az elsővel s a kettő közti viszony hasonló az ég (ardet) s ég (coelum) közöttihez, a meny hold-világ s más egyébb ős sza-

vainkból hason eredményre eljuthatni, s más út többé nincs is a correlativ ős műszók lélek tani fejtegtésében boldogulni, mert hogy az ily kapcsolatos fogalmu hason alaki szók csak történetességek volnának azt állitni észellenes volna.

Hogy a tátosok — mint érintők — nyilatkozók voltak, mutatják a tát gyökkel egyenlő vonalon álló fat gyök származékjai más nyelvekben. Herbelot észre vette már, hogy a franczi Féé szó a fátából lett, olaszul ma is fáte = fee, fatare = charmer, enchanter a fata morgana név is innen. Nork szótárában Fee a román fada, olaszul fata, ad formam née = nata „sie ist die Fatua und bona dea der Lateiner" Bullet kelta szótárában Fadh = propheta, régi emlékekben Fada Arnobiusban Fatua, spanyolul Fada, olaszul Fata: fath = vat, vates, fatum fadha irül = magus, faodh = vox.

Hammer irja a fetiseh szóról, hogy azaz aegyiptomi phtah = világ teremtő, melynek demiurgusi kalapácsa van a chinai futto az arab fataha = aperuit, az alkorán fontosabb czikkjei a főbb nyilatkozatok fatiha czimet viselnek, a persa fat = mors, fatum; Klaproth, szerint persa, bukar, arab nyelvben feotkui = jósló. Meninszkiben feth aperire, auspicare rem, jus dicere fatyh = aperiens. De Brosse ki első használta a fetischismus műszót munkájában igy ir: „terme forgé par nos commercant du Senegal surle mot portugais fetisso c' esta dire chose fée enchantée, divine, ourendant oracles, de la racine latine fatum, fanum, fari" s hozzá teszi portugalli nyelvben faticeira = varázslóné, faticaria = magia. Böven ir a fatus vates szókról Leibnitz „Gallicum Fee exveteri Fata mulier divina, fatidica, — mihi idem ac vetus celticum vates au-

guriorum captor stb. azt is megjegyzi hogy a kelta vates szót Strabo ouatcíes nek irja, a latin fatum, kelta faudh egy szó s Velledáról (= frau Holoe l. hold szót igy ir „Velledam etiam a rusticis in Misnia alicubi Frau Faute dici expertus sum.“ Velleda a magyar Razdi vagy varázslóné volt. Az arab fát feth tözsnek a zsidó phatach felel meg = aperuit, a pihel módban aperuis se = nyilatkozott, cháldceai nyelvben phetach = aperuit, declarativ, expositiv, hason ige törzs a zsidóban a phata szó is = patuit. A Jafet és Mufti nevek mind ide tartanak, a Mufti nevezetesen egyenesen az arab feti törzsből készült = edocuit respenso judicioque, a zsidó pheta juth (proverb. 9. 13.) a latin fatuitas pro concreto fatuns. Jäkel a német fade (=dumm) szót is ezekkel sorozta öszve. [1])

A mi a kurd dedés papok nevét illeti tudni kell, hogy a tata (= atya) szónak csak módositása a dada Dada magyarul vén asszonyt, dadé vén embert jelent. Molnar Albertben agg dáda is van. Kresznericsben déd = avus, déd-ös atavus, déd-ük, atavia, Molnár Albertre hivatkozva, Dadas, Déd, Deda, Dédes nevü helyeket ugyancsak Kresznerics elő sorozza. [2]) A Táj szótárban dédük = mátka, nagy anya s székely szónak iratik, Veranz szótárában did dalmát szó magyarul oseum (ösöm) mi a dedős szót felvilágositja. Piringer a magyar ded (= nagy atya szóról irja, hogy

---

[1]) Herbelot t. IV. in voce peri. Nork in voce Fee. Hammer W. Jahrb. B. LVIII. p. 62. Meninszki t. 3. 548. 857. De Brosse l. c. p. 18. Asia. Pol. p. 247. Leibnitii Collect. Etymol. edit Ectardi in praefat. és p. 14. Wiener p. 798—800. Jäkel p. 93.

[2]) Dadai János 1664, küküllővári esperes egyik gondviselője volt az enyedi collegiumnak, s Vagnerben okleveleztetik első Lajos idejéből, hogy István Erzsébet királyné apródja Dada birtokát visszavette Debreczen családtól (Decas III. 12. Dadai = Tatai, Dada = Tata).

azt nem vettük a tót adjedoból s ugyan ő az eldőd szót a ded vagy dodhoz köti.

A székely dedük szónak megfelel aszláv dédek melyről irja Grimm, hogy a *k* csak kicsinyitő csehül déd = avus, dédek = avulus, lengyelül died és driadek ugyan az (Gramm. III. 699.) Arndt igy ir „Táta, tjatja (= dada, djadja sind Namen mit — welchen die russischen Kinder alle Personen beehren, denen sie nach ihrer Art Liebe und Achtung bezeigen wollen. Dieses Kinderwort hat sich auch unter den Formen Ttjetka (= Muhme) djadja (= Vetter) ded (= Groszvatter) djadka (Kinderführer) in der Sprache der russischen Nation erhalten.“ Ez iró szerint a gallus és ó britt nyelvben is meg van a dád, tát szó = atya, tata. ted, tad = nagy atya, tada = nevelő, tado, tadok = jóltévő (p. 212 — 214.)

Georgiai nyelvben deda-cazzi = mulier Maggio szótárában (p. 126) törökül avim dede = eius avus (Meninszki 1. 482) leginkább a pórnép teszi az ily név másokat perpleonasmum a birtoki tárgy eleibe, különben a vég rag épen azt kijelenti. Ugyancsak Meninszkiben dede 1. turcice idem quod arabice dsedd avus 2. monachus, 3. patrinus (t. 1. 684. 723. Az arab dsedd el egyez a bukar dsched = avus a persa deider = älterer Bruder. (Klaproth A. P. p. 247.)

Hammer a persa dshadu = saga, strix (vén dada és angol jade ismét a persa dada (= ancilla garrula) s az angol tittle, tatlle szókat füzte egybe (W. J. B. LI. Meninszkiben is persául dada = szolgálóleány törökül dádi (t. I. 653) Hindoglu turk szótárában dede = nagyatya, Alter georgiai szótárában dedo dida = mater (p. 134.) A franczia acad. szótárában dada gyermekek nyelvében = Steckenpferd, dadvis = os-

toba ember, tehát mint a magyarban is néha csufoló értelemben használtatik.

Azon periplus töredékben melyet Voss kiadott, mely későbbi Arrian periplusánál Theodosia városnak alán neve Ar-dauda = hét isten a periplus irója szerint, Potocki és Pallás a kaukasi kisti dialectből magyarázták a nevet, melyben ouar = hét, dada = atya és isten Jacquet szerint a mitzdjeghi dialectusban ouor = hét dadé dela = isten (jorn. as. 40. 1832. p. 83.)

Bagdad város neve is némely magyarok szerint a persa nyelvből Dad isten kertjének magyaráztatik, hol annak bálványa állott (Herbelot t. i. p. 523.) A persa dadwend = dominus, dominator, dadik = judex justus, dád = vindicta e régi hagyományos isten névhez méltán köthetők. Dádrád ma is a persa nyelvben 1. nomen dei. 2. Structor, faber. Meninszkiben (p. 654. in litera *D.* s ez egyszersmind az erdélyi Dedrád helység neve is. Klaproth elősorolja még a kaukasi dadi, dedé da dada, jada, jadeleh dudesch, tuttesch, nyelv járási szó alakokat atya értelemben. (A. P. tab, 5.) az utolsó az föntebb már érintett 1267 okleveles Tutus név lesz.

Most már lássuk a magyar Tata s táti szókat, Tata annyi mint keresztatya, ma is Hegyalján tatám uram, keresztatyám, tatám asszony keresztanyám (Kassai V. 64.

A finn nyelv ágazatokban tato, taete, tjato formákban jő elő a tata szó, melyeket Arndt a lettus täs-sel, gallus tad, tuad, tausi, atyát jelentő szókkal köt egybe (p. 37.)

Possart lapp gramat. tätev-tomo = atyátlan (tomo = a magyar tlan fosztó rag) Mordvinul, minek tätämok Avraum = miatyánk Abraham (Gabelenz mordv.

grammat. p. 408). Tata helység neven IV. Béla 1263. oklevele szerint a siciliai Deodatustól való „S. Stephanus dictam villam ob reverentiam et memoriam dicti Comitis Deodati Tata nominavit, quod pater spiritualis interpretatur vulgariter (Katona hist. cr. ducum p. 614.)

Ebből csak a következik, hogy tata szóval éltek már a magyarok mikor kijöttek s az atyát jelentett nálok, később mivel Szent István keresztatyja Deodatus volt tropicai jelentéssel is felruháztatott, s máig is mind a két értelmezés (természeti és lelki atya) divatos, s ez igy van keleten is hol a lelki tanitók atyáknak neveztetnek. Különben is a Deodatus név, nem a tata szóhoz tart, az a franczia dieu donné, a szláv Boydan, görög Theodor az örmény Derdat persa Boghdad, s a magyarázatban mind Sándor István, mind Jankovits Miklós megtévedtek.

Adelungban sváb és szász tartományokban tata, fries és hannoverai földön teite, angolul dad, dadde spanyolul tuita, turkul tada atya értelemben felhozvák. A görögöknél és rómaiaknál is ugymond ismeretes volt a tetta, tata, nevezet a fries tati, tatta, teite, lengyel tata, és tátus, epirusi tata, és thesaliai régi setta szókat is mind atya jelentésben ide veszi. Jäkel irja tatta, mamma szókról, hogy Németországban a kis gyermekek igy nevezik szüléiket, meg volt Rómában is a szó. Martialis I. epigr. 102. irja: Mammas atque Tatas habet Afra. Vignole is ily felirást közöl „fortunatus Tata et Herene Rhodine Mamma.“ Nonnus irja Romanorum filios cibum et potionem Buar ac Papam matrem mammam, patrem Tatam dixisse (Jäkel p. 86.)

Grimmben tote = susceptor baptisati toto

= Commater (Gr. I. 348. 627.) Schmeller bajor szótárában tatte a sváb datt, datte szóknak felel meg. Mariangelus nápolyi iró beutazván Magyarországot is a XVI. században csudálkozott, hogy itt a gyügyügő magyar kis dedek már latinul beszélnek, mert mamma és tata szókat kiabálják, miket az anyjok sem ért. [1])

Közönséges szokás keleten mint nyugoton a papokat atyáknak tatáknak nevezni, a kurd dedés papok már ily dádok, vagy tátok voltak, czigányul is dade = atya s Hammer irja, hogy kegyességről elhiresedett dervischeknek szokásos nevek, dedi, tati, s Abdale Klaproth irja, hogy a tatár földön egykor hires Simon nevü syrus keresztény tanitót Ogodhai tatár fejedelem athának szokott nevezni [2]) az atya szó szinte elterjedve van az északi nyelvekben. de annak össze fűzesét most mellőznünk kell, az aba, apa, pápa, papa, pap szókkal is igy van a dolog, a név mind a természetes, mind a spiritualis atyákra már az ó korban egyaránt használtatott, azért okszerüleg állithatni, hogy a tátos, dedi, dédés, tati, pap nevek a tát, dad, isten nev vel egykor belső szoros viszonyban állottak a tátosok nyilatkozók, titkok magyarázói, jóslók egyszersmind tisztelt atyák voltak, fő atya volt a tát, vagy dád, isten, a kültermészet által magát kijelentő, választott papjainak egyes esetekben nyilatkozó. Dodonának, hol hires oraculum volt, régibb neve Dodo Byzanti Istvánban ennek mint a szent irási dodán vagy dodin népnek

---

[1]) Movit porro nos maiori quadam admiratione, quod infantes ipsi et horriduli et sordiduli, vix dum fari incipientes mammam atque tatam latine balbutiunt, ipsis quoque matribus non intellecti. Bayle hozzá teszi, bajos képzelni, hogy az anyák ne értették volna meg gyermekeiket, kiktől tanulhatták csak el e szókat (diction. hist. et crit. t. 1. p. 50).

[2]) Hammer, Gesch. des osm. Reichs, edit 2-a I. 112. journ. asiat. Nro 69. p. 204.

neve a dád isten névtől kölcsönöztetett, az arab Dadán syrus Dódin helynévben még fenn maradt a szó (Wiener p. 213) s az minden más féle magyarázatoknak elibe tehető. Igy maradt fenn a tát isten név, a tatár, taitah kurdok, tát, s tót népek nevében, a taut, vagy ghilányi nyelvben, Tatta nép és város névben indus delta földön, Tahtah vagy Tótha aegyiptomi város nevében, Toto helyben mongol földön Thuto mongol vezér névben, a Thota hegy és Tata, folyó vizben tatár földön, hol a Tata helynevek számosok. [1]) A sa-

---

[1]) Ritter IV. 474. I. 149. journ. asiat. 1833. Nro 69. p. 198, ismét Nro 88. p. 366. Wien Jahrb. LVIII. p. 38. Herbelot t. VI. de Tartaria és t. IV. p. 29. That sistan tartomány várától, melyet Mahmud foglalt el a XI. században. A Dád isten névhez tart a hunyadvármegyei Dedács helység neve is, Dada tatár falu a magyar kúnsági Tatáriában (Tud. Tár. 1842. März) dádi Lassen szerint Indiában is baluz v. beludzs nyelvben = Mutter des Vaters, dádá = Vater des Vaters. Zeitschrift für die Kunde des M. IV. B. p. 466. A kaukasi leszgus egyik csapatjának is Doudani a neve, maga magát Didónak nevezi a szomszédok Didoethinak (d' Ohsson des peuples du Caucase, Paris 1828. p. 159, a Plinius Didouri iberiai népfaj ivadéka hihetőleg l. Dubois de Montperieax kaukasi utazását t. IV. Paris 1841. p. 292), s valamint a tát nyilatkozót, beszélőt is jelent, a dád törzsben is megvan ez a jelentés. Beregszászi emliti már a mongol dodolchu igét dúdolni, énekelni (p. 127.) persaul dudu sonus vox fistulae, a német dudeln irja Hammer, (W. J. B. LI.) Meninszkiben düdük törökül = duda, düdükdzsi = dudás. A persa mythusos időben Dudasch gigas neve is, egy fővezért is igy hivtak ki Sender gigást megölte (Herbelot t. 2. 107. 281. 326. t. v. 188.). Az arabok őt Mahaláelnek tartják, ki Sethnél szolgált. Sváb nyelvben Dudel, dudeln = duda, dúdolni (Schmidt schwäb. Wörterb. p. 146.). Ziska austriai Idiotikon-jában dudan, dödan, dadern = schnell und undeutlich sprechen, az oroszoknak is húros szerszámaik, duda, dudka néven ismeretesek (W. J. B. XXVII. p. 88.) kálmukul dudha = ich rufe, dodaghi = ich wiederrufe (Strahlenberg p. 137), a magyar dadog is ide tart, s a kisebb Vág viznek is Nyitrában Dudvág a neve (Belii notitia Hung. Novae t. 1. p. 17.). A kelta nyelvben dadl = parole, discours, dadlen = dispute, dadlemor = plaideur. Bullet nagy szótárában, mikből kitetszenek a dád s tát törzsöknek e részben is egyenvonalu fejleményei. A schamán papok csörgő zenéi s húros szerszámjaik megvoltak az ó korban is, zenészet nélkül az isteni tisztelet meddőnek artatott.

binusi Tatius is, ki Rómában Sabin isteneket vitt be, kiknek neveit a görögök nehezen tudták kimondani (Dion 2. 50.), kiről a tribus Tatiensis név is, melyet Varro, Volumnius után tuskus szónak mond (l. IV.) a látiumban divatos Tata és Tattas szók mássa, melyek hogy ott a nép száján forogtak, fölebb már kimutatva volt Propertius is Tátnak irja (V. Eleg. 2. 51.)

„Tempore quosociis venit Lucomedius armis
Atque Sabina feri contudit arma Tati.“

§ 2.

A Tátosok foglalkozásai.

Theophylactus szerint a pogány magyar papok jósok voltak „habentque sacerdotes, in quibus inesse vaticinandi facultatem arbitrantur.“ Egyik fő foglalkozások tehát a jósolásból állott, de mimódon vitték azt végbe, arról hallgatnak az irók tehát itt az inductio segit ki, ha tudjuk mikép vitték azt végbe, s teljesitik ma is a schamán papok, a következtetés a magyar tátosokra is helyt áll.

Turócziban két classicus hely van, mely figyelmünket igényli, egyik a hunnus, másik a magyar tátosokat illeti, az első szerint Attila a Catalauni csata előtt felszólitja a jósokat jövendőlésre, mely rosszul ütvén ki, nyergekből mágját rakatott, hogy azon égessék el inkább mint sem hogy az ellenség fogságába essék „universos aruspiceset divinatores quos ad instar paganorum magna futurarum rerum dicendi pro spe secum deserebat, ad se vocari jussit — — Illi quidem extispecorum perspectis, aliarum etiam rerum ad id idonearum scrutiniis diligenter examinatis, dicta eremitae aprobarunt.“ (p. I. c. 15.) Itt a ritkábban nyomatott sorok

nyilván oda utalnak, hogy többféle volt a jóslás mód s kár volt Thuróczinak azokat elhallgatni, egyébiránt a tényt Jordanes is bizonyitja „aruspices more solito nunc quasdam venas, in abrasis ossibus intuentes — — Hunnis infausta denunciant“ (de reb. get. c. 37.). Bél Mátyás azt hitte, hogy e szokást rómaiaktól vették át a hunnusok, de az nem áll, mert egyik mint a másik jövendölési mód ázsiai eredetü, s ma is gyakoroltatik a schamánok földén. Jordanes azt is feljegyzé, hogy Aquileja ostromakor a gólyák kihordván fiaikat a városból Attila azt jó jelnek vette, s használta a katonák feltüzelésére „respicite aves futurarum rerum providas, perituram relinquere civitatem, casurasque arces periculo imminente deserere“ (c. 42.). Hogy itt is a hunnus jóslók után indult el, kitetszik a mongol vezérek hason szokásaikból, kik mint alább látni fogjuk — semmi fontosabb dologhoz addig nem fogtak, mig jóslóikat ki nem hallgatták.

A másik helye Thuróczinak, a magyar jósokkal foglaltoskodik, előadván Péter király dolgait, ki ellen a magyarok feltámadtak, s Andrást s Leventát magok részükre vonják — ezeket kérik „quod permitteret universum populum ritu paganorum vivere — christianam fidem abjicere et idola colere. Primus autem inter hungaros nomine Vatha de castro Belus dedicavit se daemoniis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi pertres partes ritu paganorum, cuius filius nomine Janus multum postmodum tempore, ritum patris sequendo congregavit ad se multos magos et pithonissas et aruspices per quorum incantationes valde gratiosus erat apud dominos. Vatha et Janus hungaricum populum a fide christi averterunt. Tunc itaque detestabili et execrabili ammonitine illius Vathae onmes populi libave runt se daemoniis, et coeperunt comedere equinas pulpas.‘,

Majd lejjebb Béla megkoronáztatását Fejérváron előadván — irja, hogy oda nagy sokaság gyülekezett, még parasztok és szolgák is, kiket a városba be nem eresztettek. „Plebs autem constituit sibi praepositos quibus praeparaverunt orcistram de lignis unde ab hominibus possint videri et audiri: praepositi vero miserunt ad regem et ad proceres nuntios, dicentes: concede nobis ritu patrum nostrorum in paganismo vivere, episcopos lapidare" etc. A király három napot kért a megfontolásra „interim vero praepositi plebis in eminenti suggestu residentes praedicabant nefanda carmina, contra fidem, plebsautem tota congratulanter affirmabat fiat fiat" (p. II. c. 25. és 46.).

Ezek szerint Vatha volt a tátosok feje, kiről Ranzán is irja „erat Vatha peritus artium magicarum" (index IX.) őt hivatalában felváltá Januš ki öszve gyüjté a jósokat s jóslónékat, kiknek bűvészetei tetszettek a magyar uraknak, azért Janust is kedvelték. Nagy kár, hogy az irók a bűvész énekeket s versezeteket nem közlé, melyeket a fejérvári gyülés alatt a keresztény hit kicsufolására használtak, Thuróczinak azokról még tudomásának kelett lenni, mert régi jegyzetek után közli az egész dolgot (est autem scriptum in antiquis libris stb.). A fiat fiat felkiáltás a keresztény hit kiirtására, a keresztény papok megöléseire s a régi pogány vallás felujjitására vonatkozik. A főkörülnyirése egyenesen a buddhai tonsura, a mint majd látni fogjuk munkánk utolsó részében a haj fürtök leeresztésével együtt ma is fenn áll Azsiában. Vossius ezt már észre véve, midőn igy ir „similiter culti fuere ungaris (t. i. a rosz vagy fekete istenek) quorum etiam rex Vata in Belo oppidonatus se daemonibus devovit, honori illorum caput more scythico rasit, tres cincinnos pagano ritu pen-

dulos dimisit, ut hodie quoque Turcis est consvetudo.“ [1])

A rex Vata kifejezés itt tévedés, ő csak fő bűvész vagy archimagus volt, milyen volt Bocolabras is az avarok közt, ki a chán nejét titkon szeretvén a haláltól való félelem miatt elillant, de a görögöktől elfogattatott. Deguignes szerint Bocolabras = Moho vagy Iko-Lama, mely turkestani nyelvben nagy Lámát jelent, Labras a Láma megcsonkitása, Bergeronban egy 1620 utazóban a lámák neve labaes a mi közel jár a labrahoz. [1]) Voltak az avaroknak bűvész asszonyaik is, épen ugy mint a magyaroknak, egy Tivan nevünek emléke fenn maradt a történeti kutfőkben az hasonló volt a magyar Razdihoz (l. lejebb §. 3.).

A krónikások szűk folyamu tudósitásait, a hunnus avar, s magyar tátosok foglalkozásairól kipotolni az inductio feladata, s ebben csak ugy járhatni el legjobban, ha a tatár schamánok, s finn, lapp, bűvészek gyakorlatait a mennyiben azok feljegyezvék megkérdezzük bizonyos eltérésekre az éghajlat, élelem mód s szomszéd népekkel érintkezés s müveltségi fokozat okot szolgáltattak ugyan de azok inkább a külső tárgyakra és eszközökre terjednek ki, a bensőkben, milyenek a hit a jövendőnek tudni vágyása, a jóslatokhoz ragaszkodás, a jó s rosz szellemek kiengesztelése stb. egyenlő vonalokra akadhatni.

Ruisbroek a XIII. században a mongol fő chán udvarában soká tartózkodván, mint szemes tanu igy irja le a tatár papok foglalkozásait.

---

[1]) De theol. gent. l. 1. p. 31.

[2]) Allg. Gesch. der Hunnen t. 1. 483. Theophylactus igy ir róla: „Bocolabra cum septem sociis fugit ad antiquam gentem a qua ortierant Hunni ea sunthabitantes orientem, ubi vicimus est Persis, quos Turcos etiam nominari pluribus jam constat,“ p. 120, edit. Venet. Ezek a hunni ephthalitae.

„A tatár papok jövendölők, van köztök egy fő pap (tehát archimagus, mint Vatha s Janus, ki a chán palotájához közel lakik s felügyel a szekerekre, melyekre a házi bálványkák (penates, az elődök emlék képei) helyhezvék. A papok jártasak a csillagászatban, meg mondják a nap s hold fogyatkozást, mikor is a nép őket bőven ellátja eledellel, ha be áll a hold fogyatkozás doboltatnak, lármáznak, azután ha megszünt a fogyatkozás, esznek isznak. Megmondják a szerencsés és szerencsétlen órákat. A tatárok rég visszatértek volna Magyarországba, ha papjaik azt jósolák vala. Minden ajándékot mely a chán udvarába megy elébb tűz által megtisztitják, egy részt abból magoknak tartanak meg, a halottak ingó bingóit is tűz által tisztitják meg. Május 9-én a fehér szarvas marhákat öszve gyüjtik, azokat az isteneknek felszentelik, hivatják őket gyermek születéskor is, hogy sorsokról jövendöljenek, mikor is a rosz szellemeket feljdézik, melyektől kérdezősködnek. Bathu minekelőtte Magyarországba jött, elébb a daemonoknak áldozott, hogy megtudhassa papjaitól, valljon tanácsolják s javasolják-e utját? válaszul nyerte, hogy siessen hamar, mert három daemon megy elől, melyeknek az ellenség nem árthat. Emberi kép formára csecse bubákat csinálnak, azokat sátorjaik előtt szekerekre állitják fel, melyek papi tanitás szerint házaikat s nyájaikat védik és őrzik, beteg kisdedekre is ily bubákat aggatnak, bárányokkal áldoznak nekik s az első tej fejést ily bálványkáknak adják. [1]) Pogány magyarjaink közt is csak igy folyhat-

---

[1]) Bergeron Voyages en Asie t. 1. chap. 47, és Traite des Tartares chap. VII. p. 38. l. Marco Polot is edit. Bürek, Leipzig 1845, p. 150, a mongol Bakschikról vagy jósokról az alföldön ma is bukschinak hivják a nagyfejü gyermekeket, a Baksa, Baksai nevek s a mongol Bakschi csak egy szó.

tak a dolgok, Thuróczi kifejezései „omnes populi libaverunt se daemoniis, magorum incantationes nefanda carmina“ egyenesen schamanismusi szertartásokat feltételeznek. Láttuk Inchofferből már fölebb, hogy sokkal később is keresztelő Szent János ünnepét magyarjaink per nefanda carmina, saltationes circa ignes et tripudia elferdité. Pallás szerit a kalmukok még ma is a tűz ordaliát megtartják, tüzes vasdarabot s fejszét hordoznak ujjaikon s papjaik azok szerint itélnek rólok bűnösöké vagy nem? [1])

Az Altai hegyeken lakó törökök közt is csak igy folytak a dolgok, mint Zemerchus görög követ utjából kitetszik, melyet Menander leirt, Elyen nevü szárnyas lelkekhez, daemonokhoz folyamodtak jóslóik, kik magát Zemarchust is, mielőtt a chánhoz bocsátották, lángoló tüzek közt hordozták, tisztiták meg. (l. a 27, jegyzetet) A siberiai pogány népekről jegyzi fel Meiners, Georgi s mások után, hogy a schamanisták félnek a halottól s a haláltól, hogy meg szabaduljanak tőlök tüzön ugranak keresztűl, a papokkal lármát csináltatnak, hogy elkergessék a halottat és a halált, a holtak neveit nem emlegetik, nehogy lelkeiket háborgassák, papjaikat csak addig tisztelik még élnek. Az ünepekre nincs bizonyos idő kiszabva, azt a schaman pap, vagy hol ilyen nincs, a család öregebbikje határozza meg, mikor is a kehelyt kumissal töltik meg, azt kézről kézre adják, isznak belőle s le is isszák magokat. A székely krónika hason kehelykörözést s ivogatást emleget, miről az áldomás-ivás leirása alkalmával bővebben szólunk.

A schamán papok rángatódzásairól föllebb már szó

---

[1]) Pallas Reise durch verschied. Provinzen des russ. Reichs, t. 1. 332.

lévén mint italaikról, melyek az ily állapotot előkészitik, még csak azt jegyezzük meg, hogy az ily magok megeröltetése őket gyakran a látástól megfosztja s mint vakok még inkább tiszteltetnek. Szolgálatjuk ideje alatt mind magok, mind a varázsnők varázsló köpönyeget viselnek, van bűvös dobjok, vagy e helyett három láb hosszu bálványkákkal megrakott varázsbotjok s lófarkokat lobogtató kis zászlóik, a dob tojás alaku szita vagy skatulya, egyik oldala bőrrel van bevonva, azon különbféle figurák kivülről s belőlről is, hol egy rud megy keresztül, láthatók; a fasulyok vagy dobverő, nyul, s más állat bőrrel van bevonva, horgonyokkal, vagy pedig szarvakkal ékitve. A dobolás sietteti a bódultságot, a papok s varázsnők azt mondogatják, hogy az istenek szeretik az ily dob lármát arra hamarébb megjelennek; annál inkább dobolnak, minél később áll be a tébolyodság, más czélja s haszna a büvész doboknak a multak s jövőkröli kérdezősködésekre felelni, e pontban a lapp és tatár büvészek munkálataikban öszve egyeznek mint Mone után elő fogjuk azt adni. A büvész bőrköpönyegekre sokféle vas eszköz, ritkán sárga réz is van felaggatva, különbféle állat fők, körmök, bőrök, leginkább sas körmök s kigyó bőr özönlenek el azokon, melyek sujaikat nevelik, s ha bennök ugrálnak rémitő csörgést tesznek, mint ha a lelánczolt ördögök csörtetnék láncz-aikat. A köpenyeg mellett viselnek varázs bőr csizmákat, sapkákat, keztyüket is, magas sapkáikon bagoly vagy sas tollak lógnak, vagy ezek helyett kigyó bőröket, szarvas szarvakat aggatnak azokra. Igy egészen felöltözve vad és szelid állatok (medve, ökör, macska, kutya, stb.) hangjait utánozzák, tettetik magokat, mintha az istenekkel jó s rosz szellemekkel beszélnének s szemfényvesztők módjára tűzzel mossák magokat, tűzes üszkökön

járnak, nyilat, kést szurnak testekbe, de ez mind csak a kéz gyorsaság munkája, Gmelint és Müllert nem tudván egy jakuti varázsnő rászedni, hogy nagyobb hitelt szerezzen a kést valóban magába is döfte, azután bekötötte sebjét hársfa szurokkal, arra nyirfa kérget boritott. Az ily bűvösök egyszersmind álommagyarázók is, az álomra sokat tartnak minden északi népek, még ruháikat is odaadják magokról, ha valaki mondja nekik, hogy arról álmodott. Hennepin utazó irja: „Les songes leur tiement lien de Prophetie d' ésperation, de loix de commandement et de regles dans leurs entreprises de guerre, de paix, de commerce, et de chasse. [1])

Álmusról való hagyomány, hogy anyja álmodott, mikép terhes korában madár repült ölébe, mely fényes sugárt lövelt, s annak vonala idegen földekre huzódott, szerencsés jelnek vétetett mind a kiindulásra, mind a hóditásra s azért irja Ranzanus is Anonymus s a szájhagyomány nyomában „Arpadus filius Alomi a somno". Az álom sarkalatos szó is az északi nyelvekben, finn s tatár nyelvekben olim, olma, ulim, alum formákban divatos (Arnd p. 144). Beregszászi ulem, olim tatár formákat emlit (p. 136, 137). Erdmannban olüm ulüm formák állanak (p. 233. II. Th. 2-te Helfte). A genus Almas Horvát Istvánban hihetőleg genus Almus, Podhraczki irja, legi autem possessiones quas hodie Almás vocamus, priscis temporibus Almus dictas, nominatasque fuisse (Kéza kiadásában Budae 1833. p. 93). Veit Goilel a XVI. században Almosdot is Biharban Almosnak irja (W. J. B. XXIX. anz. Blatt p. 8). Kálmán testvérje is Almus nevet viselt, volt Almus nevü kirá-

---

[1]) Meiners Allg. Kritik, G. der Relig. I. 294. 323. II. 310. 488. 493. 614. Voyage an Nord. V. 275.

lyok a bulgároknak is Baltazár fia, ki a X. században a bagdádi kalifához irt téritők küldése végett a volgai földre, az oxfordi kéziratban Almutzes áll, mint Constantinus Porphyrban: hibásan Salmutzesnek nyomatott, [1]) a kaukasi avarok ma Armuznak mondják ki a nevet. Deguignes keleti kutfők után azt is feljegyzé, hogy a tatár földön közhiedelem, hogy a hatalmas országalapitók nem ugy születnek mint mások, azoknak születése csudás, majd világosság tünik fel az égen, majd menydörög, mitől az anya megijed s teherbe esik. [2])

Almus és Szent István születését is ily csudás világosságok előzték meg, azért Anonymus még Almust is, tekintve Szent Istvánra, szentnek nevezi.

A finn s lapp bűvészetről Mone idézve Saxo Grammaticus helyét „incantationum studiis incumbunt Fenni" bőven ir, kevés ugymond köztök már a pogány énekek száma az istenekről, de bűvészes énekek elég számmal fenn maradtak, melyek a skandinavi runákra vagy alliteralt verses énekekre is befolyással voltak. A Schröter által kiadott finn runákat nem használhattam, annyi bizonyos Mone szerint, hogy a finn, lapp, tatár s grönlandi bűvészek egyenlően bűvész álomban merülnek, látnoki, extasisaikban magokról majd mit sem tudnak, amuletjeikkel (ember csontok, kigyó fő, templom föld stb.) ördöngösséget üznek, s azokkal kereskednek. A lappok még nagyobb bűvészek, mint a finnusok, kezdetben ki-

---

[1]) Frähn Ibn Foszlans und anderer Araber, Berichte über die Russen. Petersb. 1823, in 4-o p. 56, in praefect. d' Ohsson l. c. p. 76. Almássnak irja; Schafarik Slav. Alterth. I. 323.

[2]) l. c. t. 1. 323. A finn énekekben Ilma rainen Almus honját tárgyazó énekek, hol drága kövek, arany s ezüst vizek vannak. Mone I. 104. Anonymus is Almus s a magyarok scythiáját hason módon irta le. A lapp nyelvben albme eget is jelent, albma, olma = ember, egyszerü törzs alm = ég, aolmaits = ember, olma többese olmaik = emberek l. Schefferi Lappland Frankf. 1675, in 4-o p. 202. 203. 209.

fejtett papi kasztjok nem volt, a család fők vitték végbe az isteni tiszteletet, szent forrásoknál, tóknál s hegyeken. Különösen három fő istennek áldoztak (Tiermes, Storjunkar, Baiwa) ősszel 14. nappal Szent Mihály napja előtt, mikor a hosszu tél nálok elkezdődik. Sorshuzással határozták el, melyiknek áldozzanak előbb, egy dob bőrén esett a sors vetés, melyre az istenek képei veres nedvel kifestve voltak, a dob közepén egy karikán aprógyűrűk függöttek. Mikor ráütöttek a dobra, ha a gyűrű az isten képére esett, s ott megmaradt, az jó jel volt, hogy az isten kész az áldozatot elfogadni, ellenkező esetben ismételték az ütést ily énekkel:

Ma üde sivel kakton stourra passe Seite?
= Mit szólsz csak te nagy Szent Seite?

A Tiermessel, mint fő istennel kezdték meg a sorshuzást s a Baiwén (= Bűvös) végezték. Baiwe a nap volt a szülő asszony képe, Tiermes férfi nemü nap volt, a persa Mithra is később — mint már láttuk ily két nemü volt, amannak nőstény ennek kan szarvassal áldoztak a keremetben vagy is az elsövényezett helyen (Tiorfai-gordi = szarvaskert), a nőstény szarvasnak fülén fehér fonala huztak keresztül, hogy ha pedig a holtak lelkéért áldoztak, fekete fonalat használtak. A büvész dob neve lappul — quobdas, Georgiban gobodes, fenyő vagy nyirfából készülve, az ily fáknak még a növésére is felügyeltek, a kalapácsnak, melylyel verték T alakja volt szarvas szarvból, a karika, melyen a gyűrűk ugráltak a képeken húrból, fonalból vagy hajszálakból készült. Az igy büvészkedők még a szeleket is áruba bocsáták a hajósoknak, a megbűvölt kötélnek három csimbókja volt, ha az első csomózatot kioldták, akkor jó szél támadt, a másodikra már erősebb lett a szél, a harmadik kioldására szélvész állott be. Másik bűvész eszközök volt a gan

vagy ganeska, vagy ganhid (gonoszság?) bőr zacskók voltak ezek, melyekben rejtegették a büvészetet, s barlangokban bálvány képeknél tartották, melyekből kékes szárnyatlan szunyog forma állatocskákat eresztgettek ki a finn s lapp bűvészek naponként a kártevésre, de e ganok vagy gonosz lelkek nem árthattak senkinek, ha a büvész nem tudta annak atyja nevét, kinek ártani kivánt. A gan Worniruna szótára szerint norvegiai szó, = büvész ének.

Harmadik bűvész eszköz volt a Tyre, mely mint a szél sebesen ment, mindenhez ért, a mi elibe jött; finom sárgás gyapjuból készíték diónyi nagyságra, és könynyü volt, a nép azt hitte, hogy az eleven, mindenfelé mozog, s gyötrő lélek, mert a kihez ért, annak halált okozott. E szerszámokat a büvészek árulták is, s mindenki megvehette tőlök.

Tátosoknak hivattak-e a finn s lapp bűvészek? nyomába nem akadtam, de abból hogy a tata szó köztök is szokásos, s némely ágazatok közt a papok tanitóknak is neveztetnek, nem alaptalan a következtetés, hogy hajdan tátosoknak neveztettek, a lapp taldos papa is tán ide mutat, ámbár azt nyelvtanilag tudós papnak is vehetni, mert a tud törzs a finn nyelv ágazatokban szélesen elterjedve van, de másfelől Tatischew után bizonyos lévén, hogy a csudok, vagy scythák nevét ma is a finnusok tuti, tutu-nak mondják ki, mely Schafarik szerint is egy a német tauta, s thinda nevekkel, hogy a magyar csuda szó a régi csud nép névvel szoros kapcsolatban áll, a papok pedig csudákat vittek végbe a nép szemei előtt, nem lehetetlen, hogy ők tutus nevet viseltek a finn, lapp földön, s akkor az 1267. oklevéli tutus is Benkőnél csak nyelvjárási kiejtés lesz, s hogy a finn lapp nyelvben as, es, os, us,

képzők nem ritkák, a táldos s tjäkos = titkos szó mutatják; maga a nyelvtan pedig azt bővebben [illegible]zonyitja. [1])

Ritter szerint a Bajkaltó mongoljai a bu[illegible]hamán papjait bő vagy bű-nek hivják ma, [illegible]sz ismét a magyar bű szó = magia, incan[illegible], a közmonda „se bűt se bát nem tudott [illegible]dani ugy megijedt“ e mellett szól, bűbáj Molnár Albertben = incantatio, a Thuróczíban emlitett nefanda carmina bűvös énekek voltak, hasonlók a finn [illegible]nákhoz, s nagy kár, hogy azokat többé öszve nem hasonlithatjuk emezekkel, a nyelvtan s mythologia sokat nyertek volna az által Pallásban Bu-schutan a személyes istenség képének neve a mongol kápolnákban, s bu amuletet jelent, a schutan, a sátán, vogulok s osztjákok bálványképeinek is saitana a neve, törökül seitan, Alem alscheitan = ördög hegye nem messze Tour Abdintól, hol armánok laknak, kik syrusok Masoudi szerint. A satán szó a Zend daemonologiából ment át a héber, s arab nyelvbe, a Zendavestában schetan Arimán mellék neve, a tuskus suthina, melyet némelyek Proserpina, mások bálvány kép nevének vesznek nem más mint a sátán név, magyarul satna satnya = hitvány, nyomorék, hihetőleg azok ellen használtatott a szó legelébb, kiknek sátán bálványai voltak, a mit a bű szó rosz értelme is igazol = alávaló, tisztátlan, mi a mongolok tisztátlanságán alapszik, ilyen az ocsmány szó is = osman, ottmann az ily nevezetek a népérintkezésekből eredtek. Megvan a német nyelvben is a szó: seithan, saith, sithun, irja Grimm

---

[1]) Schafarik slavisch. Alt. I. 52. 286. Gyarmathi Offin. in praefat. Gabelentz. Sjögren. Possart nyelvtanaiban számasak a példák.

kimeszett ige törzs, sitha = incantare, sitho incantavertünk, seithir = ars magica, a Vaulu-spá czímü legrégibb északi nyelv emlékben Seithi = Zauber. A bűvös lappoknál is seiteh a bálvány kövek neve, Typhon Ahriman, Sátán mind csak egy lény különböző nevek alatt. Chaldaeai iratokban Ahriman neve Sitna, (a magyar satnya) [1]) elsatnyult annyi mint kiszáradt el aszott a bűvöltetés következésében, a lapp gánok-nak vagy gyötrő gonosz lelkeknek ez egyik fő munkálatja volt.

A mongol s magyar bű szó is nem egyébb mint a lapp baive vagy nap isten, Schefferben paive, finnül paiva, Leemben utze beivatzh = kis nap, az ölbeli kisdedek neve is, a görög phoebus (φοῖβος), kelta feabh-as, honnan feabh-sa = bölcsesség, az az bűvösség, fuib, v. buib törzsből = leuchten klar sein, kymrisch fow = strahlend (Wien Jahrb. B. CIV. p. 56.). —

Schmidtben mongolul boh = Zauberkunst, Böh-Nojon az Oelöt népfaj egykori feje, böh vagy böghe = Zauberer, Hexnmeister, törökül pedig bajidzsi = bájóló, bajidzsilik = bájolás, fascinatio [2])

---

[1]) Pallas Samml. hist. Nachr. II. 213. Isbrantides Reise nach China. Frankf. 1707. p. 41. 226. Quatremére journ. as. Nro 86. Halling bőven ir a sátán szóról Gesch. der Skythen 1. 170. 173. A tuskus Suthináról l. Allg. Lit. Zeit. 1834. Febro. Nro 37, és Raoul Rochestet Journal des Savants Nov. 1843. ki szerint a pokol Istene. Grimm Gramm. II. 46. Possart lapp l. gramm. l. c. in praefat. A Vaulu-spa, vagy Völuspa fő ének az Eddában, a helyek kiirva vannak, Ergänz. Blätter. April 1834. Nro 36. Etmüller kiadása szerint. Sitnavol l. Burnouset s Lajardot s Creutzert Gelehrte Anzeigen 1838. Nro 23. A mongolok tisztátalanságáról l. Neumannt Gelehr. Anzeig. 1840. Nro 17, és Die Völker des südl. Russlands. 1847.

[2]) Forschungen p. 33. 416. Meninszki t. 1. 472. Valljon a latin ambubajao (abbubaiae, anbabaiae) = bűvös asszonyok ide tartanak-e? további vizsgálatot érdemel. Noltén igy ir: „vocabulum est syriacum, quod Svetonius in Nerone c. 27, et Horat. L. 1. Sat. 2. occurrit, et significat mulieres

Schmidt azt is megjegyzi, hogy a láma vallásu mongolok a schaman papokat csúfolják s böh utálatos czímmel nevezgetik, a mi föllebbi állitásaimra teljes bizonyitványul szolgálhat.

Hogy a mordváknak is voltak tátos papjai kitetszik Julianus barát előadásából „isti a prophetis suis accipientes, quod esse debeant christiani, miserunt ad ducem magnae Sandemiriae, quae est terra Ruthenorum illis vicina quod eis mitteret sacerdotem, qui ipsis baptismum conferet“ itt a profeta szó egyenesen pogány papjaikat illeti.

A mai bűvészek foglalkozásai épen ugy mint hajdan szemfényvesztés és haszonlesés kifolyásai voltak, vagy legalább azokra aljasodtak le. Elég legyen Plátóra hivatkozni, ki igy ir „Vates et Arioli ad januas divitum accedentes, persvadent vim habere a diis sacrificiis et carminibus acceptam purgandi percelebritates et oblectamenta quaedam, si quod scelus ab his aut eorum majoribus patratum fuerit, et nocendi parvo etiam sumptu cuicunque velint inimicorum et justo pariter et injusto.“ [1]) Itt kevés szókkal az egész finn, lapp s tatár schamani bűvészet vázolva van — az ember, ha tudatlan — sehol a maga természetét meg nem tagadhatja.

---

incantatrices, et ob lasciviam infames. Lex. Lat. lingvae anti barbarum Lipsiae. 1744. p. 18.

[1]) De republ. dialog II-us, vesd össze De Caux de cultibus magicis Vindob. 1767. in 4-o p. 18. Minden dolognak két oldala van, a bölcsek már régen is megtudták különböztetni a csalókat az igaz természet-búvároktól „ante hos Amphiaurus et Tiresias non humiles et obscuri, neque eorum similes, ut apud Ennium est, qui sui quaestus causa fictas suscitant sententias, sed clari et praestantes viri, qui avibus et signis admoniti futura dicebant, quorum de altero etiam apud inferos Homerus ait, solum super ceteros umbrarum modo vagari“. Cicero libr. I. de divinat.

A tátos lovakról lejjebb — hol a ló áldozatokról lesz szó — leend hely a tudnivalókat közölni

3. §.

A varázsló nőkről.

Bonfin Razdit varázsolónak nevezi, Inchofferben varázsló, áll ki fejök volt a bűvös nőknek, máskép boszorkányoknak. Vossius Thuróczi helyére idézve „de multis autem deabus suis (t. i. Janusnak Vatha fiának) una nomine Razdi capta fuit a christianissimo rege Bela, et tam diu in carcere fuit reclusa, donec comederet pedes proprios, ibi denique moreretur“ azt következteti hogy Janus Razdit istenné gyanánt tisztelte, [1]) milyen volt Velleda is a germán földön kiről a latin irók tudósitásait közli. A varázsló nők, foglalkozásairól szinte semmit fel nem jegyeztek krónikáink, itt is hát az inductio utján boldogulhatni, ha tudjuk másutt mit müveltek, azokból következtetni lehet a magyar varázslónőkre is. Az avarok közt egy Tivan nevü varázsló nőről tesznek említést a keleti kutfők „magicis artibus insignis foemina“ Prayban, ki 520 körül a chánnak megigérte, hogy testvérjét, ki eltünt, lehozza az égből, sátort ütöttek fel azért egy tó mellett, hol Tivan az égnek áldozott s az áldozat ideje alatt, a chán testvérjét mindenki láthatta; e büvészet oly hatást tett a chánra, hogy Tivánt magának nőül vette, de később kisülvén csalása, felzendültek a chán ellen, s a zendülőknek feje volt Ohifa, a chán közel rokona.

Hogy az avarok közt a bűvészet divatos volt Eccardis irja Gregorius Turonensis után, mikor ugymond 565.

---

[1]) libr. XII. p. 223 edit Oporin. Inchoffer Arnales Vol. IV. p. 254. Vossius de theol. gentil p. 403. 404.

Thuringiára kicsaptak az avarok, Sigebert király ellenek ment, kit bűvész fogásaikkal meggyőztek „qui magicis ut credebatur artibus ab hunnis superatus est.“ [1])

A finn s tatár schamán papok foglalkozásairól s bűvész eszközeikről szóllottunk az elébbi irszakban, ez eszközöket szinte használják a bűvész nők is, kik mig élnek, nagy tiszteletben részesülnek, de halálok után elfelejtetnek, mivel mások lépnek helyükbe, azonban megtörtént az is, hogy a jakutok s kozákok egy hires varázsló nőt halála után is tiszteltek s rettegtek, pedig a kormány Jakutzkban annak még maradványait is kipusztittatá. [2])

A nőnemnek jóslói tehetség tulajdonittatott a római s germán földön, Velleda maga is sybilla volt, kiről Tacitus (hist. IV. 61. 65. V. 22—24) tanusitja, hogy nagy tekintélye volt a germánok előtt, mert azt hiszik, hogy az asszonyok előrelátók s tanácsot adhatnak „inesse (foeminis) sanctum et providum, nec consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt“ (de mor. germ. c. 8.). Velleda neve is szó szerint nem egyébb mint a sorsotvető vagy azt kiválasztó Eda, a germán mythologiában Walen und Nornen egyet jelentő név szók az eddai s más régi énekekben, kik ide s tova utaztak jövendöltek, kivált a csak most született gyermekekről jósoltak, meddig fognak élni s mily szerencsére jutnak. Van példa arra is, hogy háborúk folytatása s kimenetele felett megkérdeztettek, Strabo egy ily jóslónéről tesz emlitést a cimber háborúról szóltában. Később a németek a méreg-keverést és boszorkányságot

---

[1]) Pray Annales p. 190 Eccardi rerum francicar l. 8. cap. 15.

[2]) Saritschecos 8 jährige Reise im nordöstl. Siberien, übersetzt von Busse. Leipzig 1805. 1. Th. p. 70, és Meiners l. c. I. 323.

egy dolognak vették, s középkori törvényeikben egyenlően határoztak a két vétségről. A salicus törvények tűzbe vettetni parancsolják a méregkeverőt és boszorkányt, egy más törvényczikkben mondatik „si quis a diabolo deceptus crediderit, secundum morem paganorum virum aliquem aut feminam strigamesse, et homines comedere, et propter hoc ipsam incenderit, vel carnem eius ad comedendum dederit, vel ipsam comederit capitis sententia punietur.“ Ezekből világos, hogy pogány szokás volt a boszorkányokat megégetni, azoknak husát megenni vagy másokkal is megetetni, mivel azt hitték rólok, hogy megeszik az embereket, de azok, kik boszorkány húst esznek, nem félhetnek többé semmit tőlök! [1])

Honi törvényeinkben is a maleficium, veneficium, és sortilegium egyenlő eszmei vonalokban tünnek fel, Szent István ideje alatt a büntetési módok is egyenlők és emberibbek, mert két első izben a vétekben kapattaknak bőjtölni kellett csak, második izben tüzes vassal is megbélyegeztettek, és csak ha harmadszor, ha tetten érték, adattak birói kézbe (Decr. S. Steph. LII. c. 31—34.). Kálmán megszüntette az ily pereket, de mint láttuk fölebb (§. 3. 1. Rész) azért a babonáskodások azután sem szüntek meg, sőt Erdélyben még 1595. hozattak törvények contra magos, et veridicos, kik kuruzsoltak, kikhez még a keresztény papok is ottan

---

[1]) Velledáról l. Wachter Ferdinándot s Estmüllert Ergänz. Blätter 1834. April. Nro 36. A méregkeverés s boszorkányságí párhuzamos eszmevonalokról, Grimm deutsche Mythol p. 584, és Wilda fejtegetéseit Jahrb. für wiss. Kritik. Oct. 1836. Nro 76. Nagy Károly hason tilalmáról, melyek a szövegben idézettel egyeznek l. De Cauz de cultibus magicis p. 30. Cluwerius azt is kifejti, mikép a german, gallus, sarmat népfajok közt szűz leányok voltak a pythoissák v. jóslók, gyógyitók, álommagyarázók. Germ. Antiqu. l. 1. p. 165. Velleda is szűz volt.

ottan folyamodtak. Nevezetes a trullai zsinat határozata 692. azért is, hogy abból némi részletességeit a pogány bűbájosságnak megismerhetjük, a fellegkergetésről, amuletek használásáról, bűvölt medvékkörül hordozásáról felvilágositást nyerünk, tehát a Janus, Vatha, s Razdi foglalkozásaira is azokból következést huzhatunk „Qui se vatibus tradiderunt, vel iis qui centuriones dicuntur aut iis similibus, ut ab illis discant, siquid sibi revelari velint secundum ea, quae prius a patribus sancita canoni, qui est de sexennis subjiciantur. Eidem poenae subjicere oportet eos qui ursas aut similes bestias ad lusum et perniciem simpliciorum circumferunt, et eos, qui fortunam, fatum, genealogiam aut similium verborum turbam ad nugas deceptorias obloquuntur, eosque, qui nubes fugare dicuntur, et imprecatores et amuletarios et vates" etc. — Balsamon ily jegyzetet tett e végezetre „Ursas trahere dicentur ii qui arctophori appellantur, qui quidem in capite et totius animalis corpore tincturas appendentes et pilos ex ipso tondentes, eos una cum tincturis dant perinde ac remedia et amuleta tamquam contra morbus et fascinantes oculos conferre possint". [1])

A köznép ma is sokat tart az igéző szemekre, melyek a kisdedeket megverik, elbetegesitik s végre azoknak halált okoznak, e hiedelem a pogány időszakból való még, mint a betegségek elleni óvszerek, melyek bűvös uton készülnek, ma is használtatnak a köznép által, hiában tiltakozott azok ellen az 1595. medgyesi zsinat, a tudatlanság zsarnokiabb ur mint bár mely despota vasvesszője alól nem oly könnyü felszabadulni.

A varázsnők boszorkányoknak is neveztettek a

---

[1]) De Cauz l. c. p. 132.

pogány világban, a nép hiedelme szerint mint Dugonics előadja a boszorkányok és bőjti boszorkányok közt azon különbség van, hogy az elsők csak a városban s falukban nyomták meg a fekvőket vagy alvókat, ellenben a borzas haju bőjti boszorkányok nagy bőjtben éjszakánként seprőn nyargalnak a Szent Gellért hegyre, a nyargalásban borzad fel a hajok, ott tánczolnak az ördögökkel. Dugonics szerint azért gyülnek a Szent Gellért hegyre, melynek hajdan Látó neve is volt, mert az országgyülések is Budán tartattak, s a perlés végett is oda jártak az emberek mint királyi lakba, ez a boszorkányokról vagy vén asszonyokról való ős száj-hagyomány Mátyás-király idejében még inkább megöröklött a magyarok közt, mert a király Korogi nevü inassát a püspöki templomba küldé, kinek eldődei Szent Gellért meggyilkolásában részt vettek, az inas hasmenést kapott mindjárt, hogy a templomba bement; ezen gaz kiseprésére néhány vénasszonyt küldöttek fel királyi parancsból, kik seprőkkel ott megjelenvén, a nép még inkább hitte, hogy azokon lovagolnak éjelenként. [1])

Ez a haj felborzadás, nyargalódzás a germán mythologiában is Berseker-Wuth Berserksgang nevezet alatt ismeretes, az indiculus superstitionum et paganiarum concilii. Liptinensis is arra czéloz §. 24. „de pagano cursu quem yrias nominant scissis paunis yelcalceis.“ Itt az yrias = iramodás mint Legis munkájának Handbuch der altdeutschen und nordischen Götter Lehre Leipzig 1831. birálója is észre vette: a Berserkek gyakran czél nélkül is ide s tova nyargalóczcznak, megdühödve és ittasodva, verekedtek, öltek, ha va-

[1]) Magyar példabeszédek és jeles mondások. Szegeden 1820. II. Rész lap 33. 63.

lakivel utban öszve találkoztak. [1]) Ihre szerint a persa bezerk s német bersärk egy szó, s a sokféle származtatás közt ez még legelfogadhatóbb, kivált hogy Schmid derék sváb szótárában is olvashatni, hogy bäso, baase bäsle schwarzwaldban = boszorkány a mi a persa baz, mely az összetételekben = praestigiator, honnan bazur = nomen magi, de quo persae antiquiores multa fabulantur, büzürk = magnus, ingens, potens, többesben büzürkan vagy büzürgan = magnates, sapientes, büzürgi = magnitudo. Basur, Bazur, neve volt azon hires boszorkánynak is Firdusi épossában, ki Tuz seregét boszorkányságával győzte le, a kurd földön megvannak a bazirkhani hegyek is, a Lár nép ágazatok is Lár földön (= Loristan), kik rosz mohamedánosok, mint a kesely faju kurd yezidek is (Kisil-baschiak) régi pogány vallásokhoz most is szítnak, fő szentjeket még ma is Baba-Bazurk-nak hivják (= nagy atya).

A keletre vonult magyarok e Lár nép ágazatokban lappangnak, kik nagy és kicsi törzsre feloszolvák (= büzürk Lor, kütsük lor) az első törzs ma Bakhtiyari név alatt ismeretes, s eszünkbe juthat itt Reguli hű vezetője a vogul földön Bakthiyar nevü, kitől a vogul nyelvben oktatásokat is vett, nevezetes e Bakhtiyari nép törzs azért is, mert a mai persa dynastia abból való, 24 ezer családot számlál, ide nem értve a másik vagy kicsi Lár törzsöt, nyelvök még vizsgálatlan maradt Ritter szerint is, s már a nép ágazatok neve is magyarosan hangzók, mint Ulaki, bakthigari, duraki, sallaki, kumursi, suhuni, min-

---

[1]) Allg. Lit. Zeit. Oct. 1833. Nro 180.

denkinek külön főnökei vannak, mint egykor a magyaroknak voltak, mig Árpád alatt nem egyesültek. [1])

Régi keleti szó a boszorkány név, hiában akará azt Dankovszki a szláv boszorka s görög bassara után elkölcsönözöttnek venni, mert maga a hellen nyelv is nevekben sokat át vett a persáktól s scytháktól [2]) s épen a scytha földön Turánban Harut és Marut után leghiresbb boszorkány volt egy Bazur nevü scytha, kit Roham nevü ölt meg az audi sultán nagy szótára szerint (W. J. B. XXXIX. p. 112). A görög Bassara = furibunda bachica mulier, item nutrix Bachi, item nomen calcei et meretricis Stephanus szótárában, s ennyiben a Berseker Wuth's boszorkányi tánczokkal összevág, az, mint a görög empusa-is (= spectrum daemonicum, quod in ommes se transformat figuras); a scytháktól átvett szó, mint Rudbeck is Dyonysius Persegetes után irja „spectra scythiae oris infesta nuncupari empusos.“ Egyiknek sincs meg görög nyelvben a tiszta törzse, melyből azokat helyesen értelmezni lehetne, ellenben a persa, germán, szláv s finn nyelvek birják a törzsöt; persaul baz = praestigiator, germánul bäso banse, bäsle = boszorkány, skandinávul buse = spectrum, monstrum, honan buseman homo daemonicus, slávul bies = daemon, bizsok = daemunculus, a lappok bálványainak bassar és passar nevök volt, a lappok s finnek bűvészeteikért bus nevet is viseltek, a mi a scytha empusa névhez legközelebb

---

[1]) Ihre in praef. gloss. sveogoth p. XV. Schmid, p. 44. Meninszki 1. 450. Hammer IV. Jahrb. XXXVI. B. p. 266. Ritter VI. B. 2. Abth. p. 176. 209. seq. és p. 426, a persa büzürk az indiai archipelagus szigeteiben besar. Humbold über die Kawi Sprache, p. 214.

[2]) l. Fundgruben des Orients. VI. B. III. Heft, p. 339.

jár. Scheffer irja „sunt ibi homines pallidi, virides, et macrobii idest longaevi, quos busos appellant. [1])

A persa büzürk más alaki formája a bazark és buzurg mint Lassen azt kimutatá, a régi persa ék feliratokban Darius rendes mellék neve vazark, vazarka (= magnus) a buzurg ujabb forma [2]), de mi törzsből eredtek, Lassen sem tudja, mint nyiltan bevallá. Figyelmeztetésül megemlitem itt a székely vazarkodik (vaszarkodik) ige szót, mely szótárainkban hiányzik, mely maga megerőltetést jelent valami nagy s nehéz dolog kivitelében; honnan vaszarkodás, melylyel szinte élnek a székelyek, áll-e ez a Vaszar magyar faluk (Baranya s Veszprém megyékben) a Vosar család nevekkel, mely utólsó mint a villa Vosueri, már a Nagy-Váradi káptalani jegyzetekben a XIII. században emlitvék — kapcsolatban? nem merem elhatározni, de a vazark-odik oly közel talál az ó persa vazark szóval, hogy azt a nagyra törekedés értelemben egészben visszaadja, s igy a büzürk, bazark, buzurg mint a vazark formák egyiránt kimutathatók lennének nyelvünkben. Figyelmeztetjük még olvasóinkat Domir arab iróra, ki a tigris állatról irja „et generari dicitur ex bezarkan et leaena.“ Bezarkan quod sit animal plane nescio vox videtur esse persica irja Bochart, ki a tigris arab s persa neveit is albabir s alberid megemliti a sebes futástól igy nevezve.“ [3])

---

[1]) Rudbeck atlant. t. III. p. 297. Ihre glossar. in voce Berserk és Buse. Schefferi Lapponia p. 148.

[2]) Die altpersischen Keilinschriften Bonn. 1836, p. 38 és 141, és Westergaard Zeitschrift für die Kunde des Morg. VI. B. 1. Heft, p. 9, 10.

[3]) Hierozoicon edit Clodii p. 794, libr. III.

Ez a bezarkan mesés, megboszorkányozott állat volt, a tátosok is bűvölt lovak voltak, még a népek származására is alkalmaztatott az ily rege, nevezetesen a hunnusokról mondatott, hogy boszorkányok méhében fogamzottak.

Harmadik rész.

Az isteni tisztelet módok.

1. §.

A szent helyekröl.

Szent László törvénye emliti a helyeket hol eldődeink áldoztak „quicunque ritu gentilium juxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides obtulerint, reatum suum bove luant (decr. l. I. c. 22.). Thuróczinak már közlöttük helyét, mely szerint Árpád s társai megtöltvén sarujokat Dunavizzel, az első ott helyben végzé könyörgését a mindenhatóhoz, hogy Magyarországot örök birtokul nyerhesse meg.

Minden nép, mely még a kül természet nagy jeleneteitől elfogulva a titkos természeti erőknek tiszteletében van elmerülve, hason szokásokat fogadott el, vagy pedig azokat önkénytesen is kifejtette, s utódjai közt megörökité. Cornides (l. c. p. 41.) e pontban megemlité már a nyugoti nemzetek hason törvényeit s Kollár szavaival zárja be idézetjeit „ex his facile quis intelligat superstitiones illas neque hunnicas, neque ungaricas sed vicinorum populorum eius aevi fere omnium fuisse.“ Ugy is van! de mivel sem Kollár, sem Cornides részletekben nem fejtegeték az okokat, miért választattak szent helyeknek ki a kutak, források, fák s kőhalmok, szük-

ségesnek láttam mindenikről valamit az ujabb vizsgálatok s adatok nyomában szólani.

a) A vizekről.

A viz egyik természeti elem, mely nélkül az emberek nem élhettek, azzal nem csak szomjaikat oltották, hanem a vizi állatokat élelemre is fordíták, halász népek különösen tiszteletben tarták a nagy és kis tengereket, tókat, folyókat, mert azok után éltek, azokon közlekedtek más távolabb lakó népekkel, Vossius halomra gyüjté e czélból az irók tanubizonyságait (de theolog. gentil p. 361. seq.) Móses könyvei is erről tanuskodnak, melyek szerént Kanaán népei fák, hegyek s vizek mellett tartották isteni tiszteleteket (Deuteron. XII. 2. 3. és XXVIII. 36). Castren szerint még ma is a siberiai ostjákok az Obi folyóvizet leginkább tisztelik, azt mi anyánknak nevezik, az a mi istenünk ki táplál minket (Bülletin des sciences ect. Petersb. t. III. Nro. 67. 68). A hinduk különösön a folyók kutfejeit, egyesüléseket más vizzel és torkolatjaikat tartják tiszteletben, folyásaikat az emberélethez hasonlitják, a kutfő = születés, az egyesülés = házasság, a torkolat vagy tengerbe ömlés = halál.

Vigne utazó leirja Umurnathot, vagy is a halhatatlanság tavát, melynek ünnepén személyesen jelen volt a kaschmiri földön, hová a kaschmiri és hindostáni bucsujárók összegyülnek, Sziva megmutatta magát, ki a föld alatti isteneknek a halhatatlanság italát nyujtotta mert a halál angyala által már fenyegetve voltak (W. J. B. CXII. p. 69—70).

A folyó vizbemártást régi magyar szokásnak irja Kreckvitz, Bihar megyében ugymond a körös melletti Fekete tó lakósai rákokból, tojásokból, halakból, ke-

resztelő pénzből keresik élelmöket, az utast, ha meg nem váltja magát vizbe mártják, e régi ős szokást maga Báthori István is tiszteletben tartá.

„Dann ein gar altes Herkommen ist das, wer zuvor daselbst nie gewesen, von ihnen gehäuselt wird: also dass sie von einem ein Viertheil, oder halben, auch wohl einen ganzen Thaler bekommen.

Es hat auch Stephan Bathori erstlich Fürst dieses Landes, hernach König in Pohlen sich nicht geweigert, mit seinem eigenem Exempel solch ihr altes Herkommen zu bestättigen. Welcher sich aber von ihnen nicht gutwillig ablöset, der wird in das obgedachte wasser Kreisch so sie den Jordan nennen, gesetzt.“ (Descriptio totius regni Hungariae p. 158.)

E szokás pogány időszaki volt, de czélját a haszonlesés és helybeli körülmények megváltoztatták, hajdan bizonyosan ordáliákat vagy istenitélő székét tartották ott; a fekete tónak valami különös erőt tulajdonitván, melybe gyanus személyeket mártogattak, hogy vétkeik vagy pedig ártatlanságok tisztába hozassék. A siciliai lacus palicus hasonczélra használtatott a római világban (l. Bochart geogr. sacra p. 533. 535.) a druidek is azokat, kiket fel akartak avatni titkaikban, folyó vizbe mártották, hogy megtisztuljanak, kőbálványok skotiában Bogie nevü folyó viz mellett állott, hol a tisztulás helye volt, mint azt Taliessin gallus bardus, ki a druidek titkaiba fel volt avatva, a VI. században feljegyzette. (Bulletin des sciences hist. pur Ferussac 1831. nov. Nro. 11. 213—215.)

b) A fákról.

Ad arbores kifejezés szent László törvényében a fa bálvány képekre vonatkozik, melyekről a §. 3. 1.

Rész bőven szóllottunk, halottas szekereiken, vagy fa alkotmányaikon is ily apró képek lehettek az elholtak emlékére felaggatva, minőkről Plancarpin a mongol földön említést tesz, hogy azok a fő pap felügyelete alatt állottak az ily fa alkotmányokról, vagy ravatolokról alább leend szó, az ágrakások még ma is az Altai elő földön szenthelyek, az obok vagy sírdombok mellett elmenők faágakat, hol nincsenek fák, köveket vetnek a halottak nyugvó helyére, [1]) hogy a szent helyek el ne fogygyanak. Csak fél századdal ezelőtt is még divatos volt a szokás az alföldön, magam is mint gyermek osztoztam a köznép hiedelmében, s az ágrakás mellett elmenve az erdőkben társaimmal ágakat vetettünk a korosabbak példáit követve a rakásra, mely alatt a szerencsétlen halállal kimultnak holt teste nyugodott a köz beszéd szerint. Meg van-e még e szokás az alföldön, nem tudom, de akkor még a köznép hitte, hogy a ki e kegyeletet elmulasztja, valami szerencsétlenséget várhat magára. A pogány finn s tatár népek ma is az erdőkben szent helyeket vagy keremeteket tartnak, hol bálványaikat rejtegetik, s azok előtt áldoznak, a bálványok, mint már előadtuk, fákra felaggatvák, ide czéloz IX. Gergely pápa levele is 1223. a finnlandi pöspökhöz „lucos ac delubra deputata olim ritibus paganorum, que de novo a te conversi ad fidem ecclesiae tuae voluntate spontanea contulerunt ipsis ecclesiis confirmamus.

Szent László törvényéhez hasonlóra hivatkozik Grimm is Burchard után a német földön „qui votum voverint vel persolverint ad arborem vel ad lapidem

---

[1]) Ritter Erdkunde 1. 904. Pallas Reise in die südl. Statthalt. des russ. Reichs. II. 215.

si ad poenitentiam venerunt, clerici tres annos, laici unum annum et dimidicum poeniteant.“ [1])

Legrégibb nyoma van a szent fák vagy élet fájának tiszteletéről Mosesben (1. 2. 9. jót s roszat tudató fa) s a Zendavestában „Ormuzd sprach, Tritt zu den Bäumen O Zoroaster, welche wachsen. Dein Mund spreche vor ihnen diese Worte „ich bete zu den reinen Baume, Ormuzds Geschöpfen.“ Herodot (VIII. 27.) beszéli, mikép még Xerxes ideje előtt a gazdag Pythios Sardesben arany platanokat s arany szőllőtőt ajándékul választott ki Dariusnak, és Xerxes is nem messzi Sardestől a hires platán fára arany éket aggatott s a szép fát őrizteté (Herodot VII. 31.). A musulmánok Persiában ma is fatisztelők, a mi még a Zoroasteri idő maradványa, Chardin utazó irja, hogy a legvakabb musulmánok is inkább könyörögnek fa alatt, mint a moschéban, mert a kegyesek hajdan is ott imádkoztak, azt hiszik, hogy azoknak lelkei ma is ott lengenek. Pater Angelo e hitet réginek nevezi a platanokra nézve, s Marko Póló szerint az ilyek nap fájának neveztetnek a nap országban vagy Khorasánban. Panofka irja, hogy Mithra tiszteletére oly fákat választottak ki, melyeknek levelei szüntelen zöldelnek (myrtus, cziprus, pinus, laurus), vagy pedig olyakat, melyek szurkos nedvekért éghetők voltak, a mi a halhatatlanságnak vagy tűznek, az élet örök csirájának jelképe a Zendavestában. Persiában Ouseley szerint bizonyos fák, kivált források mellett, ma is tiszteletben állnak, azoknak ágaira kelmedarabokat aggatnak, mikhez senkisem mer nyulni. [2])

---

[1]) Mone I. 43. Grimm Mythol. edit 1-a Anhang p. XXIV.

[2]) Klenker Zendav. Th. II. p. 377. Ritter VII. B. 2. Abth. p. 512. Ponofka journ. asiat. Nro 68, 1833. August p. 131.

Hogy a druidek vagy kelta magusok is a cserfákat tiszteletben tarták, azok alatt áldoztak fejér bikákkal s azoknak gyöngyeit mint égi ajándékot a méreg ellen óvszernek használták, azt Plinius körülményesen előadta, ily hozzáadással „tanta gentium in rebus frivolis plerum que religio est“ (hist. nat. l. XVI. c. 95). Phrygiában szinte Cybele tisztelete a magna mater a fenyő és jegenye fák tiszteletével volt vegyülve, a fenyőfa a tél vagy halál jelképe volt, mint az ünnep nap arbor intrat mutatja, Cybele kedvese is Atys halálakor fenyőfává változott.

A slávoknak is voltak szent erdeik, mint a germánoknak s rómaiaknak voltak szent berkeik, Lengyel földön Jagello 1386- elvévén Hedviget, s népét megkereszteltetvén, kivágatta s elégettette a szent erdőket, s Perkun örök tüze végkép kialudt Wilna körül. [1]) Berekesztésül álljon itt Nerses katholikus levele a nap fiaihoz a XII. századból: „belehret sie alsdann dass die Sonne für nichts anderes zu achten sei, als für die Leuchte der Welt, welche Gott erschaffen hat um die Erde zu erhellen, eben so auch den Mond und die Sterne. Die Pappel verehret nicht mehr als die Weide, oder die Buche oder sonst einen Baum, und glaubet nicht dass das Holz des Kreutzes Christi von der Pappel gewesen sei. Denn diesen Baum, welcher Pappel heisst, beteten die Heiden zur Zeit der Abgötterein, und in diesem Baume liessen sich auch Daemonen nieder, und empfingen von den Menschen Anbetungen.“ Irta e levelét a samosatai pauliánusokhoz (W. Jahrb. LXVII. B. Anz. Blatt p. 31).

---

[1]) Wien Jahrb. B. LXIV. p. 200. Ravul Rochette Odysseidje után. Tappe Gesch. der Russen. II. 21. A germánokról l. Tacitust Germ. c. 39. Rómában 32 szent berek volt, hol a fát megsérteni nem is volt szabad „patula jovis arbor“ Ovid szerint szent fa volt Metam. 1. 106.

c) A kövekről.

A lapides kifejezés a kőbálványokra magyarázható, melyekről szinte §. 3. 1. Rész volt szó, azon kőképekről vagy bábokról pedig, melyek Ruisbroeck leirása szerint a kun sirhalmokat környezték egy külön czikkben fogunk szóllani.

A durva kövek, oszlopok, kőrakások, kőképek tisztelete lesülyedési állapotra mutatnak, mert azok kezdetben csak emlékjelei voltak a nagyobb fontosságu történeteknek, frigykötéseknek, népgyüléseknek, hol törvényeket hoztak, fogadásokat tettek, s azokat esküvel szentesiték, vagy pedig határjelek voltak, melyek a római s görög pogány időszakban Terminus, Zeus horios név alatt tiszteltettek. A Hermes Agoreus, Janus, Phales, Jupiter lapis, kronios lithos Visconti szerint mind ily eredetekre utalnak vissza, vagy pedig meteor-kövek voltak azok, melyek baetulia nevet nyertek a zsidó földön, hol a Beith-El (= isten vagy az él háza) város s föld lakói ily bálványozásra adták magokat. Kis-Ázsiában Cybele fekete kő alatt tiszteltetett, mihez hasonlit a mekkai kőtisztelet is. Pausanias idejében Pherében Achájában 30 négyszegü kő volt isteni nevekkel ellátva, Delphiben pedig egy szent követ naponként olajjal öntöztek. Arnob magáról megvallja, hogy mint pogány még ily köveket tisztelt, a németeknél is az Oelgötze innen maradt fenn. [1]) Wahl azt irja, hogy az ó testamentomi időkben ha valami

---

[1]) Bellermann über die alte Sitte Steine zu Salben. Erfurt 1793. Bohlen die Genesis histor. Kritisch erläutert. Königsberg 1835, p. 285. A régi ir népek kötiszteletéről, l. Moore Tamás Irrland történeteit s a phoenicziai nyomokat. W. Jahrb. LXXII. B. p. 209. Sthur l. c. p. 402. Nork mythol. Wörterb. in voce Laban, Stein.

nevezetes történt, annak emlékére fákat ültettek, vagy kőhalmokat raktak, hogy az esztendőket s ünnepeket onnan számlálják, 1. Moses 28. v. 18. ismét cap. 31. v. 45. 46. Idézi Ossián helyeit is, melyek szerint kelta szokás volt a tettek emlékének fenntartása végett kőemlékeket felállitni. Temora énekében mondatja: „hát elfelejtessék a hely, hol békében laktunk? e kő minden mohaival adja át a jövendőnek, hogy a vitézek itt jöttek öszve stb.“

Skótziában a Marlach kő annak emlékére állittatott fel, hogy II. Malcolm 1010. megverte a dánokat, más kövek a mythologiai Arthur emlékezetére voltak felszentelve, melyeket a köznép sokáig tisztelt, most is babonás hittel vannak azok felől. Canut tiltá meg törvény által a kövek, fák tiszteletét, luteráni zsinat 452. és a turoni 567. már előtte hason tilalmakat tett, melyek azonban a skot földön hatálytalanok voltak, mert ott a druidismus legtovább fennmaradt. [1])

A székely krónika szerint Bondvárban tartották a hunnus maradványu székelyek népgyüléseiket, mikor a magyarok kijöttek Zandirhám nevü fő rhabonbánjok fogadta Árpádot, hihetőleg mikor az Atelkuzu földet elhagyták a magyarok, felolvasta Árpádnak a kőtáblákra vésett székely törvényeket, mikor a pogány szokás szerint áldozott is Bondvárban. Árpád tőlök Munkácsra ment „celebratoque sacrificio, renovatio legibus intrat terram Pannon.“ A kőtáblára vésett törvények pontjai hasonlók lévén az anonymus által féljegyzett hét vezérközti szövetségi pontokhoz igen hihetőnek látszik, hogy

---

[1]) Wahl allg. Gesch. der morgenl. Sprachen. Leipzig 1784, p. 588. Bülletin des sciences par Ferussac 1831. Nov. o. 212. Sept. p. 16. Cambden irja, hogy Harald az angol saxok feje győzedelmei emlékére durva emlékköveket állittatott fel ily felirással: „Hic fuit Victor Haraldus“.

a székelyek főnökei is résztvettek azokban, mert Kéza is irja, hogy a székelyek hunnus maradványok, kik megtudván, hogy a magyarok ujra visszajöttek, Ruthenia határain eleikbe mentek. A száj-hagyomány csak annyi változtatást tett a dolgon, hogy a törvényeket székely hunnus eredetüeknek nézte, melyeket Árpád csak felujitott.

Hason kőfelirásokra akadhatni a siberiai földeken is, Strahlenberg több ily kőfelirások rajzait is adja, melyeket még senki meg nem magyarázott, még az Uralban és nyugotra az Uraltól is találtatnak hieroglyph kőfeliratok, s Meiners szerint nem is megvetendő azoknak véleménye, kik az ily kőszirti feliratokat a népköltözésekre, megállapodásokra s viselt hadi tetteikre vonatkozóknak állitják, Timur emlék-kövei is a XIV. századból csak a régi szokást bizonyitják, történeti alapjának kell hát lenni a krónika szavainak „gens hunnorum altero duce Árpád adveniens filis Almos missis legatis Zandirham eandemque nobilitate pollentem gentem (testantur acta et monumenta hodie quoque superfluentia in aedibus domini nostri) excepit expositisque legibus sculptis in lapidibus. Hat kő-ver celebra toque more Rabonbani in arce Bond sacrificio sequentes leges ex lapidibus perlegens adplicuit genti suae.“

Hogy a hunnusok kőoszlopokat emeltek megholt vezérjeik emlékére, azt Thuróczi is irja, talán idővel ily felirásos kövekre a székely földön akadhatni is, a lapides kifejezés Szent László törvényeiben is oda utal, hogy a népgyüléshelyeken, hol áldoztak s törvényt tettek, kőemlékeknek kellett lenni, melyeknek tiszteletét jövőre megtiltotta.

Más országokban is hasonlóan folyván a dolgok, a

magyar pogány szokás azok által mind felvilágosittatik, mind megerősittetik. A püspökök, papok, s más pártjokon lévő világiak megkövezése is a pogány hitü magyarok által onnan eredhetett, hogy amazok kőbálványaikat s egyéb emlékeiket szétromboltaták, ily megkövezésekről Thuróczi több izben szól. [1])

d) A hegyekről.

Anonymus irja, hogy Ound, Ketel, Turzol magyar vezérek Tarczal hegyen kövér lóval áldoztak, ez ismét chinai tatár szokás. Humboldt irja, hogy 230 évvel Krisztus előtt négy nagy hegyen áldoztak Chinában Chan-tynak, vagy a fő lénynek, a négy hegy Jónak neveztetett, később a császárok alkalmatlannak tarták személyesen e távol eső hegyekre kimenni, tehát közel lakókhoz emberi kezek által készittettek magos dombokat, hol az áldozatokat véghezvitték. Herbelot a niutse tatárokról irja, kik turk fajuak, hogy Mathakha chánjok (= Matkó) 1190. áldozott öt fő és öt kisebb hegyeken, s négy folyóviznél, hogy esőt nyerjen széles birodalmában. [2])

---

[1]) A nemes székely nemzet Constitutioji, privilegiumai. Pesten 1818. l. 276—295. Kéza l. 1. c. 4. Strahlenberg p. 365—374. Meiners Commentatio de antiquis monumentis in Siberia austr. existentibus in Comm. Societ. regiae Scient. Götting. Vol. XIII. Göttingen 1794. A székely krónika hibásan van kinyomatva, megérdemlene ujabb kritikai kiadást. Thuróczy chr. p. II. c. 36—40. Gerard püspököt Vatha s társai lapidibus obruerunt: igy bántak a buldi püspökkel is. Péter király embereit is igy büntették.

[1]) Vues des Cordilleres a Paris 1816 t. 1. 316 irja (p. 196), hogy mind a két Amerikában vannak ily emberi kezek által készült halmok, melyek nem sírhalmok, sem nem sánczok, sem nem templom alapzatai, tehát mint Mahe is vélekedik azok áldozati helyek, oltárok voltak. Herbelot l. c. t. VI. 418. Ysbrantides chinai követ leirja a niutsék birodalmát, ők a kuotsék vagy nagy kocsikon járó turko scytha fajhoz tartoztak, ily nagy vasas talpu szekereket gyakran talált Ysbrantides egykori birodalmukban, melyeken a mult

Azsiában több szent hegyek voltak, melyekről azt hitték, hogy az égig felnyúlnak, s ott az istenek laknak, a boldogok gyülekezete is ott tartatik. Ilyenek voltak az Elburs, Libanus, Meru, Argeus, Afrikában az Atlás hegyek; ilyenek ma is mongol-china földön a fejér hegyek, mongolul schaganalin (= czagányi hegyek chinai nyelvben Tschang pe-schan), az uralkodók bucsúra járnak oda, Kanghi császár 1682. leszált lováról, háromszor meghajtá magát a hegyelőtt mielőtt áldozna.

Ilyenek Tübetben a Huindes hegy (= hó tartomány), mely háromszor üdvözöltetik a lakosok által, a hinduk pedig hétszer hajtják meg magokat előtte; a Maha-pant tető megmászása pedig Himalaya hegyein magában már szentté teszi a felmászót, a mi azonban csak ritkán s többnyire élet veszedelemmel történik. Neumann azt hiszi, hogy a tisztelet oka onnan van, mert a hegyekről költöztek síkságra az emberek, a regék a hegyekhez, ott lakó istenekhez s geniusokhoz szóllanak. Ritter is megjegyzi, hogy mind a brahma mind a persa pap a hideg helyre, északra, első hazájokra tekintettek, a tél földre (= magos hegyekre) s második hazájokat a kiköltözés utánnit dicsérik, magasztalják és szentesitik. [1]) A meny szó alatt a toldalékban mind ez bővebben van kifejtve, hihetőleg mén lóval áldoztak magyarjaink a tarczali hegyen, a meny és mén szó közti vallásos viszonosság is ide mutat.

---

század elején utazott keresztül, s megjegyzé, hogy olyakat nem is használnak a mongolok, kik végetvetettek a niutsék uradalmának.

[1]) Gesenius Commentar, ad Iesaiam II. 319. Nork mythol. Wörterb. in voce Berge, Ritter I. 90. II. 505. 985. VI. 1. Abth. p. 40. Neumann Asiat. Studien, p. 39.

2. §.

Az áldozatokról (hús áldozat.)

Anonymus — mint érintők Ound, Ketel, Turczol vezérekről irja, hogy Turczol hegyen kövér lóval áldoztak „et in eodem loco more paganismo occisi equo pingvissimo — magnum aldumas fecerunt“ (c. 16.). Valahányszor a névtelen eldődeink áldozatjairól beszél, a vendégeskedést is megemliti mind c. 13., hol Ungvárt bevévén, szinte vendégeskedtek, „et diis immortalibus magnas victimas fecerunt,“ és cap. 22. azon öröm hir után, hogy Tohut és fia Horka Zabolsu és Tosu a magyar birtok határait szerencsésen kiterjeszték a Meszesig „more paganismo fecerunt áldumas, dux vero Árpád et sui primates obhanc causam laetitiae per totam unam hebdomadem solemniter comedebant, et fere singulis diebus inebriebantur propter eventum tantae laetitiae“ Máskor három vagy négy nap vendégeskedtek csak, mert még sok tennivaló volt hátra a foglalás kezdetekor, minél jobban boldogultak abban, az öröm és mulatság ideje is meghosszabbult. Igy mikor az alpári csata után Budára jöttek, Attila romlott épületeiben már húsz napig vendégeskedtek „et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistulorum, cum omnibus cantibus joculatorum habebant antese — — cum clipeis et lanceis maximum torneam entum faciebant, et juvenes more paganismo cum arcubus et sagittis ludebant.“ (c. 46.). A mos paganismus kifejezés irónkban gyakori s nyomatékos értelmü annyiban, hogy az iménti közlemények szerint a magyarok pogányvallású szertartásaihoz tartozott, szerencsés tettek után kövér vagy hizott lóval áldozni az istennek.

hosszasb vagy kevésb ideig vendégeskedni, zenészeket, énekeseket tartani, lófutattásban versenyezni, katonai gyakorlatokban vetélkedni lándzsával, paizszsal, nyillal, kéz íjjal.

E szokás felette régi, már az ázsiai hunnusokról fel van jegyezve a chinai annalisokban, midőn 50 évvel Krisztus előtt a déli hunnusok egyik Tanjoj-a (rex Tanaut Justinusban) ajándékot kapván a chinai udvartól, örömében áldozatokat tétetett az égi szellemeknek s a császárnak, kit szinte országa védő szellemének tartott; a nemzet nagyjai jelen voltak az áldozattételen, mulattak, vendégeskedtek és lóversenyt tartottak. [1])

Cornides nem ok nélkül hitte, hogy eldődeink fehér lovakkal áldoztak, mert ugymond Árpád Zalánnak is 12 fehér lovat küldött ajándékba, de inkább bizonyit a mellett a szokás, mely szerint a tsuvaszok Tor istennek ma is fehér lóval áldoznak, a fehér lovak hajdan az Uralban mint mindenütt északi Ázsiában legtöbb számmal voltak, ma is keleti Siberiában több a fehér mint más szinű ló, nyugotra a baschkir s kirgis földön kezdett szürkére változni, Pallás irja: „singulares maximi equi apud Baschkiros et Kirgiso tartaros albi maculis crebris minutis et orbiculatis brunneis qui a Bacharis sub nomine Argamaki coëmti ad Indos deducuntur ubi in maximo solent esse pretio. In Dauria equorum greges integri sunt candidi, plurimus equorum color apud Tcherkessos albidus.“

Épen déli Uralban az alsó Volgánál lépett fel a rettentő lovag hunnus nép, ennek ázsiai történeteiben irva van Schematsién hires chinai annalista által, hogy hadi csapatjaik fehér, barna, szürke s fakó lovak szerint

[1]) Deguignes Allg. G. der Hunnen, t. 1. 242.

voltak osztályozva, nevezetesen Mothe nyugoti hunnusok királya 200. Krisztus előtt a chinaikkal folytatott véres háborúban igy osztályozta seregét, melylyel győzött s a békekötéskor mind maga, mind a chinai követek egy a hadban elesett ellenséges király koponyájából készült serlegbe töltetvén Mothe az áldozati vért, annak közös megivásával erősiték meg a frigyet.

Herodot Agrippäer népe is (= fehér lovasok IV. 23.) négy száz évvel Krisztus előtt déli Uralban csak ily hunnus nép lehetett, mert már Mothiról is irva van, hogy hatalma a Volgáig kiterjedt. [1])

Theophylaltus, mint már láttuk, csak általánosan emliti, hogy a magyarok lovakkal, ökrökkel, juhokkal áldoztak a teremtőnek, melyet igaz fő istennek tartanak ámbár a természeti elemek iránt is babonás tisztelettel viseltetnek, igy van ez ma is a voguloknál, kikről Isbrantides igy ir: „a voguli tatárok isteni tisztelete egyedül abban áll, hogy egyszer az esztendőben áldoznak, mikor leginkább lovakat ölnek le, melyeknek bőreit a bálványfákra felaggatják s előttök letérdelnek, s azzal vége van a szertartásnak, az áldozati húst azután közönségesen megeszik, napot, holdat tisztelnek, de hisznek az ezek felett álló egy istenben is, a házas pár közül ha valamelyik fél elhal, azt esztendeig gyászolja az életben megmaradt (l. c. p. 14.)

Ez egészben a régi magyar pogány szokást tükrözi vissza, mert hogy azok is megették az áldozati lóhúst Anonymus freysingeni Ottó s Thuróczi is irják; ez utólsó nevezetesen Vatháról s társairól feljegyzette „tunc

---

[1]) Müller der ugrische Volksstamm, t. II. 460. Zoographia Rosso Asiatica Petropoli 1811. p. 259. Herbelot t. VI. p. 5. Deguignes l. 1. p. 29, la cavalerie divisée en quatre corp; qui etaient distinques par le couleur des chevaux blancs pommelés noirs et isabelles.

itaque detestabili et execrabili commonitione illius Vathae omnespopuli libaverunt se daemoniis, et ceperunt comedere equinas pulpas" (pi. II. c. 25.), de a hátramaradt magyarokról is épen ezt jelenti Julianus barát „carnes equinas, lupinas et huius modi comedunt, lac equinum et sangvinem bibunt." (Deseritzki de init ac major. Hung. t. 1. p. 170.) Itt a lac equinum alatt a kancza tejből készitett kumist, a vér alatt a frigykötést s más fogadásokat megpecsétlő véreresztést kell érteni, miről alább a 4. §. leend szó. A vitkaiak is a fő ünnepen, mely aratás után van, Pallás szerint fehér lóval áldoznak titkon, más házi állatokat is szoktak egyébb alkalommal áldozni, de barna lóval nem szabad áldozni. (Reisen III. 480. Müller der Ugr. Stamm II. 388—396).

Az ariak is (finn faj Ázsia Pol. p. 165.) ha megholt a családfőnök lóval áldoztak, ezek 1621 körül kerültek orosz hatalom alá, s barátság jeléül veres földet, nyilat és veres rókát küldtek uraiknak Tobolszkba, mit az oroszok hadizenetnek vettek, s őket csak nem egészen kipusztiták. Pallás még emliti őket az orosz összehasonlitó nagy szótárhoz készült előbeszédben „Ariorum stirpes omnes circa Jeniseam degunt, et exiguo tantum numero supersunt. [1]) A Kazinczíak szinte nagy tiszteletben tartják a fehér lovat, fehér csikóval áldoznak, szomoru melodiája van énekeiknek s tánczvigalmaiknak, az állatok neve Isik, fuvolyájokat tsetagámnak nevezik (csattogó?) [2])

---

[1]) A név fenmaradt Nagy Ar s Kis Ar falu nevekben Szathmárban, a magyar Ari családnevek a birtokra s helynévre utalnak, a vitkaiakat ma is a tatárok Arinak nevezik (Rytschkow Tagebuch, Riga 1774, p. 163). A szó értelméről más alkalommal fogok szólani.

[2]) Ritter I. 1091—1094. Katschinziaknak irja, turk fajnak állitja, mert ma törökül beszélnek, de az is már mongollal vegyitve van, mint magok is a kalmukokkal összesógorosodtak. A név Ritter szerint Kátsa viztől van,

Figyelemre méltók Marco Polo XIII. században utazónak is a fehér lovakról tudósitásai, a tatárok ugymond azokat, kivált a kanczákat nagyra becsülik, a mongol chánnak legtöbb van, Kublai chán minden évben August 28-án ünnepet tart, mikor fehér kancza tejjel áldozik, azt a földre önti, azután maga is és nagyjai sorban isznak a kehelyből. Uj évben fehérbe öltöznek mert a fehér szin jó jel nálok, a chán illyenkor uj évi ajándékban százezer fehér lovat is kap. [1])

Ezen XIII. századi tudósitás öszvehangzásban áll a sokkal korábbi chinai tudósitásokkal a hunnusok fehér lovu hadcsapatjairól. Dugonics azt mondja, hogy a régi kozmonda „jobb lesz ha megisszuk az áldomást, az időben jött szokásban, mikor a magyarok felhagytak a lóhús evéssel, tehát az áldomás szót csak ivásra használták később, mert egy más szinte régi közmondából „ki az utassal eszik, iszik, áldozik" épen ezt lehet következtetni. (Magyar példa-beszédek I. 258. II. 24.) Az áldomás szó alatt a toldalékban a felvilágositó adatok erre idézve vannak, de onnan kimaradt az 1424. Oklevél, mely Kővár vidékéről szóll „superemtione vineae cuiusdam, quae dicunt venditioni seu victimae bibicionis (áldomás) interfuisse probos viros." Itt a victima és bibicio kifejezések mutatják, hogy az áldozati szertartásokból maradt fenn a polgári életben az áldomás szó. [2])

---

mely mellett laknak. Van Tes nevü patakjok is, és Tesz nevü falujok, Kósa más patak foly el a Kazinczi síkon, Isik v. Issik hegy is ott van, melyet Ritter fehér hegynek fordit, ez a magyar üszög lesz, az áldozatra szentelt barmok neve is Isig, lásd a Táj szótárban az izék szót is.

[1]) Marco Paolo, Reise in den Orient, übers. von Felix Peregrin. Leipz. 1802, p. 86. 110.

[2]) Kerchelich in notit. praelimin. regn. Dalmat. Croat. et Slav. p. 445.

Hogy pogány őseink is a fehér lovat becsben tarták, mutatja első Lajos király cselekvénye is, mely szerint 1356. a velenczésekkel kötött frigyben azt kivánta, hogy évenként egy fehér lovat küldjenek hódolat jeléül ajándékba a királynak. [1]) Cuspinian is irja, hogy 1515. II. Lajos és testvére Anna Bécsbe menvén, nagy pompával nyolcz fehér ló fogaton tette utját meg s az udvari kisérők is négy-négy fehér lófogattal emelték a diszmenetet. (Diarium Joh. Cuspiniani in Adparatu M. Belii Posan. 1735. 249.

Krónikáink hallgatnak az áldozati szertartások részleteiről, de azokból miket Meiners feljegyzett utazók után, az urali és siberiai lakosokról következtetni lehet eldődeink szokásaira is. Meiners irja már, hogy déli Siberia pásztor népei a kazinczíak, teleuták, burátek, tungusok leginkább fehér csődört áldoznak, a felszentelés ivó áldozat mellett esik meg, tejjel öntözik meg a felszentelt lovat, s hátára teszik az áldozó kehelt, az ily lóra többé senki nem ülhet, sem meg nem ölheti azt, el sem szabad adni, mert az az isteneknek szolgálatjára választatott ki, hogy lovagoljanak — rajta a feláldozás végbemente után, s nyájaikat megőrizzék. [2])

Régi ázsiai szokás ez a lóáldozat. Colebrooke szerint a második Véda egy része az aswameda, vagy lóáldozat, de az ebben foglalt szertartások a ló megölésről még semmit sem tudnak, a ló csak befogatik, karóhoz

---

[1]) Idem rex anno 1356, sine belli denunciatione cum centum millium armatorum exercitu Venetos imparatos agrossus eorum que ditiones depopulatus est — — porro cum res prospere cederent, ad pacem ineundam animum adiunxit, nullo alio fructu oblato, quam ut Veneti testificandi obsequii causa promitterent se quolibet anno equum album regi praesentaturos." Laurent de Monacis Chron. Venet. libr. VI. p. 110. Mazserus in Actis SS. Ungar. segm. I. p. 110.

[2]) Meiners Allg. krit. Gesch. der relig. t. 1. p. 225.

köttetik, szabadon bocsáttatik, s az egész áldozatnak azzal vége van. A ló minden vad és szelid állatok képviselője, s ennyiben mint helyettes szerepel a fő lény előtt, ki az állatokat teremtette; a valóságos feláldozása a lónak későbbi eredetü, a Véda könyvek arról még hallgatnak. A régi persa s indus vallásnak közös eredete lévén a naptűz tisztelet, méltán következtethetni, hogy az engesztelő áldozat eszméje hozta létre a lóáldozatot, mert a mithrai emlékeken a jó s kárt tevő állatok öszvege épen ugy képviseltetve van, mint a védai ló áldozatokban a szelid s vad állatok képviselvék, azon különbséggel, hogy amott a bikáknak, itt a lónak jutott a fő szereplés. A nap lovainak tiszteletéről bőven értekezett Hamaker, melyre már a királyok második könyvének 23. II. is utal, s a pheniko punikai felirások magyarázatjaiban megigazul. Foucher a persa vallásról irt academiai értekezéseiben idézi Herodotus, Xenophon, Curtius helyeit, melyekből kiviláglik, hogy a magusok is fehér lovakkal áldoztak a napnak, melynek fehér szekere virágokkal volt megrakva, a napnak külön tápláltak ily lovat, Jupiternek pedig bikát áldoztak, a fehér szekeret hátul a szent tüzet hordozók kisérék. Curtius Darius utjáról irja: currum deinde Jovi sacratum albentes vehebant equi, hos eximiae magnitudinis equus, quem solis appellant sequebatur." Xenophon szerint a tüz megemészté a bikákat s lovakat, s ez végbe menvén, a magusok a földnek s angyaloknak áldoztak. A magusok titkos tudománya mint Dio Chrysostumus irja, a nap szekerét csak jelképnek vette, mint magát a napot is, amaz a világ mozgását, emez a láthatatlan istent ábrázolta, ki a világ szekér-rudját, s annak menetelét kormányozza, a köznép azonban az emblemákon fölül nem emelkedett, s a magia elaljasodása az, mit ma schamanismusnak nevezünk.

Az asvameda jugat vagy jelképes lóáldozatot Indiában is a valóságos lóáldozat váltá fel. James Tod irja, hogy Dhundar tartomány lakói, kik magokat Raona ivadékainak tartják, ma is megülik a nap ünnepét, nyolcz ló van a nap szekerébe befogva, különösben Dschei nevü fejedelmek 1699 táján igyekezett a régi lóáldozatot felujitni, mely hajdan Dhund hegyén, honnan a tartomány neve is vitetett végbe. A Schlegel Wilhelm által 1829. kiadott Rama tetteiről készült éposban is olvashatni, hogy az ayodhai (ma-Aude) egykor hires fejedelem Dasaratha lóáldozatot rendelt a napnak, hogy magának fiat nyerhessen.

Herbelot a toukievi vagy turk tatárok történeteiben emliti, miszerint Kieli nevü chánjok 626. Krisztus után megbékélvén a chinai császárral, annak emlékére fehér lóval áldozott, Tacitus pedig a germánokról irja: publice aluntur in iisdem nemoribus, ac lucis — equi candidi, et nullo mortali opere contacti, quos pressos sacro cursu sacerdos ac rex, vel princeps civitatis comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. [1])

Mindezekből világos, hogy a lóáldozat a nap tiszteletével volt egybekötve, világos az is, hogy a nap lovait bűvölésekre s jóslásokra használták, mire utal Darius lova nyeritése is a napra, kitetszik az is, hogy a germánok is a fehér lovat jóslásra használták. Pogány eleink az ily lovakat tátosoknak nevezték, vagy azért hogy tátott szájjal nyerithettek csak, vagy azért hogy tátosok vagy jóslók felügyelete alatt állottak, mindene-

---

[1]) Wien Jahrb. B. II. 294, hol Colebrooke fejtegetései közölvék, Allg. Lit. Zeit. 1835. May Nro 134 a semiticai felirásokról. Historie de l'acad. royale des inscr. t. XXV., hol Foucher értekezése áll, p. 87. 101 stb. Wien Jahrb. LXV. B. p. 75. James Tod közlései, Herbelot t. VI. p. 86. Tacitus de mor. germ. c. 10.

setre a tátosság alatt a jövendő tudása s annak felnyitása értelmeztetett. Hason történeti tényt közlött Lebnitz a pomeránok tátos mén lováról, melyet szinte hizlaltak, melyre felülni senkinek sem volt szabad, papi felvigyázat alatt álván, s az, mielőtt háborura vagy rablásra kiindult a nép, jó vagy rosz jeladás végett megkérdeztetett. A tátost a bambergi Otto császár idegen helyre adatta el mikor keresztény vallásra térité a pomeránokat. [1]) Hogy a hunnusoknak kellett tátos lovaiknak lenni, kitetszik nem csak lóáldozatjaikból, s abból hogy fehér lovakban bővölködtek, de azon történeti tényből is, hogy a hires eulchi ménes, melyért a chinai császár velek háborut viselt, tátos méntől vette eredetét (l. a mén szót a toldalékban). Az észak sarki népek barom-áldozatjaikról még megjegyezzük, hogy a tatár mongol népek Siberiában, Oremburgban, Kasánban, Asztrakánban a barmokból csak a csontokat és szarvakat adják az isteneknek, ezt teszik a vogulok, lappok, burätek is, legfölebb a baromfőt, orrt, füleket, lábakat, beleket adják még néha oda, miként tsuvaszok, tseremiszek, vitkaiak is e szokást követik, csak nagy szükségben áldoznak egész barmot fel, s ekkor rendesen fehér lovat vagy tehént ölnek le, felét magok az áldozók tartják meg, más fele az istené.

A barmot szétvagdalják egyenlő részre, kiki megkapván a maga részét, annak felét a forró üstbe veti ily szókkal: tűz vidd áldozatunkat az istenhez. (Meiners l. c. II. 17. Georgi, Gmelin, Rytskow

---

[1]) Leibnitzii opera omnia t. IV. p. II. p. 279, edit. Dutens. A felczafrangozott s zabolázott ménlót a pap kilencz kopja közt háromszor vezette át s meg vissza, s a kopják egy öl távolságra voltak egymástól elhelyheztetve, s ha a ló meg nem sérté lábát, sem a rendet meg nem bontá, a vállalat szerencsés kimenetelét tanusitá.

közlései itt előadvák). Moses törvénye szerint (3. M. 16. 21). a papnak kellett az áldozati baromra kezét tenni, a persáknál pedig (Zendavesta Kleuker II. 172) mind addig kellett a magus kezének a barom testén nyugodni mig az végső lehelletét ki nem adta; valyon e szokást követik-e a schamán papok s követték-e a magyar tátosok? nincs feljegyezve, de hihető, hogy ők is hason szertartással végezték áldozatjaikat. Ez a kézrátevés bűvös illesztés volt, hogy a baromvér az áldozó vére gyanánt tekintessék az isten előtt, mely engesztelést eszközöljön.

§. 3.

A libátiokról (ital áldozat.)

Az áldozatoknak egyik részét tették a libatiók vagy is ital ajánlatok, Thuróczi kifejezése libaverunt se daemoniis ily ital áldozatokat feltételez, a minthogy Anonymus előadása is a hét vezér közti véritalról, a székely krónika tanusitása az áldozó székelyek szövetségi kehelyéről szoros összefüggésben állnak mindazzal, a mit Thuróczi Vatháról s társairól feljegyzett, s még az 1545. erdélyi országos gyülés határozata is „poculum sancti Johannis, quod vulgo Aldomás vocare consveverunt insignum justae emtionis dare debet“ (l. áld szót a toldal.) a régi pogányos kehelyezésre visszautal, melyről különben is a scytha, majd később a turktatár népek történeteiben is számos példák bizonyitnak.

A természet emberei evésre s ivásra kényszeriték isteneiket is, azt hitték, hogy mivel arra magoknak legfőbb szüksége van, az étel és ital bőségét csak ugy nyerhetik meg, ha az isteneknek állathússal s vérrel áldoz-

nak, véleményök szerint az áldozati tűz füstje az égbe ment s az ott kedves szagú volt. Az ember-áldozat már eldurvult állapotra mutat, azt az ellenségeskedések s folytonos háboruk hozták létre, midőn a leöltek koponyáit használták kelyhek gyanánt, melyektől a babonák elválhatlanok voltak. Eleinte bizonyosan szelidek voltak az áldozati módok is, az állatok, növények s más termények zsengéi, viz és tej használtattak az isteni kegy megnyerésére, szeszes italok, milyenek a kumis, vagy tatár arrak, bor, pálinka, méhser, (medum Meth.) később nyertek alkalmaztatást. Az ember vérivás pedig mindég rendkivüli szertartás volt szövetségek, békekötések, frigyeli megerősitése végett, s azt jelenté, hogy a frigybontónak életével kel meglakolni az adott szó megszegéséért. A pogány véres áldozatokat Krisztus szüntette meg, az urvocsorai kehelybeli bor még ma is a Krisztus vérét jelenti, mely az isten s emberek közt uj szövetséget hozott létre, s ki azt megszegi, ördög és pokol martalékja lesz.

Láttuk már föllebb, hogy Árpád és vezér társai a Duna mellett megállván seregeikkel, szaruikat Dunavizzel tölték meg s azokat felemelve könyörgött a fővezér a magyarok isteneihez, mit végezve, a sokaság háromszor hangoson felkiáltá az isten nevét. (Thuróczi p. II. c. 3.)

Ez ünnepély bizonyosan libatioval volt egybekötve, ámbár a krónikás arról mit sem ir, de a turk-tatár s finn faju népek szokásai azt igazolják; más felől a szaruk használása kelyhekre az északi népeknél bizonyos tény, mert Plinius nyilván irja „urorum carnibus barbari septentrionales potant, urnasque binas capitis unius cornua implent“ (hist. nat. l. XI. c. 37.). Caesar a Gallusokról hasonlólag irja „Urorum cornua studiose conquisita

a labris argenteo circum eludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur." (l. VI. de b. gall.) Magyarjaink is hát szaru poharakkal vendégeskedtek, azokat köröztették, azokkal libáltak, az Árpádé bizonyosan ékes is volt, mert ő áldozott itallal a magyarok istenének, hihetőleg a föld négy sarka felé öntvén ki abból az italt, azután maga is ivott és körözteté azt vezér társai közt. Ez a pohárköröztetés meg volt a hunnusok közt, Priscus Attila ebédjéről irja; „postquam vero Attila secundum a se et relinquos deinceps honore affecisset, nos etiam paribus poculis dextra porrecta honoravit ex Thracum instituto." Hason szokást követ ma is a siberiai pogány népség, hol a család főnök vagy pedig a schamán pap kumissal tölti meg áldozattételkor a kehelyt, abból iszik, kézről kézre bocsátván azt addig töltögetik s isznak belőle, mig leisszák magokat. (Meiners l. c. II. 310). A székely fapohár vagy tamarisk-kehely is népgyülésekben s lakomáknál igy használtatott a székely krónika szerint, nevezetesen Mikó Pál Sándor Katát nejül vévén. örömében abból ivott s abból itatta vendégeit, ámbár ez áldozati kehely pogány időszakban a sokkal fontosabb véreskü letételnél használtatott egyedül.

A germán faju népek is poharazás közt tettek szent fogadásokat, melyeket megszegni többé szabad nem volt (Wilda Über das Gildawesen im Mittelalter p. 7.) abból fejlett ki szinte a későbbi szokás, hogy alkukötéskor vendégeskedtek, s most is még divatos Weinkauf vagy bor áldomás még a régi szokásnak maradványa (Grimms deutsche Alterthum p. 191. tehát az 1424. magyar oklevélbeli victima bibicionis).

Herbelot a nioutsche tatár fejedelemről Aguthárol irja: (XI. század) hogy mielőtt hadra menne, annyától elbucsúzott, annak egy pohár bor mellett hosszu életet

kivánt, előbb poharából libált a földre, azaz kiöntötte a bor egy részét, ég s föld legyen — igy szólt — bizonyságom, hogy a leáóknak nincs igazuk, s végezve libatióját, beszédet tartott katonáihoz, azokat felbuzditá és igéretekkel biztatá, hogy ha jól viselik magokat, a szolgák szabad emberek, a köz vitézek pedig tisztek lesznek. (t. VI. 360.) Hason áldozati szokásokat követtek a keleti és nyugoti toukieuk vagy turkok, kiknek egy része már a VI. században az Altai hegyeken elhiresedett, s a finn ogor nemzet némely ágazatjait hatalma alá hoditá: e koránti érintkezésből lehet a turk s kozár szokások közti nagy hasonlatosságot kimagyarázni, melyeket Frähn, d'Ohsson s Onseley arab irók után feljegyeztek; az ázsiai kozárok fel is olvadtak a turk népfajban. [1])

Emlitettük már, hogy Kieli nevü fő chánja a törököknek 626. fehér lóval áldozott, hogy még előbb, u. m. a IV. században a tahiak (Ritter szerint turko scythák) Tesu arany bálványoknak magos hegyen szinte lovakkal s tevékkel áldoztak, s mind ezt szinte emliti Herbelot is a nyugoti s keleti toukieuk szokásai leirásában, valamint a libatiót is a megholtak lelkeiért. Minden évben az első hónapban a fő chán (Tschen-yu rex Tanaus) udvarában megjelentek a parancsárok, a chán korán reggel odahagyta tanyáját, s imádta a feljövő napot, estve a holdat, ősszel mikor legszebbek a lovak, egy fa körül tartatott közgyülést, hol lustrát tartott a katonák s lovak felett, vagyis számba vette s feljegyez-

---

[1]) A tárgy bővebb megvitatása nem ide tartozik, de mégis emlitenünk kell, hogy Hanvay angol utazó a mult század közepén kozárokat laktat, a kaspi tenger keleti oldalán, hol ma turkmöneket jegyez fel az összes földirat. Hanvay is már ezeket a korzárokkal egy törzsből eredteti, l. Prayt Diss. IV p. 59. A kozár nemzet nevét még sok helynév fentartja azon földrészeken.

tette azokat, majd a fát körüljárva áldoztatott a mezők s gabonavetések véd geniusainak, a hold töltével hadra vezette seregét, annak fogytával visszavonta magát, s ki ellenséges főt nyujtott be, az ünnepélyes kehelyből bort ivott, a mellett hadi foglyait rabokul megtarthatá magánál (t. VI. 146).

A libatióról különösen a mongolok sokat tartanak. Ruisbroeck bőven irt e mongol szokásról, még rendes ebédlésénél is, vagy bár mely vendégségnél, mielőtt az urak innának, tatár szolgáik az italból a világ négy szeglete felé öntenek, s ugy nyujtják át uraiknak az ivóedényt, a jósok vagy Baksiak is szinte ezt teszik áldozatkor, a kumisból megöntözik a földet, s a fehér szarvasmarhákat ugy szentelik fel isteneiknek. Marco Polo is irja, „a Baksiak, ha közelgett bálványaik ünnepe megkérik a chánt, hogy barna fejü kosokat, és füstölni aloét szolgáltasson a tűzáldozatra, ne hogy az istenek haragjokban elégettessék a vetést, dögmirigygyel büntessék meg a nyájat. Megfőzik azért a koshúst, levét a bálványok előtt kiöntik, karénekek és égő fáklyák közt végezik szertartásaikat. [1])

Az ital áldozatok közönségesek voltak az ó kor majd minden nemzeteinél, elég legyen Livius helyét közölni a bojusokról „caput ducis praecisum Boji ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos intulere; purgato inde capite, ut mos iis est calvam auro coelavere, id que sacrum vas iis erat, quo solemnibus libarent poculumque idem sacerdoti esse ac templi antistibus“ lib. XXIII. c. 24. E Posthumius Consul kaponyája volt, s e kaponyábólivás szinte közönséges szokás volt Észak-Ázsiában is.

---

[1]) Bergeron Voyages l. c. t. 1. chap. 3. 47. Rubruquis útja Marco Polo edit Bürck p. 250.

§. 4.

Vér-eskü

Anonymus szerint Almusnak fő vezérré választatásakor véreskü̈t tettek le a magyar hét sereg osztályfőnökei, a pontok, melyekre esküdtek, ismeretesebbek, mintsem hogy azokat itt ismételnénk, a véreskü̈t magát igy adja elő a krónika: „tum supradicti viri (Almus Eleud, Kund, Ound, Tosu, Huba, Tuhutum) pro Almo duce more paganismo fusis propriis sangvinibus in unum vas, ratum fecere juramentum.“ Az igy letett véres esküнek okát is megmondja, t. i. hitszegőnek vérével kell lakolni, azaz meg kell halnia ha a szerződési pontokat meg nem tartja s az esküнek ez ereje a szerződő felek maradékaira is kiterjesztetett. [1])

Mikor Tuhutum Erdélyt meghóditá, Gelon alattvalói hűséget fogadtak a hóditónak Esculeu helyen (ma Esküllö), mely fogadást Anonymus szerint szinte esküvel pecsételtek meg „a fide data, quod ibi juraverunt.“ (c. 27). Ez szinte véreskü volt, mert a kunokkal is hasonlólag bántak, midőn Kiewnél a magyarokat uraiknak vallották s engedelmességet igértek „Almo duci fide juramenti more paganismo firmaverunt, quod verbo dixerunt, et eodem etiam dux Almus et sui primates eis fide se et juramento constrinxerunt.“ (c. 10).

Cornides idézi Joinville franczia iró helyét a kunokról, midőn a görög császárral később frigybe léptek, a kun s görög főnökök vért eresztettek magokból egy

---

[1]) Ut siquis de posteris eorum infidelis fuerit contra personam ducalem — — sangvis nocentis funderetur, sicut sangvis eorum fuit fusus in uramento quod fecerunt Almo duci „ut siquis de posteris ducis Almi — juramentum infringere voluerit, anathemati subjaceat in perpetuum.“ (c. 5. 6.).

ezüst serlegbe s azt borral felvegyitve, közösön kiitták, a mi a kunok értelmezése szerint a testvériséget jelenté, hogy a kunok s görögök jövőre egymással testvérileg bánjanak. A mellett egy kutyát állitottak középbe, s azt mind a két fél kardjaikkal vágták le, annak jeléül, hogy a frigybontó vagy hitszegő hasonkép lekardoltassék (de relig. vet. hung. p. 46. et sequ.).

A dubniczai krónika előadván első Lajos királyunk lengyelországi utját s dolgait, bőven leirja, mikép Kestut lithván fejedelem hódolatát s népeinek megkeresztelkedését igéré, s fogadását lithván szokás szerint azzal erősité meg, hogy veres ökröt vágott le nagy késével, annak vérével mind maga mind társai kezeiket s arczokat bekenték, könyörögtek az istenhez, azután az ökör fejét elválasztván a nyaktól, e két testtagot ugy helyhezék a földre, hogy rajtok Kestut s társai háromszor mentek keresztül (Wien Jahrb. XXXIII. B. Anz. Bl. p. 14—16).

A bajor püspök levele IX. János pápához (900 Timon szerint 893) ellenkezőt tartalmaz Anonymus előadásával, mely szerint a pogány magyarok kutya vagy farkas vérrel szokták az esküt megpecsételni, de ha meggondoljuk, hogy a levél tartalma szerint is a szlávok panaszkodtak a püspök ellen, emez pedig visszatorolja rájok az elkövetett bűnt — inkább szláv szokásnak kell azt venni, [1]) mert Kestut is baromvérrel erősité meg esküjét, vagy pedig a kun s bulgar népet illeti a vád, a kun szokásról (kutya kettévágása) az imént volt szó, a bulgárokról is fel van jegyezve, hogy Mortagon fejedel-

[1]) Timon imago ant. Hung. l. 11. c. 3. Pray Dissert. de Hung. p. 335. Közli Hansitz után a levelet „quod nos praefati Schlavi criminabantur cum ungaris fidem catholicam violasse, et per canem seu lupum, aliasque nefandissimas et ethnicas res sacrementa et pacem egisse“ etc.

mek 816. Leo császárral harmincz évi békét kötvén, ő maga keresztény, a császár pedig bulgár szokás szerint erősiték meg a frigyet, a császár meztelen kardot illetett meg, kutyákat vágott azzal kétfelé, s bulgár szokás szerint áldomást ivott. (Stritter II. 535—563. Schafarik sláv. Alterth. II. 175.) Nincs is annak sehol nyoma, hogy eldődeink állat vért ittak volna, a mit viterbói Gottfried ir, hogy rendesen nyers húst ettek s embervért ittak, Cornides már ráfogásnak bélyegzé, a mit a véreskü szokásából következtettek a külföldi krónikások, hallgatnak arról a belföldi krónikák, csupán Kéza emliti Bulch vezérről, hogy mérgében egyszer életében bor helyett német vért ivott, [1]) mert nagyatyját a németek háborúban megölték.

Ily módon a németeket is lehet vérivóknak mondani, a minthogy első Lajos alatt szemökre is veték azt a magyarok. Ugyanis az ausztriai herczeg nem birván sváb ellenjeit visszaverni, megkérte segedelemért a magyar királyt, ki is Latzk fiát Pált négyszáz nyilazókkal segitségül küldé, kik Thulma városnál a svábokat megverték, ezek a dubniczai krónika szerint igy kiabáltak: O lyber her sohn mych, nych thewth mych! Hungari autem funesto gladio super eorum capita evibrato amputabant eis caput et manus dicentes Wezseg kwrwanen fia Zoros Nemeth, Iwttatok werenkewth, ma yzywk thy wertheketh = Veszteg kurvany fia szaros német, ittátok vérünket, ma isszuk ti véreteket.“

Cornides mind a magyarok vallásáról irt kis értekezésében, mind Anonymus Vindiciájában (p. 300) közölvén a latin s görög irók helyeit a scythák véreskü

---

[1]) „Volens recipere vindictam super eos, plures — germanos assari fecit super veru, et tanta crudelitate dicitur in eos exarsisse, quod quorundam quoque sangvinem bibit sicut vinum“ p. 39. edit. Podhratzki.

szokásairól, melyek mindenben egyeznek a magyarokéval, azokat itt ujban kiirni felesleges volna, csak azt érintem meg idézeteiből, hogy Bruxen András János 1537. azt irá, hogy a magyarok közt a véreskü akkor is még barátságos körökben szokásban volt. A szittya magyar véreskü egyszersmind germán szokás is volt, ez Cornides figyelmét kikerülte, pedig Ihre hasonlólag a latin s görög irókra utalva, s helyeiket közölve a scythákról — skandinavi kútfőkből hajszálig egyező krónikai tudósitásokat közlött már 1769.

Asmund történeteiből irja: „volo ut nos devotam internos amicitiam in eamus, cuius illae leges sint, etc. has leges sangvine fuso et in unum rivum conspirante pro more istius aevi sanxivere;" ismét Illug történeteiből „a király fia és Illug barátságot esküdtek egymásnak, hogy ha fegyver által elesnék valamelyik, a másik boszút fog állni;" „in rei fidem venas sibi uterque secabat sangvinemque confundebant. [1])

Anonymus kifejezése is vas unum magyarázatot nyer a székely krónika által, mely szerint a székely tamarisk kehely scythiából kihozottnak mondatik, hadra menetkor isteni tiszteletnél, törvényhozás alkalmával a a népgyülésben e kehelyből ittak, még szent László idejében is a leány-fiusitás törvénye hozatalakor (praefectio műszóval fejezik ezt ki az erdélyi törvények) vért eresztettek abba „non atramento sed sangvine humano in campo Rakosy kivánták a törvényt megerősittetni, ubi dum poculum caliceum adferretur Drusillae, ut potum sumeret unus ex posteritate Rabonbanorum minorum eripuit." E vétkest Burzon nevü főszékely helyben agyon-

[1]) l. több eseteket Glossarium sveogothic. Upsal. 1764. t. 1. p. 527, in voce Foster broder.

vágta, hogy merészlett a törvény ellen szólani „nullusque amplius ausus est eripere poculum.“

Hunnus szokás volt ez a székely krónika szerint, s a scytha Anacharsis volt annak alkotója és valóban az ázsiai hunnusok történeteiben e tény megigazul, mert Mothe Herbelot szerint Teouman fia és társai, a chinai követekkel békekötéskor 200 évvel Krisztus előtt egy megölt király kaponyájából, mely kehelynek előre elkészittetett, együtt itták ki az áldozati vért (t. 1. p. 5). Deguignes is felhoz más példát, hogy 44 Krisztus előtt a hunn tanju (= császár, ég fia) Tsi-tsi nevü (csicsóvár Erdélyben) szövetségre lépett a chinai császárral, s a szokásos véresküt letették, midőn a Yuetsi király koponyájából vért ittak, később e hunn király nagy Magyarországban vagyis Baschkier földön Jayik viz mellé telepedett le (t. 1. p. 205.).

A mongol történetekben is olvassuk, hogy 1200 Krisztus után Temudschin ellen néhány törzs összeszövetkezett, csődört, bikát, kost, kutyát, s bakkecskét vágtak szét kardjaikkal, az eget hiva tanuságul, hogy a szószegők hason módon végeztessenek ki, az esküforma azonban a mongoloknál többféle volt, mert más alkalommal faágakat vagdaltak szét kardjaikkal, lábaikkal a folyóviz partját verdesték annak jeléül, hogy a hitszegők is mint az eldarabolt fák szétvagdaltassanak. Máskor ismét Dschudschi Temudschin bátyja, kinek Wankhán ökörvérrel megtöltött szarut küldött, hogy mongol szokás szerint annak kiivásával az ünnepélyes esküt erősitse meg tettetésből azt elfogadta, s kiitta, s igy Wankhán biztositva tartván magát, Temudschint megtámadta, — de Dschudschi s Temudschin által közerővel megverettetett. Ez a Wankhán jobban Ungkhán (mert a chinai Owang vagy Wang fejedelmi czimezet a

magyar Ung) korábban jól élt Temudschinnal, Josugai (= Józsika, ezt mutogatni máskor lesz idő) fiával 1196, mint Hammer irja kanczatejivás mellett kötöttek barátsági frigyet, esküt inni régi keleti szokás mondja Hammer ma is and itschmek az osmánok közt = esküt inni, azaz megesküdni (Wien Jahrb. LXVII. B. p. 17. 18. 19.).

Julianus barát a mordvákról irja, kiknek földjén keresztül jött, visszatérve a volgai magyaroktól „de capitibus vero hominum scyphos faciunt et libentius inde bibunt. (Desericzki t. 1. p. 170.)

James Tod Barolliban Indiában leirván Siwa istenasszony templomát, annak szobrát is körülményesen leirja; bal kezében kehelynek készült ember kaponyát tart, melyből a megölt ellenség vérét issza, mire számosak a példák India történeteiben, mely alkalommal Hammer figyelmeztet a hason longobard s persa szokásra, hogy e nemzetek fejei is drága kövekkel kirakott, s aranyba foglalt kaponyákból ittak ünnepélyes alkalommal, mint Alboin a longobard fejedelem és Ismail Schah, ez utólsó az Uzbeg chán Scheibel kaponyáját használá e czélra. (Gesch. der osman. II. 393. és Wien. Jahrb. LXV. B. p. 89—91.) Kura pecsenég fejedelem is 972 megölvén Dniepernél az orosz Swiatoslavot, annak kaponyáját kehelynek használta, mint Alboin a Konemundét. (Nikon. Chronik. B. 1. 60. s Hammer die goldene Horde p. 439. seq.)

A skordusokról Florus, a bojusokról Livius hason szokásokat jegyeztek fel, Felső-Tübetben a kegyetlen Butia nép az ellenségnek máját vajban s czukorban eszi meg, kaponyáikat áldozati kehelynek használják, s abból isznak Vigne szerint. (Wien Jahrb. CXI. B. p. 60). Magyarjaink e részben műveltebbek voltak, mert sehol

nyoma nincs annak, hogy ember kaponyákat használtak volna az ivásra. Egyébiránt az áldozati barmok kettévágása, és a baromtagok közti járás már a zsidóknál is ünnepélyes szokás volt (1. Moses c. 15. V. 9. 10. 17. Jerem. c. 34. V. 18. 19.), a mit Bähr állit, hogy az első nemzetek istenei, nem Fetischek, hanem személyesitett természeti erők s égi testek voltak, s az áldozatok czélja is azért a vétek eltörlése volt kezdetben a kiontott vér által, az evés ivás, mint anthropopathicus nézlet csak később fejlett ki; az áldozatokról szóló czikkeinkben előadott saját véleményünkkel nincs ellenkezésben, de mégis tudni kell, hogy ez az anthropopathicus nézlet is az ős időszakokra felnyúlik, nevezetesen Homer Odyss. 7. 202. 4. Ilias 1. 424. és Moses 1. könyve 8. 21, e mellett szólanak.

Negyedik rész.

§. 1.

A temetkezésröl.

Kevés nyomai maradtak fenn a krónikákban, a mikre akadtunk, itt azokat elősoroljuk. Anonymus irja: (c. 15.), hogy Ketel s fia Oluptulma pogány szokás szerint temettettek el Komáromban, de milyen szokás volt az, meg nem irja, igy (c. 52.) előadja Árpád halálát is, leirja a helyet, hová temették, de hallgat a szertartásokról, mivel azonban Árpádnak pompás temetésének kellett lenni, közöljük a hely leirást, hogy idővel ott ásatások történjenek, „sepultus est supra caput unius parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitate Athilae regis, ubi etiam post conversionem Hungarorum aedificata est ecclesia, quae vocatur alba sub honore beatae Mariae virginis."

Thuróczi (II c. 52.) leirván Salamon, Geyza s László közti harczot, azt jegyzi fel, hogy a győztes Geyza felette illetődve volt az elhullt magyarok sokaságán, fájdalmában haját tépte vagy vágta el, s az orczáját felsebzé (scindens sibi genas et capillos tamquam mater in funere filiorum), tehát ebből ennyit kivehetni, hogy a magyar nők gyermekeik halálakor hajaikat gyászjelétül levágták, s arczaikat felsebzék.

E szokásra némileg felvilágositásul szolgál a törö-

kök egykori temetkezés módja turkestani földön, mint azt Herbelot chinai iratok után előadta.

A temetés napján sátor alá helyhezék a holt testet, a rokonok kosokat s lovakat öltek le, melyeket a sátor elibe rendberaktak, akkor képöket késsel felkarczolták hogy vérök könynyeikkel összefolyanak, hét izben tették ezt meg, és azzal a gyászfájdalomnak vége volt. Azokat, kik ősszel haltak meg tavasszal, kik ellenben tavaszkor múltak ki ősszel, mikor a fák levelei lehullottak, temették a földbe, a sírhelyt emlékjeléül kőrakásokkal vették körül, annyi követ raktak, a hány ellenséget megölt életében a megholt (t. VI. p. 151. 152.).

Kőszoborról krónikásaink is emlékeznek, Thuróczi irja a hunnusokról, hogy Detrikkel s Matrinussal folyt tárnok völgyi csata után az elestek holt tetemeit, azok közt Keve vezérét is összeszedték, s hunnus szokás szerint eltemették, „cadavera suorum et Keve capitanei re colligentes more scythico juxta stratam communem decenti cum honore condigno tradiderunt sepulturae — — ibidem statuam sive columnam lapideam selennem erexerunt, locumque illum Keveoza vel Kevehaza vocarunt.“ Később a hely roszul Keázonak hivattatott a krónikás szerint.

Később is a kesmauri csata után (Tulna körül Ausztriában) Bela, Keme és Kaditsa vezérek oda temettettek, quorum cadavera ad statuam memoratam detulerint, sőt magát Áttilát is oda temették (c. 22.). Tehát Keázónál is fel kellene ásatni a sirhalmokat, Bognár József szerint Horváth István a Tárnok völgyhöz közeleső száz (vagy mások szerint szász) halmokból néhányat felásatott ugyan, de bennök csontokon s vasdarabokon kivül semmitsem talált (Tud. Tár. 1843. August), ebből azonban nem következik, hogy a többi sir-

dombokat nem kellene megvizsgálni, sőt épen Lutzenbacher [1]) ur által szerencsésen megkezdett ásatások eredményeiből itélve, status költségén kellene a többieket is, még pedig oly felavatott tudósnak, milyen Lutzenbacher ur gondos felügyelete alatt felnyittatni, hogy a magyar archacologiának időszaka is egyszer beálljon.

Valamint Keve vezér nevét fenntartá az elrontott Keázó helynév, ugy Kaditsának neve is fennmaradt Kaditsfalvában Erdélyben, s tudván már, hogy Áttila is oda temettetett, reményünk lehet, az ásatások folytatása alatt Áttila sirbóltját is feltalálhatni. Jordanes, s utánna Calamus leirták, mi módon temettetett ő el, mely leirás szerint a gyászfájdalmak kijelentése a hunnusoknál is ugy ment végbe, mint a magyarokról s törökökről föllebb előadva volt. Calamus igy ir „nam illi, ut mos est hunnorum crinium parte truncata, faciem regis profundis replevere vulneribus, et se lance olis concidentes, vulnera, quae regio cadaveri intulerant sangvine repleverunt, ut praeliator et tantus rex non foemineis lacrimis, sed virili sangvine lugeretur.“ (Attila c. 23.)

Itt helyesen észreveszi Pray, hogy Jordanes előadása hitelesebb, hogy nem a holt király arczát, hanem saját képüket sebzették fel, „ut proeliator eximius non foemineis lamentationibus et lacrimis, sed sangvine lugeretur virili“ (de reb. get. c. 44). Jordanes szerint három koporsóba zárták holt tetemét, aranyból, ezüstből s vasból készültekben, selyemsátor alá helyhezteték, s a hunnusok ott közel a síkságon lóversenyt futottak, majd Áttila dicső tetteit megénekelték, azután sirtak, jajgattak sírhalma felett, hová eltemették, toroztak, et contraria invicem sibi copulantes luctum funereum mixto gaudio explicabant.“

[1]) Dr. Érdy.

Ez ismét egészben a magyar torozás, kapcsolatban áll ezzel a magyar Leventa eltemettetése Taksonyban 1048-ban, ki titkon szított mindig a magyar pogány valláshoz, ámbár testvérje I. András kemény parancsait az ellen kihirdetteté. Eltemettetését pogány szokás szerint (scythico ritu). Doefi után imigy adja elő Inchoffer „qui ritus cum varius fuerit atque olim in Scythica non diuturna minus quam barbara pompa in subjectis ditionibus celebratus ab egressu tamen in Pannoniam abolescere coepit, ut neque in Attila, neque in consequentibus principibus aliter servatus sit, quam ut exenteratum cadaver, et grandiori sarcophago clausum, injecta etiam vestium, et rerum pretiosarum auri argentique supellectile copiosa conderetur. Nec jam ut olim pegmate in agris ad spectandum extracto, quod equi phalerati cadaveribus, aut fictis, autqui ex charis de more caesi fuissent insessi circumdabant, adspectandum proponeretur, verum exequiis peractis, humo altius effossa et tantum addito funerali integumento, eadem rursus certatim aggesta tumularetur. Ac ut cetera quidem desveverint, hodieque tamen manet usus, funerum pretiosis quibus in vita induebatur vestibus sepeliendorum additis, etiam digitorum et colli gemmeis ornamentis, quae subinde caecas avaritia mentes ad immane spoliandi scelus impulerunt“. (Vol. IV. p. 280.)

Doefi szerint Leventa azon szokás szerint temettetett el, melyet még Áttila idejében követtek a hunnusok, de már Áttila idejében is a scythiai szokással sokban felhagytak, a mit még fenntartottak a hunnusok és magyarok, az a fölebb kiirt helyben közölve van, melyből következik, hogy a holt testet, miután a bélhurkákat kivették, nagy koporsóba zárták a legdrágább öltözetében, melyet életében viselt a megholt, arany s ezüst

ékeit is vele eltemették mélyen ásott sírboltban, melyet azután feldomboltak. Korábban faalkotmányra vagy ravatalra helyhezteték a koporsót a holt testtel együtt, azt a szabad térre kitéve, hogy mindenki láthassa, a faalkotmányt felszerszámozott lovak vették körül, melyeken vagy mesterségesen készült emberalakok ültek, vagy pedig némely kedveltjei a megholtnak, kik megölettettek, helyheztettek fel a lovakra.

Tudjuk Herodotusból (l. IV.), hogy a scythák is a családfő megholtakor annak szolgáiból néhányat leöltek, talán engesztelő áldozatul a megholt lelkeért, mint Bél Mátyás vélekedik, (Adparatus ad hist. r. hung. p. 142), vegyük most ehhez azt is, hogy a hunnus fővezérek épen az út mellett közel Tárnok völgyhöz eltemetvék (more scythico juxta stratam communem), hogy a scytha királyok Herodot szerint szinte út mellé temettettek, sírjaik szinte kőemlékkel kijeleltettek, mint a hunnus fővezéreké, alig kételkedni többé a krónikák hitelességén, melyek mindezt scytha szokásoknak vallják.

Érdekes volna a tárnokvölgyi helyszínt a százhalmot Herodotus scytha Exampaios helyével összehasonlitni (l. IV. 52. 81.). Hypanis és Borysthenes közt (= Bug s Dnieper) feküdt az, melyet szent utak vágtak keresztül, nem kell itt emberi kezek által készült utakról gondolkodni, a mythologia szerint istenek lábnyomaikat hagyák a hegyeken, mint Ceylonban s Indiában. Scythiában Hercules lábnyomai (l. IV. 82.) okozták a mélységeket s völgyeket, s e szent hithez való ragaszkodásból temettettek a scytha fejedelmek az utak szélihez, Herodot leirását ág errhosnak vagy göröngyös megszaggatott földnek az uj földleirat is támogatja, mert mint Bobrik irja „es zieht sich von Bug zum Dnieper und noch darüber hinaus gürtelartig eine Gegend, in welcher der

Boden nach allen Richtungen von mehr oder minder tiefen Klüften zerrissen ist. Sehr schön stimmt damit überein, dass die Gräber der Könige da im Gebiete der Gerrhoi gelegen haben sollen, bis wohin der Borysthenes schiffbar ist (l. IV. 7.). Jenes zerklüftete Feldgürtel verursacht nemlich gerade die letzten Strom schnellen im Dnieper bei Alexandroisk, welche vermuthlich also auch die Gränzen der Schiffbarkeit bezeichneten". (Jahrb. für Wiss. Kritik. 1842 Aug. Nro 28.)

Azt is kell hinnünk, hogy eldődeink, valamint a scythák lóval áldoztak a sírdombokon. Koeppen az ily lóáldozatoknak sírdombok felett épen a scytha földön nyilvánságos jeleire akadt az 1842—1844. tett ásatásaikor (Bülletin de sciences hist. Petersb. t. II. Nro 37). Deguignes is irja a keleti törökökről, hogy a holt testet sátor alá helyhezék, hol a család összegyülekezett, ott juhokkal s lovakkal áldozott, a barmok húsait elibe rakták a holtnak, hétszer szurdalták meg saját képüket, hogy véres könyeik hulljanak. [1])

Némely finn s tatár népcsoportok Georgi Rytschkor és Lepechin szerint ma is több napon át áldoznak a halottaknak, azonfölül egyszer évenkint halott-ünnepet tartanak, ételt s italt raknak ki a halottak számára ily szókkal: „itt az étel s ital számotokra, ti megholtak." (Meiners I. 321.) A cseremiszek azonfölül magas faczölöpökkel keritik körül a sírokat, hogy a holtak lelkei ki ne jöhessenek, s vetéseiket el ne tapossák.

Meg kell itt emlitnünk az aranyosszéki székelyek régi szokását is, mint azt Bod Péter kézirati jegyzeteiben emlékezetben hagyta, melynél fogva, mielőtt a koporsót sírba ereszték, abba belé lövöldöztek, ugy hi-

[1]) t. 1. p. 586. A scythák torozásáról l. Deseritzkit t. 1. p. 45. t. IV p. 344, s Belii adparat. p. 141—151.

szem, ez is pogány szokás maradvány volt, s csak a fegyverek változása okozá e sírba lövöldözést, hajdan bizonyosan a sírba nyillal lövöldöztek, s ez az oka, hogy pogány időszaki sírokban gyakran találtatnak nyilvesszők, s ámbár igaz az is, hogy fegyvereiket is mellé tették a holtaknak, de néha több nyildarabra akadtak ásatáskor, s más fegyvernemek pedig gyakran hiányoznak. Hogy a nyillal is bűvészkedtek, azzal jósoltak, sorsot is húztak (honnan az osztályokban nyilas föld, nyil föld) bőven előadta Clodius de Magia sagittarum czímü értekezésében, ki azt arab s tatár szokásnak állitja, de megvolt az minden nyilazó más fajta népnél is, nevezetesen a tókosok nagy chánja (tou-kienek = turkok, másképp turkisch, tur-kisch nevüek).

Mothi a hetedik században Krisztus után tiz részre osztá fel birodalmát, mindenik részt vagy tartományt helyettes chán igazgatta, s a tiz tartomány tiz nyilas, vagy nyilföldnek neveztetett. [1])

Hogy magyarjaink jó nyilasok voltak, az történetileg tudva van, hogy ők pogány szokás szerint, mint Marco Polo idejében a mongolok, kik szinte jó nyilasok, ünnepélyes nyiljátékokat tartottak, azt Anonymus kiirt helyéből már láttuk, „more paganismo cum arcubus et sagittis ludebant". Regino szerint még szolgáikat is lovagolni s nyilazni tanitták, mikből nem ok nélkül következtethetni, hogy a sírba lövöldözés bűvésznyilakkal a magyar pogány temetkezési szertartásoknak egy részét tette. A finn nemzetnek még ma is vannak ily bűvésznyilaik, s azok a bálványfákra felaggatvák, melyeket

---

[1]) Thesaurus Antiqu. Ugolini. Volum. 23. p. 499, l. Beregszászit is „Über die Aehnlichk. der hung. Sprache mit den morgenl.", p. 200. Herbelot l. c. t. 1.

vadászatra s torozási czélokra használnak, hogy minél jobb lakomát ülhessenek.

A tetemre való felhivás és halál ujitás is magyar pogány szokás volt, a székely szokásbeli törvények arról a 13 pont alatt igy emlékeznek: „a kit megölnek tetememelésben, három forint a biróé, ezt a gyilkoséból fizették, de ha azon meg nem vehetné is, de az övéből meg kell fizetni.“ Egybeköttetésben áll e törvénynyel az 1594. febr. 2. Fehérváron tartott Erdély országgyülés-végzete is, mely pogány szokást végre az aprob. Const. P. V. Edict. 54 imez felvilágositó magyarázattal törlött el: „a gyilkosságnak casusában az a régenten bejött, s kereszténységhez nem illendő szokás, mely miatt a holt test sok ideig a föld szinén tartatott, ugy mint a mely mondatott tetemre való felhivásnak, és ugyanakkor való hitfeladásnak azért való fizetéssel együtt, viszont a mely halálujitásnak is hivattatik, mindezek a székelység közül inperpetuum tolláltatnak.“

Valljon elégették-e pogány eldődeink halottaikat vagy nem? erre a kérdésre teljes határozottsággal felelni idő előtti dolog, mig honunkban is rendszeres ásatások nem történnek. A Lutzenbacher ur által megkezdett ásatások az elégetés mellett szólnak, mert mind a négy halomban bőséggel találtatott hamu, azonban még kérdésnek fennmarad, valljon azok hunnus sírdombok voltak-e? s valljon a többiek felásatása nem az inhumatio rendszere mellett fog-e tanusitni? A csudi temetőkből itélve, melyek China határáig nyomozhatók, s melyeknek egy része eldődeinktől eredhetett — mint az eddig idézett krónikák helyeiből következtetve, azt kell állitanunk, hogy őseink halottjaikat égetetlenül temették el. Ritter szerint a csud sírhalmok ötszáz geograph.

mértföldön elterjedvék, siberiai Dauriában számosok az ily kőoszlopu sírok, melyek nem a később odaszállott mongol s tungus faju népektől eredtek, kikről ugy is tudva van, hogy lámai szokást követve, halottjaikat nem is temetik el, hanem szabad ég alatt hagyják a vadaknak eledelül (Schmidt Forschungen p. 147), miként a massagéták és issedonok is tették Herodot és Strabo szerint, mely szokás Tübetben még a XIII. században is fennmaradt. (Meiners Comment. de antiquis monumentis in Siberia, in Comm. soc. Götting. Vol. XIII. p. 53 et sequ.) E csud temetőkben már mind a nagy, mind a kisebb halmuakban, melyeknek mélységük egy, két, négy, néha tizenkét öl is, veres fenyőkoporsók, egész testalkotok, aranypléhek s bálványkák, vas- és rézszerszámok, bárdok stb. találtatnak, melyek a pétervári kincsgyüjteménybe takarittattak, melyeknek mint az egészben ismeretlen chinai Dauriának megvizsgálását is maga Ritter szükségesnek vallja (II. 52.). Mind az égetés, mind a földbetakaritás, vagy inhumatio régi szokás. Homer idejében már elégették a holt testeket, igy Patroclust Achilles elégetteté (Ilias XXIII.), a görög telepeknél sem volt ismeretlen e szokás Itáliában, Plutarch irja Numáról (c. VI. in Numa), hogy végrendelete által megtiltá, hogy testét el ne égessék, tehát Hardonin jegyzete is áll ad Plinium VII. 54, hogy elégetés és földbetakaritás akkor egyiránt divatos volt Rómában. Pariset bőven irt e tárgyról, szerinte Moses idejében földbe ásták el a halottakat, Aegyiptomban még a mumiázás idejében is a szegények inhumáltattak, mert amaz mód költséges volt, a nagyok, ha vétkeztek, büntetésképpen csak földbe takarittattak, a görögöknél mind a két temetési mód közönyösen használtatott Barthelemy szerint; a rómaiaknál a szegényeket s gyermekeket inhumálták (Pli-

nius l. VII. 16.), a királyok s első consulok alatt is megvolt e szokás, csak a főbbek s tehetősök égettettek meg. (Plinius VII. 57). Pariset szerint a keresztények zsidóktól vették át az inhumatiót „por vagy, porrá kell lenned," irá Moses Genes. c. 25. V. 10. A massákban vag tömegben eltemetés ritkábban történt, leginkább véres háboruk s dögmirigy alkalmával. [1])

Pogány eldődeink épen ugy, mint a scythák hitték a jövendő életet, kitetszik ez azon közös véleményekből, mely szerint hitték, hogy a hány ellenséget leölnek a hadban, azok nekik a jövő életben szolgálni fognak. Leel vezér mondta Conrádnak „tu praeibis ante me, mihique in alio seculo eris serviturus," s Thuróczi itt megjegyzi: „est namque fides scythicorum ut quoscunque viventes occiderint in alio seculo ipsis servire teneantur" (p. II. c. 25.). A tény, ha nem áll is, hogy kürtjével agyonüté Conrádot, de a dogma kétség alá nem vehető, mert ez a közéletben volt meggyökerezve, honnan merité azt krónikás is.

§. 2.

A kún sírhalmokról s kún bábokról.

Miután Jernei János Oroszország déli részén tett helybeli vizsgálatjai után, s magyar akademiai küldöttség is az utazótól nyert két kőbáb főről körülményesen nyilatkoztak (Értesitő 1844. VI. VII. szám), az itt elmondottakat ismételni szükségtelen, beelégszünk azért némi felvilágositások s észrevételek közlésével, melyek a jelen tárgygyal szoros kapcsolatban állnak. Az oroszok kameni bábnak nevezik e kőszobrokat, ez a magyar b á b szó, s hogy kellett a magyaroknak ily kőbábjai-

[1]) Pariset Mémoire sur les causes de la Pest in 8. 1831, a Paris p. 6. 7°

nak lenni, mutatják a helységek nevei, melyek csak azoktól vehették nevezetjöket, például Báb faluk vannak Hevesben és Nyitrában, Bábi puszta Nógrádban, Báboczka Békésben, Bábony Borsodban, Somogyban, Ugocsában és a Kis-Kúnságban, ez a Bábony ismét csak a krimiai kunság Babunja, a melynek földleiratát közlé Hammer (Wien Jahrb. B. LXV. p. 11), hol a kameni babák egykor számosok voltak. Bábonya helység van Kolosmegyében is, Cornides okleveles gyüjteményeiben pedig 1212. Babal hegy emlittetik, Jankovits babás-hegynek jobban olvasta „prima meta stat inter (veterem) Budam et calidas aquas et ascendit in locum qui dicitur Babashegy“ (szónemzés l. 64), honnan lett az uj görög babutzios s babó (= daemon nocturnus in cubus, Ducange) Babus helységet s Babos patakot emlitnek az 1305, 1454. Bethlen családi oklevelek is, s a Babanik családnév, mely már 1328. emlittetik, csak a kún Babun név meghosszitása, hová tart a babona szó is (= fascinium, superstitio), melynek kezdetben jó értelme volt, de a keresztények által később megczégereztetett. Bábai jászvezért emlit Jordanes (goth. c. 55) is, ki a VI. században Singidunumot v. Belgrádot bevette. A név ősvilági szó, istent s atyát jelentett, törökül baba ma is = papa, azaz atya, a törökök a pap, s papa szót csak Magyarország elfoglalásakor tanulták s vették fel, mint a Meninszki által (1. 431, in voce báb és papa) idézett példákból kitetszik; persául is páb (= báb) pater, bábá avus, babajan = avi, patres, a török és persa történetekben többen viselték a Babachan nevet, melyet némelyek elrontva Babigan Babekánnak irnak. Épen a kún bábok földén emliti Const. Porphyr: Papagia földrészt is, mely a georgiai krónikákban Papageti

neven fordul elő, s tudni kell, hogy épen az egykori Kumaniában, hol Rouisbroek keresztülutazott, s leirja a kún sírhalmokat Babagi nevet visel a kabarok vagy kabardinok nemesebb faja (Asia Pol. p. 82), hogy pedig Const. Porphyr. kabarjai az Anonymus kiovi kúnjai voltak, az már fölebb érintve volt, s jobb történetiróink által is igy tanittatik.

Elhallgatom a bába név után elnevezett sok helység nevét, melyeket Lipszki, Görög s Kresznerics ugy is megemlitnek, de meg kell jegyeznem, hogy az oroszul nagyanyát s dajkát jelent, a pogány szláv mythologiában Baba Zlata istenasszony hason szerepet játszik az indus Májával, ki a hozzá folyamodokat, mint bábaasszony dajkálta s ápolta, (Hanusch Wissenschaft der slav. Mytholog. p. 338.), az ostjákok obdoriai vén asszony bálványok is (aurea amus), miről fölebb volt szó, ily Baba Zlata volt, tehát a báb s bába nevek csak anthropomorphismusok a kétneműség megkülönböztetése végett.

Schafarik is Prokop Bábas helységét (Makedoni vagy trák földön 527—550, ma Bobuschevo) báb törzsből magyarázta = atya, a magyar földi hely- és erdőnevek, ugymond, milyenek, Báb, Baba, Babi, Babina, Babinek, Bobus, Bobotha, stb. innen eredtek (Über die Abkunft der Slaven p. 160.). Kis-Kúnságban Bába homok helyen jászképek vagy kún bábok állhattak egykor.

Láttuk (3. §. 1. R.) a bálvány czikkben, hogy a finn s tatár földön apró bábok vagy babák nemezből, papirból, fából, ruhadarabokból készülvék, házi s mezei védisteneknek tekintettek, hogy a persák penatessei is ily apró mejképek voltak: ezek felett állott az isten, vagy teremtő, mint a világ alkotója, a magyar köznép száján

forgó öreg isten ezt fejezi ki. Strahlenberg (p. 105.) megemliti ez öreg isten kőbábját, mely Jenisei közelében fennállt az ő idejében Kraszna vidékén, kőből kifaragott öregember volt az, az oroszok ostyák bálványnak tartották, s magok nyelvén starrycknak nevezték (= öreg), hihetőleg a finn mythologia vénha istene volt az (= vén).

A csecse-báb (= venusta pupa) csecsés = elegantulus csicsó = ornamentum, csicsóz = ornat magyar időszakból átörökölt szók, mikor eldődeink ily apró házi bubák vagy penatesek készitésével foglalatoskodtak. Csicsó faluk vannak Komárom-, Somogy-, Szala- s Tolnamegyékben. Csicsóvár hires volt Belső-Szolnokban, hol a vajdák rendesen laktak; III. András alatt a hős vitéz Vas Miklós volt ott várkapitány, Isabella rontatta el a vár falait, itt az ásatások némi eredményre vezethetnének, mert a Bálványos várallya is mint Kozár falva ott közel voltak, hol tán kún bábokra is lehetne akadni, mert Benkőben olvasom Dés városról, mely szinte e megyében fekszik, hogy állandó szájhagyomány létezik a magyar hét vezér ott tartózkodásáról, hova Thuróczi szerint Kusidkun vitte meg Árpádnak a Dunavizet, alpári perjét s fekete földet, minek emlékezetét a maradék emlékiratban tartá fel az ó várban, mely kőfal felirat 1578. a házzal együtt kiujittatott.

Az 1708. városi folyamodványban is olvasom: „Est nobis olim ab ungara gente erectum vetus castrum visiturque columna lapidea in eo loco constructa et erecta, ubi primitus gens hungara ante susceptam fidem chistianam deum invocasse traditur.“

Benkő Specialis Transilvaniájában azt is feljegyzé, hogy túl a Szamos partján is volt egy hosszura fara-

gott kő, mely a rege szerint, a hét vezérnek ülőhelyül szolgált, s melyet a német katonák a vizbe vetettek, honnan azt harmincz ökör húzta ki. Ez állandó szájhagyománynak, mely emlékfelirattal is korán még 1578 előtt megörökittetett, kellett alapjának lenni, mivel a székely krónika is Árpádnak Erdélyen keresztülmentét emliti, s ha szinte Dés elnevezése, a latin Deus szó után mesebeszéd is, de ok-következetesen hinnünk kell, hogy eldődeink Désnél pogány szokás szerint a magyarok istenének áldoztak, s mindott, mind Bálványos váralyán és csicsóvárban bálványaik voltak. E megyében van Ungur falva is (= Ung-urnak faluja vagy Ungvar), hol az a megyei 1701. regestrum huszonegy hasonnevü családot jegyez fel. Hogy az Ung szó a chinai Wang vagy Ouang hivatal s méltóság czím, fölebb már mondottuk, s hogy a hivatal-nevekből saját nevek váltak azt mutogatni sem kell, a Gyula, Tarkány nevek is ezt igazolják. A Csicsó nevet felleljük keleti Siberia s China határában is, hol Ledebur utazó szerint (Ritter I. 890.) a Tsetsulichai alpesek valóságos paradicsomföldet képeznek, nevezetesen a Tsétsa hegy környékben oly buja a növényélet, hogy a virágokat lóhátról is lehet szaggatni. Az iró szerint Tsétsa nevü mongol Ssaisun után (= Zajzon, több ily hely s család név van a székely földön, a név ismét hivatal czimből lett) neveztetett el a hegy. A balkányi hegylánczolatokban is megkapjuk Csicsó helységet (Hammer Tschitschónak irja W. J. B. LXV. Anz. Blatt), Kubilai chán is Csicsu (Klaproth chi-tsounak irja a journ. asiat. 1833. Nro 64. p. 346.) nevet viselt, a Tsetsa, Csicsu, Csicsó csak szájjárási különbség, Tübetben Tsatsa neve van a pyramis formáju sírköveknek, Ssanang-Szétsen négy ily aranyfényességüt emlit, azok még a

buddhismus oda felhatása előtt emeltettek s ma is tiszteletben tartatnak. (Halling l. c. I. 414. 415.) Az emlitett Csicsóhegy közel a chinai határhoz, már csak azért is nevezetes, hogy ottan tájon Ritter Tschela (= Csele) patakot, Tselinszki várt, Mitrei nevü Zajzont (= Mátrai) Jelő és Ursuk más patakokat, Koksun vagy Koksa, vagy Kokuson folyó vizet (= kék viz, Erdélyben Kökös hely és viz és családnév) sujasch (sujos?) és Abai más hegyfolyókat feljegyzett. Ugyanott a Kán völgyben két roppant sirhalom találtatik, azok kivül ellypticai alaku kőrakások, a nagyobbik átmérője 14, a kisebbiké 11 láb, magosságuk 2—3 lábnyi. Vannak itt még több más sírdombok is, melyeknek megvizsgálása előtűntethetné, valljon nem csudi temetők ezek is?

A kőbábok nemcsak a Dnieper s Donez vagy kis Tanais vidékein a pusztákban (Steppen), nemcsak a Kuban s Terek viztől Manits hegyaljáig elnyúló földön találtatók, azokat nyomozni lehet a volga, urali s sibériai földön keresztül China határáig. Felső-Samaránál (= Samarja) Volga földön lévő sírdombok neve az ottlakók szájában Barchani [1]), villa Barkan emlitte-

[1]) Barkan = Bałkány, Balkán a tatár nyelvekben hegyet jelent, innen a régi irókban a Barcanii montes és parikanivi, az Imaust vagy Belus tagot értették alatta, l. Wahl, Alt. Vorder- und Mittelasien, p. 800—801. Persául Barkán = sátort is jelent. A magyar Bárkán helység ma Párkány, melyet — 1683 foglalt vissza a császári és lengyel had a töröktől — Hammer Barkánnak irja, (Gesch. des osm. R. X. B. p. 385). A magyarokra nézve oly fontos siberiai Dauriában is van Párkina falu, ott a Kaczagány néptörzs, a Torom tó, Schabartai gránit hegyvonal, mi a sabarto asphales elgörögösitett nevére a magyaroknak felvilágositást nyújthat, miről azonban csak más alkalommal szólhatok. Megkapjuk ott a Gilányi tót — Kuncsal vagy Kancsal folyóvizet a Nádor és Kookó vagy kék hegyet stb. (Ritter I. 74. 152. 165. 184. 220. 276.) A zend szövegekben a Barkan, Vehrkána a persa ékfelirásokban is igy jő elő, Veekereante = παρικανοι (pari kanoi) hegy geniusokat, vagy persa paeriket tisztelők. (Ritter. VI. B. 1. Abth. p. 51. et seq.)

tik az 1265. Oklevélben, mely Agaz várhoz tartott (catal. bibl. Széchenyi t. 11. p. 41), veres homokkőből és fehér mészagyagból állanak azok, a kinyitott sírokban nagy embercsontokat találtak, a sírfal és boltozat nagy cserépkövekből van kirakva, réznyilak, fegyverek s más szerszámok is találtattak ott, a földszinén fölül pedig emberi alakokra kifaragott kőszobrok állottak, melyeknek bolwáni, azaz bálvány nevök van (Müller der ugr. Volksstamm, I. 32. 33.), s e bálványképek arczczal keletre forditvák. — Igy van ez a kún bábokkal is, melyek Pallás tudósitása szerint arczczal mindnyájan keletre fordulvák. Ily kőbábokat talált Pallás keleti utazásában a már emlitett samarjai földön, az Ural Irtisch és a siberiai Jenisei folyóvizek mellett is, de nem oly bőségben, mint az ásovi tó vidékein, miből gyanitja, hogy az érintett helyeken csak keresztülutazott azon népfaj, mely e kőbábokat felállitá, ellenben az utóbbi helyen soká megállapodott. A volgai, urali s siberiai kőbábok szerinte idomtalanabbak is, midőn a ásowiakon a képjellemet, tagrészeket, ruházatot, ékességeket jól megismerhetni. A samarjai kőbábok egyike lágy barnás homokkőből, a másik három szegletes síma kőszirtdarabból volt kifaragva, az arczvonalok durván bevésve; a Volga = Jaik földön, ugymond, sok ily összehányt s elrontott kőbábok hevertek a földön. A kirgisi pusztán is egy gazdag sírdombra akadt, hol embernagyságot is túlhaladó kőbáb volt felállitva (Bemerkungen auf einer Reise durch verschied. Provinz. I. 221. 222. 369.). Pallás az ásovi s egyéb kún bábokról határozottan állitja, hogy azok mongol arczvonaluak, mind a két nem széles lapos képpel van ellátva, azért azokat mongoloknak és hunnusoknak tulajdonitja, de csak oly feltétellel, ha a hunnusok valósággal is mongol fajuak. Ezt azért jegy-

zem meg, mert nemrégiben is Brosset moszkaui utjában épen Tatárfalvában hason kőbábra akadt a tatár temetőben, melyről az orosz akademia elnök miniszterét tudósitá is, hogy az mindenben egyez a Pallás által közölt s lerajzolt kőbábokkal, megemliti azt is, hogy Moszkauban a régiségek gyűjteményében két hason kőbáb van felállitva. Brosset szerint is a kőbábnak lapos, tehát mongol orra van, azt, egyebeket is hozzávéve, mongol buddhai bálványnak állitja. [1])

Ezek szerint Rouisbroek kún bábjai felett még nincs eldöntve a kérdés végkép, valljon azokat kúnok állitták-e fel, vagy a mi inhetőbb, még a korábbi hunnusoktól eredtek? kik, hogy Ázsiában már Buddha tisztelői voltak, gyakran érintve volt általam. Az akademiai küldöttség Rouisbroek hitelességére épit mindent, de emlitnem kell, hogy Pallás észrevétele nem alap nélküli, hogy ez a barát csak azért nevezte e bálványképeket kúnbáboknak, a halmokat kúnsíroknak, mert akkor ku-

---

[1]) Közlöm az egész helyet, hogy archeologusainknak alkalmok legyen a dologban nyilatkozni, kik a Jerneiféle két bábon nem akarnak mongol typust észrevenni. (Értesitö VII. sz. l. 219, l' idole d'alleurs est absolument mongole buddhique. Ouvrez l. Atlas du Vöyage de Pallas vomy verriez surla planche 1-a Nro 1. et 2. des idoles dans la meme attitude que celle decrite par moi, et plusieurs des détails que j'ai indiqués dans les idoles tibetaines planche IV. p. 552 de l' Alphabetum Tibetanum du P. Georgi. A már töredezett szobort igy irja le: „La tête était surmontée d' une coiffure en cône, la chevelure s' applatissait en formant saillie derriére les oreilles. Lenez est plat, les bajoues pendantes, le colestorné d' un double collier de perles, dont la seconde s' elargit sur la poitrine, les mamelles sont patites, et affaissés, les bras grossièrement travallès, les mains se reunissent au bas d' un ventre proéminent, et serrent entre les poinges fermées un vase rond, aussi saillant que le ventre, la statue grâce à la grossi èrite du travail, — semble assise, et ses pieds, dont le seul qui reste est indiqué par un triangle court, sortent du bloc. Deux statues absolument identiques de matiere de travail, et de pose, se trouvent dans la salle servant aux reunions de la société d' histoire et d' antiquités de Moscou." Bulletin de la classe des sciences histor. phil. de St. Petersb. t. II. Nro 5. 23. 1844. Nro 34.

nok lakták a kiptsáki földet, s Kumania név alatt volt az, mint Krimia egyrésze is épen a XIII. században, mikor utazott, Európában ismeretes. Hogy a lapides alatt az utazó kőbábokat értett volna imez soraiban: „et alicubi vidi magnas turres de tegulis coctis, alicubi lapideas domos, quamvis lapides non inveniantur ibi“, nem bizonyos, mert tudva van, hogy a hatalmas chánok s más parancsárok, az arab kalifák messziről is vitettek köveket, házak s templomok épitésére, csak néhány sorokkal föllebb az iró statua szót használt a kőbábok kifejezésére, következetesen kiirt sorait ugy kell érteni, hogy kőházakra ott is akadt, hol kövek nincsenek.

De folytassuk a kőbábokróli megkezdett további tudósitásokat. Meiners külön értekezett a déli siberiai régi emlékekről, szinte több és fényesebb sírok találtatnak az Irtisch és Jenisei viz közti síkságon, mint a volgai s tanaisi földön, még a sírokban találtató fegyverek, ékszerek s más házi eszközök is csinosabb készületüek ezekben, leirja a sírdombok osztályozatjait, a mint vagy földszintiek, vagy felhányt dombok, vagy pedig kőhalmazok. Némelyiket több kisebb vagy nagyobb kőoszlopok környezik, melyeknek felső részei férfi s női arczképekre kifaragvák, s keletre forditvák, másokon állati formák is láthatók, az emberalaku kőbábok mellett kőfelirásokra is akadhatni, melyek azonban még magyarázatlanok. — A sírokban többnyire egy, néha azonban két-három holttest is találtatik, melyek veres fenyőkoporsókban eltemetvék, s arczczal szinte keletre fektetvék. A megégetésnek nyomaira is akadhatni, helylyel-helylyel a csontokon s hamun kivül, kardocskák, kések, nyilak, lándzsahegyek, gyertyatartók s több kis képek és állatfigurák jőnek világra, melyek mind rézből készitvék, vasra ritkán találni, aranyra gyakran,

ezüstre soha sem. Az elégetés nyomai csupán a földszinti s kőoszlop nélküli sírokban tapasztalhatók. Mindennemü földszinti sírokban, akár kőfalazatosok legyenek is azok, akár nem, észrevehető, hogy a holttesteket és hamvakat nem fakoporsókba tették, hanem kővel kirakott házikókba, melyek a holtakat elválaszták a földtől, az ilyekben már arany- és ezüstedények, arany karpereczek, fülbevalók és selyem övékességek, chinai alaku földfazekak, chinai porczellándarabok találtattak.

Mind a földszintes, mind a dombozatos sírok mellett gyakoriak a kőoszlopok (obelisknsok s pyramisok), ezek néha egyenkint állnak a kőfalazaton kivül, mely a sírt környezi, néha pedig a kövezetes sövény rendében felállitvák. — Krasznojarsk városa mellett egy 16 lábnyi magas pyramis állott, mely körül több mint kétszáz nagyobb ismeretlen felirásu kövek voltak felállitva, a feliráson már nagyára eltörölvék, az ily feliráson, emberi- és állatalaku szobrok négy, hat s nyolcz lábnyi magasak, a durva faragás csekély művészetre mutat: „quarum statuarum deformis facies multo magis homines mongolicae quam tataricae stirpis exprimere videtur. Alii lapides in faciem humanam imperite effectam quodam modo desinunt, vel in superioribus partibus figuras foeminarum, infantum, camelorum aliorumque animalium referunt. Quot-quot lapides vel figuras, vel in sculptas, vel exsculptas ostendunt semper aut sepissime saltem inscriptiones exhibent. Quodam ex his inscriptionibus sine dubio characteribus vel figuris hieroglyphicis constant (Strahlenberg tab. XI. Pallas Reisen III. 359 et tab. VI.), hasque inscriptioues hieroglyphicas Pallas recte ut mihi videtur pro signis habet, cuius modi rudes Siberae incolae adhuc usurpant, quaeque non solum in communi vita verum etiam in judiciis

eandem cum nominum subscriptionibus auctoritatem habent.“ Már a déli siberiai sírok vagy régiek vagy újak az ottani mondák szerint is, az újak kis sírok, melyek kővel betöltvék, s alig emelkednek a földszinén fölül, ezek kirgis sírok, kik későn vetődtek Obi és Jensisei folyóvizek közzé, mikor már az oroszok rég elfoglalták a vidéket, és másutt is hason sírokban temetkeztek.

A régi sírokra nézve mindent egybevéve Meiners oda nyilatkozik, hogy azok turk népektől valók, okai erre az ős monda, mely mint helybeli figyelmet érdemlő, tovább az ukraniai kurgánok (tehát kúnsírok) hasonlatossága Dnieper és Donetz közt, ámbár ez utóbbi helyen sok elpusztult és már kincskereset és salétromfőzés következésében. „Similes tumuli in campis appertis locis que aridis inter Tanaim et Volgam, inter Volgam et Jaik, denique inter Jaik et Irtisch ingenti numero conspiciuntur atque continua serie a ripis Borysthenis usque ad Jeniseam pertingunt.“ Harmadik okul felhozza Meiners Ruisbroek tanubizonyságát a kún sírokról s bábokról, melyek Báti mongol vezér ideje előtt már jóval ott a kúnföldön fennállottak, s az utazó barát azt kúnszokásnak vallja, az öregebb Gmelin is folytatja tovább Siberiában mindenben hasonló kőbábot talált (Gmelin Reise III. 275. 276. és Spangenberg tab. XVI.) keletre fordult arczal, kezében csészét tart, azt a kődökhöz szoritva. Végre megemliti azt is Meiners, hogy Pallás magyar síroknak tartotta a sibériaiakat, de Meiners erről kételkedve, nyilatkozik azért, mert a magyarok mind azt a helyt nem birták, hol hason sírok vannak, és Pannoniában kellene előbb ilyekre akadni. A kérdéses siberiai sírok épitése idejét Pallás 800, legfőlebb ezer évüeknek vallotta, a fakoporsókból következtetve, melyek épen fennmaradtak. Meiners régibbeknek hiszi „patet hoc

ex cupreorum armorum et instrumentorum simplicitate quibus sepulchrorum autores usi sunt. Et quod secula elapsa sunt antequam ossa durissima, ipsae nempe calvariae, in solo sicco et arenoso, sive glareoso in pulverem resoluta fuerint, ut in sibericis sepulchris contingisse super jam animadversum est." (Comment. Societ. reg. scient. Götting, Vol. XIII. Götting. 1799. p. 53. et seq.) Eddig Meiners, e kivonatát azért tettük, hogy a déli siberiai sírokra jövőben nagyobb figyelmet forditsunk, azonban Meiners maga magával ellenkezni látszik, midőn a kőbábokat mongol arczidomuaknak állitja, s mégis azoknak felállitását turk népeknek tulajdonitja. Azon ellenvetésre, hogy Magyarországban még hason kőbábusírok nem találtattak, elég megjegyezni, hogy ezt csak a rendes ásatások bevégeztével lehetne állitni, mert a krónikai és törvény-nyomok a mellett szóllanak, de a hosszu viharos idők alatt el is pusztulhattak az ily kőbábok, kivált hogy a pogány emlékek kiirtása első királyaink által tüzetesen munkába is vétetett.

Emliti még Meiners China határához közel a kemtschuki barlangot, hol a Kemtschuk folyóviz a Jeniseibe szakad, a barlangot emberi kezek mesterségesen csinálták, mind a két nyilásánál kősziklából kifaragott emberbábok állanak, melyeket mongol istenképeknek tart, mivel Du Halde szerint hason barlangok és képek találtatnak a chinai s mongol földön is. A barlangot sok sírdombozatok környezik, melyek hasonlitnak az általa leirt s turk nemzetnek tulajdonitott sírokhoz, miből azt következteti, hogy e barlangot s kőbábot a mongolok készitheték, de a sírokat nem, mivel mint bőven kifejti a mongol temetkezési szokás, a sírdombokról semmit sem tud. Semipalatinsknál is emlit hason kőbábot, azt is kalmuk bálványképnek tartja. Nagy kár, hogy e siberiai

kőbábokat körülményesebben le nem irta, valljon a három hajfonadék, az öltözetmód, a fegyverek láthatók-e azokon is, mint a kún bábokon? Jernei gömbölyü sisakról, mellvasról, azalatt zsinóros ujju térdigérő prémes mentéről, szűk nadrágról és valóságos magyar csizmáról tesz említést, a férfinemü kőbábokat leirván, melyeknek jobb oldalokon puzdra vagy nyiltartó, gyilok, azaz tőr, s más apró szerszámok, vagy pedig balta és dárda, baloldalon görbe kard, kézíj tokjába téve láthatók, épen milyenekkel első vezéreinket a bécsi képes krónika és Nádasdi Mausoleum czímü képeskönyve felfegyverkezve mutatják. Pallás ellenben a föveget mongol kis kereksipkának tartja, a hajfonatokat, főberetválást, a nőbábok nyakán látszó gyöngysorokat mongol szokásnak adja ki, az akademiai küldöttség is a szűk nadrág ellen kifogást tett, mert a bécsi képes krónika s Burgmeier János XVI. század kezdetén tett fametszetei után itélve, eldődeink bő nadrágot viseltek, a küldötség azonban később odanyilatkozott, hogy a bábokat kunok állitták fel. [1])

Meiners is hitelesnek vallá Ruisbroek előadását s mégis mongol arczvonalokat látott a bábokon, mint legujabban Brosset is, látnivaló tehát, hogy a siberiai kőbábokkal közelebbi megismerkedés felette szükséges, hogy végitéletet hozhassunk, részemről hajlandó vagyok hinni, hogy a siberiaiak magyar csud sírhalmok

---

[1]) Az ifjabb Gmelin Lebedián s Pusztája-step-síkságon keresztülutazván a volgai földre, leir két kőbábot Babaskaja Stanitzánál, mely nevét azoktól kölcsönözte, egyik férfi, másik nőnemü volt gypskőből faragva, ő is az öltözetet tatár öltözetnek mondja, s azt teszi hozzá, hogy az ily kőbábos sírokban a csontok keletre fektetve találtatnak. Sam. Gmelins Reise 1. 134. Müller Ferdinánd is a közép volgai kőbábokat Saratovnál mongol arczuaknak irja (Der ugr. Volksstamm II. 494.). A bő ruházat mellett tanusit Bonfin is (Dec. II. l. IV.) „nam illis mos est (a besnyőknek) fluitantibus quoque vestibus indui, iisdem sericeis in Persarum morem.“

melyek a kúnbábokkal összefüggésben állnak, miről azonban csak további ásatások, helybeli vizsgálatok adhatnak idővel bővebb, s mindenkép kielégitő felvilágositást; Pallás irja Magyar város romjairól, hogy ott közel sok sírdomb van, általában Kuma vidéke rakva ilyekkel, hogy a cserkeszek ma is a Dschindschik hegytetőn látható kőromokat Madschar Junanak, vagy magyarok házainak nevezik (Bemerk. 1. 40. 290. 300.), itt is hát a föld gyomrába kellene előbb betekinteni, hogy eldődeink temetkezési szokásával jobban mint most megismerkedhessünk.

Az Altai hegyek is rakvák csud temetőkkel s bányákkal, Goguet és Reitemeier bányászat történeti irásaikból világos, hogy nyugoti Ázsia lakói a rézzel s az aranynyal előbb bántak mint vassal, a csudi bányák hasonlitnak is az erdélyiekhez, mint a vágó szerszámok is, Pallás azért nem kétkedett igy irni: „dicendum erit antiquos sarmatas sive etiam Hungaros primos metalli venas in Siberia investigasse, atque aurum nec non cuprum inde expressisse.“ (Comment. acad. Petropol. 1780. p. 61. és Nordische Beytrage 1. p. 166.) A csud temetőkben már épen a réz és arany a mi leginkább találtatik, épen az altai hegyekben egyik csud temető Baba Rjetschka nevet kapott az oroszoktól, az ottani Rjetschka nevü patak melletti kőbábtól, Bugor hegycsúcson pedig a felásott sír kődombozatban szám nélküli archaeologiai maradványok találtattak, a többek közt tíz font nehézségü arany mív, melyet a kapsiság beolvasztatott, Tarbagatai hegysíkságon pedig az ily temetők még most is felbontatlanok (Ritter I. 729.).

Hogy a kőbábu sírokat mongolok nem állithaták fel, azt temetkezési szokásaikból, melyeket Meiners bőven leir, méltán következtethetni, és Hyakinth orosz ba-

rát is, chinai missionarius, ki a mongol földről külön könyvet irt, e mellett tanusit: „nincs, ugymond, Mongoliában magas sírdomb, mint Chinában, Tübetben s Oroszországban, tehát szokásban sem volt hajdan a főnököket kedvelt portékáikkal eltemetni s felettök halmokat rakni.“ A mongol obók tehát vagy tekealaku kövekből összehányt kis dombocskák az emeletesebb helyszineken, nagy országút közelében nem lehetnek régiek, de nincsenek is kőbábokkal ellátva [1]), a mit eldöntő bizonyitványul vehetni, hogy a kúnbábokat nem a mongolok, hanem a kunok, a volga földi, urali, siberiaiakat pedig hunnus s magyar népfajok állithaták fel, s ha e kőbábok buddhai tiszteletre vonatkoznak, azt kell következtetnünk, hogy a hunnusok s magyarok ázsiai laktokban Buddha tisztelői voltak, melynek tisztelete Hyakint szerint Krisztus után a negyedik században már megfogamzott a mongol földön, hol a hunnusok birodalma több századon keresztül virágzó volt, a chinai annálisok szerint.

Hogy a kúnbábok buddhai bálványképek mutatja az áldozó csésze is, mely Pallás szerint mindenik szobron látható. s a tübeti bálványképektől elválhatatlan, ma is a kalmuk házakban ily apró bálványképek állanak az asztalon, mellettök a réz- vagy ezüstcsészek helyhezvék, azonkivül van egy más földbeszúrt vasrudon álló csésze, melybe a papok szentelt vizet töltögetnek (Reise durch versch. Prov. I. 353. Bemerk. I. 425. s 435. seq.). Jernei ur ugyan a csészét szinte áldozó eszköznek mondván,

---

[1]) Denkwürdigkeiten über die Mongoley von dem Mönch Hyakinth. Berlin 1832. p. 60. 138.) A kúnbábok Jernei szerint görbe kardot viselnek, ez is főbizonyitvány, hogy azokat nem a mongolok állitták fel, mert Plancarnin nyilván irja az időből, hogy görbe kardot nem látni a mongoloknál, hapem hegyes, egy oldalról éles s egyenes kardjaik vannak (Bergeron. t. 1. p. 50.).

azt a zoroasteri ritus ismertető jelének gondolja Pallás után, ki szinte eleinte ezen gondolatra jött, de itt parsismusról, Hom poharáról szó sem lehet, hason áldozó eszközök egyiptomi etrúriai s germán emlékeken is láthatók, a nélkül hogy azokat a parsismussal kellene vagy lehetne is kapcsolatba venni. [1]) A parsusok megégették halottjaikat, s hamvaikat urnákban temették el, ily csúcsos hamvvedrek, boltozatos fedéllel ma is rakással találtatnak minden felirás nélkül Persiában (l. Herbelotot t. III. 507). Ellenben Erskine e hamvedrekről oda nyilatkozik, hogy azokkal a szegényebbek éltek, kiknek nem volt módjuk drága takaróban tenni a csontokat, s úgy földbe temetni, a tüzimádók, irja tovább, farkasoknak és sasoknak tették ki eledelül halottjaikat, s a megmaradt csontokat minden különbség nélkül összetakarták.

A kiásott földurnák még azon időszakból valók, mikor a magusok a közös temetkezést be nem hozták. Strabó irja (XV. 735. edit Casauboni és Herodot 1. 140), hogy hús levágatás után mindenki saját halottja csontjait külön takaritá el viaszba vagy posztóba tevén azt (l. Ritter VI. 1. Abth. p. 783). A persa királyok pedig kősziklákba vágott barlangokba temetkeztek, még kincseiket is azokban rejték el, siciliai Diodor, Arrian és Curtius le is irják temetkezési szokásaikat, de kameni babák felállitásának még csak nyoma sincs azokban, a bisutuni és tsilminari oszlopzatok egészen más stylben

---

[1]) l. Journal des Savants 1844. Octob. p. 631, hol Raoul Rochette a Micali által kiadott régi olasz emlékekről szól, hol a többek közt egy kőszobor két kézben ködökéhez szoritja a discust, mint a kúnbáboknál: az augspurgi gyüjteményekben található kerekded csészékről l. Hejdelb. Jahrb. Nov. X-ben 1846, p. 887. Aphrodyte kőképeiről s keresztbe tett kezekről, Rittert die Vorhalle europ. Völkergesch. Berlin 1820. p. 239. A german Grall nevü csészéről, Hammert Fundgruben des Orients VI. B. 4. Heft p. 445.

készülvék, az elsők nem is temetkező helyek, csak történeti scénákat ábrázolnak a rajtok lévő figurák, melyek örök emlékül a kősziklákba vésettek.

Fontosabb Jerneinek a három hajfonadékból következtetése a magyar kúnbábok mellett Vathára való utalás által, kiről Thuróczi irja: „primus se dedicavit daemoniis radens caput suum, et Cincinnos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum“ (p. II. c. 25), de ez a hajnyirés is Buddha tiszteletével nincs ellentétben, sőt annak egyik főkelléke épen a fő köröskörül beretválása: ez a buddhisticai tonsura a buddhismus terjedésével a chinai s mongol földön is jókor szokásba jött; a hunnusok már Priscus szerint sunt capite in rotundum rasi. Plancarpin hasonlólag irja le a mongolokat, hogy egyik fültől a másikig, s a homlok felett három ujjnyira leberetválják hajaikat, a többit megnőtetik, s két fonadékban eresztvén hátra füleik mellett, a végin összekötik (Bergeron t. 1. chap. X. p. 25. 26.). Gérard is irja a Kabulnál talált buddhai kőbábról: „elle a des cheveaux boucles qui flottent sur ses épaules, ses deux mains reposent sur ses genoux“ (journ. asiat. Nro 81. p. 265), másutt irja, hogy a lámák földjén a tatárok hosszu czafokban kötött hajt viselnek, körülnyírve a főt (W. J. B. CXI. p. 42). Hogy a kunok is nyírtfejüek voltak, krónikáink bizonyitják. Salamon királyról irja Thuróczi, hogy Erdélyben a nyírtfejüeket megverte „Capitoa quippe Cunorum noviter rasa tamquam cucurbitas gladiorum ictibus disciderunt (p. II. c. 49).

Anonymus (c. 8.) irja a kiewi kunokról „tonsa capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant, tanquam crudas cucurbitas“, innen örökült meg Dugonics szerint a közpélda-beszéd, vágták a nyírt fejeket, mint a nyers tököt. A magyarok közt sem volt szokatlan

a dolog, ámbár később szent László törvényei szerint a hajnyírés büntetés volt, a pogány magyarokról irták a bajor püspökök IX. János pápához: „ipsi (t. i. a tótok) ungarorum non modicam multitudinem adse sumserunt, et more eorum capita suorum pseudo christianorum penitus detonderunt, et supernos christianos immiserunt.“ (Pray dissert de Hung. p. 388. Timon Imago Hung. Cassoviae 1733. p. 333.)

Negyedik Béla által volgai földre küldött térítő papok épen azon helyeken utazván át, hol a kúnbábok találtattak, az Zichi vagy Zitsi földön Matregában ötven napot mulattak, s naplóikban feljegyezték „omnes viri caput omnino radunt, et barbas nutriunt delicate nobilibus exceptis, qui in signum nobilitatis super auriculam sinistram paucos relinquunt capillos cetera parte capitis tota rasa.“ (Pray l. c. p. 316.) Az ott közel lakó cserkészek ma is e szokást követik, s egy hajfonadékot viselnek nyírt fejeken, mint Klaproth kaukasi utjában irja, s a Tudom. gyűjteményben is olvashatni (1832. nov. l. 78. l. Neumannt is Ruszland und die Tserkeszen p. 35.). Regino is irja a pogány magyarokról: „et capillum usque ad cutem ferro caedunt.“ Vossius Vatháról szóltában irja caput more scythico rasit, tres cincinos pendulos dimisit, ut hodie quoque Turcis est consvetudo. [1]) Dugonics Apor Péter jegyzetei után közöl némely magyar és székely szokást a XVII. századból, a többek közt igy ir:

---

[1]) De theol. gent. p. 31. Karamschin német forditója Priscus helyére épen azt jegyzi meg, midőn az avar követekről irja, hogy csak abban különböztek a hunnusoktól, hogy fejök haját le nem beretválták, hanem szalagokkal felczifrázták és hosszu fürtökbe fonták, e szokást, ugymond, még most is sok magyar megyékben megtartják. A buddhai tonsuraról, l. Neumannt asiat. Studien, p. 106. Hammert die goldene Horde p. 42. A kásáni tatárokról, vagy vegyült turk mongol fajról, Müller der ugr. Volksstamm, II. 446. A siapuschokról Masson utazását. (W. J. B. CXI. p. 9.)

Béldi Pál szakállát szüntelen beretváltatta fogadásból Krimmben, tatár ura mindig azt ránczigálta. Csúf volt, ha valaki szakállát leberetváltatta és haját nem. Fejöket majd mindnyájan beretválták, a nagy haj igen ritka volt. Soha nem emlékezem, hogy ifju legényt nagy hajjal láttam volna, de hogy azt hátúl zsinórral vagy pántlikával megkötötte volna, hire, helye sem volt, a kinek ritkán mégis nagy haja volt, azt szépen lebocsátotta. Kiki inkább leberetváltatta, és igy üstököt hagytak magoknak azt szépen felkötötték s abban gyönyörködtek, főkép a fiatalok, ritkán vala némelyeknek abba fűzve vagy kevés szalag, vagy kevés zsinór." (Magyar Példabeszéd. II. l. 148.) Mindent egybevéve azt kell állitnunk, hogy a kún bábok schamanismussal felvegyült, vagyis inkább arra letörpült buddhismus maradványai, milyenek a rokon siberiai kőbábok is, melyeket a magyar finn s tatár faju népek aztán a schamanismus különböző szinvegyületei nyomán magok izlése szerint kifaragtattak. Hogy azok parsismusra nem magyarázhatók, abból is kitetszik, mert Siberiába az soha fel nem hatott, ottani parsismusnak legkisebb nyoma sincs, de annál több nyomai vannak a buddhismussal kevert schamanismusnak. Különben is a parsismus természete soha meg nem szenvedte a bálvány-képeket, a guebereknek ma sincsenek ily bálványaik, a mellett a persák s medusok hosszu hajat viseltek, fejöket nem beretválták, Herodot szerint a delphi oraculum már őket hajasoknak, comatusoknak nevezi, Aeschilus a medusokat is cum coma profunda rajzolja (l. Bochart Hieroz. p. 816. edit Clodii), a hajnőtetés nálok ékesség volt, az ottani nézet szerint a virágzás s élettenyészet jelképe. Révai Péter csalatkozott hát, ha a fő- és szakállnyirést Kún László időszakához köti, mikor pápai parancsnál fogva kényszerittettek a

Kúnok a hosszu haj- és szakáll-levágására: „unde originem suam traxit opinor rasura capillorum et barbae quae multis etiam hodie in usu est — — — vix illud adornatum et Honorem Hungaris impositum, cum etiam apud Hebraeos rasura barbae et capitis ignominiosa fuit (de sacra Corona in coll. Schwandtner t. V. p. 446. 635.). A főnyirés, mint láttuk, Vatha példájában is magyar pogány szokás volt, s az későbben, nevezetesen Szent László idejében már büntetéssé vált, a kún hosszu hajfonadékok, ugy a szakáll, kúnsipkák, mint pogány viseletmódok, szinte eltiltattak, hogy az 1279. országos végzés szerint keresztényekké tétessenek (Vest. Comit Supplem. t. i. p. 36.).

A zsidókra nézve is tévedésben volt Révai, Cargzow Geier ellenkezőt irnak, csak a naziraeusuk voltak hosszu hajúak, a hajnyirés nem volt gyalászat, a lenyirés és megkopasztás (calvitium facere) közt különbséget kell tenni, az utólsó igen is gyász, de nem gyalázat jel volt. [1])

§. 3.

Kardtisztelet s hadjárat.

A hunnusok nagy tekintetben tarták a scytha Ares vagy Mars kardját, Priscus igy ir arról: „neque vero illi (Atillae) parva potentiae accessio contingerat ex eo, quod Martis ensis erat detectus. Hic tamquam sacer et deo bellorum dedicatos a scytharum regibus olim colebatur. Et multis ante saeculis non visus bovis minis-

[1]) Bőven irt erről Hengstenberg: „Die Bücher Moses und Aegypten." Berlin 1841. p. 202, hol a kútfők is idézvék. A görögök régi rómaiak (intonsi romani Horatz) gallusok, germanok, comatusok voltak, a hosszu hajviselet tisztesség volt. Lampe az ide tartozó helyeket közlé, in Miscell. Gröningens t. 4. p. 209 et seq.

terio fuerat tunc temporis erutus" (Attila Posonii 1745. p. 57.). Tehát a székely áldozó kehely, s Áttila kardja is a régi scythák sajátja volt, a szájhagyomány fennmaradt a kijött magyarok közt is, sőt a német krónikák szerint használták is Áttila kardját, melynek hihetőleg a tátosok hason bűvös erőt tulajdonitottak, milylyel a finnusok kardjai a skandinavi hősök történeteiben felruházvák (Müller der ugr. Volksst. I. 180.). Schier igy adja elő a dolgot. Első András Salamon nevü fiát édes anyja nyolcz éves korában magával vitte Ausztriába s ott maradt vele, mig férje meg nem holt. Ottót, bajor herczeget, Áttila hires kardja átadásával lekenyerezé, hogy a német királyt Henriket fia pártolására nyerje, „quem sibi tradito famoso Attilae gladio devinxerat, hunc si quidem gladium (Schafnaburgi Lambert egykorú iró szavai ad an 1071. p. 348.) regina Ungariorum mater Salamonis regis duci Boioariorum dono dederat cum eo suggerente, atque amitente rex filium eius in regnum paternum restituisset" (Reginae Hungariae primaestirpis Viemae 1776. p. 60.).

E volt bizonyosan a had ur kardja, melynek hegyét vagy élét vérbe mártották, s azt haczraindulat előtt szét küldözgették, hogy a seregcsapatok összegyülekezzenek. Thuróczi ezt hunnus szokásnak irja, mely szokás, ugymond, Geyza vezér idejeig fennmaradt, „mucro sangvinis aspergine tinctus media Hunnorum per habiticula castraque deferretur, vox praeconica, vox dei et praeceptum communitatis universae." (p. 1. c. x.) Verbőczi is irja (P. I. tit. 3.), hogy a hunnusok, kiknek a székelyek maradékai véres kardot hordoztatván a hadi nép tanyáikon keresztül a fővezér, a kiszabott helyen összegyülekeztek. Az 1463. oklevélben olvassuk (Constitutis nes exercituales trium nationum Transilv. Kovachichnál

scriptores rerum hung. minor t. 11. p. 384.). „Összehivattassanak a felkelésre vagy véres karddal, vagy a székely ispán levelével, vagy pedig a vajda ur irása mellett, ha az egyszersmind székely ispán is.“ Még az 1542. tartott erdélyországi gyülés végzéseiben a mondatik, hogy az összehivás, vagy a helytartó levelével, vagy véres karddal essék meg. Második Lajos király is 1526; Rogendorf, 1530. szinte véres kardot hordoztattak körül az országban. (Pray Dissert. VII. p. 128.), Rogendorf parancsában „per pallium et gladium cruentum uti moris est“ kifejezés áll.

A kard mind a scythák mind a hunnusok közt a hadistent s annak tiszteletét jelenté, miről Bél Mátyás Pray és Desericzki bőven irtak, a kardhordó tiszti hivatal pedig (ensiferi munus et dignitas) meg volt még IV. Béla alatt is mint Cornides oklevéléből kiirta Fridvalszki. [1])

A kardtisztelet más hadakozó nemzeteknél is szokásos volt, Menander helyét már közlők, mely szerint az avar chán is kihúzott kardjára, s a nap- s tűzistenre esküdt meg, hogy fogadását megtartja, Ammian Marcellin a Quad s Alán népekről, Grimm Jakab a germánokról hasonló tanubizonyságokat adnak, hogy Er, Eor, vagy Ares kardja (a scytha ares és aor = ur) köztök is tiszteltetett (l. Deutsche Mythol. von Jakob Grimm Götting 1844 in voce Tyr). A kard-felkötés is közös szokás volt más nemzetekkel, sőt Thuróczi azt egyenesen német szokásnak irja, mikor Hunt és Paznan Szent István oldalára a Garan viz mellett kardot kötöttek, de az török szokás is, Bethlen Gábor oldalára 1613. Skender basa kö-

---

[1]) Adparat. ad Hist. Hung. p. 120. Pray Annales l. III. p. 114, és Desericzki t. II. p. 90. Regus Ungar. Mariani p. 63. Wien 1775.

tötte fel a fejedelmi kardot, s Hammer azt jegyzi meg, hogy még Bajazet alatt is a kard-felkötés koronázás helyét pótolta ki. (Gesch. des Osm. Reichs edit. 2. II. Lieb. p. 195.) Prokesch ujabbi tudósitásai szerint igy megy végbe a dolog, ha a Szultán meghal, a kis laraga tudósitja arról a nagy vezért, ki összehivja az ország nagyjait, azoknak bemutattatik a trónörökös, ott mindjárt hódolnak is az uj szultánnak, azután következik a temetés, s öt nap mulva az ejubi moscheban végbe megy a czeremoniás kardfelkötés (l. Prokesch leveleit W. J. LXV. B. anz. Blatt). Toghrul bégról is, a séldschuki turkok fejéről az iratik, hogy a kalifa őt 1055, Bagdádban próféta helytartójának iktatá be, az abbasidák hires fekete köpenyegét reá adta, s két kardot kötött oldalára annak jeléül, hogy keletre és nyugotra fog parancsolni (Malcolm t. 1. p. 216. Herbelot t. 3. p. 453), Az indo scytha ivadékok is a radsputok Indiában évenkint megtartják nagy szertartással a kardünnepet, mely James Tod szerint csak a régi scytha szokás folytatása, a földbirtok adományozások is köztök kardfelkötéssel esnek meg (l. Götting. Gelehrte Anz. 1831. II. B. Nro 102. 103.).

Appianus a rómaiakról irja, hogy a kit imperatornak választottak, annak a consul kardot kötött fel oldalára, a classicusok több helyeit összeszedte e czélra Bél Mátyás (Notiti. Hung. Novae Viennae 1735. t. 1. p. 344) még azt is megirja, hogy a karddal a világ négy sarkáravágás is Valoasser szerint Karinthiában divatos volt. A garsteni krónika Ottokárról irja: „Ottocharus ex marchione styrensi ducis nomen est adeptus eo anno quo et gladio est accinctus.“ (W. Jahrb. III. B. p. 324.) Az islam hitüek Ali kardját, épen oly bűvös-

nek s hatályosnak hiszik, mint a milyen volt Ares kardja a scythák, hunnusok s magyarok közt. [1])

A kard szétküldözgetés helyett másutt felfeszitett nyilakat hordtak körül sebes nyargalók a hadba megjelenésre, ha béke köttetett, akkor leeresztett nyil tudatá a néppel a békét, mint Büsching a druidek időszakáról feljegyzé (W. J. V. B. p. 65.). Az ázsiai törökök egykor aranyos nyilat hordattak körül a népcsapatok tanyáin, hogy azokat táborba gyüjtsék, menyin jelenjenek meg: farovatokkal tudaták meg, melyek a nyillal együtt küldettek szét, a nyil viaszpecséttel volt ellátva, hogy az mint cháni parancs tisztelettel fogadtassék. (Herbelot t. VI. p. 150. 151.)

Szokása volt a pogány magyaroknak még hirtelen felkelés esetében lárma, tüzet gyújtatni, és lármafákat felállitni minden megyében s székes helyen, az idézett 1463. oklevél erről igy ir: „mikor a szükség hirtelen felkelést parancsol, minden széknek kapitányai dobokkal és dobosokkal (Zaldobonibus, innen Száldobos helység neve Erdő vidékén) lármáztasson, meggyujtatván egyszersmind az ismeretes tüzhalmokon nagyrakás fákat, és a ki erre meg nem jelen, fejét veszesse el.“ Vitekind krónikája is mondja, hogy 934 = a merseburgi

---

[1]) Leunclavius Hist. Muselm. p. 36 és Hottinger de nummis orient, p. 175, irja (Heydelb. 1662) „de hoc gladio (Dulücar, v. Zulcifar) mirae sunt Arabum fabulae, Nugantur quoties eum eduxisset Ali divisum fuisse ut geminus efficeretur cubitos 18. longus. Eodem christianos utroque latere seu foenum fuisse demessos quin et montes et scopulos eo dissecuisse.“ Tehát Mars, Ares, Eor, Attila, Ali kardjai, mint a finnus kardok egyaránt büvös kardok, a babonás hitelü népek, regéket készitettek azokról. Erdélyben vérbe mártott kopja vagy dárda is hordoztatott körül 1599 „Mikó Györgyöt Tamásfalvi Jánost Mihály vajda a székelyekhez küldi 1599, hogy pártoljanak hozzá, Báthori András pedig vérben kevert kopját vagy dárdát hordoztatott Háromszéken meg a Mihály vajda ellen való felkelésre“. Barabás Sámuel, Erdélyország históriája Mss.

csatavesztést megértvén, a többi magyar seregcsapatok tüzjel által vonultak össze „ea vero nocte audientes de casu sociorum regisque super eis adventu cum valido exercitu timore perculsi, relictis castris more suo igne fumoque ingenti agmina diffusa collegerunt.“ (Annal l. 1.) Chinai tatár szokás ez is, kitetszik a czeremoniák fő-miniszterének beszédjéből a chinai császárhoz, melyben azt ajánlja az udvarnak, hogy a hoiehen turk chánnak koumtsu (fejedelmi kisasszony) adattassék nőül „si le mariage s effectue le sentinelles de nos frontieres seront dispensées d'allumer des feux, et de faire de la fumée pour signaux d'alarmes.“ Történt ez a VIII. században Krisztus után. (Herbelot t. VI. p. 202—205, l. Ysbrantides chinai utját is a tüzjel-tornyokról p. 152.) A kirgiseknél is megvan ez a szokás, az oroszok is használják azt a jaik vizi őrvonalnál, hol bizonyos távolságra majakok vagy dombozatok készültek, melyekben szuroklánggal jelt adnak az őrök, ha a kirgisek rablani jőnek. (Pallás Reise I. 248, s Lewchine orosz iró tudósitásait a kirgisekről France Litteraire 1835. avril. p. 315.)

A mi a hadjáratmódot illeti, az összesereglések a 108 nemzetség szerint estek meg, kik az elfoglalt és felosztott földön annyi külön telepeket képeztek, a hány törzsökös nemzetség volt, kikről vagy vezéreikről a telepek és lakhelyeik is elneveztettek. Néha egy-kettő, máskor több hadlábakra feloszoltak, a mint a szükség s körülmények kivánták, de hadraindulás előtt a jósok vagy tátosok megkérdeztettek mindig a dolog kimenetele felől, mely szokást, mint már láttuk, Áttila is követte a mellett áldoztak hadurnak, hogy őket szerencséltesse vállalataikban; Árpád könyörgött is hozzá, hogy segitse az ország elfoglalásában, s ha egyes vállalatokat siker kisérte, akkor ismét hálaadó áldozatokat vittek végbe, s

köz-örömünnepeket tartottak, mint mindezt már a krónikák után előadtuk.

Kellett lenni talismánjaiknak is, melyeket lovaik nyakára vagy magokra is aggattak, hogy ily bűvös eszközök megvédjék őket az ellenség csapásai ellen, a török hadjáratról ezt világosan feljegyzi Leunclavius, s a pogány magyaroknak is kellett az ily szokást követni, mert apró bűvös idolumaikról emlékezett van téve, és az különben is a schamanismusi szertartástól s a jósi foglalkozásoktól elválhatatlan volt. [1])

Ha szerencsétlenek voltak mint Merseburgnál s Lech viznél, az ellenség zászlóin lévő képeket is utánozták babonáslag hive, hogy azok által megforditják s javáteszik dolgaikat (l. 1. Rész 3. §.). Vitekind szerint lófark volt a magyarok zászlója, a mi ismét a törökökkel közös szokás, vittek azon fölül a sereg előtt kecskefőt, herculesi buzogányt s Mars kardját, a buzogány vezérbot volt, milyennel Báthori István, mint lengyel király a kozákok hetmanját feldiszité, egyszersmind királyi zászlót vagy lófarkot és pecsétet adván neki. [2]) Süveg Albert szászok ispánja is 1577. Báthori Kristóf küldöttjei által átnyújtott zászlóra esküdt meg, hogy a fejedelmi feltételeket hiven megtartandja, ma ezen beiktatási szertartás nincs többé szokásban. A mongol földön még ma is a lófarkok, zászlók helyett használtatnak, Tsengiskán kilencz lófarkot hordatott maga előtt, a mi a főhatalom jele, a kilencz szám most is szentszám a mongoloknál.

---

[1]) Leunclav irja: „solent praeterea quaedam amuleta tam pro se quam equis suis confecta per Horra et Talismanos sive sacerdotes equorum collo appendere, cum in hostem ituri sunt, certo persvasi, se tutos iis adversus hostiles esse ictus“ etc. (l. c. p. 36.)

[2]) Tappe l. c. II. 94, a lengyel királyok előtt szinte lófarkkal felékitett lándzsát hordoztak, a mit bontsuknak neveztek; a név maga már török szokásra mutat, a lithwán s lengyel vezéreknek is voltak ily boncsukjai.

(Hammer die gold. Horde p. 214.) A bulgároknak zászlói is, mig pogányok voltak, lófark volt, Bogor is, vagy jobban Bogár nevü királyok megkeresztelkedvén 845, Miklós pápa tanácsára a lófarkot kereszttel cserélte fel. (Inchoffer Vol. 2. ad ann. 866.)

Az alpári csatakor Bulsu Bogár fia vitte a lófarkzászlót, Lehel pedig a kürtöt, Árpád személyesen vezette a sereget Zalán ellen „Lelu filius Tosu tuba cecinit et Bulsu filius Bogar elevato vexillo“ etc. (Anonym. c. 39. in collect. Schwandtn. t. 1. de cap. 41. Bogár helyett Bogát van irva).

A mongol zászlókon, melyekkel a XIII. században a lengyel s magyar földön megjelentek, látható volt a buddhistai svarga vagy félredülő keresztjel is, különösen egy igen magos zászló csúcsán csüngött szakállos fekete emberfő, hihetőleg a halál vázképe, mikor a zászlótartó keményen verte a zászlót, a halálfő nagy füstöt és sűrű ködöt okádott ki, melynek bűze a lengyel sereget fojtogatni kezdé, a füst és homály pedig szemek fényét vakitá meg, miért félelembe esve, nagy veszteséget szenvedett. Ezt Cromer lengyel iró jegyzé fel, hozzátéve: „incantationibus id quibusdam tartari effecerant quibus juxta quae harulationibus divinationibus quae caeteris quum aliis tum in bello plurimum utuntur, ex humanis etiam extis, defuturis eventibus conjectare soliti.“ [1]) Áttiláról hasonlót irván Jordanes, mit Cromer a XIII. század mongoljairól feljegyzett, látnivaló az ázsiai

---

[1]) Pagiae omnifariae Theatrum Auctore D. Strozzio Cicogna Vicentino. Ex Italico lat. Caspar Ens Coloniae 1606, p. 312. Plancarpin Tsingiskánról hasonlót ir, mely szerint egyik fiát Indiába küldvén hadjáratra bronzból készült emberfőket tétetett a lovakra, mindenikben tüz volt elrejtve, s a lovak utánlovagló katonák fútták a tüzet, s valamit hánytak arra, miből oly nagy füsthomály kerekedett, hogy az ellenség táborát ellepé, melyen győzedelmeskedett is. (Bergeron t. 1. p. 42.)

schamanismussal vegyült buddhismusnak egyenlő vonala, mely a negyedik századra Krisztus után felnyulik, mikor a hunnusok kijöttek Ázsiából, tehát ott helyben Krisztus előtti századokban már az ily jóslatoknak meg kellett gyökerezve lenni.

Miután a magyarok keresztények lettek, a lófarkzászlókkal ők is mint a bulgárok felhagytak, s keresztes lobogókat használtak, Dugonics szerint mindenik lovas századnak külön ily lobogója volt, s a közpéldabeszéd, előre a száz lóval mutatja, hogy a zászló név abból kerekedett (= száz ló lobogója).

Ha ez megáll, ugy a szláv zaszlon, zaslona, zezlo, magyarból átvett kölcsönözések, nem megforditva, mint Dankovszki akarná. Hihetőleg az avarok zászlói is lófarkak voltak, ámbár a krónikák azt nem mondják is, a szász költő verseiben Nagy Károly győzelmeiről 796. csak vexillaque capta kifejezés áll ellenben a chronicon paschale feljegyzé, hogy 610 az avar chán Heraclea város ostrománál korbácscsattanással maga adott jelt a megtámadásra (Pray annal esp. 241.).

A pogány magyarok hadakozás módját körülményesen leirta bölcs Leo császár, ő igenjól ismerte őket, mert a bulgárok ellen használta is a magyar hadsereget. A mit rólok feljegyzett rövid vázlatban adom Kollár után, ki a császár Tacticák czímü könyvéből a magyarokat illető részleteket kiadta (Histor. jurisque publ. r. hung. Amoenitates vol. 1. Vindobonae 1783.).

Számos nép, nemes és szabad a magyar, irja a császár, pompán, bőségen nem kap, csak harczban szereti magát kitüntetni — — jó nyilazók, nem csak magok talpig fegyveresek, de a fővebbek lovai is vassal vagy vastag övvel fedezvék az első részen. Baromnyájak ki-

sérik a tábort is, a táborhelyt nem árkolják magok körül fel, ha nincsenek hadban, nemzetségek és ágazatok szerint elszéledve élnek, közeledvén a csata, lovaikat közel sátoraikhoz nyügözve tartják készen, őrszemeik lánczolatban köröskörül kiállitvák, van tartalék seregjek is, podgyászaikat védelem alatt a csatahelytől hátrább hagyják.

Távolról megkezdik a csatázást, leskelődnek, s igyekeznek különböző fordolatokkal közbevenni az ellenséget, majd elszélednek, majd összevonják magokat, néha hátat is forditnak, mikor igen jól tudják magokat nyilazással védni, majd ismét szembe szállnak, és hirteleni rácsapásokkal félénkitik meg ellenségeiket, kiket ha egyszer üldözőbe vettek, békében többé el nem eresztik őket. Fregsingeni Ottó is irja eleinkről, hogy nagy tervek kivitele előtt magok közt elébb érett megfontolással tanácskoznak, a főbbrangúak a királyi udvarba magokkal viszik ülőszékeiket, ott tanácskoznak télen-nyáron egyiránt, ha a szükség ugy kivánja. Kémek és őrök tartása hadifortélyaiknak egyik főrészét tette, Árpád Kusidot küldötte Zalán birtokainak kikémlelésére, Tuhutumnak pedig Ogmand volt kéme Erdély elfoglalásakor, a közpéldabeszéd: „megjárta az alpári tánczot,“ még Árpád időszakából marad fenn. Lipsius fenntartá a magyar őrszemek virasztási szavait, melyeket nyelvtekintetben is méltónak tartjuk közleni, ez a tudós a római őrökről szóltában imigy irt. „Pannones idem factitant, qui clare et mutuo sibi accinunt szollay megh szollay megh virrazto szolluy megh idest vigila, vigila, vigilia. Et cum sub auroram se recipiunt, canunt Haynal vagyon szép pyros haynal haynal vagyon, hoc est erumpit jam elegans rubens, erumpit jam.“ (Roma illustrata Londini 1692. p. 81.)

A liber casuum czimű X. századbeli krónika Pertz gyüjteményeiben (t. II. Hamoverae 1829. p. 105.), a magyaroknak Szent Gallenre való rohanását 925 emlitvén helveta földön, megjegyzi, hogy kipihenvén magokat, az ostrom után ettek, ittak, énekeltek, tánczoltak, és isteneikhez kiabáltak, irja azt is, hogy nyers húst ettek a táborban, de a különben is megfélemlett krónikát iró barát ezt bizonyosan lóhúsáldozatjaikból következtette. — Egyébiránt s külföldi hadjáratairól a magyaroknak Dussieux külön könyvet irván, olvasóinkat hozzáutasitjuk (Essai historique surles invasions des Hongrois en Europe Paris 1839.), még csak azt jegyezzük meg, hogy könyve 72. lapján érintett lotharingiai Hüngar nevü népfaj czigányfaj, s nem a magyarok ivadékai, szinük s a közlött nyelvmutatványok ezt bizonyitják. Eldődeink, mint Leóból láthatni, a guerillai harczmódot nagyon kedvelték, az eldöntő csatákat azzal kezdették meg, hogy ellenjeiket kifárasszák. Keresztény időszaki katonáskodási állapotjok nem tartozván a jelen kérdéshez, azt itt mellőzni kénytelenek vagyunk.

§. 4.

Müveltségi állapotjuk.

Spittler már nem adott hitelt a krónikásoknak, kik eldődeinket baromi állapotban tengődőknek rajzolák, Leó császár leirása is a magyarokról ellenkezőt tanusit, mint a mit rólok a zárdák emberei feljegyeztek.

Azokat, miket Horváth István e részben már elmondott (Rajzolatok l. 67. 79. 80.), nem szükség ismételni, magok a tények hathatósabban szólnak a magyarok ügye mellett, mintsem hogy azokat az ellenszenvü, a mellett mesés előadásu s könnyen hivő krónikások sarkukból kiforgathatnák.

Az ország elfoglalása, a magyar nemzetiség és birodalom felállitása, a hétvezérek harcz-frigye és a kormánynak egy személyben összepontositása, később az elfoglalt országnak szerbe-vétele, vagy elrendezése, a monarchiai igazgatásmód, melyre Árpádnak paizson felemeltetése törte meg az utat a nemzetnek törvényhozásban részvétele mind oly jelenetek, melyek ép és egészséges lelki erőre mutatnak, mikre figyelve az orosz történet iró Bulgarin is bevallá: „ohne Zweifel hatten die Ugren einen sittlichen Vorzug vorden übrigen benachbarten Völkern, weil sie ihre Herrschaft, in Pannonia zu befestigen vermochten“ (II. 211.). Sternberg bajor történeti buvár is a IX. századi magyar történeti dolgokat vizsgálva, nemrégiben imigy nyilatkozott eleinkről: „Wenn wir die Geschichte von Ungarn in dieser Periode recht verstehen, so waren die neuen Herren dieses Landes keineswegs fanatisch auf Mord, Entvölkerung und Kirchenstürmerei ausgegangen, aber wie ein aus seinem Ufern getretener Strom, immer tobender, und bei jedem Wiederstand verheerender wird, bis er ausgetobt; so auch die Ungarn in Deutschland, deutsche Partheiungen hatten sie auch gelockt.“ (Abhandl. der Hist. Klasse III. B. 1. Abth. 1841 p. 182.) Hogy ez igaz, kitetszik a Nagy Ottó leveléből is, melyet Luitprand közöl (hist. sui temporis l. VI. c. 6.), mely szerint a magyarok a német birodalom kizsákmányolására XII. János pápa által is fellovagoltattak. Ők, mint egykor a Scythák, a természet ép fiai nyersek, de igazságosak voltak, még főnökeiket is keményen megbüntették és száműzték, ha nem igazságban jártak, későbben ugyan szent István óta a királyi hatalom absolutismusra törekedett, Freysingeni Ottó ezt nyilván is tudatja: „sola principis voluntas apud omnes pro-rationehabetur,“ de

hogy abban czélt nem ért, mutatja az ország pragmatica históriája, mely szerint az alkotmányos igazgatásmód a király s nemzet közt megosztott törvényhozói hatalom, mint az a hét vezér esküjében terveztetett, máiglan épen fennmaradt.

Ha műveltségről van szó, azt mindig az időszakhoz kell mérni, melyben magyarjaink Európában legelőször felléptek, s hogy akkor annak nyugoti és északi lakói sem álltak előbb, a műveltségben bizonyitgatni sem szükség, nagyrészben mindenütt egyenlő módja volt a civilisatio fejlődésének, mihelyt a keresztény vallást elfogadták a pogány nemzetek.

A monogamia egyik dicséretes tulajdona volt őseleinknek „non erant fornicatores, sed solummodo unus quisque suum habebat uxorem „irja rólok Anonymus, ez magában már oly műveltségi jellem, melylyel kevés más nemzet dicsekedhetett, midőn a frankok törvényei telvék a nőnemmeli kicsapongásokkal, törvénykönyvünkben csak igen gyéren van az szóba hozva, és csak akkor, hogy az beköltözött idegenekkel idegen szokások csúsztak közünkbe, de még a XV. században is igy ir Bonfin: „nagyobb mértékletességben és szűzességben nem élhetni a magyar katonánál, ki a hitlenségtől és törvénytelen szeretettől leginkább irtódzik. Nagyobb része a házas és gyermekes lovasságnak gyakran három évig is távol katonáskodik házától, de soha házassági hitét meg nem töri.“ (Decad. IV. l. 8. p. 643.

A krónikák egyhangulag irják ugyan, hogy eldődeink sátoroztak, de az ázsiai szokás az ottani éghajlatból s életmódból fejlett ki, törökök, mongolok, persák ma is sátoroznak, de a főbbek sátorjai minden kényelemmel ellátvák; abból mint Menander az altai turkokról ir, hogy a chán s főnökei sátoraiban sok aranyedény

selyemszövet volt, hogy sátorfáik vagy oszlopzatjaik ékes kövektől ragyogtak, a chán arany ágyban hált, arany s ezüst himezésü takarón, az ágyfa négy aranypáván nyugodott (Pray dissert. de Hung p. 298.), következtetni lehet, hogy eldődeink is nem czigány, hanem uri módon sátoroztak, s sátoros ünnepeiket fényes szertartással ülék meg, mint az altai törökök. Ritter is Matuanlin chinai történetiró után tudósit, Turkestán lakóiról a harmadik században, hogy chánjok arany ágyban feküdt, melynek kosformája volt, nejének felvirágzott feje tündöklött az arany ékektől. (IV. 640. 647.) Mind ez szépen megegyez Anonymus előadásával, mely a magyarok ázsiai hazáját aranynyal s ezüsttel bővölködőnek mondja, s nyelvünkből itélve, chinai kelmékkel, szövetekkel s más gyári készitményekkel, ők bizonyosan ott laktokban ellátva valának. Plancarpin irja is IV. Béla sátorairól, melyek Báthi mongol vezér zsákmányai lettek, s azokat magával elvitte, „ses tentes sont de fine toile de lin et fort grandes elles avoient été autrefoi au Roi de Hongroi“ (Bergeron t 1. ch. 3.). Magyarországot elfoglalván magyarjaink, a sátorozással egyszerre fel sem hagyhattak, mert a síkságok arra épen alkalmatosok voltak, de már Árpádról jelenti Anonymus, hogy Csepel szigetben szép házakat készittetett „Dux Arpad conductis artificibus praecepit facere egregias domos ducales.“ (c. 44.)

Priscus is Áttilának tornyosmagos házait emliti. Árpád pedig arany és ezüst készületekkel vendégelte meg vezéreit Ó-Budán Áttila lakában (Katona histor. crit. ducum p. 192). Később a keresztény vallás felvételével a pogány kunok is kényszerittettek a sátorozás elhagyására, hogy magoknak falukban állandó lakházakat épitsenek, mint ez a már idézett 1279. oklevélből

kiviláglik, Leo császár is gazdag fegyverzetüeknek s ékes szerszámu lovasoknak irván le őseinket, nyilván van, hogy ők azon időkhöz képest műveltségben is túlszárnyalták az általok meghóditott népfajokat. A magyar csinos szabásu öltözet is mutatja, hogy kaczagányos apáink ázsiai fényben tündöklöttek, milyen diszruhával semmi más európai öltözetmód nem mérkőzhetik. Kurz Ferencz ausztriai történetiró, közölvén Ottokár s IV. Béla közt Budán 1254. kötött békekötést, mely eredetileg a Schwarzenberg család Wittingani levéltárában találtatott fel, leirja Ottokár s IV. Béla összejövetelét, mikor a magyarok skárlát posztóruhában, hermelinbőrben gyöngyözött, s drága kövekkel kirakott fővegekben s szakállal jelentek meg, mely magát Ottokárt is bámulásra ragadta. (Österreich unter den Königen Ottokar und Albrecht II. 59.) — Midőn hát Regino irja, hogy a magyarok szőtt ruhát nem ismertek, vad állatok bőrében jártak, hitelt nem érdemel, vagy legföllebb is azt a köznépről kell érteni, mely mint másutt is, bocskorban járt s állatok bőréből ruházkodott.

Sátoros ünnepeinkről a székely törvények 1643 még emlékeznek, melyeket királyhalmi Petki István elnöklete alatt Csik, Gyergyó s Kászonszék zsinatja hozott: „Eleitől fogva (mondja az egyik végzés), régi időben is mindenkor tilalmas volt a sátoros ünnepeken való tánczolásnak, királyné asszony ültetésének, mely pogányokról maradott szokás ezután is tilalmas“ (Constitut eccles. Csik, Gyergyó, Kászon de anno 1643. m. 55.).

Ily sátoros ünnepek alkalmával vitték végbe eldődeink hús- és italáldozatjaikat, melyekről föllebb szólottunk, azokat tánczvigalmakkal rekeszték be persa szokás szerint, hol a gueberek Sedék vagyis a sütés

ünnepnapján (az indus Suttie = brülüre) nagy tüzeket gerjesztnek, s azok körül tánczolnak (Herbelot t. 11. p. 447.).

E tüz körüli tánczvigalmát a pogány magyaroknak érinti Inchoffer is ad annum 1026, mondván, hogy keresztelő szent János ünnepét pogány módon szokták megülni, „sed apud hungaros admirando ignium et lumi inumplausu et circa ignes carminum cum tripudiis, solenni que saltatu clamosa concinitate pene in superstitionem aliquando deerravit, donec ad moderationem quandam revocata,“ (Vol. IV. p. 100.). Erre a szokásra mutat azon babonás hit is, mely szerint, ha Szent István napján a tüzet átugorja estve a leány, jövő farsangon urat nyer, a közmonda: „elugrotta mint a perki leány a férjhezmenést“ még fenntartja a régi babonás hitet, maga a Perk falu név is Nyitrában = perg vagy pergelőhely, nem a német Berg, sem nem a Burg, mint némelyek magyarázták.

A királynéasszony ültetés a mulatság egyik nemét tette, kár hogy az bővebben nincs leirva, azt a székely földön tovább kell nyomozni.

Az ily ünnepi szertartásoknak kiegészitő részeit tették a népdalok, hymnusok, joculatorok, zenészek, lovagjátékok, nyilazási versenyek, melyekről Anonymus, emlékezik; Thuróczi szerint a hét vezérek tetteiről készült énekek sokáig fennmaradtak a népszájában (p. II. c. 9.), de azok a keresztény világba lassanként feledékenységbe mentek, mint azon nefanda carmina is, melyeket Vatha s Jánus hivei Fehérvár alatt a keresztény hit ellen fenn szóval elmondogattak; nyom nélkül kivesztek, azon magyar énekek is, melyekkel Galeottus tanúsága szerint Mátyás király asztalánál non sine sermone in concinno szoktak volt énekelni. Talán, ha a Heltay

nyomdájából közrebocsátott cantilénák a XVI. századból melyekre már Engel figyelmeztetett (Vindicia Anonymi p. 215.), s melyek számosok, ha valamikor összeszedetnek és kinyomatnak, azokat sikeresen lehetne használni e czélra, emlitnek Pray és Cornides is ily versezeteket a XIV. századból, melyek az utolsónak kézirati gyűjteményeiben tán még fellelhetők.

A legrégibb magyar Cantilena 1538. Krakkóban jött ki, melyet Farkas András irt, s mely igy kezdődik. „Mikor juttac vala a Tanais vizre, ott hoioioc őnekik nem vala, azért két-két lonac, egyiket az Tanais parton őc mind meg nyuzac vala lóbőrből magoknak önnön hasok alá hojakot varranak, vizen által kelének.

Ez a bőrtömlőkön átkelés a vizeken ma is Ázsia majd minden részeiben, hol nagyobb folyók vannak, használtatik, Masson utazó le is irta annak készitése módját, (W. J. B. CVII. p. 48. l. Rittert is VII. 2. Abth. p. 64.) Plancarpin a mongolok közt is feltalálta e szokást és szinte leirja (Bergeron I. p. 52.). Dandolo szerint 902-ben Velenczébe ily tömlőkőn mentek át a vizen őseink, a besnyők is a Dunán igy jártak keltek által, Comnenus Manuel szerint (Pray dissert. de Hung. p. 344. 387.). A joculatorok tréfálók, mulattatóan verselők, regélők s énekelők valának, már Árpád azokkal mulattatá vendégeit Budán; III. András oklevelében 1292. terra joculatorum nostrorum kifejezés áll. (Vindic. An. p. 215.)

Sátorozó népek közt, milyenek az arabok, mongolok, kirgisek, turkmánok keleten ma is divatos, a csillagos ég alatt estvéiket s az éjt mesésbeszédekkel, tündéres regék elmondásával megröviditni, s magokat álomba ringattatni, az ily szónokok s verselők vetélkednek egymás közt, s nagyra becsültetnek maga a mese szó

is, mint a más, másolni, másolat az arab, zsidó, syrus, maschal ige- s névszóval egy. [1])

Valamint Árpád s Mátyás, ugy Áttila udvarában is hadi tettekről énekeltek ebéd alatt és ebéd után. Priscus irja ez utóbbiról: „estve felé, hogy az étkeket elszedték, két scytha a tőlök készült énekeket Áttila győzelmeiről fennszóval mondák el, a vendégek mélyen hallgattak, némelyek gyönyörködtek a versekben, mások felhevültek a harczok emlitésére, az öregek könyeztek. Másutt ismét irja Priscus: „közelgetvén Áttila a faluhoz, a leányok elibementek, kik scytha ódákat, vagy dallokat énekeltek (Excerpta ex Goth. hist. p. 107. 128.).

Milyen volt hajdan a magyar zenészet, azt kútfők hiánya miátt ma már biztosan elhatározni sem lehet, hihetőleg hasonlitott az a turk tatármuzsikához, legalább a dob, csattogó, tárogatósíp, kürt, duda, koboz szerszámok ma is feltaláltatók a finn s tatár földön, sőt maga az elkobzás szó is (= confiscatio) onnan kimagyarázható, hogy a koboz muzsika mellett (= bandura, lyra Molnár Albertben) még ma is a tánczos tatárok pénzt szednek össze a zenészek számára, tehát a pénzt mintegy elkobozzák a zsebből (Sam. Georg. Gmelins Reise II. 138. Petersb. 1774), e pénzösszeszedés a magyar köznép mulatságaiban még jelenben is szokásos. Pallás szerint kirgis földön a bűvészek, vagy Bakschiaiak bűvös dobja, szinte Kobiznak neveztetik, (Reise I. 394.), a mongol sipoknak Schip, schura

---

[1]) Misal Meninszkiben arabul exemplar, forma, descriptio, historia similitudo mésel = fabula, mese = lat = fabulae t. IV. 362. 366, l. Winert is p. 586. — Hammer szerint az arab közmondák száma legalább is tizezerre felmegy, a mesel szó, ugymond, széles értelmü képes beszéd, Loekmann meséinek czíme Mesal, többesben emsal W. J. B. CXIII. p. 1.

neve, közepe fából vagy csontból, a szélfogója rézpléhből van készülve, csengő tányérjaiknak pedig Zanga neve (= Zeng. Bemerkungen II. 166).

Azon bús kedély, mely a magyar tánczon s vigalmi énekekben mintegy elömölve van, ugy, hogy a példabeszéd szerint a magyar sírva tánczol, az itt európai uj hazájában kiállott szenvedélyek eredménye leend, mert valóban sulyosan sujtoltattak ők a belső villongás, a mongol, török s német hadak pusztitásai által, Kún László szekere, Karaffa s Básta zsarnokoskodásaik stb. mély hatásuak voltak a magyarok elkeseredésére.

Nemzeties szokásaik közt megemlitendők:

a) A paizson felemelés Const. Porphyr. irja: (de adm. c. 38.), hogy mikor Árpádot fővezérnek elválaszták, kozár szokás szerint paizsokon emelték fel. Ez régi közszokás volt, Ázsiában. Herbelot és Deguignes a VI. és VII. században uralkodó törökökről irják, hogy chánjaikat a fővebb urak nemezzel bevont vagy kitöltött széken emelték magosra, azt a nap felé fordulva, kilenczszer körül járták, minden megkerüléskor a néptömeg lármásan üdvözölte az uj chánt, majd lóra ülteték, nyakába tafotakelmét vetettek, melylyel a fulladásig szorongatták, kérdezgetvén tőle, meddig fog uralkodni; a nagy zászlón, melyet előtte tartottak, aranyból készült, farkasfő volt látható (t. VI. p. 150. 151. Deguignes t. 1. p. 585. edit Dähnert). A kirgisekről Lewchin, a radschputokról James Todes hasonlólag irnak. A székely krónika Sándor dombjáról tudósit, hogy Sándor János 1411. Stibor vajda jelenlétében a székelyek és csángok főtisztjének elválasztatván, azon helyen, hol felemeltetett, magos dombot hánytak a történet emlékére, a megyei közgyülésekben szokásos felemelése, vagyis inkább felmutatása az ujonnan választott tiszteknek, még mindég e

régi szokás maradványa, a góthok, frankok s más nemzetek is hason szokást követtek, paizsokon emelték fel a góth amálok a legvitézebbet, kit királynak tettek. Vitiges irja a többek közt: „indicamus parentes nostros gothot interprocinetuales gladios scuto supposito regalem nobis contulisse dignitatem, ut honorem arma darent, cuius opinionem bella pepererant.“ (Prokop. bell. Vandali X. 31. és Cassiodorus Variar. VIII: 2. 7. Neumann die Staatsferfassung der Gothen in Hermes B. XXVII. p. 142.)

Az auctor Gestorum Francorum irja a frankokról: „Franci elegerunt Faramundum filium Marcomiri et levaverunt eum superse regem crinitum“ (Leibnitzi opera t. IV. p. 158.). Venema in histor. eccles. (p 67.) irja: mos ille imponendo scute et sustinentium humeris vibrando ducem deligendi,“ Tacitus szerint a belga germán frankoknál szinte megvolt. Schwartz Gottfried külön könyvet is irt; „de antiquo ritu elevandi principes in augurandos et de quibus dam sacris formulis et elevandi cerimoniis Altdorf 1733. in 4-o;“ de ezt sok kutatás után is használat végett nem kaphattam meg.

b) Népgyülés, mely tanácskozott, s törvényeket hozott a pogány időszakban, Kéza Simon irja: „consvetudo ista ut si rector immoderatam sententiam definiret, communitas in irritum revocaret, errantem rectorem deponeret quandovellett legitima inter Ungros usque ad tempora ducis Geiche (Géza) inviolabiliter exstitit observata.“ A székelyek agyagfalvi constitutioja pedig igy ir: „hogy az ámló öröksége örökösire maradjon, hanem ha az egész székelység egyenlő akarattal és minden ingó-bingó marhája prédára kapsira hányassék, és maga örök számkivetésre itéltessék,“ itt ugyan a verbum regens hiányzik, hihetőleg rosz másolat után készült a nyomta-

tás, de a népgyülés hatalma ebből is kiviláglik, és Veranz Antal is irja, hogy a székelyek fegyveresen gyűltek össze, az előkelők kereken ültek, a sokaság lármázott körülöttök, ha olyat akartak végezni, a mi nem tetszett, sőt a rosz tanácsadót meg is verték, néha meg is ölték, házát széjjel hányták. (Kovachich Script. rer. hung. minor. Budae 1798. t. II. p. 108. 109.). Verbőcziből következtetve (p. 3. t 4.) a magyarok is per tribus et generationes atque lineas generationum osztották fel egymásközt az örökséget és hivatalokat a 108 nemzetség maga magának külön választott tiszteket, a nyert földeket felosztotta maga közt, a főtisztségek azonban az előkelőbb családi ághoz voltak kötve, a mit Almus példája bizonyit, kit nemcsak azért választának meg, hogy másoknál hatalmasabb volt, sed quia clarior etiam genere fuit, mint Anonymus irja. Más tiszti hivatalok azonban csak az érdem és nagyobb tekintély polczai voltak, a nemzetnek minden tagjai egyenlő szabadsággal és törvénynyel éltek, közdolgokról együtt tanácskoztak (Thuróczi P. II. c. 10. Bália Sámuel Erdélyország nemz. törvényei, Kolozsváron 1791 l. 132. bőven irt e tárgyról), minden nagyobb fontosságu dolgokban és gyülésekben szabadon szavazott a magyar nemzet. A mit Tacitus a germánokról ir, hogy a kisebb dolgokról a fők tanácskoznak, a nagyobbakról mindnyájan, ugy mindazáltal, hogy azon dolgok is, melyek elhatározása a nép akaratjától függ, a fők jelenlétében vizsgáltatnak meg, egészben egyezik Thuróczi előadásával, a kirgisek, turkmánok, mongolok ma is e szokást követik Ázsiában, s a mi különös a mongol törvénykönyv első czikkjében rendeltetik, hogy minden harmadik esztendőben egyszer közönséges gyülést tartson a nemzet tanácskozás végett. (Hyakinth p. 356.) A keresztény vallás felvétele után

változás történt e tekintetben is a régi szokáson, de hogy az első királyok s vezérek alatt csak a főbbranguak gyültek volna össze, mint Kovachich mondja, az teljességgel nem áll, azt csak Freysingeni Otto irja, de pragmatica historiánk mást tanit, mert első Béla megkoronáztatására minden falu két követet küldött, s azokat a király maga hivta meg Thuróczi szerint a tanácskozásra, azonban tömegestől tódult Fehérvár alá a pogány valláshoz szitó nép, melyet harmadik napon csak fegyveres erő oszlatott szét, még későbben is rendeli az 1495. art. 26. „sua majestas deinceps non electos de comitatibus sed singulos praelatos, barones ac proceres et nobiles regni convocare dignetur.“ III. András megkoronáztatására is (omnes nobiles Hungariae, singuli saxones et Comani in unum convenientes §. 3. decreti 1298. Vest. Comit. p. 89. in suppl. t. 1.) személyesen gyülekezett a nemzet össze. Ranzanus is irja, hogy a Rákoson nyolczvanezer lóhátos szokott a királyválasztásra megjelenni, az 1518. 1526. diaetára is személyes megjelenésre hivattak fel a nemesek, s mindez odamutat, hogy a magyarok ős szokásaikat akkor még nem felejték el. Nem áll végre az is, a mit Verbőczi ir (III. 2), hogy a hét vezér idejében „omnis condendae legis potestas penes ipsos fuit.“ Ők mint a szabad népcsapatok fejei csak vezetői voltak a dolgoknak, de zsarnokilag nem uralkodhattak, különben Kéza s az agyagfalvi constitutio idézett helyei szerint, tüstént kivégeztettek volna.

c) Földcsókolás.

Az alföldi ember, ha a Tiszán átkel, búsan tekint vissza elhagyott honjára, s végezve útját visszatértében, mihelyt háta megett hagyta a Tiszát, leborul a földre s azt megcsókolja, mint kedves hon földjét, a felföldiek-

nél is megvolt e szokás, ha idegen földre vagy Tiszántúl kellett utazniok. Ez a patriarchalis időszak maradványa még, mely a földet, kol lakott, tápláló anyának tekinté, s azért a régi scytha nyelvben is Herodot szerint Apia volt a föld neve, mely ápolja s élteti a rajta lakókat.

Ázsiában a földreborulás s földcsókolás a vallásos tiszteletnek s hódolatnak egy részét teszi, a kozár chán helyettesérő́l, Ziebelrő́l irja Theophanes, hogy a vele szövetséges Heraklius császárnak Aderbighiánaban (= a régi Atropatene) elibe menvén seregével a császár nyakára borúlt s azt megcsókolta, serege pedig arczal egészen a földre borúlt, s azt csókolta meg, a vezérek pedig kősziklákra hágva szinte arczal földig leborúlva fogadták. (Pray dissert. de Abaris p. 246.) Malcolm a földcsókolást régi persa szokásnak állitja, Toghrul bég is mikor a Kalifa elibe ment, a földet csókolá meg (t. 1. p. 17. 216.). Herbelot irja, hogy Tokusch (= Dokus) chánt 596. Kharczm tartományban (= Chorasmia) a fő́méltóságra beiktató nagy urak előtte a földet megcsókolták arczokkal a földre borúlva, ma is, ugymond, e régi persa szokást követik keleten, hogy a fejedelmek előtt megcsókolják a földet, azt homlokokkal megilletvén (t. IV. p. 270. 544.).

Timurchan is, mikor Schirást bevette, a nagy urak földre borúlva megcsókolták azt (Gesch. des osm. Reichs 2-te Liefer. p. 220.). Pallás szerint is a mongolok, mielőtt letérdelnének, háromszor illetik meg homlokokkal a földet, a kalmukok egyszer (Bemerkungen II. 170.).

d) Szalmakoszorú.

Ennek hordása büntetés volt. Az 1721. Marosszékben Köszvényesen püspöki helyettes Demeter Márton elnöklete alatt hozott végzések tizedik pontja igy hang-

zik: „ii, qui a se impregnatas ducere volunt utrique substraminea corona publice in facie Ecclesiae copulentur in super in flor. 6. puniantur secus non copulentur.“

Adelung szótára szerint (Strohkranz szó alatt Soltán toldalékjaiban) régi büntetésmód volt ez Német- s Francziaországban, idézi Ducangéból Richárd püspök 1217. kelt rendeletét, s mondja továbbá, hogy ma is Németország némely helyein az ugynevezett szalmaházasság gyakoroltatik. Tappe Oroszország históriájában (II. 146.) 1470. hoz példát fel, hogy a novgorodi érsek Gennady az eretnekeket lóra ültette fel megfordult arczczal, kiforditott köntösben, hegyes és magos nyirág-sipkával és szalmakoszorúval. Ez ismét pogány ázsiai szokás, hol a meggyőzettek büntetés jeléül szalmát vesznek szájokba s ugy kérnek engedelmet s megkegyelmeztetést. Malcolm ezt egyenesen tatár szokásnak irja, mely Indiába is átültettetett (t. 1. p. 51).

Mikor Nadirschah Indiából Sund földre Tatta fővárosába ment, a helytartó szalmacsomót vett szájába, turbányát nyakához köté, s lábát befedve jelent meg a győzedelmes előtt, mint annak uj jobbágya. (W. J. VII. p. 114.)

A székely földön még ma is a házassági szertartások egyik részét teszi az utaknak szalmafonadékkal elzárása, hol a menyasszonyt hazaviszi a vőlegény, a lovagok előre nyargalnak, és karddal kettévágják azt, vagy kézzel is szétszakasztják, hason szokást emlit Róbert is czimber régiségeiben Angliában (W. J. B. VI. p. 53.).

Olearius azt esthnus finn földön is feltalálta, s hason módon irja le (Persian Reise p. 107). Azon székely szokás is, mely szerint házassági ebédkor a násznagyné kiviszi a jegyest az asztaltól, azt felkontyolja s bemu-

tatja, mely eddig Magyarországban is szokásos volt; de a székely földön a bemutatás előtt előbb egy lepedő alá három s négy asszony közé rejtik a jegyest, s a vőlegénynek kézzel kell mutatni a jegyes fejére, s ha megtéved, fizetni tartozik; ez a szokás Chardin utazó által persiainak iratik, hol még az uriházból való nők is bár már eljegyezvék s férjeknek átengedvék, gyakran két-három nap is elrejtik magokat az asszonyok közt, hogy mintegy kénytelenittetve legyenek a házassági kötelességek teljesitésére, „les filles du sang royale enusant particulierement de la facon, il faut desmois pour les reduire.“ (Novelle de la republ. des Lettres Octob. 1686 p. 1139.)

e) Irás.

Hogy a hunnusok irni tudtak, az byzanti irókból világos, Priscus többször emliti Áttila leveleit, s megbizottjai is feljegyzett lajstromból olvasták fel a rómaiakhoz szökött hunnusok neveit; az altai törökök szinte igy leveleztek a byzanti udvarral az ide tartó helyeit a görög iróknak felhozza Neumann „Asiatische Studien“ czímü könyvében, lap. 126, 128. Ez orientalista a chinai történetirót Mantuanlit követve, mind a hunnus, mind a turk irásmódot Hu irásnak nevezte, mely kezdetben 14. betűből állott, s ugy vélekedik Koppal, hogy a régi babyloni irásmódnak utánzása volt, melyet nestorianusok s persa kereskedők ültettek át magos és Közép-Ázsiába, azt is mondja, hogy a Hu irás tán a mágusok irása volt csak, s a parsismus utján terjesztetett el Közép-Ázsiában.

Nevezetes, hogy a 16 scytha betűk, melyeket a Pelasgok Görögországba vittek, számban és alakban egyeznek a finnus runa betűkkel (Court de Gebelin

de Monde primitive Vol. II. p. 462. s Nil Idman Recherches sur L'ancien peuple Finois p. 16); kérdés tehát, valljon a scytha turk s hunnus irásmód kezdetben nem egy kútfőből eredt-e? Ha a siberiai kősziklákon látható felirások rajzait Strahlenbergben vizsgáljuk (p. 369), különösben a XVII—XVIII. tábla rajzokat, ugy fogjuk találni, hogy azok sokban hasonlitnak a csik-szentmiklósi feliráshoz, melyet közönségesen hunnus irásnak neveznek, azonban erről csak akkor lehetne biztosan szólni, ha Spasoki és Spangenberg későbbi rajzolatjait is az elsővel egybehasonlithatnók. Tychsen 1786. a siberiai runa forma felirásokat scytha időbelinek mondá, Klaproth is egy részét azoknak runáknak hitte, de mint Ritter megjegyzi a magyarázattal, még eddig nem boldogultak (I. 1130.)

A runa betük Ideler mutogatásai szerint Közép-Ázsiában eredtek, Európában csak tovább fejlesztettek. Meiners 1796. szinte vizsgálat alá vette a siberiai s az Uralon inneni permiai felirásokat, némelyek ugymond hieroglyphek, mások alphabetumok, a mongol felirások későbbi időszakból valók, melyeknek a régibbekkel nincs semmi köze, ugy vélekedik, hogy halotti emlékfeliratok vagy pedig a költözködő nemzetek hadi tetteire vonatkozók (Comment. soci. Götting. Vol. XIII. p. 53.). Nem megvetendő azon tudósok véleménye is, kik a scytha hunnus és török irásmódot Chinából származtatják, mert e nemzeteknek Chinával legtöbb érintkezésük volt. Neumann és Klaproth szerint Chinában régen bambus fatáblákra vagy kérgekre irtak s csak 195. Krisztus előtt használták a selymet irás anyagul 940. óta a rongypapirt, a legrégibb időkben pedig a kormány rendeleteit font kötélcsomók (quipos) tudatták meg a távolabb eső helyekkel, melyeket az irás váltott fel, s ez is a hiero-

glyphek alapján sok változáson ment keresztül, mig a betükkel irás rendbe jött (Asiat. stud. p. 8.).

Abel Remusat különösön a mellett van, hogy a Chinával való diplomatikai egybeköttetése a különböző tatár Fejedelmeknek terjeszté el köztök az irásmódot, igyekeztek ők chinai szokásokat felvenni, sokan Chinába is mentek tanulni, és Confutsot még a siberiai népek közt is magyarázgatták (Recherches sur les langves tartares p. 64.). Matuanlin annalisai szerint mind az altai, mind más egyébb turk népek kezdetben farovatokat használtak a levelezésekre, s parancsok szétküldésére „chez les Thukioues les ordres pour rassembler les troupes, pour leves des cheveaux, on disperser les troupeaux en tel on tel endroit, etoient donnés avec de morceaux de bois taillés, qui determinoient le nombre de ces differents objects. Ony choignit aussi une flêche à poient d'or à la quelle on apposoit un sceau avec de la cire pour faire foi et temoignage. (b. c. p. 65.)

Klaproth a kiirt helyre utalva Remusatnak megjegyzi, hogy a samojed s más finn népfajok fabotokba vágott jegyekkel élnek levél helyett, ha valamit kérnek vagy kölcsönöznek messzibb lakó rokonjaiktól; leginkább deszkatáblákra metszenek, melyekre felirják azoknak nevét, kiknek izennek és mi kell nekik, nevüket alul metszik be. Ez irásmód mellett farovásokat is használnak, a ki adós, pénzzel vagy szarvassal a mennyiséget botra rója fel, melyet aztán két részre vág, fele a rovásos botnak a hitelezőnél, más fele az adósnál maradt, s a vágás a tartozási összeg számján és név aláiráson középben keresztül esik meg. (Asia Pol. p. 165.). A Jenisei viz melletti emlékfeliratok egyrésze már Ritter és Ideler szerint az ily rovatos irásmódhoz hasonlitnak, s a Grimm Wilhelm Károly által kiadott némely runicus characte-

rekkel igen egyeznek, maga a runa szógyök is Grimm szerint = roni, ró run törzsből, honnan runs, runse = rovás, metszés, mint Mone is elfogadott, az angelsax row egyenesen a magyar rovásos bot runabot (Über die deutsche Runen, Göttingen 1821. p. 68.). Skandinavia s Dánia lakói régi pogány szokás szerint ily runa betüket metszettek fel botokra, deszkatáblákra, kövekre, kőszirtekre, közli Grimm erről Saxo Grammaticus helyét is a XI. századból, megjegyezvén, hogy a farovások s deszkák, mint nem tartós anyagok, az idő által felemésztettek. Deguignes szerint a tópai tatárok chánja (Tanjou) Tulun nevü 402. Krisztus után hozta be birodalmában a fabotrairást, eddig a kecskeganéj hulladékok mesterséges elrakása külön figurákban volt az irás pótlék köztök (t. 1. 459.). Mongol földön is a fabotrairás volt a legrégibb irásmód (Ritter II. 387), s Witka földön ma is a vitkaiak vagy oroszosan votjákok használják a runa jegyeket a családok megkülönböztetésére, Erdman 15. ily jegyet közöl is utazása toldalékjaiban (tab. III. Erdmanns Reise II. Theil 2-te Hälfte Leipzig 1826 p. 25.), mely jegyek firól fira szállnak, az általa közölt jegyek közt feltünőbbek imezek. B Y ɹ U Ч ⊣ ezen vitkai tamgák vagy jegybetüknek családonkénti összeszedése helyben kivánatos volna. Beregszázi jóval Remusat előtt azon gondolatban volt, hogy a fára metszett hieroglypheket adóssági dolgokban mind a scythák, mind a hunnusok Chinától tanulták el, bizonyos is az általa idézett kutfőkből (p. 197.), hogy chinai telepek is vegyültek össze scytha tatár földön az ott lakókkal, Bél Mátyás pedig az ily hieroglyphjegyeknek magyarok közti divatozását is imigy irja le „muratus ego saepe fui caupones idiotas, istis quibus aliquid credidere, huiusmodi ficto charactere inter debitores non adscribere tantum, sed

longioris etiam temporis inter vallo post, non secus, quam si alphabetarii scribendi genere adnotati fuissent, promere, debitamque summam et rationes indicare potuisse, ita si debitor miles est rudi quadam linea frameam aut pugionem pingebant, si faber malleum aut securim, si auriga flagrum atque sic porro" (de veteri literat. scythica p. 15.). Jankovics is a chinai származat mellett szólott, s az irók helyeit közölve, hogy északi földön is fabotra irással leveleztek, megemliti, hogy Bossányi két évet Chinában töltött, s volt oly chinai pálczája, mely betükkel egészen betűzve volt. Cornides pedig a székely földön még látott volna scytha hunnus kőfelirásokat, milyeket Deseritzki közlött. (Magyar szónemzés l. 38. 49.)

E székely hunnus irásmódról különösben is irván Telegdi János 1592. Bél Mátyás 1718. Gyarmathi Sámuel 1794. arról, mint ismeretes dologról annyival is inkább hallgatunk, mivel az 1840. „Tudomány Tár" augustusi füzete a turóczmegyei nyirfalevelekre irt emlékjegyzetek magyarázatja alkalmával mindezt megérinté.

A csik-szent-miklósi felirás charactereire (l. Deseritzki t. II. p. 154.) runa-jegyek szolgálhattak alapul, melyek kezdetben a magok idomtalan formájokban csak egyenes vonalok voltak, milyenek az ékfelirások is, és nagyára az egyenes vonal alakja később is fennmaradt, de különbözőleg kiczifrázva, több vagy kevesebb ékekkel ellátva, koholmánynak ez irásmódot nem lehet venni mint Hager tette, mert valamint a runabetük, ugy a fönnebbi székely hunnus irásmód is a korábbi időszakról bebizonyitott, még durvább rovatjegyek alapján fokozatosan kerekedtek ki, koholmánynak nem lehet venni oly irásmódot, melyre a székely ifjuság tanittatott is, melyről Telegdi István már 1592. tartalmas értekezést

irt, melyről a tanubizonyságok Kéza ideje óta folytonos kapcsolatban szólnak a XVIII. század kezdetéig, s melynek emléke a szakadatlan szájhagyomány által is fenntartatik. Emlitenem kell itt mindenekelőtt Szamosközit, Erdély fiát a XVI. századból, ki nyilván irja: „fennmaradt még a székelyeknél Erdélyben valami honni irásmód, melyet igen-igen régi scytha őseiktől tanulván meg, a maradék napkeletről Európába hozott;“ másutt irja: csak a székely irás nem tartja meg ezen törvényeket, mert az felülről kezdvén indul el, lefelé hajolván a betük, s oly jó foglalással ragadnak egymáshoz, hogy kevés betüvel sokat kifejeznek, a tenta helyett késhegyivel élnek stylus helyett, melylyel hosszukás darabokban, vagy négyszegü kisimitott botocskákban metszik be a tömötten álló betüket, mely bemetsző irásmód a régi betük jegyeivel ma is fenn van nálok és divatos,“ (Analect. Daciae antiquat. Penas II. a latin szöveget közlé Bél Mátyás de veteri literatura hunno scythica Lipsiae 1718).

Veit Goliel I. Ferdinánd erdélyi hadseregének titkára 1550. 1560. szinte irja: „der Szekler, ihre Sprache und Kleidung ist ungarisch, in ihrer Schrift haben sie eigene Charactere, von denen einige ein ganzes Wort, oder einen Satz bedeuten.“ (Wien. Jahrb. B. XXIX. Anz. Blatt p. 8.) Oláh Miklós szinte irja a székelyekről, „hogy gondolatjaikat kifejezzék papir s tenta s más nemzetek betükkel való élés mellett, fapálczákra metszenek jegyeket, melyek együttvéve valamit jelentnek, s melyeket barátjaikhoz, szomszédokhoz levél gyanánt elküldenek“ (in Attila cap. 18.). „Thuróczi is nyilván irja (in praefat. chron. l. I.) „az én időmben is Erdély népének egy része a határszéleken bizonyos jegyeket metsz be fába, mely irásmódot levelekre használ.“ Egész meghatározottsággal tudósit Weranz Antal

érsek is „hogy a hunnusok székely betüjegyekkel éltek, mindenki tudja a hazában“ (Kovachich Sciptor rerum hung. minores Budae 1798. t. II. p. 106.). Kéza ugyan a blákok irásmódjának hirdeti azt, de neki csak hirből volt arról tudomása „siculi Blachis commixti literis ipsorum uti perhibentur.“ A cyrill alphabet egész más alaku és szerkezetü, s e részben Schafarik is megtévedt, állitván Kéza után, hogy a székelyek cyrill betükkel irtak (slav Alterthümer II. 204.), de ez nem csuda, mert ő a székelyeket is tót eredetüeknek hirdeti, miről azonban a székelyek mit sem tudnak, s ez állitást nyelvük, szokásaik, szájhagyományaik, krónikáik hatalmasan megczáfolják. A turóczmegyei nyirfalevéliratokra szükség megjegyezni, hogy az ily irásanyag sem ismeretlen Ázsiában, a siberiai Ablakitban felfedezett irományok egy része nyirfahártyákra van irva, a kaschimiri krónikát is eredetileg nyirfahéjra irták, Honigsberg kabul földi ásatásai közt Kemri vagy Kemeri toronyban szinte nyirfahártyára irt baktriai jegyzékeket talált, melyek még magyarázatlanok, a peito nevü buddhistai könyvek palma- s bambusfalevelekre irvák, finom selyembe takarvák, melyek fél ezer éven túl fenntarthatók, a Thang dynastia alatt sok ily iratot vittek be Chinába a VI. században Krisztus után, melyeket Pauthier körülményesen le is irt. (Journ. asiat. 1839. Novemb. p. 392. l. Ritter is I. 746. II. 565. V. 292.)

Mindezekből kiviláglik, hogy pogány magyarjaink ismerték a hieroglyph irásmódot, mely még Bél Mátyás idejében sem ment ki egészen a szokásból, használtak farovatokat is levelezésre, mint az a finn földön még ma is szokásos, de volt rendezett alphabet irásmódjuk is, melynek maradványai a csik-szent-miklósi emlékfelirat s a turóczmegyei jegyzékek, melyeket koholmányoknak

venni semmi ok nem kényszerit, hogy több irásos emlékek fenn nem maradtak, az nem csuda, ha meggondoljuk, hogy nálunk mint másutt a pogány irások s babonás jegyzékek a keresztény fejedelmek parancsára elégettettek, megsemmisittettek, nevezetesen I. András parancsában meghagyatik, hogy minden magyar és idegen, ki Magyarországban lakik, fejét és jószágát veszitse el, ha scythiai nemzeti pogány hitét el nem hagyja, a pogány és scythiai nemzeti szertartásokat, s hamis isteneket el kell törleni, a bálványok pedig lerontassanak.

Ez a pogányemlék régiségek ellen való düh, a székely krónika szerint, kihatott a székely földre is, s azon felül a villongó háborúk, belső pusztitások s más hason csapások a még kevés számmal fennmaradt emlékeket is elpusztitották, vagy egy részük a föld gyomrában eltemetvék, melyeknek felásatása egykor dúsabb eredményekre vezethetne. Hogy tehát a hunnusok, magyarok, székelyek egészen műveletlenek lettek volna, általában nem mondhatni, azon időkorhoz mérve, melyben felléptek, az általok meghóditott népfajokat erkölcsi mint politikai tekintetben túlszárnyalták, különben állandó nem lett volna uralkodások: főnökeik, s nemesebb családosztályaik ázsiai műveltségben felnőve, annak segedelmével annyit kivivtak, mennyi a körülmények szerint kivivható volt, babonás hitvallásukat is az akkori s nem a mai szempontból kell megitélni, mind a buddhismus, mind a parsismus tiszta kutfőből eredtek, hogy azok schamanismusra letörpültek, az idő folyama, éghajlat és ázsiai belső viszonyok s czivódások voltak szülő okai, a néptöbbség vagyis az alsó néposztály mindenkor és mindenütt hajlandónak mutatkozik a babonás hitre, ez még ma sem tünt el az európai földről, mely pedig magát Ázsiához mérve, méltán sokkal műveltebbnek tartja.

TOLDALÉK.

Áld (Áldozat, Áldomás stb.).

1) Pogány vallásszó, mely már az 1190. oklevélben Cornides kézirati gyüjteményeiben előjő, hol az aldó-kuthely név egykor bizonyosan áldozati hely volt viz- vagy kútforrásnál. Béla névtelen jegyzője is irja Ound Ketel Turzol magyar vezérekről, hogy a tarczali hegyen áldoztak „et in eodem loco more paganismo occiso equo pingvissimo magnum aldumas fecerunt" (c. 46.).

Az erdélyi országgyülés 1545. hozott törvénye igy ir: „poculum Sancti Johannis, quod lingva vernacula Áldomás vocare consveverunt in signum justae emtionis dare debet", ez a szokás ma is divatos a két honban, de különösen Erdélyben. Emlitve van ez áldomás-ivás lóvásárkor Verbőcziben is (III. v. t. 33.), mely bizonyságul szolgál még ma is, Erdélyben a biró előtt, ha valakinek kezén lopott ló találtatik. Molnár Albertben áld, áldja — benedicit, laudat, mondjuk ma is: „áldott jó ember, Istentől jő az áldás, leáldozik a nap, azaz lenyugszik, magát feláldozta stb., s a mint a kitételek vallásviszonyokból származtak.

2) Finn nyelvben eddig hiában nyomoztam a szót, de a lapp aldes, alda = grates, gratiae, már Gyarmathiban a magyar áldásszónak vétetik (p. 61. 62. Affin.).

Possart lapp grammatikájában is altestet =

danken, ailes-tet pedig = szentelni (p. 49.). Leem lapp nyelvtanár könyvében (Nachrichten von den Lappländern, Leipzig 1776, p. 220), az istentől megáldott minden évben bornyúzó szarvasnak, Áldó a neve, honnan a Meiske vagy Miske hegy is, hihető jó legelőért szent nevet nyert, Meiske vare passe-aldo = Miske-hegy (vár) szent szarvasa, mert a meddők Isten átka alatt vannak.

Egyébiránt mint Possartban láthatni, a szarvasoknak az időkorhoz, meddőséghez, vagy gyakori elléshez képest sok nevei vannak, melyek közt a szarva és sarves (= szarvas) is előfordul, a hét éventúlit pedig minden különbség nélkül herkének nevezik. A török nyelv is birja a szót, Meninszkiben alkisch = benedictio, et benedicere alkisch-lamak = fausta precari (I. 283) = áldás, áldani. Dankovszkiban aldujem horvátul, s illyrül = benedico, incrementum do, satisfacio, Gyarmathi szófüzérében a szláv formák áldássu = áldás, aldujem, alduesco = áldom, áldomásu = áldomás, alduvati, kalduvati áldozni, aldov, kaldovina = áldozat (p. 2.). Hogy a görög aldeo, aldemi igék ide tartnak, azt már Dankovszki észrevette = augeo, incrementum do, tehát a Horvát áldujem: megemlithette volna az aldo (αλδω) aldaino, aldesko görög igéket is, Jupiter Aldos, Aldemiosról, kit különösen Gázában tiszteltek, hogy bő esztendőt s jó termést adjon, kinek tiszteletét a III. században már Márna istenasszony szobra váltá fel, lásd Bochartot (Geogr. sacra p. 748), és a gázai Zeus Aldemius felirásról Pelándot. (Palaestina p. 583.) Bullet kelta szótárában is aldasca = gabonaszem és vetés, aldea, aldia = nyáj, ez utolsó a lapp aldo (szarvasnyáj) viszhangzása.

Eustathius ugyan a görög aldo igét Stephanus

szótára szerint ardó ige (l=r) átváltoztatásának mondja = irrigo, mert az eső termékenyiti a földet, de ez merő vélemény, mert mindenik igének külön származásai és elkülönözött jelentései vannak, és épen azért a szótárok az áld és árd gyököt össze nem zavarják, ez utolsó a magyar ár, árad szókkal egybekapcsolható.

3) Piringer (Die Magyaren Sprache Wien 1833. p. 171.) azt állitja, hogy magyarból ment át a szláv nyelvbe az áldás szó, Kassai és Sándor István a hálátadás megröviditett formájának mondják az áld gyököt, a debreczeni grammatika az állatból (= animal) állatoz képzelt igét ajánl = áldoz (tractat animal sistit hostiam). Egyik mint másik vélemény egyszerüen félretetethető, mert az áld, hála, s állat külön álló szók, melyeket ugyanazonitni nem lehet (l. hálá szót), mint nem elfogadható Sajnovits véleménye is, hogy a lapp addaltas (= donum rem perditam invenienti) a magyar áldomás volna, hiszen szerinte is adaldak, donum, res data, s ez a magyar ad törzshöz tart, és már föllebb érintve van, hogy a magyarok már kijöttökkor használták az áld igét, s azután is azt sem a hálá, sem az állat sem az ad szókkal össze nem zavarták. Honnan vette Otrokócsi a zsidó ald gyököt (= benedicit II. p. 73.) meg nem foghatom, mert ily gyökről a szótárok mélyen hallgatnak. Én csak a Zend nyelvben akadtam némileg hasonlatos törzsre, melyben iadj = áld s imád, honnan egyik szentkönyvnek iadjaour vagy yadjour neve van, melyben merő áldozati szertartások foglaltatnak (Journal asiat. Nro 80 August. Neumann értekez. p. 88.).

Hogy az ősvilágban tűzi áldozatokat értettek az ál s áld gyökszóban, onnan is hihető, mert az tűz értelemben a germán nyelv dialectjeiben épen fennmaradt.

Ihre igy ir sveogoth glossariumában eld = ignis a. s. nyelvben aeled, veteres persae ignem ala appellarunt teste Relando: dánul ild, island. ildus, gótul ala-accendere; az ó latin szokatlan oleo s görög aldeo igeszókat ide számitja (eld és ala szók alatt). Grimm grammatikijában áled, eald, aeleda, ild, eld, formák állanak tűzjelentésben (I. 233., II. 229. 231.), ugyan csak nála aelan = anzünden, ilr calor ylja = calefacere, älen = accendere. Arndt szótárában el = il gyökből származott a vogul, ul, ulle, más csud dialectekben tul, tol tulli = tűz, a svéd eld, dán ild, islandi eldur, a. s. alled, elled, bukar ollof = tűz (p. 226.).

Adelung s előtte már Ihre az oltárszót is igen helyesen az alt = tűz, és ar (= tűzhely) összetett szókból magyarázzák: elt és eeld is = tűz, honnan eald ár = oltár, hogy az oltárszó a szláv régi liturgiában is germanismus Kopitar megismerte (W. Jahrb. B. XVII. p. 70. sequ.). Megvan a sveogót nyelvben az old is áldomás értelemben. Ihre szerint compotatio, ő ezt az öl gyök alatt hozza fel, hová a magyar oll, finn olie esztnus olut lett elus a. s. eale, ale island aul szóformákat is sorozá eledel értelemben, s végül irja: „scytharum solemniores epulae, omnes ol dictae, itt a magyar oll nyomtatási hiba lesz élet helyett, mihez esthnus olut legközelebb jár (l. él szót).

A mongol nyelvben altun, alton, altyn alta aranyat jelent (Klaproth Asia Polygb. p. 174. 278.). Humbold Sándor irja, hogy az altai hegyek északi Ázsián keresztül menő főhegylánczok, melyek keletre az Aldan hegyekkel kapcsoltatnak össze, mongolul Alta iin-ovla = aranyhegy. (Fragmens de geologie et de climatologie asiatiques Paris 1831. t. 1.)

Az altun, aldan, alton már csak egy szó, alta régi turk nyelvben is = arany, s elemezve a szót Ritter szerint Al-tai, Aur-tai or-tai, annyi ismét mint aranyhegy (I. B. 475. és 1138.), a tűz és arany synonimák tündöklő fényeknél fogva, ugyanazon egy szó, majd aranyt, majd tűzfényt, majd mind a kettőt is jelenti egyik vagy másik nyelvben (l. aranyt és gyul szókat), s mivel az altai hegyek kincseit csudfaju népek művelték először, mire a szakértők közmegegyezése szerint az ottani csud bányaromok is mutatnak, hihető, hogy az al, alt, ald, név is azok nyelvéből ment át a turk s mongol nyelvbe, a mongolok különben is ujabb lakosai az altai hegyeknek. A história szerint már a VI. században hatalmas turk nemzetségek parancsoltak ott, kiknek chánjairól görög irók után tudva van, hogy az Ektagon vagy aranyhegyen (magyarul ékes hegyen) pompás udvarokat tartottak, és hogy magyarok is laktak a több mint 200 geogr. mértföldnyi hegylánczolatban, az ott fennmaradt Madscha tó neve, és sok más magyar hangzatu helynevek mutatják, melyekkel Ritter geographiai nagy munkája telve van. Az altai hegyek chinai Kinschan neve is nem egyébb mint a magyar kincs (lásd kincs szót), hol ma is megtaláljuk az égő vagy tűzhegyet Visdelon missionarius munkájában. Agie, Aghie, Akie (= Feuerberg l. ég szót) a tengerhegyet (Tengri-tach l. tenger), mely az égig nyult, ott van az üszögös nagy tó Isekul, turkul = meleg forrás más névvel Tuzkul (l. tűz szót) még ma is létezik a csillag vagy csillogó tó (l. csillag), hol az Altai hegy emelkedése kezdődik, hol a csillag völgy rakva van csudi temető romokkal, meg van a Bai-tó (Baikal), mely a bőségről nyert nevezetet. — E kincsekkel megáldott hegyföldtéren már, hogy a szent vizforrások, tók s he-

gyek bűvös szellemeinek áldoztak a törökök, jóslóik és varázslóik voltak, mint eldődeinknek, Zemarchus követségéből kitetszik: „itaque averrucatores et malorum propulsores censebantur et adversalia advertebant. Zemarchum etiam ipsum circa flammam circum duxerunt et eo ritu, quo illis mos erat lustrarunt“ (Stritter p. 50. t. 3). Áldozati szokásaikról, a szárnyas lelkekről (Eljen, illan? él?) bőven irtak Herbelot, Hammer s mások, rövideden még csak azt jegyezvén meg, hogy az áld, áldás, áldozat szavaink egykori ősi hazánk nevével az Altai, Aldan Aldai (mert igy is irják s mondják keleti Siberiában) hegyek nevével szoros kapcsolatban áll, valamint az 1190. oklevél áldó kútról tesz említést, ugy felleljük ma is az Altan tót a déli Samojédek földén, az Altai és Sajáni hegyek közt, melynek közelében Klaproth szerint régi bálvány-kőszobrok találtattak (A. P. p. 130—149), a volgai földön is van Elton tó, mely már Kalmukos kimondása a mongol Altan-nornak, vagy aranytónak (Erdmann II. p. 98), s minden oda mutat, hogy az ismeretlen csud nemzettől elöröklött névszó lappang az Altai hegylánczolat névben, tüzet s aranyt jelentett, mely jelentést azonban a finn ogor nyelv ágazatokban is tovább kellene nyomozni, merthogy mind a turk, mind a magyar, mind a finnfaju nemzeteknek arany bálványaik voltak, az kimutatható (l. bálványszó) s osztjákok aureaanus-sa is, melyet már Herbenstein emlit, s melyet még a mult században is tiszteltek azt kétségen túlivá teszi, s a lapp aldes, alda, aldo, altestet, a turkal-kisch szóformák is azt igazolni látszanak benedictio értelemben, tán a turk nyelv kátai, vagy dschagatai legrégibb dialectusában is felderitő nyomozást tehetnénk, melyben ildis csillagot jelent tehát fénylő tüzet (Herbelot 3. t. p. 342.)

5) Az áldnak tőszomszédja az üld = üldöz (l. Révai ant. p. 196. a sírbeszédi üldetről) üldés subtantivum actionis, mint áldás, üldöző és áldozó rokonok képezetben, s némileg jelentésben is, de az üld törzsnek vallásos értelme már kiveszett, Uldes huanus fővezérnek neve magyarosan Üldöz vagy Üldöző, Schmidt mognol nyelvbuvár értelmezése szerint öldöklő fegyvereket, különösön kardokat jelent a néi mongol nyelvben, melyekre, hogy áldozatoknál szükség volt, elég csak megérinteni. (Forschungen an Gebiete der älthen religiosen Bildung-Geschichte der Völker Mittel-Asiens, Petersb. 1824. p. 49.), ildu, üldu egyes számban = kard Argunkhán levelében kiadva Schmidt által (p. 24. Petersburg 1824) öl, öldököl?

Ármány.

1) Kassai megtévedt, midőn az ármányos szót az ariánusok nevéből magyarázta (= homo nequam qualis est Arianus l. 196). Kresznerics az ármányt törzsszónak veszi, s az ármányos szó értelmére (= prado, latro, homo nequam) példákat hoz fel régi magyar irókból. Legbiztosabban mondhatni, hogy valamint az isten, ugy az ármányszó is a persa vallásból ragadt meg a magyarnyelvben, hol az mint Ormuzd ellentétje Ahriman, Ahariman név alatt a sötétség, s roszban munkálók isteni lényének tartatott, nevezetesen a Zend daemonologia, mint a keleti mágiának anyafészke, mely más nemzetek vallásaira is korán nagy befolyást gyakorolt, s a sátán nevet is elterjeszté — az Ahrimant hat ördögsegéddel (düv, Teufel, diabolus) — munkáltatja, mely daemonologiának, a zendkönyvek szerint rövid kivonatát adá Nork mythol. szótárában Ariman szó alatt, Foucher pedig a persa vallásnak, az abban

történt változtatásoknak, javitásoknak teljes képét állitá előnkbe Hyde Tamás nyomába lépve a franczia academia évkönyveiben (t. 27. 28. 29.). Megjegyzendő az is, hogy a Zendavesta majd minden imádságai ily felkiáltással végeztetnek Anquetil forditása szerint „brisez, brisez Ariman," és hogy a görög Arimanes is (Ἀριμανης) vagy Areimanios csak a persa Ahriman név átkölcsönözése. (Fundgruben des Orients VI. Band, 3. Heft, p. 339, hol több keleties görög nevek elősoroltatnak). Némely szótárok ugyan, például Schrevel Martis furor-nak magyarázzák, Ares, vagy Mars után, de maga az Ares név is keleti scytha isten néva görög irók szerint is, mely a magyar erő, erős szók fogalmait fejezi ki, hihetőleg er, vagy ér gyökből, mely más nyelvekben is megvan. Kinek kedve van a magia eredetéről a régiek zürzavaros előadásait megolvasni, az csak Bayle critico-historiai szótárának negyedik kötetét (Basel 1747. in fol. p. 555.), nyissa fel maga előtt, ott meglátbatja, minő sokféle változáson mentek keresztül a magiáról való első hagyományok, mikép tisztitá meg Zoroaster a magusok tudományát, a két elvet (sötétség, világosság) egy főelv alá (yezdan = isten) rendelvén. A rosz elv tisztelete, melytől tartottak, messzi kiterjedt a földön, s a hadakozás okának, vagyis a hadisten asszonyának (Artemis, Bellona, Anahid) hatalmas papjai oltárjai voltak mindenfelé. Strabóban a persa Anahid tiszteletében két genius jő elő, kik egy oltárt birnak, s az ármányos nála Omanosnak van roszul irva. Armeniába, Cappadotiába Persiából szakadt be e tiszteletmód, mint Hyde Tamásnak a persa vallásról irt könyvében meglátbatni, és Plató is irja, hogy egy Pamphiliai bölcsnek a neve Er, ki Armenus fia volt, kit sokan,

ugymond, Zoroasterrel felcserélnek, mások pedig vele egy személynek tartják.

2) Az örömszó alatt bőven érintve van, mikép Zoroaster Urmina vagy Aram földön született, a Zend iratok már a kaspi scytha Aram földet egyezőleg a Typhonról szóló későbbi görög mythologiával a düvek vagy rosz lelkek hazájának festik, kik Ahrimant kisérik szőke-veres hajuak, mint a görög Typhonis veresfejü, mely az aegyipti s görög dogmákban egyenlő szerepet játszik a persiai Ahrimánnal, Svidas a Typhont Ahrimánnak is nevezi, maga a görög Typhon, Typhoeus is a persa, diw, dew-hez (= rosz daemon) köthető, sanskritul dewa, latinul divus, deus, görögben theos, gótul thiuths, s itt mindenütt jó értelemben véve; de a persák, germánok s magyarok ellenséges, rosz értelemben használták a nevet, régi németben a Typhon, tiufala, saxul deöfol Skandinávok közt difill, ma németül Teufel, a szláv djabel később eredett, mint Ulphilásban is a góth diabaulus a görög diabolosból lett. A régi latin s görög irók könyvei tömvék az ármány v. Ahriman szóval, melyekről a helyeket összeirta Halling (W. Jahrb. LXIII. és Gesch. der Skythen 1. Abth. p. 79. seq.), s a magyar ármányszóra felvilágositást nyujtnak. A Typhon vagy Teufel, vagy Diw névnek ismét megfelel a magyar csúf szó rosz értelemben, melyet hajdan chiuf, chiuv, chiuvos (= csufos)nak irtak, s a német tiuf, tsiuf, dsiuw, (vagy persa diw), finn-lappon skuife névformákat hiven visszatükrözik, hasonlólag van a dolog a rút s német roth szókkal is (l. rút). Az egyiptomi Typhon neve koptusul Dsüphon, a zsidó tsefon (Wiener J. B. p. 830.).

Halling Arménia nevét, mint a persa Arderan, par-

thus Artaban családneveket is Arimánhoz köti, kit a scythák tiszteltek, scithae arii, Aresch fajból valók a persiai nagy éposban (Schahnahmeh) az áriusok Armanoknak iratnak, melyben az Aresch faju Artabánok, vagy Ardevanok kimulta is megénekeltetik (G. der Skythen 4. Abth. p. 385. és Hammer W. J. B. IX. p. 54). Malcolm persiai históriájában a Kai dynastia alatt emliti Kaikobad fiát Arment (t. 1. p. 24.). Hammer ezt a német Arminiussal egynek veszi s irja, Ehren pers. = daemon dux viae, ellenkező értelme van a német Ehren igének de a kettő egy szó, mint a persa Ehremen v. Ahriman a német Ehrenmann tehát itt jó értelemben (W. J. B. XLIX A. Blatt (Különös, hogy Lakoniában is Prokles fajból Armene nevü király uralkodott Kabis fia (Meursius de regno Laconico p. 88. 90. Ultrajecti 1687), de mások Arménia s Örményország nevét elkülönözik az Ahriman névtől (l. menyszót), s mivel ez utóbbi névnek származtatása felett is nincs közmegállapodás, jobb az Arménia nevet elkülönitni, mint a scytha Aram földnevének is nincs semmi köze az ármányszóval, s ugy látszik, hogy mind Halling, mind Hammer erőltették a dolgot, midőn az Ahriman nevet azt Ariusok, Aria, Iran földnevével összeköték, csakhogy a germán rokonságot még inkább kitüntessék. Nem a német Ehre, mely csak a sanskrit ârya (Bopp 26.) = venerandus, a persa ārāi = Ornatio, arajiden ornare, nem is a német Ehrenmann felel meg az Ahrimán névszónak hanem inkább a német arm = miser ó-németben ar-am = misereri, airmun, airman gótul a régi német ërmun, ërmann, irmun mikről Grimm irja: Worte dunkles Sinnes vielleicht Nahme eines Gottes? (Gramm. II. 148. 448.) s ezek egyeznek a persa erman szóval is = poenitentiae dolor, poenitens,

ermanden 1. poenitere 2. affligi (Meninszki t. 1. p. 108.), melyek egyszersmind a sanskrit ârâma (= gaudium) persa ram, aram, magyar öröm szók ellentétjei, s az öröm vagy Aram föld nevéből fejlettek ki (l. öröm), s habár felmutatható is, mint Halling állitja, hogy Ariman kezdetben tiszta, s tiszteletes lény volt is (2. Abth. p. 171), a minthogy Colebrooke közlése szerint a Jadschurveda czímü egyik imádságában Ariman nap kormányzó jó értelemben (W. J. B. II. p. 300), mindazáltal annak rosz jelleme a persa vallás minden phasisaiban sokkal általánosabb, minthogy a név származtatásban oly törzsszók után induljunk el, melyek csupán jó értelemben használtattak s használtatnak mindegyre, kivált hogy a zend nyelvben tett ujabb előhaladások is Hammer és Halling állitásainak ellent mondanak.

3) Ugyanis Kosegarten már 1833. az Ahriman nevet a Zend Agro-mainjus-ból származtatá = malignus spiritus (Allg. Lit. Zeit. 1833. Nro 96.).

Bournouf vele kezet fog, hogy a zeng Agromaynus, persa nyelvben Ahrimannak mondatott ki, mely is chaldaeai iratokban Sitna v. Sátán név alatt ismeretes. (Commentar sur le yacna I. 1. p. 82—92, vesd össze Creuzert Lajard Venusáról Gelehrte Anzeig. München 1838. Nro 23.)

A hamadani ékfeliratokban Ahârma = Ahiramam, s Darius kivánja, hogy országa mentté tétessék Ahrimam megtámadásaitól (Burnouf Journ. des Savants. 1836. Juni). Ritter Burnouf után indulva szinte tagadja, hogy Ahrimam Aria névhez köthető volna, mert az a Zend Aharma; mikép Ormuzd neve is a Zend ahuramazda = göttliches Wesen. (Erdkunde VI. B. 1. Abth. p. 29.) De épen itt a bökkenő, melyet e tudó-

sok sem egyenlitenek ki, mert a szinte Zend agro maynus (= malignus-spiritus) ellenkező az aharma névvel, ha az ahora és mánból összetett szó = Ahirman mint Ormuzod = ahura-mozda, mert ez a Zend ahura, Prask szerint (Über die Zendsprache p. 34), sanskritul uru (Bapp gloss Sankr. 37-a), arabul persaul kár, nagyot s nagyságot jelent, tehát jó értelmet adna a névnek, pedig Darius épen Ahriman ellen könyörgött, minél fogva én csak Foucher értekezésében találtam nyugpontot az Ahârma ék-felirat felett, ki az Ahrimant Hyde Tamás után imigy magyarázza a persa nyelvből ahar = spurcus, riman = deceptor, a mi aztán némileg a zend agro maynusnak felelne meg, a *g*, *h*-ra változván, a mire gyakori példa van. Mások mint Dorn Ahriman tisztelőit Urmanen-eknek veszik, vagyis tűz-tisztelők, tűz-emberei, „ein medisch-baktrisches Volk aus dem paradisischen Hochlande Ariema," e mellett szólna a zsidó ur = ignis, az osset hûr-sol, tehát napimádók, mint a Jadschurvedai imádság is tartja, ellenben Nork ismét más származtatást ajánlott, „Ari der Feind mit dem persich nominal suffix man wie Acuman, Bahman, der Ares der zoroastrischen Religion, ein jüngerer Bruder des Lichtwesens Ormuzd." Igaz, hogy ari sanskritul = hostis (Bapp l. c. 15-a) arimân is az e nyelvben (Bohlen Alt-Indien I. 141.), persául khâr szinte hostis, azért Kehriman, Kármán nevek is használtatnak persa iratokban Ariman helyett, mint Hallingból láthatni, mikből következik, hogy e leszármaztatás sem megvetendő, de már ekkor az az Ariána föld s Arius népnévvel összefüggését az ármány szónak sem lehet elutasitni, mint azt Ritter akarja, mikor aztán bizonyos ténynek veendő, hogy mind az Ahârma, mind az Agromaynus, mind az

Ahriman egy dolgot jelentvén jó és rosz értelemben, a nép történeti fejlemények szerint az ariusi nyelv dialectekben fakadtak fel e különböző névformák, hová a zend, sanskrit, pehlvi, pars nyelv-járások számithatók.

Nagy János a zsidó aram igéből (= callidus fuit, arima = dolosus) magyarázta az ármány szót, de ez ige ain betűvel iratik (ערם), nem alephphel, más az, hogy annak eredeti jelentése nudavit és inproprie jelenti callidus fuit (l. Winert p. 750), mi módon mondatott ki az ain betü azt sem tudjuk, de hogy az hehentéses mássalhangzó volt, s nem tiszta önhangzó, bizonyosnak tartatik.

Bal.

1) Molnár Albertben laevus, sinister, delirus: baleset casus adversus, infortunium, balság ugyanazt jelenti s Dankovszkiban balyok bal gyök alatt = stultus. Dankovszki e szót azért nem perlé el a magyar nyelvtől, mert rokonszókra más nyelvekben nem akadt. Hihetőleg azon két ellenkező értelmü szók sorából való, melyek gyakoriak a vallás s babonák terén, mit a nemzetek közti ellenséges vagy jóakarói viszonyok a barátság és gyülölség utján még inkább fejlesztésre hoztak. Több ily ellenkező értelmü szókat felhord Schmid jelesen kidolgozott sváb szótárában, a sátán, typhon vagy Teufel (= Diabolus) tiszteleti, egyszersmind gyülölséges nevek is voltak egyik vagy másik nemzetnél, a mint békében voltak, vagy háborukat folytattak egymás közt, a magyar bal, rút, ármány szók roszat jelentnek, máshol azok jó értelemben használvák (l. rút ármány).

2) Hagen rég figyelmeztetett az ős világi közössé vált bal szóra, mely a german nyelvben hatalmast, na-

gyot jelentett, jóban s roszban, isteneik s ördögeik neveiben gyakran előfordul (l. bálvány). A zsidó bál vagy baal, sanskrit bal vagy pal ily hatalmast jelentő szógyök, mikép az a bálvány szó alatt bőven érintve van, Benári Ferencz épen a sanskrit balî (= fortis, balitara vagy baliyan = fortior szónál mutatá meg példával, mikép a sanskrit s semiticai szókötések abban is egyeznek, hogy a melléknevek fokozásánál alapfokkal élnek, közép fokhelyet (Jahrb. für wiss. Kritik 1834. Nro 51.). Adelungban (in voce balgen) bal ősszó = rosz, a quälen ige alatt irja, bal = das Übel, a. s. balo Schilterben vala, qual, a régi fricseknél bal = die Bosheit. Henker szóban irja Bala Nürnbergben = hóhér.

Grimm grammaticájában bëalo a. s. malum, böl altnordisch idem. balo = malum, cruciatus, ahd. palo, honnan palo-mund = tutor mala fide administrans, német Lajos király oklevelében pale-munda, palo tât, maleficium (= baltett l. I. 237. 245. 639. II. 449.). Mylius szótárában belgául bal-daet = eine böse That, tehát a Grimm palotâtja, bal-hoarich = male audit pro inobediente, magyarok is mondják bal a füle, nem hall, azaz nem engedelmeskedik, Ottfriedben (X. századiró) balo = malus, diabolus (Colect. Etymol. Leibnitzii P. II. p. 16, edit Eccardi).

3) Bullet kelta szótárában a ball, pal, bal, fal, besoin defant, discorde franczia szókkal magyaráztatik, bol = mauvais, svédül bal = adversitas. Hagen a góth balva vêsei szóról (= Bosheit) igy ir (Ulphilas 1., Ephes v. 9.) zeigt zuerst diese Form und Verbindung wie in Balmund Balstürig, vêsei steht für veisei, und bezeigt weisan-althd. wisan und das aus der altsächs. Evangel. harmon beigebrachte balo wiso

(=Teufel) ist ganz das nördliche bölwisi, noch mittel hochd pilwis, später pilbis = böser Geist (1834. August Nro 38. Berl. Jahrb.).

Sokan a latin mal-uo (gyök mal) szót is a bal szóval ugyanazonositák, Grimm azt a szláv mali, német smal = tenuis, exilis szókkal rokonitja, eredeti értelme, ugymond, a kicsiség, szükség, miből a roszasági jelentés kifejlett ellenkező értelme van a görög malos, mallon, matistos nagyság fokozatait jelentő mellékszónak, melyeket a mégas (= magos) még a szóformáktól elkülönit, honnan a latin melior melius, s kétkedve hozzá veti, tán a malus is jó s rosz értelemben (III. 657, 658, 659, 700), mi ismét némely szók két ellenkező értelmeit tanusitná, mint a germán bal szóban bebizonyul, mely magosságot, erőt fogalmaz jóban s roszban, midőn más keleti nyelvekben e kettős értelmet hiában nyomoztam, mert az arab bal curare sollicitum esse bal cura bela = malum, infortunium persice bela idem adjective = vetus, putridus (Meninszki 1. 20. 579.) chaldaeai bal = animus, mens proprie cogitatio sollicita, cura, bal absumptio, defectus (Wiener p. 132.) a szótárokban Balah ige alá soroztatnak = attritus est et, veteravit, a mi báal ige gyöktől betükben is elkülönittetik.

A német bal gyöknek magossági értelemben megfelel a persa és zend bala = hoch, oben, (A. P. p. 71.) bālā persául még statura, proceritas, festigium vertex, adjective excelsus, supremus szókkal magyaráztatik Meninszki által, bālābāl = firmus, fortiter, pālābal festinus, velox, firmus, fortis, balater altior, excelsior, bālajin = supremus superior (I. 463.), ez hát a sanskrit balibaligan, balitara, a pehlvi, pehlu, pehlüvan robur athleta, heros, honnan a turk pehlü-

vanlik = ars luctatoria, fortitudo, a kurd pehlevan = Vorfechter, melyek hogy a bál bél isten nevére vezetnek vissza a bálvány s Balázs szók alatt ki van mutatva, de mindég jó értelemben vétetvék, mikor ragadt ahoz a roszat s vészest jelentő értelem, azt többé elhatározni nem lehet, a finn és turk tatár nyelvágazatokban hason rosz értelemben eddig hiában nyomoztam e szót, mit jelentett a hunnus Balamber király neve, (Bál embere e? vagy bal-ember), tudtomra még hitelesen nincs senki által megmagyarázva, Smith csak annyit ir, hogy az, mint a Balamir is mongolul hangzó név, más hunnus neveket magyaráz, ezt magyarázatlanul hagyta (Forschungen p. 49.) Bulgarin ugy vélekedik, hogy az a Vladimir formára készült név (1. B. p. 128.) Balomir Hunyad megyében egy falu, Benkő szerint Valamir dák király nevétől. Oláh Miklós ellenben, Valamirt Áttila atyjának mondja Callimachus után (cap. 3.). Siegler Mihály krónikájában mondatik, hogy Valamir góth király 373-ban megverte Irnákot, és Szász-városszékben Valamir falu van: Calanus Áttilájában Balamber Mundzuch atyja, Áttila nagyatyja s Balamirnak vétetik, hogy Balamir osztrogóth király volt, Calanus is tanitja. Schafárik a kelta, német, szláv személynevek közti hasonlatosságaiban, a mar, mer, mir, végzetekre is figyelmeztet, mint Filimer góth király, Velimir aleman herczeg neveire (pag. 58. über die Abkunft der Slaven). Ellenben Klaproth ismét mint Schmidt valóságos hunn névnek tartja, a Balamber, Balimir, névformákat, melyek ma is több más hunn turk nevekkel divatosak, a kaukasi földön (Reise in den Kaukasus II. B. Sprach Anhang p. 10. 12.). Hogy a góthoknak volt Valamir királyok, ki Dengeziket Áttila fiát 455. kétszer verte meg, Engelből láthatni; Siegler a krónikás az időben s név-

ben megtévedt, Manso Ostgóth történeteiből az is világos (Geschichte des Ostgothischen Reichs in Italien, Breszlau 1824.), hogy a keleti góthoknak két egyidejü s egynevü királyaik voltak Theoderich név alatt, egyik a Triarius fia, másik Theodemiré, ez utólsót Theophanes mindég Valamer fiának irja (Θεοδερικος Ουαλαμερος), ugy látszik hát, hogy a Valamir, Filimer, Velimir, góth német nevek csak a hunnusoktól átvétetvék, kiknek hatalma alatt állottak a góthok Áttila haláláig, ki alatt Calanus szerint állottak Valamir s Theodemir góth királyok; vagy még inkább görög irók terjeszték a nevet el Theodemir helyet, kit Theophanes mindég Valamernek ir. Mindenesetre a név régibb a góth s hunnus időszaknál, mutatja ezt a dák Balomir falunév Erdélyben, s azon tordai kőfelirat, melyre Zamoscius akadt, s első közölt a római időszakból, melyben civitas Volomerii tisztán olvasható (Fasching Vet. Dacia p. 40. 41.) „Zamoscius scribit Volmerium Civitatis nomen fuisse, qua Sargattia amnis ex Ulpiae claustris, per angustias montium clapsas in Marussium se se mergit. Montes hi ab accolis Volomiri juga prisco nomine vocantur a Valemerio Daciae rege.“ A régi Dák világ felmutatja hát már a nevet, a régi dákok nem germán, hanem turko-scytha fajok voltak Neumann szerint is, más tudósok ugyan a scythákat mongol-hunnus fajnak veszik, egyik mint másik esetben, a turk-tatár nyelvből kell felvilágositni a Balamber, Balamir, Valamir névformák jelentéseit, Schafárik ugyan a chwalimir nevet chwal gyökből szlavisálja (146 l. c.), de ha ily főember volt Justinián udvarában, az inkább dák, hunnus, vagy góth születésü lehetett, mintsem szláv, mert a Chwalimir csak más leirása, a Balamir, Valamir, Filimer, Volomir névnek, s mi több maga

a szláv chwal gyök is közös más nyelvekkel (l. hála szót), s mit jelentsen a névben a második szótag, biztosan el sem döntheti, mely az összetételekben Grimm mutogatásai szerint jelentékes a germán nyelvben is, de a finn, tatár, arab, persa, syrus nyelvekben is épen összetett nevekben felmutatható, nevezetesen a persa mard (= ember) mar, mer, mir formákban a finn nyelv ágazatokban, mint a kaukasus és kurd földön, mind nemzeti, mind személy nevekben ma is életben van, ugy hogy egész néposztályok, magokat csak embereknek hivják, mely mar, mir, mer, mari névformák a Balamber név második szótagjának felelnének igy meg, ha bizonyos volna, hogy azt a magyar ember szóval ugyanazonitni lehet, mire még további vizsgálat kivántatik.

Balázs.

1) Sokkal régibb név, mintsem hogy azt a görög basileus (király) s az abból formált latin blasius-hoz köthetnénk, mert a Belus, Balázs, Peles, Pallás névformák Ázsiában idő szerint is túlhaladják a görög s latin világot, azt megengedem, hogy a sok magyarországi Balázs hely- és személynevek a keresztény hitre tértünkor jöttek szokásba, mire mutat Mátyás király hires vezére Magyar Balázs keresztneve is, hogy a keresztnévből család vezetéknevek váltak, például Benkő okleveles gyüjteményeiben: Blasi, Balázsi, Bolosi formákban jő elő a Balázsi családnév, s a ritus expl. verit 1217. Pristaldus Bolosi 1235. Comes de Nograd Bolosay neveket közöl, hogy a közpéldabeszéd, „hű bele Balázs, lovat ád az isten“ a német blasen utánozása csak, (Blasius = homo ventosus Kassai l. 243. I.) s a Szász Blasendorf, s magyaros Balázs falvák csak

egy nevezet, de már a Belus és Balassa hely- és családnevekkel másképp állhat a dolog, ámbár Bél Mátyás (Notitia Hung. Novae Viemae 1735. infol. t. p. 404.) a Balassa család törzsének Detricus Bitter-t irja, ki 1230. oklevél szerint II. András alatt prorex volt, IV. Béla alatt Comes Zolyiensis. Mindenesetre Belus magyar pogány név, a pogány vallásra visszatért Vatháról irja Thuróczi: „primus autem inter Hungaros nomine Vatha, de Castro Belus dedicavit se daemoniis Janus Rasdi (a Bonfinn varázslónéja l. varázs) mind ily pogánynevek, szinte az Apafi s Bethlen családi oklevelekben 1297. emlittetik, Paulus filius Belus s mivel itt jószágosztozásról van szó, azt magyar névnek kell venni, bár szláv tudósok, mint majd látni fogjuk, ezt is monopolisalni akarják. Belus vár volt hajdan Nyitrában is, ma is Belés falu ott van, Somogyban Belesz egy elpusztult hely neve.

2) Bál, Bél, Belus, Balázs, istennevek egységéről bőven szólánk a bálványszó alatt, pótlékul álljanak itt a következendők. Herbelot Balázs szó alatt irja, hogy Balas, Balász, Balaschan csak egy név, s három ily nevü királyai voltak Persiának (t. II.) Firouz, Belasche fia ötödik Persa király volt az Askh dynastiából (parthus) Balázs után lett király, kinek fia volt (t. II. p. 481.) A német Conversations-Lexicon kiadói Persia alatt igy irnak. A persa sassanidák dynastiájában, mely az ársakit váltá fel (= ország Horváth István szerint 229. Christen után) előjönnek Phirouz, másképp Pherozes, kit a hunnusok emeltek királyságra 457-ben, ennek fia volt Valens, vagy Balázsi, ki 488 — 494-ig uralkodott, s adót fizetett a hunnusoknak, kik 531-ig Persiának parancsoltak. Bayer igy ir: „Alexander Balázs elvette Cleopatrát Ptolomaeus Philometer

hugát, s Antiochus Epiphanes fiának adta ki magát, és lázadást csinált Demetrius Nicator alatt Mesopotámiában Bayer szerint Balázs szokott neve a persa királynak (histor. oshroëna p. 30. 305.). Hottinger Elmakin arab iró után megemlitvén a persa Balás király nevét, annak görög irók által eltörpitését (Jalas, Balabas) felmutatja s megemliti, egyszersmind hogy a feltámadt Kobad nevü testvérje ellen a hun király Achsanvä küldött segitséget (hist. orient. p. 183.).

Jakout arab geographiájában van feljegyezve, hogy az Euphratest Tigrissel összekötő nagy csatornát a nabath nép utólsó királya Akfourschah, Balázs fia ásattatta (n. journal asiat. 86. Nrus p. 106.). E nabath nép napimádó volt (l. napszót).

Legujabban Mohl Julius Modjmel Al Tewarik czímü könyvnek kivonatját adván, leirta balasch király pompás emlékkövét Balazsgiurd (= Balázskert) körül Irákban Kermanschah és Hamodán közt (Journ. asiat. 1841. febr. p. 136.). Hogy felette régi a név, láthatni siciliai diodorból is (II. c. 28. 32), ki szerint az assyriai nagy birodalom felbomlása után Arbahes első Medus király Beles, vagy Belus nevünek adta a babyloniai helytartóságot.

Malcolm persiai históriájában (t. I. p. 108. Leipzig 1830) Firusz (görögösen Peroses) fia Pallásnak iratik, az iró három izben is angol consul lévén Persiában, az ottani nyelvjárás szerint közlé hihetőleg a nevet, és ez visszavezet bennünket a görög Pallas isten névre, mely korántsem a pallein igéből lett (απο τε παλλειν το δορυ = vibrare hastam), mint Vaillant vélekedett (Numismata area imperat. Parisiis 1694 in fol. p. 169), hanem a hellének ősei Ázsiából vitték át azt magukkal görög földre, vagy pedig scytha földről kölcsönözték, melynek lakói

sic. Diodor szerint Palos és Napes törzsökből eredtek (2. 43. l. Hallingot Geschichte der Skythen 1. B. 2. Abth. p. 165, hol e tárgyról kimeritő értekezés áll), két testvér király-fiaktól, kiknek atyjuk Skythes volt. Pliniusban Apalaei Napaeinak iratnak, itt az *a* csak prothesis, hogy Palos a scytha földön a persa Ahrimannak felel meg, Halling bőven mutogatá, némely kéziratokban plutosnak vagy pokol istennek iratik, én a scytha Napes törzsöt ellentétben napimádónak tartom, s a nabath néppel rokonitom, minek a persiai Ormuzd tisztelete felel meg, a finn szláv Belez vagy Beles a magyar Belus scytha Palos, görög Pallas medo persa Balas, Belus, Beles, végre is egy névvé válnak azon különbséggel, hogy jó vagy rosz istent jelentettek, nép és vallás mint helyzeti viszonyok szerint, mint ez az ármány szónál is felmutatható, s jelen esetben is helyt áll, mint alább látni fogjuk.

Láttuk már Apollo (nap isten) Aplun, A-plu, A-bellis, A-belios névformáit, hol az *a* szinte prothesis, hogy az Bal, Bel, Pal s sanskrit palás szókkal ugyanazonittatott, hogy Bochart Pallas, Palcus, Pales névformákat mutatott fel épen Apollo nevénél (geogr. sacra p. 896), miért okszerüleg többé nem is kétkedhetünk a név változó leiratainak egységén, kivált hogy a pallantidák dynastiája törzse is Pausaniásban Ballas, kinek fia Balázsnak iratik (l. Meursius Thesseussát ultrajecti 1647. p. 28. edit. Graesii) Philoban Baaltis Abydenusban Belos, Beltis = égura, a phenico-gallus Belsamen, és Jacobus Sarugiensis irja Assemunnál (t. 1. p. 327.) „Daemon malus Edessae posuit Nabo et Belum“, hogy a keresztyén hit ismét háttérbe szorult e két bálványtisztelet miatt, melyek a nap és hold tiszteletére felállittattak (Bayer hist. oshroe-

na p. 139.) A german Beilstein ily bálványkő volt Sternfeld szerint (l. Belényes).

3) A szláv Veles, Velus, Volos, Voles, Schafarik magyarázatja szerint erdőisten, Hanka Pánnak veszi, Moneszláv mythologiájában a nagyobb házi állatok védistene, ellenben a finn-esthnus népfajok mythologiájában Veles az ördög neve, tehát rosz értelemmel párosult, ellentétben állott Thara-pyhlával vagyis a teremtővel (l. teremtő) ez a szláv Veles, Velos, Prokopban Belas vagy Belaos több helynevekben megvan, melyeket Schafárik felidéz, kifelejtve a magyar Belus, Belesz, Beles s Beleszna hely- és személyneveket, s miután a finn vallásban is megvan a név ördög értelemben, miután Bulgarin s Karamsin magok elismerik, hogy a finn nyelvből, mint Európa régibb lakói nyelvéből az orosz-szláv faj sokat kölcsönözött, mint kölcsönözött sokkal később is a mongol nyelvből, méltán kételkedhetni azon állitás felett, hogy az Veles istennév kizárólag csak a szláv pogány mythologia sajátja, kivált hogy magok a szláv tudósok is az eredeti értelmen nem tudnak megegyezni, mert Le Clerc szerint némelyek Volosból magyarázzák (= haj) Siestrjencewitz a vol-ból (=bika) és volot-ból (= óriás) Schafárik és Hanka értelmezései e magyarázatoktól ismét elütnek. Részemről hajlandó vagyok hinni, hogy a szláv Veles, mint a Belényes névszó is az ősvilági Belus isten névvel összeköttethető, de annak eredeti fogalma s jelentése korán és végkép elenyészvén a szlávok közt, a lakhelyzeti viszonyok szerint eltörpitve más babonás czélokra használtatott. Ez természetesebb menetele a dolognak, mire ugy is a mythologiákban több példa van, mint megforditva azt állitni, hogy a magyar Belus, Beles, Belesz s Beleszna, hely- és sze-

mélynevek, mind megannyi szláv kölcsönözetek, mely állitást maga a bálványszó megczáfol, mely szinte otthonos lévén a finn földön s Bolvány városok már a X. században virágozván a vitkai földön, mikor még oroszok ott nem is parancsoltak, — a finn mythologiában sokkal ősiebb szó, mintsem hogy a magyar földi Bálványos helyneveket is Dankovszki nyomába lépve, szláv kölcsönözetnek vehessük. (Veles szóról l. Schafarik über die Abkunft der Slaven p. 178, Slavische Alterth. II. B. p. 225. Mone Geschichte des Heidenthums I. B. p. 76. 141.)

Sándor István Belus várnevet (tótul Belusa) Trencsénben Bél-ös-ból (= Bél-ös vára) összevontnak véli, (Sókféle IX. p. 174), a mi szinte el nem fogadható, mind azért, hogy a Belus személynév is egyszersmind, mind pedig azért, hogy értetlen is tárgy nélkül a névszó, de különben is a keleti nevek életretermetségek, a keleti nyelvtudomány által bebizonyultak, melyek évezredekkel daczoltak, s ma is élnek a kelet föld leiratában, bár néha jelentéseik feledve vannak az ott élők közt, s csak tudomány utján kifejthetők.

Mennyi hely- és személynevek vannak Magyarhonban életben, melyeknek értelmét nem tudjuk, melyek felvilágositásra várakoznak, például csak Anarts falu nevét hozom fel Szabolcsmegyéből, honnan az Anarcsi magyar család neve, mely a XVI. században már virágzott (l. Collectanea geneal. Car. Wagner Poson 1802. Decas IV. p. 91.). Az Anarts népfaj e tájról rég kiveszett, de a nevezet fennmaradt a helynévben. Julius Caesar emliti már az Anartokat „ad fines Dacorum et Anartium“ (b. g. IV. c. 24), mikor pusztultak el, dák vagy kelta fajhoz tartoztak-e? ezt a történeti s nyelvtudománynak kell megfejteni.

4) Plinius (l. 5. c. 19.) phoenico-syr földön Belus vizet folytat el: „Rivus Pagida sive Belus, vitri fertilis arenus parvolitori miscens“ a palaestinai föld rakva volt Bila, Bela, Biles, Bel hely- és személynevekkel, mint Kelandból láthatni, arabul is Bilez névelővel el-belez = sátán, ördög, beliz = nequam homo, (Meninszki I. 580. 584.), a mi egyez a finn esthnus Velez-zel ördög, a mit szlávból átvettnek állitni még senkinek eszébe sem jutott. Valamint gyakoriak voltak keleten a Bél, Belus névformák, ugy Magyarhonban is kimutathatók, a Bél, Bélay, Béla stb. nevekben, a váradi regestrum (edit 2-a p. 240. §. 231.), de genere Bél tanusit 1271-ből. Horváth István Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről (Pest 1829. p. 47.) oklevelekből is mutogatja azt: a dubniczai krónikában Wela, Rewa, Caducha hunnus vezérek emlitvék, = Béla, Keve, Kadicha, (l. Endlicher közleményeit e krónikáról W. J. B. XXXIII. Anz. Blatt). Magyar Bél, Bakony-Bél helynevek, mind csak erről tanusitnak, a kelta Beel Bullet szótárában = sacre-saint Vincent de Beauvais fenntartá ez ős szót, ki baar-beel-t porta sacranak forditja, brittül belch-ec vagy beles = pap, belechiez főpapné, belessa = szépség. A szláv bjel, bjly latin bellus szókat nem lehet többé a Bal, Bél isten névtől elkülönitni, maga Schafarik megismeri, hogy a szláv gyökszó is = mely ma szépet s fehért jelent, eredetileg tűz pirosat jelentett (Slav. Alt. II. p. 393.) vallásos gyökszó volt az a szláv, mint a kelta finn mythologiában (l. Belényes szót), ily közös gyökszóknál elsajátitásról, kölcsönözetről szót sem lehet tenni, mert azok keleti vallásos ős hagyományokból átörökölvék, azért Nork legujabb mythologiai szótárában is Bel, Belen, slavisch biel = weiss, leuch-

tend der Sonnengott der alten Gallier". Müller is (der ugrische Volksstamm II. 258.) Bel, Vel, Veliki szláv szókat fehérség, nagyság uralkodás értelemben egy gyökre vezette vissza.

Bálvány.

1) Legrégibb nyoma van a szónak az 1007. oklevélben, melyre Horváth István hivatkozik, (Pest-Ofen nevéről 1810. l. 15), hol bal-u van-is = bálványos; a magyaroknak több bálványos nevü várai voltak, melyeket Kresznerics szótára elősorol, melyek közt Bálványszakállos figyelmünket igényli, mivel hihetőleg a bálványképek szakállosok voltak, és hogy némelyike azoknak aranyból készült, a régi közmonda igazolja: „a képet nem arany, hanem az imádás teszi bálványnyá". Witechind bizonysága is: „auro graves imagines ide mutat, melyre Inchoffer hivatkozik, (Annal. Vol. III. t. 1. p. 13. 14.), melyeket később összetörtek, vagy tolvajok lopták el a gazdag zsákmánynyal megrakott pogány magyar templomokból. Parispápai is emliti idolum alicuius dei argenteum, melyet nőszüléskor az összekelő felek egymásnak adtak, s azt amulet gyanánt nyakokon hordták. (Ars. herald. c. XII. p. 125.)

Volt bálványos vár Belső-Szolnokban is, melyet Martinus 1550. elrontatott, melyről a Bethlen család oklevelei 1368. 1370. említést tesznek (Castellani de Balvanus) villa Várallya is ahhoz tartott. Legnevezetesebb volt azonban az Apor család Bálványos vára székely földön kezdi székben, az ugynevezett Büdöshegy közelében, melynek romjai mai is láthatók, hol közhagyomány szerint a székelyek hunnus bálványaiknak áldoztak, mely IV. Béla 1402. oklevelében is arx idolo-

latriaenek neveztetik; a székely krónika szerint a téritéskor ide vették magukat a bálványozók, s a csángokkal szövetkezve, ki-kirontottak abból, s keserves tusákat folytattak szent István, I. András s szent László idejükben a már megtért rokonaikkal.

2) Volga földön, honnan a magyarok kijöttek, ma is Felső-Samarjánál létező sírdombok kőszobrai emberi alakokra kifaragva, s arczcal keletre fordulva bolwáni név alatt ismeretesek (Müller der ugrische Volksstamm I. 32. 33.).

Tappe irja, hogy a vitkai földön novgorodi telepek foglalásokat tévén 1174. körül, a Vitka vagy Vátka folyóviz jobb partján találták a szép és magos hegyen fekvő Bolván várost, mely nevét az ott lakó finn faju nép istene nevétől vette (Geschichte Russlands 1. 221.). Ugyanezt mondja Rytskov Miklós naplója is, melyben Chlynov város (e későbbi már orosz név) krónikája közöltetik, mely szerint Tschud Bolbansku Gorodok magos hegyen épült Cschud város, melyet a novgorodiak bevettek Vitka viz mellett (Tagebuch Röga 1774. p. 224—230.).

Georgi irja Chivaországról, hogy annak fővárosa Palwán, hol csudatetteiről hires szent ember eltemetve van, a lakosok búcsúra járnak ide, a könyv, melyben a Palwán tettei feljegyezvék, kőkápolnában tartatik (Russland I. 63.).

Fehér szerint a lebediási magyarok egy része épen Chivában telepedett le Persia tőszomszédságában.

3) Hogy a bálványszó csak kölcsönözés az orosz nyelvben is, azt Schafárik sem tagadja, ki a kelta peulwanira figyelmeztet (Slav. alterth. I. 400), ugyanezt tanitja Reiffis „bolvan idole, bloc, celtique peulwan

blocde pierre" (diction etymolog. de la langve russe Petersburg 1835. 1. t. p, 150.).

Bullet kelta szótárában peulwan = pierre longve elevée perpendiculariement en guise de pilier, une colonne brute sans être travaille, brittül peulwanon, szerinte pel szóból = hosszu és maen = kő, de hogy Bullet a szók leszármaztatásaiban igen sokszor megtévedt, rég megismert dolog. Bulletból csak annyit következtethetni, hogy a kelták bálványai faragatlan kőszobrok voltak, de ez sem általában, s minden időszakra nem elmondható, mert Karinthiában, s az aquileai földön sok faragott kőre akadtak, melyek Apollo Belenus tiszteletére szentelvék, még mythrai emlékeken is Belinot vagy Beli-Noricorumot olvasott Hammer, melyek hogy nap- s tűztiszteletre mutatnak, s az ős chaldaeai Baal tiszteletével összefüggésben állnak, honnan a bálványszó is, szinte megismert dolog (l. Wien Jahrb. B. X. p. 239. XXXIV. p. 94.), a cseh szláv tudós Hanka is a belboh (= belbog) bálványt, mikép az a mater Verborum gyüjteményben iratik 1102. Baal idolumával ugyanazonitá (Jahrb. für wiss. kritik 1835. Nro. 26.).

Nem lehet megmondani, hogy a Bál vagy Baál istennévhez mikor és hol ragasztatott a vány képző, mert maga már a bálványszó alakja is felette régi, mint a persa pehlivan, vagy pehlvan névszó mutatja, mely kezdetben hihetőleg Bál tisztelőt, bálványozót jelentett, a mit az is mutat, hogy a pehlvi nyelv (Quatre mere szerint = parthus, s Benfey s Ritter szerint medo persa) chaldaeai s persa szók keveréke, s hogy pedig a persáknak nap bálványai voltak, mikor köztök is a bálványozási időszak beállott, a persa vallás történetéből eléggé világos (Foucher Thraite historique de la Religion des Perses a franczia academia évkönyveiben t. XXV,

XXVII. a Paris 1759. in 4.). Az indus Balram is = bálvány kőszobor az audi, sultan nagy szótárában (l. kivonatját W. Jahrb. B. XXXVI. p. 252), csak Baal isten nevéből eredt, a minthogy Indiában is a naptisztelete magával a névvel együtt otthonos mint mindjárt alább látni fogjuk.

4) Gesén szótárában (lexicon manuale hebr. et chald. Leipzig 1833.) s annak tudós birálatjában (Alg. Liter. Zeit. 1834.), a chaldaeai Báal s Babyloni Bél Belus napisten nevek, csak egy szó, a régi indiai Jupiter „der mächtige Sonnengott Balas“ a szó alap formája Bel, melyet Baálra huzott szét a szájjárás, magának Babylonnak neve is nem egyébb mint Babel = babbel = aula Béli (l. Winert. is p. 111. s 143.), ki első épitette e várost. Ammian Marcellin irja: „Babylon cuius moenia bitum in Semiramis struxit, arcem enim antiquissimus rex condidit Belus“ (l. 23.). Itt voltak már Ninus által később felállitott bálvány érczszobrai Bélnek, vagy Belusnak, (Bochart geogr. sacra p. 334.) nemzeti isten volt az Phoenicziában, Syriában, melyet a zsidók is gyakran tiszteltek, az ó testamentum mindég határozott névelővel (articulus) fejezi ki Bál istenképe tiszteletét (ha-baal), az arab nyelv is birja a szót boel nomen idoli aurei quod coluerunt tempore Eliae többesben büŭle = bálványok (Meninszki I. 566.). Curtius irja, Baal Herculem Tyrium vocant. (l. IV. c. 2.), hogy a kelta noricumi belenus, vagy belus, csak egy a Baal névvel, Hammer onnan is hiszi, mert Curtius leirván a persa király szekerét, azon két aranybálványt emlit „quorum alterum Beli gerebat effigiem“ mind a kettő mythrai tiszteletre mutat (l. Belényes szót), keleten több városok ez istentől neveztettek el, mint Balgad ma Balbek = heliopolis, vagy napváros, Baalhammon stb.

(l. Winert l. c.). Ez a Bál, Bél név a franczia akademia szótára szerint mindenfelé elterjedt, Belial Ninive város bálványképe, Bél, chaldaeai főisten, Belisama gallusok istennéje, kinek embereket áldoztak (ily isten volt a Moloch Baal is = idolum ammonitarum, saturnus coelestis victimis humanis coli solitus Seldenus de diis syris II. 6. phoenico punikus felirásokban gyakran előjő a Moloch Baal), mely a kelta peulvannal összeköttetésben állhat, a neger Belli, Bellydoni, Bellimo (= főpap, ki a Belli probát véghez viszi), mind ily elöröklött vallásos szók lehetnek.

Gesenius és Quatremére értekezéseikből a phoenico punicus felirások felett kitetszik az is, hogy Chartagóban s általában a Numidák földön Baal tiszteltetett főleg, mely név a nemzetségi nevekben is megöröklött. Baal istenkép szobrai alatt több oly felirás van, mely a nap istentiszteletére vezet a latin forditásban „Baali solari domino, qui exaudit voces populi“ Hasdrubal, Hannibal, Muthonbal, Isobal, Molekbal Plantusban Muthumbales, jobban Metu baal családnevek az istennévtől kölcsönöztettek, s Gesen szerint Baal haman = Baal-soluris, a többesben hammnain az ó testamentomban a nap bálványszobrai (l. Paleographische Studien, über phoenic. und punische Schrift von Gesenius, Leipzig 1836. s Quatreméret Journal des Savants Sept. 1842. Allgem. Lit. Z. 1835. May, hol Gesen a felvett tárgyat folytatja). Hamilcar Baalnak áldozott, mielőtt spanyol földre ment, az ifju Hannibálnak is arra kellett megesküdni, hogy Rómának örök ellensége lesz, a dán tudós Münter 1821. jeles könyvet irt a charthágoiak vallásáról, azonban egyben másban megtévedt Melcarth magyarázatjában, azt nap incarnatiojának vévén (l. W. J. B. a IX. Anz. Blatt p. 68.).

Hogy a persák a napnak áldoztak, tudva van, Báal arany képről már említést tettünk Curtius után, de Aelianus helyét sem mellőzhetjük el, ki szerint Xerxes Darius fia, Belus régi síremlékét felnyittatván, abban „urnam reperit vitream, in qua cadaver positum erat in oleo“ (l. Viscontit Bülletin de sciences 1831. Nro. 6. p. 175.), minden odamutat hát, hogy a persa pehluván szó eredetileg Baal v. Bél bálványozására visszavitethető, s a Zend pehlo = erő, honnan pehlvan = heros hős vitéz, örményül pahlav s pahlu csak későbbi mellékes jelentések, ámbár Quatremére a pehlu és pehlev szókat elkülönözi is, mely utólsó azonban szinte hős vitézt is jelentett saját hivatkozásai szerint (l. Journal des Sevants Juni 1840.) Benfay a pehlou, puhlu névszóformákat persa ékfeliratok nyomán a persa, parthus balkh, vagy balu nevekkel ugyanazonitja, melyeket dialectusi kölönbségeknek vett (Jahrb., für wiss. kritik 1842. Decemb.) Bahlu sanskritban = Baktria, annak lakói Báalikas, igy ismét Báalra kellene visszatérnünk, kivált hogy a Balkh Bamiani colossalis bálvány képek, ma is tiszteltetnek a hinduk által (l. Burnest. Nouveau Journal asiat. 83. szám p. 970.). Mi nagy város volt egykor Balk, hol Zoroaster idejében a magusok collegiuma virágzott, mi nagy befolyásu volt a nemzetek történeteire, tűz templomai, mi pompásak voltak, előadja Hammer (W. Jahrb. B. LXXII. p. 15.), ki szerint az orosz wolchwü (= igézők) a turk mongol bolchbü (= bálvány papjai) nevek is, Balkh nevéből átvétetvék (l. Die goldene Horde p. 137.). Azonban más tudósok Benfay magyarázatját Bahlu névnek nem támogatják (l. Bagdi szót), azért biztosabb a sanskrit pal gyökszót felvenni, mely épen a zsidó báalnak felel meg Boppe és Gesenius szerint (l. c.), a mellett világitás

és égetés jelentései vannak, Bohlen és Nork kimutatásaik szerint. Ez utólsó irja Apolló nevéről „Sanskritban Bali, chald. Bel, Thessaliában Aplun, Etruriában A-plu, Kretaban A-bellio, A-bellios, der Licht und Tagesgott, genannt von den Strahlenpfeil Βαλος, skr. palas = Strahl, Pfeil, Säule, pal = brennen, leuchten (Etymol. symbol. mythol. Wörterbuch Stuttgart 1843.). Wilford s más angol tudósok után irja Hammer, Ceylonban, s India belsejében bali Bali Magadhi egyértelmü névszó, tartomány neve, melynek ős lakói a Puranas szent könyvek szerint, Sáka földről jöttek le Indiába, Maghadi = Maghas, arab s persa irókban Mabad a tartomány neve, mi csak a persa Mobed vagy Magusok földje, a három név egységét bizonyitják az emlitett szent könyvek, és sicilai Diodorus irja, hogy Paliputra várost az indiai Hercules épitette, kinek Ciceróban Belus a neve, ez a sanskrit Bala, vagy Balarama, Krischna testvérje, ki három várost épittetett, u. m. Maha, bali pura nevüeket = a nagy Bál városát, egyike a városoknak Ganges mellett volt, Pali-puthra nevü, görög irókban Palibotra, Peutinger tábláján Pali-puthra (W. Jahrb. B. III. p. 181.). Hebert calcuttai lord püspök irja, Maha, bali, puráról, hogy Madrasban Bali ma is nagy város, a pamkow nemből való régi királyok lakhelye volt ott kősziklákba bevágva, oszlopok, folyósók, templomjaik romjai ma is látszanak (W. J. B. L. x. p. 132.). A Bulletin des sciences folyó iratában, (Nro. 6. p. 145.) olvashatni „Bala-Deva = Hercules, Cicero szerint az indiai Hercules neve Belus, neki erről tiszta tudomása volt, azt is irván, hogy hat Hercules is volt, kikben az erő személyesittetett.

Raffles, jávai kormányzó emlékirataiban a pali nyelvről, s Bali sziget lakosairól (800,000 lélek) feljegy-

zi, hogy a hét főisten közt, kiket tisztelnek s bálványoznak a Bitara Brahma nevü a tűzszellem imádását képezi (W. J. B. L. v. p. 82.). A göttingai tudós lapok szerint India történeteiben kiválólag hires lett a Pala dynastia, mely Pala Deva alatt, egész Indián, sőt túl azon is, a szigeteken uralkodott, főlakhelye a Ganges mellett volt, Magadha tartományban keletre Patali Putrától (1840. p. 698.)

Láttuk már fölebb, hogy Balram az audi sultán persa nagy szótárában Bál, bálvány kőszobra, ez bizonyosan csak az imént emlitett Bala-rama, Krischna testvérjének tiszteletére volt felállitva, a mi a szó értelme szerint is Bál örömét jelenti, Balram név tehát csak annyi mint Bál képszobrának, vagy a bálvány-istennek öröme (l. öröm szót). James Jodes szerint is Bala-Deva az Indus Hercules, szó szerint diende la force, de azon kérdés még nincs eldöntve, valljon zsidó-phoenicziai földről terjedt-e el a Bál isten neve, vagy oda is másunnan vitetett be. Bopp keleti Belső-Ázsiában eredteti a nevet, mert, ugymond, a teremtésről irt könyvben is igen sok foglaltatik, a mi Ázsia belsejére visszautal; Ádám neve csak a sanskrit adima = primus (homo). Noach vagy Noë neve is nem zsidó, hanem indus név, az özönviz helye is indiai hagyományokra s India magosságaira utal vissza, a paradicsom fékvése is nyilván Indiára mutat cherubjával, fügefaleveleivel, Boas kigyójával, nemes érczeivel s vizeivel (l. több ok erősségeit Allg. Lit. Z. Julius 1834). Rásk ellenkezőleg az Elam földet tartja a müveltség s adámiták ős hazájának (l. él szót), jelenleg e vitába mi nem ereszkedhetünk, s kitett czélunkra elég a bálványszó ős régiségét felmutatni, mely a nap- s tűztiszteletben mindenütt nyomozható, és már Bochart megirá: „Bel apud assyrios (Tyros) et

Saturnus et Sol, Belsamen = dominus coelorum, Laconum vox Bela (Βελα) = sol, juxta Hesychium, phrygice Ballen = rex (geogr. Sacra p. 1076.), tehát a zsidó baal sanskrit pal = dominatus est. Valamint Indiában, ugy Palaestinában is sok Belus, Baal, Bala, Bel, Belus királyok voltak, Ibn Hankál szerint a volga mellettí kozár fejedelemnek is a IX. században Baal neve volt, népe islam, zsidó, keresztény hitet követett, nagy része még bálványozó volt (l. de Sacy forditását Lehrbergben Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands, Petersburg 1816. p. 415.)

5) Mindent összevéve Báál isten nevéhez két főfogalom köttetett; u. m. a naptűz és az erő fogalma, ez utólsó osztályba jőnek a tyrusi s más Herculesekről való hagyományok, az uralkodók praegnans neve, ellenben a vallásos személy- és dolognevek az első osztályhoz tartnak, helyeselhető azért Piringer állitása a magyar bálványszóról, hogy az Bál isten álló kép szobra (Die Magyaren Sprache p. 196.), a polgári életben még mindig divatos kapu-bálvány, sajtó-bálvány, malom bálvány, metaphorás használásai, a kőből, fából, érczből készült, magosra nyuló bálványszobrok nevének, hol kő nem volt, vagy hol érczekkel még bánni nem tudtak, rendesen fabálványok tiszteltettek, melyek a lapp és finn földön még ma sem ritkák, milyek rakással voltak Bourough angol utazó szerint a XVI. században a Samojed földön, közel a Hugri földhöz (Jugria l. der Ugrische Volksstamm I. 119.). A germán nyelvben is megvan a törzsszó a. s. baël = rogus bael blyse = flamma, altnordisch bál (Grim II. 449.). Ihre szótárában bál svédül, beel a. s. baela = urere. isl. bele scotis signum igne datum (l. Belényes). Hagen irja:

„In der Schweiz Balm Felsenhemg, Höhe, isl. Bal, Hügel, Scheiterhaufen, wohl von alten germanischen allgemeinen bal = gewaltig, gross in Guten und Bösen, daher auch im Götter und Daemonen Namen, Bal Baldu“ etc. (W. J. XII. B. Anz. Blatt. p. 60.) Soltau toldalékjaiban Adelungshoz der Bollbahn vadászok nyelvén kitömött fenyves madár, melyet bálok alkalmával mint bálványt lövésczélul tesznek ki, orosz, lengyel neve bolwan, mely minden kitömött, metszett vagy faragott képszobrot is jelent, szorosabb értelemben a Bollbahn kitömött váz, csalás, madárijesztés vagy magához édesités végett felállitva. A franczia akademia szótárában Balvane szó alatt ugyanez mondatik.

6) Hogy a persa pehlivánok napbálványozók voltak, kezdetben már érintve volt, a persa nyelvben ma is Beregszászi szerint (p. 10) pheliban napimádó. Meninszkiben feliván = qui ignem adorat (t. 3. p. 919.). Firdusi persa nagy éposa (Schahname czímü) alapját ezek a Pehlivánok teszik, az ős regék, tűztiszteletek módjairól, harczias dolgaikról rajtok épülnek, s az audi sultán szótára szerint időszakjuk a persa második, vagy kaján dynastiával véget ért, a sassanidák idejében nincs többé nyoma a pehlivánoknak (W. J. IX. B. p. 50. B. XXXVI. p. 262.). Azonban még a sassanidák közt is akadunk Belus v. Balázs nevüekre, kik az égő nap tiszteletét mindenfelé terjeszték nagy birodalmukban (l. isten), s hogy ez a Balázs név ismét egy a scytha Pales, görög Pallas, syrochald Belus s Apollo nevekkel (= sol), gyanitható már csak az okból is, melyek a 4. szám alatt fölebb Apollo nevéről elmondattak, s még különösben Balázs szó alatt felhozandók. Beregszászi még azt is feljegyzi Strahlenberg után, hogy a kalmuk nyelvben is bulvan = bálvány

(p. 192), tehát a finn, kelta, magyar, persa, mongol, szláv, német, turk nyelvek (Chivában palwan) birják egészben a szóformát, más nyelvekben pedig bal, boel, bel, pal, baal, val, fal törzsalakokban tartották azt fenn, melyeknek származékai a latin palleo, görög pelos (= fuscus), balios (= equus fuscus), a german valu, val, fal, fahl, feallo (= pallidus), a persa pel, franczia pâle (= blass, bleich), angol pale, zsidó baal (= lividus fuit), magyar páll-ok, pállott, melyet Wachter s Ihre glossariumaiban összeszedvék, s Grimm fejtegetései által még jobban támogattatvák. (I. 724. 730. 732. II. 374. 381. vesd össze Hammert is. (W. J. B. L. Anz. Blatt persa, német szók kivonatjaiban.)

7) Bala-Deva vagy az indiai Hercules (= Belus, Cicero) kőszobrát szemlátás után igy irja le James Tod: „Krischna istennek testvérje volt, ki a Pandavaszok vagy Pandiak történeteiben játszik szerepet. Ez a faragott kőszobor magos kőszirt emlék közt a pandiak által egykor lakott földön találtatott, melyen egy balkézzel buzogányra támaszkodott személy van kiábrázolva, jobb kezében más alakot tartván, mely neki koronát nyujt, jobb válláról oroszlánybőr függ le, feje körül van tekerve, s a tekercs-szalagok hátrafelé lebegnek. A buzogány oldala mellett két betűből álló monogramm áll, mely ismeretlen irás (Bülletin des sciences Nro 6. p. 145.).

Belényes.

1) Belény Gömörben, Belényes Biharban helységnevek, amaz falu, ez mezőváros, a kelta Belenus istennévtől vették nevüket; a kelta népfaj rég kiveszett, de a név fennmaradt, mint Anarts falu neve, az Anar-

tes népre visszaemlékeztet, s több hason példák Pannonia történeteiből felmutathatók. Hogy a kelta Belen nap- és tűzisten volt, a görög Apollo, azt már Bochárt átlátta, ki Gruterusból az aquileai Apollini Beleno felirást idézi is, innen a gallus Belinuntia nevü fűt a latinok Apollinarisnak nevezték, spanyolul Veleno, oroszul Velena, les hongrois Belend, mint már Bullet e magyar fűnevet igen helyesen ide sorozta nagy kelta szótárában. Apuléjusban — irja ő — a fű neve Belenus, mely Apollo neve is, belin, belyn, belen, keltául = jaune, blond, tehát ismét a szláv bjel, biel. Molnár Albertben Belend Hyosciamus, Belénd fű, székely földön Belin fű, s ott a fogfájdalmat belinmag füstjével enyhitik. Grivaud irja (Recneil des monuments antiques dans l' ancienne Gaule Paris 1817), hogy a druidek Belenus istent igen tisztelték, a Belin fűvet attól Belinunciának nevezték, a dán bulme, norvég bulmeux, cseh blje egyeznek azzal, Bél, Belenus, Belus csak egy istennév, s a régi német költeményekben Beliand (= belénd) név is megvan Bél gyökből (l. W. Jahrb. B. VI. p. 153. Bochart g. s. p. 663. 1026.).

2) Schuhman irja (Juvavia Salzburg 1842. p. 61), a noricumi Belenus rokon a persa Mythrával, egyszersmind az érczkohók s huták védistene, ezt már Hammer is rég állitá (l. bálvány), Sternfeld pedig Tertullianus helyét is idézi a harmadik századból „uni cuique etiam provinciae et civitati suus Deus fuit, ut Syriae Atargitis, ut Arabiae Dusares, Noricis Belenus," e történetbúvár szerint is Bél, Belk, Belus, Belenus = Apollo, a zsidó Baal; sok Belenus vagy Apollo granus kőemlék-feliratokat Augsburg körül Welser Mark már a XVI. században összegyüjtött, a német Bellstein is nem egyéb, mint Bél köve, bálványkő, Ir földön is

tiszteltetett Bél, hová Phoenicziaiak ültették azt át (l. Gelehrte Anzeigen 1842. Januar Nro 8. München).

Nork szótára szerint (in voce Bel) Skóczia magosságain, ma is megvan a Belén tűz, első májusban gyujtják azt meg, honnan lett a skót közmonda: „két Belén tűz közt ülni.“ Diefenbachnál (Celtical 1. 185.). Belenus = Sonnengott, irisch Bel, Beul = Sonne, a gael nyelv dialectben ma is beal-tain = Beli ignis, melyet első májusban gyujtnak meg (l. Grimms Mythol. p. 346), a beal-tainban a második szótag a magyar tűn, tűnik (l. tündér), Pott pedig azt jegyzi meg, hogy a gallusoknak volt Abelio istenek is (Apollo), a mi hihetőleg Belenus az *a* csak név-elő (articulus), azt mutogatánk mi is Apollo, Abelios névformájában (Belus).

3) Seldenus (de diis Syris p. CXII. l. Ugolini Thesaurus antiquitatum sacrarum Vol. 23. in fol. Venetiis 1749), phrygiai belényes hegyet emlit Plutarch után, hol a Baal Bél királyt jelentő szó volt, Ballenaeus azért = királyi hegy, egyszersmind néhány feliratot közöl, Bel s Belenus istenségről, szinte Daru bretagni históriájában olvashatni, hogy ott is volt mons Belenus Belenus istentől, ki a kelta Apollo, ma a hegynek st. Michel a neve, szent Mihályról (Gesch. der Bretagne von Grafen Daru, Leipzig 1831. t. 1. p. 7.). Vossius pedig, miután a magyar Belus várt, s a pogány vallásra visszatért Vatát Bonfin után megemliti, irja, hogy Belenus Aquileában napisten volt, valamint Noricumban, Galliában, Apollini Beleno aquileai felirásokra hivatkozik, s hozzáteszi: „unde Ungaris Belend herba“ (Ger. Vossi de Theologia gentili Amst. 1668. in fol. p. 31. és 198.). Bellin földről porosz oklevelek is emlékeznek 1305-ből, mely felett a markgróf s havelsbergi püs-

pök egyezkedtek (Codex diplom. Brandenburg. Continuatus von Georg W. Rauner I. B. p. 101.).

4) Földi szerint Belényes neve a Belény vagy Bölöny vadbikától van (urus), Sándor István erre azon jegyzést tette, hogy az alces vagy jávor szarvast nevezték Belendnek, az urust vadökörnek, a belény, belend nevei a jávornak a német Elendből lett. (Sokféle X. 57.) Azonban ez nem áll, a magyar böliny vagy bölöny egy a turk bulan-nal = das Elendthier; kiptsaki neve bulen ez állatnak, Bulandsirt = bölönyszirt, egy hegy neve, melyen ily állatok laknak (l. Hammer, die goldene Horde p. 347), a persa bülend ismét más szó = nagy, bukarul beland (Klaproth A. P. 254. p.). Strahlenberg mongol kalmuk szófüzérében is, Bolon = das Rindvieh, bihetőleg scytha turk fajok vitték át a szót Pendschábba is indus földre, hol Bolun delphinhez hasonló vizi állat neve, hanem ha a latin balaena, tehát magyar hal gyök alá veendő (Ritter Erdkunde V. B. p. 48), időnk most nincs Bölön s Bölönyi hely- és családnevekről értekezni, még csak azt jegyezzük meg, hogy a polenii, pulanes, bolani, bolonii históriai nevek sem ide sorozhatók, mivel azok a polonus, vagy lengyel név módositásai, s a pol, pólya, polyák, polyán nevekkel függnek össze, melyeknek értelmezését máskorra hagyjuk. Tudelai Beniamin zsidó utazó Belinas hely neve is Palaestinában nem Belényes, hanem a Páneas hegynév elrontott leirása (l. Reland Palaestina p. 678.).

Ég (coelum). Ég (ardet).

1) Dankovszki a latin ignis, olasz igne megrövidtett formájának adja ki mind a két szót, nagyon szerencsétlenül, midőn a keleti nyelvbuvárok épen ellenkezőt

állitnak, de a viszketeges iró csak arra törekedett, hogy a magyar eredeti szókat, minél kevesebb számra vonja le, felületes összehasonlitásokkal beelégedvén.

Az ég a napnak, mint tűzforrásnak a neve, némely nyelvekben csupán a napot jelenti, másokban a tüzet, mely éget, a magyarban név, egyszersmind igeszó is az, jelenti a menny boltozatját, hol a nap régi vallásos hit szerint felkél s letünik, összetéve is használtatik „menyég“ (= sedes beatorum regnum coelorum), mint ige a nap és tűz melegitő s égető erejét fejezi ki.

2) Ritter az Altai hegylánczolat vonalában eső tűzokádó magos hegyekről bőven ir, melyek a chinai missionarius Visdelou munkájában, agie, aghie, akie néven emlitvék, ami a sanskrit agni-giri (= tűzhegyek). A Tang dynastia alatt még tüzet szórtak, a VII. században is Krisztus után még füstölögtek, agischan név alatt emlitik a chinai annalisok, és Agire néven is, a chinai thien-schan név is éghegy, mons coeli, mons coelestis, Ritter ugy vélekedik, hogy Khotambajokor hindu telepek vonultak fel, s azok adták a hegyeknek az égő nevet, melynek gyöke ag, mahrattul âgh, Pendjábban agi. Megvallom, e nézetben nem osztozom, mind azért, hogy siberiai turk-tatár nyelvekben szinte megvan az ég gyök, mind azért, hogy Ritter szerint, Krisztus után második században a nevezett hegyek, China nyugoti határát képezvén Kutsche vagy Kaotsche földön, ide vették magukat a Hoangho viztől elűzött hunnusok, kiktől szinte eredhetett a nevezet, mint a Kaotsche, vagy Kutsche földnév is őtőlök neveztetett el, magos kocsijaikat, hautes chariots-nak forditja Abel Reurusat, a további bebizonyitást időszűke miatt most elhalasztván, csak azt jegyzem meg, hogy Ritter a hiungnuk alatt török fajuakat, Neumann pedig

leghihetőbben hunnusokat ért, egyik mint másik esetben őket a kocsizó scytháktól nem lehet elszakitni. (Erdkunde I. 333. scythae hamaxo bivi.)

Klaproth a siberiai nyelvekből öga, éga, eku, engilo, egeg szóformákat közölt, nap és tűz értelemben, eknök a tschuktssok földön = tűzokádó-hegy (A. P. p. 178. 179. 316. 324 és tab. L. 1.), a jukagireknél egeg isten neve, kurd nyelvben, agir, ag-ri = tűz, Arndt szófüzérében baskul a nap neve, ekia, eguskia, samojedül eia, ega, (p. 20), némely tatár nyelvekben jegân = lucidus, melyet Witschen után a magyar égő szóval hasonlita össze Gyarmathi (Aff. p. 221.), a lapp tju-oueker = lux, tju-okeo = lucere is ide tart, ha nem hibás a leirás Gyarmathiban (p. 314). Fehér szófüzérében már tisztábban áll, ug-tuuz, finnül égő tűz, lieveneknél ugontuli (Incum ab p. 33.), nem szükség tehát a sanskritből elkölcsönözöttnek venni a szót, az közös ősvilági gyökszó, mint a nap, hold, menny stb., az zsidó, arab, czigány, más ázsiai s európai nyelvekből is felmutatható, sőt ha áll Burnouf állitása, hogy a brahma nép ősei északról vándoroltak be Indiába, ha szinte megáll James Tod nyilatkozata, az agnicola nagy népfajról ugyanott, a mit az általa idézett mythologiai kútfők támogatnak, hogy tudniillik az agnicola faj északról költözött be, s brahminjaik azért lenézik a belhoni indusokat, kik magukat nap és hold gyermekeinek adják ki (W. Jahrb. B. LXV. p. 78), ugy még inkább hihető, hogy az ég szó észak, nem dél-ázsiai eredetü, s az agnicola idegen faj terjeszté azt el Indiában, mely tűztiszteletnek már Manu törvényeiben nyoma van.

3) Rosen szerint (Rigvedae specimen London 1830. és Rigveda Sanhita liber 1-us sanscrite et Latine Lon-

don 1838), agnis veda nyelvben, mely a sanskritnak legrégibb formája = tűz, istenitett természeti lény, melyről hét hymnus fennmaradt, hét áldozó papjai voltak, wrĭttras szinte személyesitett lénye a zivatarnak (= a német Ziu-Wetter, ziu a görög Zeus, latin Jupiter, a sanskrit djauspitâ Homér Zeus-paterje, djaus még ma is eget jelentő szó a hindostani nyelvekben a felhők hazája, a dörgések, villámok fészke, tehát zivatar = Ziu-wrĭttras-sankr, német ziu-wetter, mint a dörgés istene a skrit durga (tovább mutogatni időnk most nincs), ez a Wrĭtras, már küzd az Agnissal, ez tüzes villámjait, mennyköveit szórja a zivataros felhőkre, hogy hasadjanak meg, s essőt eresszenek le a földre, mely wrĭthrason nyert győzelmiért őt a halandók tiszteletben tartják. Ez a természet vallásos mythus északi vagy pedig közép-ázsiai eredetü, a magyaroknál is megvolt, de kiveszett, gyönge nyomait az égdörgésről, égi háborukról szóló közmondák tarták fel, melyek Kresznerics s Dugonics gyüjteményeiben előfordulnak, s hihetőleg a ritus explorandae veritatis czimü káptalani jegyzékek Egney, Egud, Egeben személy és hely nevei is a XII. és XIII. századból, az ég gyök alá vonhatók. A sanskrittal közel rokon czigány nyelvben jag, yaque, yaquero, yog, jak, vak szóformák tüzet jelentnek, Szmodits magyar kézirati czigány szótára csak a jag formát közli, ellenben az angol Borrow spanyol czigány szótárában a többi formák is megvannak, melyekhez Pott még az vacuno, haacuno (= nyár) formákat is csatolja, s a hindostani agni, aggi, âg, bach szóformákkal összesorozza (Allg. Lit. Zeit. 1842. Eng. Blatt. Nro 48.). Bakon földön is Kaspiumnál amaphta tűz neve aghan, arabul nur (= nyár), amazt

az ott lakó s búcsúra is felmenő indus telepek használják (journ. as. Nro 64. p. 358.).

A természeti tűz tiszteletét leirja Nork mythol. szótára Agni és Agno szók alatt, miből kitetszik, hogy szentek voltak a fogadások és eskük, melyek az agni vagy ég nevében történtek. Menander feljegyzé, hogy avarok chánja is az égre esküdött, hogy őt s népét a mennykő pusztitsa el, ha a rómaiaknak adott hitét megszegi, Theophyloctus szinte bizonyitja a turkokról, hogy tűzimádók voltak, hymnusokat énekeltek ahhoz, jósló papjaik voltak, mint a pályamunka szövegében idézett helyek mutatják.

4) A német nyelvtudósok Auge (= oculus) és Ofen (= kemencze, Buda neve) szókat is a sanskrit ag gyökhöz kötik (= ég). Grimm igy ir: „Agni Sanskr. ein Gott des Feuers, und dann das Feuer selbst dieses, dem lat. ignis, serb. ogem, böhm. ohen, lithwan. ugnis, lettisch ugguns, genau entsprechende Wort, glaube ich in dem gothischen Aúhus, wodurch Math. κλιβανος verdeutschet wird, wieder zu finden“ (Gramm as. VI. 30. III. 352.). Hogy ez a góth aúhns csak a német Ofen (thema auhna vagy auhm, és Ofen vagy ofana) torok és ajak betűk felcserélésénél fogva, az agni szóhoz tart, Graff Althochdeutscher Sprachsatz czímü munkája után méltán következteti annak birálója (Jahrb. für wiss. Kritik 1835 febr. Nro 38), és már egy századdal előbb állitá ezt Ihre glossariuma, imigy irván „ugn = fornax, ogn, ofn, Ulphilas auhn a. s. ofn, ouan, fennice uhni, esthow. uggen. Slavonici ignem ohn et rutheni ogen appellant.“ Ugyanezt állitá nemrégiben is Schmid sváb szótára (p. 413), hogy az Ihre sveogoth auhns, ogn, uge (fornax), a német Ofen betűi cserével, az elől digammás focus szó is egyez velök,

s végre irja, hogy a görög a u g e (αυγή) = splendor, lux, a zsidó u g g = ussit, egyszerü gyökökre visszavezethetők a fönnebbi formák. Adjuk most mindezekhez, a mit Vossius a XVII. században irt O g r o l Basan királyáról gigások földén (deuteronom III. B.), hogy az a görög Typhon vagy perzselő Isten, mit neve is mutat a zsidó u g igeszóban = ussit, ustulavit (de theolog. gentilium Amstel. 1668. in fol. p. 92.) látható az é g gyökszó széles elterjedése palaestinai földön is. A görög a u g e szó (= splendor, lux). Stephanus szótárában szemet is jelent, mint fénypontot, s ez a latin o c u l u s, a szláv o c o, német A u ge, melynek régibb alakjai ö g h e, e i g h e n, ô g, a u g o, o k o, o g. (Grimm Gr. I. 693. 708. 833.) Busbeck góth szók gyüjteményében. — Erimm földön o e g h e n e = szemek (p. 323. edit Elzev), mi látni való a Stephanus szótárában idézett görög a u g a i (oculi-) nak felel meg. Szinte igy a czigány j a k, tüzet és szemet is jelent, sanskritul aksi (i) a g n i = tűz, a g vagy a k gyökből (Bopp. Jahrb. für w. Kritik 1836. Nro 38.), hova tart a nap eddai neve is e y g l o, e y g l o a = semper candens (Grimm III. 392), a dalmát o g n i s c h e = tűzhely, o g n y e a n = tüzes, o g á n y = tűz, Verantz öt nyelvü szótárában. Az orosz összehasonlitó nagy szótárban, mely Katalin idejében készült o g o n, o g n, o g a g n, o h e n, o n g n, w o e n, w o h e n, o g j e n, o g o n, i g n i s, f o k o, f u o k o, f ó g o, (= focus) f e k, f o k, u g n i s, u g g u n s, t o g o, t o g g o, t o g o, t o g, (a lapp tjuoukes) j a g, j a k, j a g o, a g, b a g, v a g a szóformák állnak földünk két hemisphaeriumából összeszedve, de kimaradtak abból a zsidó a g a m = ferbuit dies, excanduit (Winer p. 16), az arab e ḡ ḡ (ghim betűvel) ardere, e ḡ ḡ e t = aestus calores, e ḡ ḡ i a g = ardens sol, i ḡ ḡ i a g = accendere, e g m = ardere ignem

(Meninszki I. 40. 145), a syrus iked = es brennt (Beregszászi p. 92), a berbér igheni = coelum, tehát a magyar ég, honnan ighiou = égető, szárasztó, többesben ighionen (journ. as. 1836. febr. p. 10), az afrikai berberek közé bizonyosan arabok vitték át a szót. A felső némethoni agistein (Bernstein, Opitzban Brennenstein) nem ide tart, azaz ait gyökhöz simul, melyről Jaquet érdekes felvilágositásokat adott, de azok most itt nem közölhetők.

Él (élő stb).

1) A halottas beszéd teremt-éje-él-é-je Révai szerint (Gramm. II. 793—794) teremté isten, azaz élő jelentette az istent. Döbrentei ugyan az akademiai uj kiadásban (lap 12), erről kételkedik azon okból, hogy az isten neve ki van hagyva, de bizonyos lévén, hogy más keleti nyelvekben az él, élő istent jelent, oly fő lényt, mely per eminentiam kútforrása minden életnek, eldődeink is használhatták a szót isten helyett, mely név ugy is a parsismusból szivárgott át hozzánk, s tán ismaelitáink hozák ezt nagyobb divatba köztünk (l. isten). Mind a két sírbeszédben még többször előfordul az él ige (élnie = vivere, frui, ilezie = éleszje Révai Ant. p. 35. 40.), mely Petermann szerint az örmény nyelvben segitő igének használtatik, s az általános létet jelenti (Jahrb. für wiss. Kritik 1836 Nro 14.).

2) A finn formák különbözők, különböző leiratok szerint, Révaiban élam, elac, éla = élem, éled, eli, (lappul) elān, elād, elāă = élén, éléd, élvő, finnül s ó-magyarban elămme, elătte, eleivăt, finn többes, ó-magyarul élmü, éltü, élvők; az esthunusok nyelvén, ellan, ellad, ellab, többesben ellame, ellate, ellavad (gramm. elab. II. 957.). Arndt könyvében a magyar ilet (roszul élet helyett), a finn esthnus ila,

elo, ello, ellema, az eleven szó eleva, elav, ella, a magyar ilek (= élek), a samojad ileps szóformákkal köttetik össze (p. 144.).

Klaphrothban élő samojedul, illek, illeck, ileng, finnül elemä, cseremiszül ilä, más törzsöknél jelle, jilegga, gile, ilgat, ileng, illek, hilla, dschile, ilinde; ismét élni = ölemä, elämä, ölő, öllo, elenda, elem, örömo, wälmes, ilimasch, ilä, olom, ulyno, ulov, elmelna, olant, olna, jil, a finn fajok különböző csoportjai közt (A P. p. 143 s tab. IX. XVIII.).

Ihre szótárában lappul ellec = élek, elac = élni (in praef. p., 39.) finnül olie, esthon: olut, lettül eulus, islandul aul = élet, eledel, scytharum solenniores epulae omnes ôl dictae hozzá veti (in voce ôl) Castren utazásai leveleiben samojédül jileäm = élni finnül elän, egy esthnus szótárban, mely névtelen s esztendőszám nélkül van nyomtatva, a revali dorpati dialectusokban ellama = verleben, ellämu = verlebt, erstorben Sajnovitsban a lapp igegyök él, honnan élam = élem vivo (élek) elea = élet (tempusvitae) = éle élő, élo élés (opes divitiae) élatam = éltetem (p. 100 és 150) ismét éllegodam = vivere inapio, elesztivan vivere desidero élle = vivus, éllem = vita, éllemus, victuália éllulam = brevi temporis spatio vivo, élasam quodam modo vivo, éla saeigye, quodam modo vivens, éllam, vivesco, ellanam idem: ellenadam = magis magisque viveris, éllatam, vivescere facio elaszkam revivisco (p. 109.).

Gyarmathiban lappul ela = vividus, elem eleme vita, elemes = vitalis, elatys = victus, elaesalinea = vivide (elevenen) elătăn = alo, elăte-

tăn = alor finnül éleskelen = victitó, ellettăja = altor éltető, elem = animal (aff. p. 61. 62.) szándékosan halmozám össze a különböző leiratokat, hogy idővel a kritika azokon segitsen, s hol hibásak, kijavitsa.

3) Hogy az él, élő, az ó-korban istent jelentett, nem nehéz megmutatni.

Wiener zsidó szótárában él (ζα) 1. robur, vis, 2. potens, 3. deus sive verus Jova, el-elohim és él-elion, ugyanazon egy gyökből alkotott szóformák is a szent irásban az élő vagy igaz istent jelentik. Elias vagy Illyés, Eliezer, Eljakim, Elischaba, vagy a görögös Erzsébet, Elazár személynevek, mind innen erednek, eli-gibborim = principes heroum. a zsidó Gibbor, a magyar Gábor (p. 32—33.). Az utólsó főpap is Áron fajából Éli nevet viselt. Alting zsidó syrus grammatikájában, eloah az igaz isten, elijahu = jó vagy jehova az én istenem, syrusul aloho = isten. Rask szerint az élt vagy elohát tisztelő népek legrégibb lakosai földünknek, ezek voltak az elymaeusok Elam földön lakók, az Ádám statusa ezekből indult ki Babylon és Assyr földön (Die älteste hebräische Zeitrechnung bis auf Moses, Leipzig 1836. p. 52. 111.). Az Elam föld, hol Éden is feküdt, egész Assyriát magában foglalta, a babyloni s mesopotami földet bele tudva, Moses szerint Elam király alatt birták már mind e földet, a gigásokat, ezeknek maradékai, mint műveltebb nemzet kipusztiták (l. c. p. 53. 93.).

Különös, hogy magyar régiségekben 1217. emlittetik Elam nevü Convillanus in ritu explor. verit. ugyanitt villa Eel, és Scema fia is Eel 1219. emlitvék, mint Yled, Elast (bizonyosan Élesd) faluk is, ezek mind ismaelitai nevek. — Bohlenben (Die Genesis Kö-

nigsberg 1835. p. 68.), él zsidó, syrus, phoenicziai istennév, hivatkozva Photiusra a két utóbbi nemzetre nézve, a többesben eloth vagy aloth használtatik gyakran az ó testamentomi irókban a bálványokra is, az arab ilah vagy elah is csak az él gyökhöz tart. Hüllmannban (Staats Verfassung der Israeliten Leipzig 1834. p. 34.). El, Elohah, El-Elion, Eliun, El-Elia, Elia, Ilos, Elajsus, Elieus, Elvos, névformák idéztetnek az irók után, syrus, arab, zsidó, phoenicziai, egyiptomi földön, Cyprusban, hol phoenicziai telepek voltak s Hephaistosnak (= Ormuzd, vesta) görög dorusi neve Ἕλωος Hesichius szótárában. Jahn arab grammatikájában (p. 40.) arabul ila, ilah, oela = isten, melyből lett később Frähn szerint al névelővel egybekötve a török alla, v. allah.

4) A zsidó él gyökszó (vis, robur) a persa charezmi dialectben il = fortis, prudens, melyet Herbelot szerint a tatár fejedelmek is gyakran használtak czimeikben, mint Il-arslan, Il-chan stb. (t. 3. p. 341.) sokan a turk Ilchan nevet a zsidó El-kam, szinte személynévvel egynek vették, de ez istentől megváltottat jelent, az Il-chan pedig földurát, fejedelmét, mert az il turkul családot és földet is jelent (Hammer die goldene Horde p. 31. Ritter VI. B. 1. Abth. p. 374.), azonban ez nem nagy különbség, mert a családok is élő lények, a föld is éltető anya, melynek a törökök is hajdan áldoztak, Hammer is mondja, hogy az il eredeti értelme a családi élet, az arab al-lal egyet jelent Meninszkiben alahijet = deitas, alihet, alilat = dii ihlet = cultus, adoratio, dea, idolum, luna, sol, ilahi = divinus mint összetalál ez a grönlandi iliout ilioun szóval, mely ott Horn utazó közleményei szerint napot jelent (Olearius l. c. p. 171.). Az élet, erő s világosság rokon-

fogalmainál fogva a görög helios a német hell (= nap) szók csoportozatába esnek (l. hold szót), de még közelebb áll a zsidó él gyökköz az ó német hél gyökszó, honnan heil, heilen, heilig, heiligen vallásos szó származékok, innen az angelsaxok heil bálványa, az élet, erő, és egészség kútfeje. Ihre szerint, az északi németek vendégléseiben rendes köszöntési formula, heil, heil = éljen hel = sanus, benevalens ulphilasban hails.

Cambro brittul hwyl = valetudo, a. s. hal sanus, s a mi ismét feltünő Hesichius szótárában hule (ὑλη) = élj! bizonyosan a görög oulo (= bene valeo, sanus sum), oulos (= sanus, integer után képezve). Ihre gloss. in voce hel).

5) Egyez a zsidó él gyökkel a sanskrit al gyök is = fähig, tüchtig sein, honnan alam hason értelemben, melylyel Bopp s más nyelvbuvárok a latin elementum szót rokonitták, melynek régibb olamentum formáját Vossius már kimutatta, a szokásból kiment olere ige gyökből származtatva, mihez az adolescens, indoles soboles szók még visszavezetnek. Ihre sokkal előbb felhasználta a latin szokatlan oleo igét, nem ugyan a sanskrit, hanem a persa ala szóval rokonitván azt = ignis, mely a german nyelv igen sok dialectjeiben szinte fennmaradt hason jelentésben (l. áld szót), Virgilben adolescunt ignibus arae mutatja, hogy az tűz értelemben használtatott egykor, melyhez aztán a nemzés s táplálat, növesztés vagy nevelés értelmek később köttettek (Ihre gloss. in voce ala: vesd össze olere = alere, oleo = alo). A sanskrit al, alam származékai alaka = puella adulta (Jahrb. für wiss. Kritik 1841. August). Ila az első Buddha neje, a nap s hold nemzetségek törzs anyja In-

diában (Rask. l. c. p. 112.), és már épen az indiai archipelagus főnyelvében, a malai nyelv dialectjeiben, velome, velon, ora, ola = élni (Humboldt über die Kawi-Sprache p. 249.), s ha Raskra hallgatunk, az indus őshagyományok Ádámról, Nóéról, medo-persa közvetitések utján, Élam földről szállongtak át a kivándorlókkal Indiába, kik az első vallás nyelvéből még igen sok szót fenntartottak, a minthogy Gesenius, Bopp s mások a zsidó s sanskrit gyökszók összehasonlitásaiban némi szerencsével már utat törtek, melyen idővel pontos kritika által még sikeresebb fejleményre eljuthatni.

6) Adelung volt az első, ki a magyar élt s éltes szókat a német alt szóval összeköté, felhozva a finnlapp formákból is némelyeket: alt — igy ir — ursprunglich gelebt, Älte, Alter = die Lebenszeit, megemliti, az old, eald, elt, aldi, ylde german formákat, a régi szászok közt ollen = die Alten (in voce Alt).

Leibnitz Glossariumában urelti keróban = grave senium, eldi = senecta.

Grimm eldi, alti, yldo, elli, elten (elte, eltest, eltet, eltende, éltano hajlitó formákat (althus = éltes, vegetus (góthul), altjohna (= antiqui) formákat állit elő (I. 203. 394. 565. 619. 642. 657. II. 8. s Wien. Jahrb. B. XXVI. p. 189.).

Ihre althS, alder, ălles (senescere), sveogoth szókat mutatván fel, figyelmeztet Serviusra (ad Virgil Aeneid. 6. 9. 10. 875.), ki szerint a latin altus = antiquus, mint Horacz is használja a szót: „ab alto demissum genus Aaeneas (in voce Alder) Ossiánban Aailt férfinév keltául = nobilis, excelsus, magnificus, Pott magyarázatja szerint (Ergänzungs-Blätter zur Hal. L. Z. 1840 Nro 42.). A piemonti német telepek nyelvében Leo sze-

rint ĕljo = die Heirath, keltául eolwyd család, aelwd = das Familienglied, aelau = das Familien-Vermögen (Jahrb. f. w. K. 1842 Nro 42), melynek a tatár il, ilat, ilyaths, elat (eel, eelhaut, illeyaut, angol irókban) szóformákra emlékeztetnek vissza család földbirtok s népnév értelemben, honnan az átment az arab nyelvbe is Morier és Ouseky szerint, melyben a turk il, ili (= családtörzs), többese ilyah vagy ilah, s Golius arab szótárában is ihl habilitas, possessio, ihlet = populus (l. Meninszkit is l. c.).

Fene.

1) A fene németül Brand, Csapó szerint az állati fene kétféle, egyik hideg fene (csontban lévő fene), a másik meleg fene, ebben a tag érzékenysége még megvan, az elsőben nincs meg, más a rák-fene, melynek az ember képe van kitéve, ismét más a száraz és nedves fene, melyek növényi életet emésztik fel (Csapó József orvoskönyv l. 339. Wildenows Kräuterkunde p. 468. Kassai szókönyve II. 182.). Fene egyszersmind melléknév is = ferus, teter; Molnár Albertben, mondjuk fene vad, fene rák, fene rüh, Dugonics szerint közmonda: „ragadós mint a tót fene.“

Legközelebb áll a magyar szóhoz a német Finne, mely Ihre sveogoth szótára szerint = pustula faciei, celtice fan = macula corporis angelsaxsul wenn, unde wenbyle (= beule) carbunculus, belgául Finne = lentigo, porcina, leprositus. Adelung szótárában die Finne veres apró szurós himlő az orczán, mely megkél és elszárad. Fönne osnabrügi nyelvjárásban penészt jelenti, sok tudós a finn nemzet nevet a régi góth fan német fenn szótörzsökhöz köté = mocsártó, mivel a finn s lapp föld rakva ily mocsáros tókkal, ők

maguk magukat is suoma vagy soma laisednek lakokat suhma vagy suomának nevezvén (= vizes, tavas föld lakói, mocsár föld), Stierhilm jött e magyarázatra először, Bulgarin, Schafarik azt felujiták, mondván, hogy Tacitus mint Germania procuratora német nevöket emlitheté csak (Fenni), nem tudván a honnit, Lehrberg is ez értelmet pártolá, fenni, ugymond, melléknév = Morast bewohnend (p. 201. Schafarik 1. 89. 133. 152. Bulgarin 1. 92.).

Mások ellenben, mint Müller és Mone irják, hogy Fenne közép évben annyit jelentett mint igéző, mert a finnusokról azt hitték, hogy rosz lelkekkel állnak szövetségben és bűvölésekkel sok nyavalyát okozhatnak azoknak, kiknek ártani akarnak (Müller der ugr. Volksstamm 1. 488. Mone 1. 49.). Mi volt a Finna Land és meddig terjedt, azt Geier svéd történetiró után előadta Müller, a normann énekesek emlitik Finn nevü királyokat is, és mivel Finna magyar családok ma is számosak a székely és csángó magyarok közt, hihető Bél Mátyás és Rudbeck magyarázatja, kik a Finna föld nevét a magyar fény és fényességhez köték, mivel bűvészetek is, melyről már Saxo Grammaticus emlékezik, az aurora borealis is, mely épen a Finna földön legszebben világit, összehangzásban áll. A magyar fén törzs = fény, mint a csin = csiny, kén = kény ősvilági vallásos s más nyelvekkel is közös szó levén, világitás, bűvölés és tűz értelemben, a fene nyavalya szónak értelmezését is elősegiti, mely égetve emészti fel az állati s növényi életet, s hogy a finn bűvészet egyikre mint másikra kártékonyosan hatott ki közhiedelem szerint, az Mone előadásából kiviláglik, sőt még ma is, mint Müller irja, bár kereszténységre állottak, azzal fel nem hagytak.

2) A phoenix-madár Tacitus szerint sacrum solis animal, a nap oltárához viszi s annak áldozza fel szülője testét (annal. l. v. c. 27.). Mind Egyiptomban, mind Chinában az ősrege szerint bizonyos időszakban megszokott jelenni. Tacitus és Matuanlin (journ. asiat. 1832. Nro 56.) többszöri feljelenéseit emlitik, melyek jóslásra és bűvészetre alkalmul szolgáltak, a bosporus király és jós Phineus a fény istennek vagy napnak szolgálatjában állott 1286. Krisztus előtt, kiről a classicusok helyeit összeszedték Otrokócsi (II. 273) és Bechárt (geogr. s. p. 326. 391.). Melában és Pliniusban populi Fanesii = Fenni s Horn mutogatásai szerint hunnusok és épen Matuanlin szerint Khun császár idejében jelent fel Chinában legelőbb a phoenix-madár.

3) Az északi nyelvekben fon = fény, a görög phainomai (= splendeo) német fain, fein, fin, fine, latin vinulus, venustus, középkori latin fenus, angelszász vine, kelta gven. Adelung szerint is mind csak egy szó (in voce fain és fon), a delusi Apollonak vagy napnak phaneus neve is volt, a kabirok hét tábláin, melyeket Harmonia tart kézben, fölül Phanes neve volt phonix irással bevésve; a hét tábla a hét bolygó, tulajdonképen a bolygók utja, melyen jártokban hirdetik a fényisten örök végzéseit, Barth és Creuczer magyarázatjai szerint (W. J. B. LIX. p. 76.). A Voluspa czímü eddai legrégibb években ifens aulom im Glanzsaale (Ergänz.-Blätter 1834 Nro 36), itt a fen vagy fon = fény, aulom = aula, a magyar ól, a kirgis aul stb., időnk nincs e törzsről most többet kijegyezni. Leuke sziget neve épen Bosporusnál Pindarban, még phaenna nasos = fényes sziget, a görög phaino, phaineso, phaneo igék mind fényt jelentők, Phoenicia neve Phoenixtől eredt, ki Kanaán test-

vére volt, „et qui longa dedit terris cognomina Phoenix“ Silius Italicus szerint. Reland több helyét közli a régi iróknak, melyekben a nemes érczü hegyek és bányák is, phaun, phen (=fény) neveket viseltek (Palaestina p. 702.).

Az arab-turk fanuss, vulgariter fanos (Meninszki t. 3. p. 855.) és fener = laterna, phavus, fenerdzsi laternarius (p. 921), nem egyéb ismét, mint a tatár fener, orosz fonar = laterna (W. J. B. LVII. p. 57.), a magyar Fener helység s Fenyéri családnév ide tart, bukarul is fanus = laterna, s a phoenix-madár neve chinául fün. (As. Pol. p. 251. 301.) Grimmben finan, fan, fênun = lucere, ardere wovon goth. funa, altnordisch funi = ignis (I. 72.).

Humboldt Wilhelm szerint még Madagaskárban is fane Wärme, ma-fane = warm, malajul panus, banas, a világosságnak a világra átruházása ott is szokásos (Über die Kawi-Sprache p. 78. 218.). Ihre szótárában fun, fon = ignis, latinul funale = fex, lucerna, „noctem flammis funalia vincunt“, Remusat szerint a sanskrit nyelv chinai neve is fan, vagyis phoenix nyelv, a sanskrit pa-vana tűztisztaságu: Bráhmát is a chinaiak Fánnak nevezik. (Recherches p. 373.) Az indus Phanesről, ki az orphikusoknál is szerepel, bőven irtak Creuczer (Symbolik 1. 504. III. 303.) és Ritter (die Vorhalle europ. Gesch. p. 171. 212.), s berekesztjük észrevételeinket a skandinav Fanen szóval = Cacodaemon, in lingva latiali, irja továbbá Ihre, fanus, fana, fanum, pro divino, suosque de astros, Panas, Faunos, Fones appellabant,“ majd közli Martianus Capella eldöntő helyét, ipsamque terram, quae hominibus invia est referciunt longaevorum chori, qui habitant sylvas, nemora, lucos, lacos, fontes ac fluvios: appellan-

tur Panes, Fauni, Fones, satyri sylvani, Nimphae, Fatus, Fatuaeque, vel Fantiae, vel etiam Fame a quibus Fana dicta, quod soleant divinare" (Gloss. in voce Fanen).

Mind ezekből a magyar fényszónak ősvilági más nyelvekkel is közös eredete kiviláglik, a fene nyavalyák, a bűvészek, rosz lelkek vagy kakodaemonok műtételei, azok mint tűz felemésztik az életet, minél fogva a fény és fene kapcsolatos összefüggését kétségbe sem lehet hozni.

Hála, Hálá.

1) A keresztény vallással terjedt el e zsidó-arab szó Európában, s mint Beregszászi már megjegyzé, azt a magyar csak három esetben ejtegeti, u. m. hála, hálát, hálákat, szerinte vagy az arab alah = coluit, adoravit névből, miből hol = laus dei, vagy a zsidó halal igéből származott = laudavit, veneratus est (p. 28. Hager p. 77.). Mohammed allah isten nevéből származtatja, s idézi Kalmárt, ki igy ir: „Majoribus nostris usu veniebat gratias soli deo agendas peculiari vocabulo halah significare, hodiedum usu nostro ad unum deum pertinent formulae, hála légyen, adjunk hálát" (Prodromus p. 42.). Legjobb a zsidó halal s arab hall igetörzs mellett megmaradni (l. Winer szótárát p. 256), honnan a halleluja v. alleluja-ének formulák is = dicsérjétek jót, vagy jehovát (l. jó szót), honnan mahalal vagy mahaleel (1. Moses 5. 12.) = istennek hálálkodás, melyből személynév is lett, s a Birák könyve 18. v. 24. va-jehalelu etc. igy kell forditni, és hálálkodtak istenjöknek, hogy Sámsont kezökbe adá." Az allah istennév egy a zsidó eloha, syrus alohó szóval, melynek tiszta gyöke él (= vivit) szóban

fennmaradt (l. él szót), s ámbár Winer az alah igéből = coluit adoravit származtatja is a nevet (p. 61.), az megforditva is mehetett, hogy a névből származott az ige, különben is az islami Allah név jelen formája Frähn szerint két összetett szóból eredt, u. m. Ilah = isten és a szokott al articulusból (Beiträge zur muhammedanischen Münzkunde, Berlin 1818. p. 1.).

2) A hála szó szláv formái chvála, hvála, s tótul chvalu davati = hálaadás (Sándor sokféle IX. 137.). Hogy a keresztény vallás vitte e szókat a szláv nyelvbe is, magok a szláv tudósok nem tagadják, igy lett a görög Kurie eleisonból a szláv vkri volsa is, mely már Ditmárban, tehát a XII. században előjő (l. Grimmet Götting. gelehrte Anzeigen 1832. August 139. Stück) Dankovszki görög eu chole szava nem ide tart, mert az az euchomai ige származéka (= preces fundo).

Mint elterjedve volt a zsidó halal, halela s hallelujah hálálkodási formula (ez utóbbi formulát már Hyeronimus használja epistol 137 ad Marcellum p. 150), kitetszik Della Walle keleti utazásából (Genf 1674. in fol. p. 150), hogy nemcsak a szent földön, hanem Afrikában is használtattak a halela, helela szók alleluja helyett, örményül is alleluja = halleluja (Wahl. p. 83.). Az izlam hit terjedtével szinte ily általános lett a la illah, illa = allah hálálkodási formula, Cotovie itinerariumából irja ki Hottinger: „praecatione finita laudes cantica et hymnos suo more ac modulo e suggestu concinnunt, (a devischeh) postremo Canticum la illah, illa allah elata voce quot-quot adsunt personant“ (histor. oriental. Tiguri 1660, p. 501. 588.). A Sahara puszta arabjai épen azt teszik (Herbelot t. 4. p. 312.). Morsukban Lipon angol utas hason formulákat hallott (Wien. Jahrb. LVIII. B. p. 44.), s a lili! hálálko-

dás formulája is csak a la illah elferditése lesz, mivel fogadták sir Sidney Scmith angol karaván jait Jafától kezdve Jerusalemig a faluk asszonyai, kik angol zászlót előre víve, a szent koporsóhoz mentek, s a házak tetejéről li-li, li-li hangzott le; a győzelmes angol sereget is igy köszönték a Nilus mellett, mint Hammer ottani consulságában hallotta, ámbár ő azt hajlandó a phrygiai mysteriumok maradványának hinni, melyekben zsóltárokat énekeltek Strabó szerint (W. Jahrb. 1. B. p. 103. seq.), de a görög alalazein ige természetes hang utánozás csak az alala felkiáltásból (= clamor bellicus et militum), milyen a latin ululatio is, a német lullen, persa alala, zsidó ala stb., melyektől a históriai értelmü bár hason hangzatu szókat, milyenek a hála a la-illah, már csak rendezés végett is el kell különitni. — Hammer későbben a német heil (das) szót is az arab-zsidó halal vagy hall gyökhöz köté (W. J. B. XLVIII. p. 28.), előttem hihetőbb, hogy az északi német ige hoela (= laudare Grimm 1. 301.) tart inkább oda, mely a magyar hála, szláv chvala formákhoz is közel jár, s Ihre glossariuma is azt a zsidó gyökhöz köté in voce hoelad. Az egyiptomi soheil mewar földi soheili Indiában radschputok közt szinte hálálkodási formulák eredetére nem akadtam eddig, Hammer James Todes munkája után emliti azokat, s Canopus tisztelete maradványainak véli (W. Jahrb. B. LXV. p. 68.).

A német heil (honnan heilen), bizonyosan az angelsaxok Heil bálvány nevétől van, melyet imádtak a franczia acad. szótára szerint (l. él szót).

Hód, Hold (luna).

1) Kun László Hódtónál verte meg a kunokat, mely nevét a hódtól vette, mint Thuróczi p. II. c. 78. irja: „ad lacum Hood qui in Transylvania ultra Claudiopolim in loco campestri situs, formam corniculatae lunae refert, hungarisque hoodos tó dicitur". Hódos v. hódas lónak nevezik ma is az oly lovat, melynek homlokán fehér hód forma fót van. A király oklevelében (1277), melyet Bél Mátyás idéz (p. 404. t. 11. Not. H. N.). Hódtó áll, hol Dienes Gurk fia vitézül viselvén magát, Radván helységgel adományoztatott meg: az 1288. oklevélben pro Thoma Magistro, ki szinte kitünteté magát s Moldvába is behatott, Hoodnak iratik (Fejér t. V. vol. III. p. 410), Hodos falu emlittetik már 1217 in ritu expl. ver. mint Hodos nemzetség is, Hodos Tamás de Mihalydi 1550. szabolcsmegyei alispán volt a megyei levéltár szerint, honnan azt Sinai Miklós kiirta; Bánhodos van Zarándban is, hol mint Alsó-Fehérben is Hodosi családokat emlitnek az 1701. megyei összeirások, melyeket Benkő használt. — Holdvilág (szászul Halwlagen) Segesvárszékben 1650 körül a Fiscus birtokaihoz számittatott, s hajdan sok magyar lakta e széket, mint Benkő s Bethlen Farkas állitják. A lapp földön hald s kald = hold (Révai Ant. h. p. 76), finnül kod és kuh (Fehér Incun. p. 33.), Kézában (p. 74.), lacus hoold, melynek különböző alakjai a dubniczai s más krónikákban, hohot, hodolt, hoholduni, hodolth, mint Endlicher közli (W. J. B. XXXIII. A. Blatt), miből következtetem, hogy Huhot kún katona neve, kinek Árpád Tisza mellett adott földet, hódat vagy holdat jelentő névszó volt (Anonym. edit Endlicher c. 28.). A genus Hohold is 1234. (Fehér t. III. vol. II. p. 408.),

végre is magyar hold (német hold, huld = hold istenasszony neve), mint törzs szóra visszavonható. Wagner Thuróczi után irja, hogy István II. Béla fia hozta elsőbe Hadolth nevü orlamundi grófot, a magyarok Hoholtnak hivták, vagy Hoholdnak, ki az alsó lindvai Bánffy fényes családot alkotá (Collect. Geneal. D. 1. fam. Bánffy), Benkő ellenben báró Mikola László által készült nemzetségi leszármaztatása nyomában Haholdot 970. Geysa vezér alatt költözteti be, ex domo Tarquinia, a mi bővebb bizonyitást vár Thuróczi ellenében. Hohold puszta emlittetik már az 1192. oklevélben is Fehérnél, és Magister Hahold filius Comitis Hahold Dienes nádortól Kondekur fiaitól elkobzott zalamegyei birtokokat vásárlott 1273 (Vestig. Comit. t. 1. p. 147.), s különös, hogy a Hod vagy Hold tó, Kézában Hoold, más krónikákban Hohot, Hodolt, az orlamundi gróf Hadolth, Hohold, Hahold nevével egyezik, a mi a német hold, huld szók ős jelentéseinek vizsgálatját szükségli, még csak azt jegyezvén itt meg, hogy Hodos családot az 1395. oklevél is emliti Wagnernél (l. c. Decas IV. p. 105.).

2) A német mythologia szerint Bertha és Holda istennők egy személy, Schrader igy ir: „Berchtel, Perchtel, Perahte = die leuchtende, wie Frau Holda, von Huld, Hold: Glänzende Hehre, jene mehr in westlichen und mittleren, diese in südlichen Deutschland, die in den Sagen, Spuck und Gespenster-Geschichte eine so wichtige Rolle spielten, thun sich als Überbleibsel der alten Göttermutter kund (German. Mythologie Berlin 1843. p. 190.). A nép babonás hagyományaiban sokáig élt még, később is Frau Holda vagy Holle, Holl, Hulle, Hulda. — Nork mythol. szótára Bertháról irja, hogy az római Lucia vagy Lucina, szőke istenasszony, schwáb

földön Hildebertha is a neve, Hilde, Holde, Holle, die Mondgöttin und Getreide-Königinn; tehát a magyar hold, vagy dea Luna, majd Holda szó alatt irja: „Frau Holda, die freundliche milde Göttin der heidnischen Deutschen, wie ihr Name Hold besagt. Sie war mit der Geburtsfördernden Diana Lucina ein Wesen, und nahm die Kinder in ihren Schutz.“ — Megemliti itt a XIV. századbeli islandi mondát is, hogy Hulda nevü igéző asszony Odhinnak kedvese volt (Müller Sagenbiblioth. 1. 363—366.). Odhin Grimm német mythologiájában a legnagyobb égi isten, milyen volt a görög Zeus, a latin Jupiter, a nap az ő szeme, a görögök is a napot Zeus szemének tarták, a pársusok Ormuzd szemének, ha már Hulda v. Holda Odhin kedvese volt, ugy az a nap s hold összeházasitása csak, miért a hold nevei is sok nyelvben nőnemüek. A zend könyvekben a hold mindig nőnemü, mely a naptól kölcsönöz fényt, a Mithrában megtestesült Ormuzd azért férfinemü, milyen volt Osiris is Egyiptomban = napisten, Isis = hold nőnemü, regina Isis Apulejusban. Ez androgynisch eszmét, mely a phallus tiszteletére elfajult, Déli-Ázsiában mindenütt nyomozhatni, mint a terhesités és szülés vallásos elvét, ellentétben az északázsiaival, vagy scytha földi vallással, mely a természeti erőket tisztelte ugyan, de nembeli különbségeknek, összeházasitásoknak helyt nem adott, miért is némely északi nyelvekben, épen ugy mint a magyarban hiányzanak a név-elők, melyek a nem-különbséget megtudatják. Hogy Odhin egyszersmind hadisten is volt, mit sem változtat a dolgon, az csak a hatalom mythusos kiszélesitése, s itt is egyenvonalban áll vele Hilldur északi hadistenné, góthul Unholda a szelid Holdnak vagy Huldának ellentétje, Hagen szerint egy régi kéziratban

Unhulthins (= diabolus Jahrb. für wiss. Kritik. 1834. Nro 30. August), Hilta = pugna, hild = pugna, heled = Held (Grimm 1. 124. 203), hödr, haud-ur, hodr, a vad hatalom istene (Schrader p. 61). Hilde az északi poësis maradványaiban, p. o. Inorra Eddában varázslóné (Jahrb. für W. Kritik 1836. Nro 101.). Abbatissa Hilda 670 körül Angliában, kinek idejében irta Caedmon angelsax verseit (Allg. Lit. Zeit. 1836. Nro 102.), s már az ó testamentomi időben Hulda és Sabba varázslónék, jövendölő asszonyok (II. Regum XXII. 14. Pausanias X. 12. §. Bohlen die Genesis p. 60.). Huldin hunnus vezérnek a neve, hihetőleg a leigázott és szövetségbe felvett egyik góth sereg vezére, mert Áttila a góth nyelvet olasz földön terjeszté is, s neje Hilde-gunda neve is német eredetre mutat, Bél Mátyás frank királyi vérből származtatja (Adparat. ad hist. r. hung. in Calani Attila p. 136.). Grimm mythologiájában pedig szelid Holda istennéről mondatik, hogy az mint Huldra is égben működők, Holda kútjaiból meritik fel a világra jött csecsemőket, fehér színe van, tókban s folyókban fördik, Huldra, hegyek s erdők istennéje, geniusok társaságában elragadtatja az uj szülötteket; de szürke s kék öltözete, öreg komor, majd fiatal vidám képe a fellegtelen égre utalnak, Holda is onnan ereszti le a hópilléket, melyek fekvő ágya felrázásakor abból kihullnak (Deutsche Mythol. 2-te Ausg. Göttingen 1844.).

3) Holde alaki változásai Adelungban, hold, hulths, hult, holdur, Soltan pótlékjaiban, Holdai von Huld, „Holdgöttin“ Mylius szótárában Leibnitznál (Collect. Etym. P. II. p. 93.), houd, houde, holde régibb formák állanak, melyeket Grimm is idéz (Gramm. 1. 336, 393, 565), és már egy X. századbeli gyüjteményben, huldi = gratia (W. J. XXXVII. A. Bl. p. 3), te-

hát hód s hold formák a [illegible]ban is egyiránt felmutathatók, a finn hullu, samojed halla pedig (= toll, wüthend), csak a német Frau Hulla hadistenné neve, a finn népek Tacitus szerint a germánokkal gyakori érintkezésbe voltak, s mythologiájokban még fürkészni kellene, a legujabb könyv erre Leouzun által tavaly jött ki Párisban, de nem használhattam, mert azt könyvtáraink nem birják. A hód szót (jugerum) nem kell összetéveszteni a hold nevével, amaz a német Heidefeld, az osnabrügi törvények Hode földje, hoed „mesure de capacité en Holland pour les Grains a francz. acad. szótárában is (l. biester s Heide szók alatt Adelungot is haldan = legelni, ellentétben az állandó lakással).

4) A hold különös tiszteletet nyert az egyiptomi, arab és zsidó földön, a holdünnepek sehol rendezettebbek nem voltak, mint a Sabaeismust követőknél, kiknek mint láttuk, Hulda és Schabba varázslónéik is voltak, ma is az arab templomokból nem tünt el a hold, pedig Mohammed, minden képet s bálványt kihányatott azokból, a törököknél szinte a félhold országos czímer, milyet hordtak már a patriarchalis időszakban az ismaëliták, mint Jesaias 3. 18. Jud. 8. 26. láthatni, sőt tevéik is azzal voltak felékesitve; a Gideon által megöletett ismaëliták ily holdacskákkal voltak ellátva, melyeknek neve zsidóul szahar, arabul jelent a szó holdat, hogy mind ez, mind a zsidó jarach (= hold), a magyar sárga szó, képes vagyok bebizonyitni, mert az igen elterjedtebb szó a földgömbön, de időrövidség miatt most nem tehetem. Arab hagyományok szerint már Houd volt az első arab patriarcha, ki vallásukat s nyelvüket elrendezte, Kabar-Houd (szó szerint koporsója Houdnak), ma is tiszteltetik Hadramaut földön, hol egykor a menny nagy népe lakott (popul. Minnaei l. mennyszót).

A styxról, pokolról Rhadamanthusról crétai Minosróli görög hagyományok az arab földről szállottak át Graeciába, és nem megforditva, mint azt Fresmel okszerüleg mutogatá, ki helybe tette megvizsgálódásait (Journ. as. 1840. Juillet l. Herbelotot is in Cabarhoud). A Hadoram nép (Genes. 10. 27.), egyik ágazatja a mennynemzetnek itt lakott. Hogy már a Houd patriarcha neve vallásos jelentésü volt, mutatja a syrus és arab hada ige = duxit, direxit, honnan hadi dux, a nap és hód ily vezetői voltak az időjárásnak, már Sanchthoniathonban a syrusok nap istene Hadad, mint azt Macrobius (1. 13.) magyarázza, jól irja Ritter: „der Name weiset auf die asiatische Heimath, denn der Name Hadad ist schon zu Dawids Zeiten in Ben. Hadad auf die Könige von Damaskus auf die Stämme der Edomiter, und andere als Göttersöhne übergangen, und überhaupt, als der eines National- und Schutzgottes syrischer Stämme verbreitet" (Erdkunde VII. B. 2-te Abth. p. 551.), Damaskusban nagy temploma is volt Hadadnak vagy a napnak.

Az arab földön ellenben a hold tisztelete kapott lábra, nevezetesen az arab hagyományok szerint Houd volt az első, ki arabul beszélt, az adamiták még syrusul beszéltek; a syronabáthok vagy napimádók nyelve volt az első nyelv, melyen Ádám beszélt (l. Quatreméret Journ. as. 85. szám p. 241.). Meninszkiben Had nomen unius ex filiis Jacobi profeta, heda = sacrificium holocaustum, melylyel Hammer a latin hoedus szót egynek vette (W. J. B. XLVIII. p. 40.). A Hadidun arab népfaj ma is virágzik, Burckhardt ott utazott keresztül. Schabba királyné Hadhad leánya volt, ki Salamont meglátogatta, mint Herbelot irja, Hulda és Schabba varázslónékról már feljebb volt szó, melyek a német

Holda megelőzői, s különös, hogy az angelsax nyelvben is, nemcsak a Hilda, Holda névformák már a VII. században fennforogtak, hanem a had szóforma sem veszett ki, mert Ihre gloss. had = persona, qualitas, ordinis sacrivir, hadod, ordinatus sacerdos, hadung = ordinatio, hadian = consecrare (in voce Dias és had), Grimmben haids, heit, hâd, hâdes, head, melyek még a női névragokban élnek, mint godhead (=Gottheit), Adalhaid Engil-heid (Gr. II. 497). Houd patriarcha nevét a jehuda vagy juda (= zsidó) névvel egynek nem tarthatom, mert ő a tiszta arabok törzse volt, nem az arabok közt felolvadt népfajoké.

5) Hammer összeállitása az arab heda s latin hoedus szó erőltetettnek látszik ugyan első szemmel, de tudni kell, hogy az isteni nevek sokszor az állatokra is átruhaztattak. — Bochart figyelmeztetett már a latin agnus szóra, hogy az Festus szerint a görög agnos = castus, hostia pura (Hieron. I. p. 582 edit Clod.), hogy pedig ez utólsó, mint a származékja agnizo = purifico expio a sanskrit agni, latin ignis stb. szóformákkal rokon, ma már közönségesen el van fogadva (l. Jones W. J. B. II. p. 293.). A hód (= castor Bieber, vizi állat neve is ide sorozható, már maga a Castor név istennév, Olearius persiai utazásában hud = pisces, signa coelestia, de hud persául még patakot is jelent, hefthoud Herbelotban = hét patak, arabul haudh vizfolyóhely, ellenben a chyngalesek nyelvében haudha = hód (luna), (fr. acad. szótár) Kassai ugyan a hód = (Földiben hoda) állatnak nevét a hótt-ból magyarázza = hólt, mert holt vizben lakik, de ez nem áll, mert a Volgában s a volgaföldi Bober folyóvizben is találtatnak, mely nevét épen rólok vette, a hodiko pedig, mely Vasban békasást jelent az erdélyi hodák, mily

nevü falut emlit Benkő Tordában, mely 1608-ban Görgény várhoz tartozott, nevét hihetőleg a békasásos tavas helytől vette. A szárcsának is hoda a neve Földiben, szinte a viztől az arabok általán fogva vizikutyának nevezik a hódat, s alkalmasint a persa hud vagy houd s arab haudha nyomában ismaëlitáink terjeszték el a nevet, vagy a volga földről hoztuk ki azt, hová az arabok már a VIII. században feltolakodtak, s hol északi Persiával is érintkezésben álltunk. Paris Pápaiban s Molnár Albertben hóda, hodai, hodá-kelve = cras, holnap vagy hónap, hogy ez annyi mint hódnap magában értetik. Hó (mensis) és hód (Luna) szorosan összefüggő szók, némely nyelyvben hó = hód, nap, fény, meleg, Pott a kurdok nyelvéről tett vizsgálataiban idézi a persa haw szót, hód és köd értelemben, Castellusra és Güldenstadtre hivatkozva, minek a kurd haif, aif, hiw (hold) felel meg, hawin = nyár (Zeitschrift für die Kunde des Morgenl. III. B. 1. Heft p. 14, 29, 35), Robert „Collectanea Cimbrica" címü munkájában hu gyöke a huan szónak, mely napot, világitót jelent (W. J. II. B. p. 35), ez a hu csak a chinai ho = tűz, honnan a Ho-schan = tűzhegy, a Visdelowragie vagy égő hegye (l. égszót).

Láttuk a jó szóban, hogy az is istennév volt, és ho sanskrit nyelvben = jó, még csak azt jegyezzük meg, hogy a IV. században buddhai földre utazott chinai Fa-Hian utazása leirásában az indusok vallását, irásaikat s földjüket hu néven nevezi, Tübet lakói is Hu emberek, kiknek földjén ment át a buddhaismus Chinába, a hu nyelv azon részekben, épen ugy eredetinek tartatik, mint a syro-arab hagyományokban, a syrus és arab vagy houd nyelve, mongolul goa, gô = weiss, glänzend, blendend, a chinai ho, s magyar hó (= nix), a

german mythologia szerint Holda ágyából hullanak hópillék a földre, valahányszor az felrázatik, a mongol gô, egyszersmind a fejedelmi nők tiszteleti czíme ma is (Gesch. der Ostmongolen von Ss. Scechen, Schmidt Petersb. 1829 p. 354.).

Klaprothban a tűz chinai neve: ho, cho, hoa, kurdul hawu, persául hawa = aër, et coelum, hiw = hód, Georgiában hawa = hód (A. P. p. 79, 117 és tab. 58.). A franczia akademia szótárában a persa hawa = aura, coelum, angolul heaven, német heven, Grimmben haeven a. s. coeruleus hav gyökből (= limpidus 1. 219). Hindouklu turk szótárában hawa arab = szél, turkul levegő s szél, már Beregszászi a török hawa szót (= Zeit, Frist), a magyar hó, hónap, hawa szókkal ugyanazonitá (p. 116), a persa hor (= hold), nála nyomtatási hiba lesz hawa helyett (p. 99), lejebb hau és hor persa szókat adja nap értelemben (p. 112). Hammer szinte a Fundgruben des Orients czímü folyóiratban a persa have (= aër), s angol heave (coelum) szókat ugyanazonitá, a francz. acad. szótárában még have, havir = hevitni, égetni, ugy hogy a hó, hod, heo, hav magyar szóformák ős régiségéről, s összefüggésekről kételkedni sem lehet.

6) A zsidó arab khalad ige = perennavit, duravit, honnan kheled = tempus, khulda = nomen profetissae a 70 forditók Oldá-ja, valamint a szinte közös khadash ige = novus fuit, honnan khodesch novilunium, dies festus (Wiener p. 304, 326), a hold s hód egyszerü gyökformákat tüntetik fel, valamint a magyar halad, zsidó, chaldaeai halad és jalad = ivit, profectus est, honnan heled = haladás, a hold s nap járásaira vonatkozó igék voltak kezdetben, arabul hall, syrusul halhal gyök kettőztetéssel, mint had-

had és hadad, mikről fölebb volt szó. Ez az arab hall, syrus halhal (Wiener p. 252), a haladáson kivül luxit, splenduit értelemmel is biró igeszók, a zsidó hálal igével egyezők, honnan helel Jesaiásban Lucifer, a görög helios = nap; miért Hammer is nem kételkedett igy irni: „Helle arab. = splendere fecit luna, die Hellia (Frau Holda), der norddeutschen Mythologie, welche halb weiss, halb schwarz (der Voll- und Neu-Mond), die Todten um sich sammelte, wie der Mond der übergang der Seelen bei Profeten grabe," ismét arab. Helle = novilunium, németül die Helle, chuld arab. gratia aeterna = német. Huld (W. J. B. XLVIII. p. 28, 40, és XCV. p. 102), valamint a halad, a hold, ugy a hódolás a hód formából merült fel, hódolás tulajdonkép, isteni tisztelete a holdnak, kihatólag hóditás, a holdol, holdit formák a német hold, s huldigen mintájára öntvék.

7) Az arab hall, syrus halhal, zsidó hálal igékkel egyezik a gallusok Haul (= nap) isten neve is; Tacitus a naharváloknak Alcis istenét emliti, mely csak a kelta Haul-ceis = solempetentes von Haul = sol, und ceisio = quaerere, a kelta Elcys (többesben Elceis) is idetart = anser sylvestris, a naharválok erdőben tisztelték az Alcist (antiquae religionis lucus Tacitusban), tehát itt is isten neve után lett az elnevezés, mint a finn mythologiában is Turilanien és Turilas nevekkel hasonkép áll a dolog (l. Allg. Lit. Zeit. Oct. 1833 Nro 188.).

Meninszkiben hall gyökből hilāl = luna nova et per menses pacisci, hillet = initium mensis (t. IV. p. 1115), a Herodot Alitta bálvány neve, melyet maga Herodot feljövő holdnak magyaráz (l. Kopp. Bilder und Schriften der Vorzeit, Mannheim 1819 és él szót). A

kelta nyelv dialectekben ssaul, heaul, hail, sioul, haul, az orosz összehasonlító nagy szótár szerint napot jelentettek (Arndt p. 359), a latin sol, görög Helios, uj görög ilios ugyanazt jelentik, s ha bár ezek szorosan a magyar él gyökhöz tartnak is, annyi bizonyos, hogy egyik mint másik szó csoportozatinál az alapeszme a világosság s életerő volt (melegség, tűz).

Imád.

1) Legrégibb nyoma van a halotti beszédben „wimagyuk urome isten kegilmet“, a *w* itt elől a szóban szükségtelen adspiratio, vagy tán a régi leiró hibája, mert lejebb a szövegben már uemadsaguc áll, w nélkül: szent Margit életében is (1276), imadsagyt olvashatni, a későbbi magyar iratokban s könyvekben sincs nyoma a *w* betűnek, s a mi különös (Magyar nyelv emlékek I. 18), az imádásnak több mellék értelmei voltak, mert az 1689. okiratban „Szundi Balázs megimádtatja Curiájával atyjafiait,“ annyit jelent, mint meginteti, megkináltatja s a kiadói jegyzetben áll, hogy ma is mondják megimádta pénzzel. Kassait (III. 27), a *w* betü félrevezeté, s *vi* gyököt vett fel, az igazi gyök, ugymond, *ri*, honnan rimad (=vimad betü cserével), rimán, rimánkodik, korholja Gyarmathit, hogy a turkiman (= pap) szóból eredteti az imád igét, mert mikor a sirbeszéd tartatott, közöttünk, mint irja, nem fetrengettek az imánok. Az igaz, hogy akkor még a török Ázsiában lakott, de voltak ismaëlitáink, kik islám vallást követtek, kijártak a szent földre arab iskolákat látogatni, kik sok keleti szót átültettek hozzánk, s a magyar nyelvet, s topographiát azokkal felgazdagitották. A ritus explorandae veritatis czímü kézirat ellenmondhatatlan bizonyitványokat nyújt erre, s

bár valaki azt egyszer tudós magyarázatokkal ellátná; mert hogy az ismaëliták is magyar faju nép volt, az többé kétséget sem szenved. Gyarmathi igaz megtévedt az iman szóban, mert az nem jelent papot, hanem az imam jelent arabul imádkoztató papot, mely kötelességet egy időben magok a kalifák végeztek, mint Herbelotban megláthatni, az arab iman annyi mint hinni, de Európában tudatlanságból, gyakran felcseréltetett, a két szó egymással (l. Hammert Wien. Jahrb. B. LXX. p. 5.).

Kresznerics származtatása is (im-a = ecce deus) alaptalan vélemény, mint a Dankovszkié is, mely a cseh s lengyel modl-eni igéből átvettnek állitja, az imád igeszót. Ősvilági vallásszó az is, mint az isten, jó s más szavaink, csak nyomozni kell, hogy a kútfőre egyszer rá is akadjunk.

2) Legtermészetesebb az imád igeszót, im, ima, törzsből származtatni, mely istent, főlelket, majd isten képét, bálványt jelentett, s mint a bálványból (l. bálványszót), lettek bálványoz, bálványozás, ugy az imából könnyen eredhettek, imád, imádás imádság stb.

A pogány finn faju népek közt, még ma is vannak ima vagy juma főistennek bálványképei, melyeknek áldoznak, a névleirás különböző az irókban, mert az a helytávolságok, keleti és nyugoti finn dialectek szerint módosittatott, de közértelem szerint, csak ugyanazon egy fő lényt jelentnek.

Georgi (Russland Leipzig 1783. 1. B. p. 20, 32, 42, 52 etc.), jumar, jumala finn főistenről tesz említést, mely thor (vagy teremtő) istennel egy; a cseremisz népnél ez isten neve juma, votjákoknál vagy vitkajaknál inma, ilmar, inmár, tehát j = i.

Müllerben (Der ugrische Volksstamm II. B.) jumar, juma (= ima) jumala változó alakzatjai ugyanazon egy szónak, honnan a papok neve jommas (= imás), Schefferben (Lappland Frankf. 1675) jumula, jumal, immel, ibmél, jubmel nevek állanak, s az immel igy ejtegettetik, immel = isten, immole = istené, immelek = istenek, a lapp ősi hagyomány jumi törzséből származtatja a népet, ki patriarcha volt. Arndt szótárában, jumas, jamas, vogul szóformák jó értelemben, jumala, jummal, jubmel, ibmel, jumu isten nevek s jumonu istenasszony emlittettnek. Klaproth jamash, jonish, jumal, Mohne (Geschichte des Heidenthums Leipzig 1822. 1. B.) Tiermes vagy a Teremtő fabálványát lapp földön jubmelnek irják, s az áldozati szent helyekről kivált Mohne bőven ir. Sándor István már a finn juma, s magyar ima gyökszót egynek vette, s a betücserét ihász, juhász, ihar, juhar példákban igazolá. (Sokféle VI. D. lap 85—87).

3) Különös, hogy a himalaya hegylánczolatok közepén népali földön, jumila földre s hasonnevü népre találunk, mely a finn jumula, jumal isten neveket, oly hiven tükrözi vissza, s a jumi ős patriarcha lapp nevére visszaemlékeztet. Tübet innen, mint Ritter irja, 15 napi járó föld, van itt yumila város is, vannak gancs és gancsa nevü bálványok, s a finn daemonologiában, mint tudva van, a ganes főszerepet játszik (l. gonosz és gáncs szókat).

Megkapjuk itt a Tar völgyet (tar = vadon), az Ural nevet (hegybarlangok), Daba, Tingri (tenger), Kuti helyeket, Tista (tiszta) nevü folyóvizet, Tarku, s Bákia és Kéri helységeket, a gurush papokat, kik kuruzsolnak, honnan a ghorkas népnév, mely a

magar nevü népfajjal egy tőkéből eredt, melyeknek nyelve még nincs megvizsgálva, csak annyi bizonyos, hogy az merőben elütt a sanskritból eredt indiai nyelvektől. E magar népről irja Ritter, hogy Népal magos hegyei közt laknak, daemonokat imádnak, hústevők, erős faj, lelkes nép, hogy Hamilton helyben összegyüjtött szótárát jó volna már egyszer vizsgálat alá is venni, hogy nyelvükről eligazodjunk. Megemliti a magar nép Khankha és Minkha törzseit, melyek nem hindu fajok, tatáros arczvonalait az eredeti hegylakosoknak, melyek közt azonban az ovalis képek sem ritkák (Erdkunde III. B. p. 19, 121.). Mind ezt figyelmeztetés végett feljegyezni szükségesnek tartottam, idővel egy más búvár többet is kifejthet azoknak alapján, s még csak azt jegyzem meg, hogy ha a Jumula föld neve nem egy a Himalaya szóval (= hó-tanya), mert épen yumila város határos itt a humla nevü hóvonallal, ugy az finn-tatár szó lehet, mongolul is ami, amin, mint Arndt szótárában láthatni, lelket, szellemet jelent, a mongol nyelvben oly jártas Schmidt pedig (Forschungen in Gebiete der älteren religiosen Bildungsgeschichte der Völker Mittel-Asiens, Petersburg 1824 p. 195.). Amida vagy Amita mongol neveit hozza fel Buddhának, mely hogy a mongol földön bálványoztatik, tudva van, a mi közel jár a magyar ima és imád szókhoz, mert hogy Buddha tisztelete magában Chinában is Krisztus után számlálva a két első században lábra kapott, hogy az hunnusok, s más turk-tatár népek is Buddha bálványképei előtt hajlongattak, nem nehéz kimutatni. Igaz, hogy Buddha Amida neve nem mongol, hanem indus szó Schmidt szerint, s az mongol forditásokban fényt sugárzó véghetetlennek értelmeztetik, de magából a névből, mely Amid, Imid, Imad,

Emad, Omid, Umad alakokra könnyen átváltozhatott (mire gyakoriak a példák keleti nyelvekben, például Emesa s Amád város nevekben), a tisztelet-adást, tehát imádást fogalmazó igeszó is származhatott, mit a bálványszó is igazol, mely magában szinte az isten képét, szobrát jelenti, de származékaiban már a tiszteletettélt fejezi ki. Azonban az Amida névszót sem lehet tiszta gyöknek venni, hanem a képzeleti im, am, om, um gyökformákra kell visszamenni, melyek közül csak az om forma maradt fenn s használtatik épen a buddhai vallásban az ismeretes Om, Ma, Ni, Pad, Ma, Hum könyörgési formulában, mely még Schmidt szerint sehol tisztán nincs megmagyarázva, a többi egyszerü gyökformákhoz már korán ragasztékok járultak s meghosszitott formákban tűnnek fel különböző nyelvekben, mint például az arab imam = pap, imamet pap tisztjét végezni, umanet = vallás, hit, iman = hitt, mely mint Ewald tanitja (gramm. arab. 1. 99), gyakran adspiráltatik is, s lesz haiman, syrusul haimen, ad formam imádjuk és vimádjuk = credidit et duxit Amen. — A török imam pap, imamlik = paptisztjét végezni arabból átvett szó, hogy a törökök islam hitre tértek (l. Meninszkit I. 294.). A sanskrit om gyök, irja Stuhr, világ lelkét, mindennek teremtőjét jelenti, ez keleti vallásos szent hangzat (Die Religionssysteme der heidnischen Völker des Orients, Berlin 1836. p. 71.).

Hammer azt az egyiptomi Amen, Ammon lyturgiai szókkal hozá kapcsolatba, annyi bizonyos, hogy Thebaisban a felszentelt papok, már az ősvilágban, imai köznevet viseltek, mint Rosellini s Gesenius magyarázatjaiból az ottani földalatti papi sírboltokban láthatni, melyek hat olasz mértföldre is elnyúlnak (l. Allg. Liter. Zeit. 1841. junius 109. szám), megvan a szó a

buddhai Cosmogoniában is, hol a pokol kapui előtt ülő imamem az arab-turk imámoknak, vagyis az imádságot vezetőknek felelnek meg (l. az Asiatick Researches kivonatját Hammertől közölve Wien. Jahrb. B. I. p. 322.). Buddha Amida nevével talál a japáni Amidás bálványkép is — idole des Japonais — mint a franczia akademia szótára magyarázza, Amitie, ugyanitt allegoriai istenség, görög és római földön, melynek szobrokat s templomokat emeltek, Buddha neve Amitának is iratott, mint fölebb láttuk. Amo-boudu = prêtre africain, melyben a Buddha név rejlik, Amo-loco = prêtre du Congo, ki a megigézteknek visszaadhatja az egészséget. Hogy mindezek a magyar ima, finn juma, immel stb. szóformákkal összefüggnek, alig kételkedhetni többé. Mongol kéziratokban Buddha neve Schmidt szerint Amid-abha és Abhidabha formákban iratik.

4) Ha mind ez a nyelvvizsgálót még ki nem elégitné, ugy a sanskrit mad gyökhöz lehetne folyamodni, mely Bopp szerint = dicsérni, tisztelni, melylyel szerinte is rokon az arab hmd gyökige, melyet különbözőleg vocalisálhatni, honnan hamada = dicsérte, imádta. (W. Jahrb. B. XLII. p. 252). Burckhard keleti utazó is az amude arab szót igy értelmezi = dicséret, magasztalás, kivált hadénekekben (W. J. B. LV. p. 38.).

Meninszkiben ymad arabul = laudatum esse aliquid, oehmed = nomen viri, 2-o laudabilior, és már ekkor Dankovszkinak annyiban igaza volna, hogy az cseh, lengyel modleni is e körbe tart. Az Arab amud szó, mely omad, emad, imad, umad, ūmiid alakokban is iratik, nevezetesen Frähnben imad-eddaule = ország támasza, jelent oszlopot, támaszt, kőszobrot, a felirásos s hieroglyph figurákkal ellátott bisutuni

persa kőszobrok neve volt hajdan Be-si-amud (l. Porter utazását Chosreu Pêrwis képes palotájáról Wien. Jahrb. B. LXII. p. 23), mi felvilágositásul szolgál állitásomra, hogy bálvány képszobrok imad nevéből a tisztelettételt jelentő származékok könnyen kifolyhattak. Több ily Amad, Imad helységek s családtörzsök neveiről az Amadé szó alatt bővebben lehet értekezni, melyet eddig irgalmatlan hibával a latin homo-dei után értelmeztek, csak azt jegyzem végül meg, hogy az arab ymad igeszó (= elevare quid palo, aliove fulcimento Meninszki 1. 211), egy a zsidó amad igével, honnan a zsidó amud = columna, item montes altissimi, quasi columnae coeli, a persa amaden igével = parare, paratum esse, honnan amade paratus, instructus, maturus, de mind e három nyelvben imádási értelme nincs a fennforgó szóknak, kivéve az arabot, hol, mint láttuk, fölebb a dicséret és tiszteletadási fogalmak nem hiányoznak.

Isten.

1) A legrégibb magyar halottas beszédben előfordul: „wimagyuk urome isten kegilmet“ Hunyadi János magyar esküjében is mondatik 1446: „isten téged ugy segéljen.“

A tudósok nagyobb része abban állapodott meg, hogy eleink azt a persáktól kölcsönözték, mint az ármány szót is, és ez leghihetőbb, mind azért, hogy gyakori érintkezésbe voltak a persákkal, mind pedig azért, hogy Zerduscht tanjaiból Ázsia, mint Európa különböző népei egyet s mást elfogadtak (l. Traite Historique de la Religion des Perses, par Foucher a franczia akademia Memoirjaiban t. XXVII. és Tychsent „De Religionum Zoroastricarum apud exteras gentes vestigiis a göt-

tingai akademia évkönyveiben volum. XII. Gottingae 1796.).

A nyelvtudomány is e mellett szól, mely Révai s Kassai erőltetett magyarázatjainak (Antiquii. Liter. Hungar. p. 122. szókönyv. III. Csomó l. 49) semmi okerőt nem tulajdonithat, mikép félreveti a dalmat istin (=verax), lengyel istny, istotny (essentialis) szókat is, melyek a görög, latin est, szláv jest, német ist szók folyadékai, melyeket Gyarmathi szinte ok nélkül sorozott egybe az isten szóval.

2) Ibn Stahna keleti iró után közli Hyde Tamás „Persarum religio est pervetusta, isti statuunt aliquem deum aeternum, quem vocant Yesdan, eo designantes Τον Θεον", Scharistani szinte ezt mondja (l. Bayle Dictionaire histor. et critique Zoroastres szó alatt t. IV.) és ez a Yesdan egész alkotjában a magyar isten szó, mint Beregszásziból láthatni, ki jezdan, izdan, jizden, izden persa szóformákat közölt isten jelentéssel, azt is hozzátéve, hogy más nyelvekben e szót fel nem találta (l. über die Aehnlichkeit der morgenländ. Sprachen etc. p. 13, 109, 162), Meninszki arab-persa nagy szótárában, jezdan = deus, quem etiam izid nominant, jezdperest = dei cola, jezdani divinus (isteni t. IV. p. 1172). Herbelot (Bibliotheque Orientale in voce Jezdan) azt jegyzi meg, hogy a régi persa és pehlvi nyelvben jezd, jezid épen az, a mi az uj persa jezdan, de a persák ma inkább a khoda szóval élnek, mely Hammer szerint a német Gott, azonban a persa nyelvben ötven neve van az istennek, melyeket Hammer a bécsi literaturai évkönyvekben elősorolt (LIII. Band. Anz. Blatt p. 84), s azok közt a jezdan, jezd, khoda vagy choda is feltalálhatók.

3) Hager azt hiszi, hogy a kaspi tenger keleti ré-

szére felhatott manichaeusoktól, vagyis a persa Manes követőitől tanulták el a magyarok is az isten szót, kik syrus és persa nyelven beszéltek, ma is a syrus nyelv azon részen a tudósok nyelve, a magyar tanitó szó is ily kölcsönözet a syrus nyelvből (Neue Beweise der Verwandschaft der Hungaren, mit den Lappländern, Wien 1793. p. 76.). Ez azonban nem áll (l. tanit szót), mikép erőltetett azon állitása is Hagernek, hogy a persa jezdan, az egyiptomi Isisből képeztetett.

Inkább hihetünk Neumannak, ki jelenben a keleti nyelvek egyik főbúvárja, ki a korasáni Yezd nagy kereskedő városról irja, hol tűzimádók vagy gueberek is laknak, hol Marco Polo is keresztül utazott, hogy a névszó világosságot jelent, Yezdan Ormuzdnak a világosság urának a neve, s Ben Schunah szerint is a régi magusok a főistent yezd-nek nevezték, mint Klenker toldalékjából a Zendavesztához kitetszik. (Asiatische Studien. Leipzig 1837 p. 138, vesd össze Marco Polo utazását Bürck által legujabban Neumann jegyzeteivel kiadva Lipcse 1845. p. 91).

4) A világosság és sötétség két ellentétü elemek kifejlése, — Ormuzdnak Ahrimánnal küzdése igen természetesen kimagyarázható Persia éghajlatjából, melynek azur tisztaságu egét, szépen fénylő csillagait ködös és essős napok nem boritják el; Irán lakóiban mikép keletkezett e dualismusi hit, értelmesen meg van fejtve a berlini kritikai folyóirat 1845. novemberi füzetében 81. szám alatt, hol Eckerman „Lehrbuch der Religionsgeschichte“ czímü könyve szakértőleg biráltatott meg, hová a többet tudni vágyót utasitjuk, mi itt elégeljük az ott Minucius Felixből felhozott helyre figyelmeztetni az olvasót, mely szerint Hostan-es a magusok tudománya alakitójának iratik, a mi ismét csak a jezdan

vagy istennév, kiről szinte irja Plinius is h. n. l. XXX. c. 1. „Hic maxime Hostanes ad rabiem non aviditatem modo scientiae eius Graecorum populos egit.“ Ez a hostanes vagy mint Hammer irja ostanes, a tűz törvényadója, Zerduscht volt, a mythusos időszakból való, mert a históriai Zerduscht — a reformator — Darius Guschtasp idejében élt, mint Eckermann birálója is e tényt kiemeli. (Wiener Jahrb. B. X. p. 217.)

5) Valamint Isten segits, Isten fogad nevü magyar faluk vannak Bukovinában, szinte ugy Ázsiában is több helység az isten névtől kapott nevet. Ouseley 1818. volt a már emlitett Jezd városban, melynek egyik részében mintegy 4000 gueber lakik, a régi tűztemplom romjai ma is láthatók; a vidéken még nyolczezer guebert számithatni, kik jámborok s régi pehlvi irományok birtokában vannak (l. Ritters Erdkunde VI. B. 1. Th. p. 266.). Fars tartományban is van Jezdkost nevü falu, melyben Ritter szerint törökök laknak (l. c. p. 401.). Ghilán tartományban Ized-deh vagy Jezd falu Amol városhoz közel, a dicső kert földön, melyet Ritter Persia Lombardiájának nevez, hol szinte a tűztemplomok romjai láthatók (l. c. p. 451—456, 544.). A kurd földön is Jezd vagy Jezdan város van, melyet Theophanes Jesdemnek ir. (Wien. Jahrb. B. CVI. p. 75), s a khorazani yezd város nevét Ptolomaeus elgörögösitve ισατιχαι = isatiahae-nak irta, hol yezdan vagy isteni tűztisztelet tartatott az időben. (Ritter VI. B. 1. Abth. p. 106.)

Tudni kell azt is, hogy a gueberek, nagy üldözéseket állottak ki, miután az arab mohamedanusok Persiára ütöttek, s a VII-ik században szerteszét elvándoroltak, miután magyar, kozár, turk és mongol népekkel érintkezésbe jöttek.

Hagemeister irja, hogy a turkestani hegyek közt Belourtag és Badakschan földön nyugvó helyt nyertek az üldözött pársusok, kik ma is ott Galdchis név alatt ismeretesek = tűztisztelők (l. gyúlszót s l. Baer és Helmersen gyüjteményét, Beiträge zur Kenntniss des russischen Reichs, Petersb. 1839. III. B. p. 89.).

Legtöbben Khorazanból Pendschábba, vagy az öt vizfolyam földjére költöztek, kiknél Cherefeddin szerint Ormuzd neve Yezdan világosság (Ritter B. III. p. 577.).

Burnes keleti Kabul földön nem messzi Balkh várostól, hol egykor Zoroaster tanitott, Yezdan Baksh tatár főnök birtokain is keresztül utazott néhány évvel ezelőtt, a hegyek egy részét Tatar hazara nép lakja, hihetőleg azon ezer tatár család ivadéka, mely ott elmaradt a turk-mongol seregből, melyet Manghu khán Holaku segitségére Persiába küldött. (Ritter V. p. 254).

A név maga mutatja a parsismusnak is ide kihatását, mint kihatott az a kurd földre is, hol Jezidek laknak, kiknek vallásáról alább leend szó, s kik közt egyik tribus neve ma is Yezdan Baschis (Ritter VI. B. 2-te Abth. 414), mely név csak egy a fölebbi tatár főnök nevével, s Ritter is Theodatus szóval értelmezi, hanem ha nyomtatási hiba lesz, mert az andi sultán persa nagy szótárában is Jezdan Baksch olvasható, hason jelentéssel, mely melléknevet viselt az eretnek hitterjesztő Masdek Nuschirvan persa király idejében (Wien. Jahrb. B. XXIX. p. 117.). A parsismus egykori nagy befolyását Ázsiára Neumann is tanitja, a turk-ojgur irásmódot (Hu = irás, chinai irókban) is a magusoknak tulajdonitván el, melyet nestorianusok terjesztettek el az V-ik században a turk faju népek közt (Asiat. Studien p. 118, 131, 138), mikor már Priscus

tanusága szerint Áttila hunnusai is tudták az irásmesterséget.

A persa vallás koronkénti phrasisait más tudósok elég bőven kifejték, a persa birodalom széles kiterjedtsége Cyrus és a Dariusok idejében szinte tudva van, a sassanidák időszaka (223—632) előttem legjelentősebb annyiban, hogy a parsismus ekkor ismét nagyobb virágzásra jött mint valaha, mikor a persa királyok Oxustól s Industól kezdve, Tigris Euphrates s Araxes folyóvizekig parancsoltak, a kaspi tenger és a Kaukasus közt lakó népek délre persa hatalom alatt állottak Prokop tanubizonysága szerint, Aderbeidschan, Mazenderan, Taprestan, Ghilán északibb tartományok tűztemplomokkal bővölködtek, melyekről Ritter nagy munkájában többet olvashatni. A hunnus s turk népfajok vándorlásai ez időszakra esnek a kaukas feletti földekre, s onnan a Tanaishoz, kik a görög s persa udvarokkal kények szerint szövetkeztek, vagy pedig egyik udvar ellen a másikat segitették, mire elég legyen Prokopra hivatkozni, ki a sabirokról irja: „gens hunnica, habitant circa Caucasos montes, multitudine admodum copiosi — quorum principes alii Romanorum imperatori, — alii Persarum regi, inde ab antiquo aevo sunt noti et familiares“ (l. több irók helyeit egybegyüjtve Dankovszkinál Hungariae Gentis avitum Cognomen etc. Posonii 1825. §. 8. 10.). Priscus is irja, hogy a persa királyok követeket küldöttek ifjabb Theodosiushoz a magus vallást követő népek ügyében, hogy a görög birodalomban ne háborgattassanak s keresztény vallásra őket ne kényszeritsék (Attila ex Prisco Rhaetore Posonii 1745. p. 18.). Igen természetes volt hát ily szoros érintkezéseknél fogva, hogy a különben is schamanismusnak hódoló Ázsiából kiköltözködött népek a parsismus némely dog-

máit, szertartásait elfogadták, s azokat a maguk módjuk szerint átalakiták, a persa neveket megtarták, milyenek isten, ármány, kor (= nap), ördög stb., melyekről külön szó leend, ha még régibb időkre nem akarunk visszamenni, mikor Iran népei Turan vagy Surány föld lakóival, az ugynevezett ázsiai scythákkal folytonos háborukat folytattak, kiknek egy része keleti Iránba megfészkelte magát, s kiknek bálvány imádásaik ellen Bakthriában soká kellett Zoroasternek, a reformatornak küzdenie.

6) A kurd Jezidekről irja Ritter, hogy titkos vallásuak, külsőleg ha szorul a kapcza, zsidó, mohamed s Krisztus vallását követőknek adják ki magukat, közönségesen ördög-tisztelőknek tartatnak, s Eurdek egyik falujok neve; az ördög nevét azonban soha nem emlitik, titkon a napot is imádják, pedig Tscherag sonderans is a nevek = Licht auslöscher (l. csillagszót), a sátánt Malek Tavos név alatt tisztelik, mint az isten egyik hatalmas szolgáját, ez a Taoos vagy Taous a tuzok madárképe gyertyatartóra állitva, melyet Forbes pávának magyarázott (l. tuzok szót, l. Rittert VI. B. II. Abth. p. 696 és 748, és feketére festett templomjaikról s gulya-alaku sírdombjaikról, Wien. Jahrb. B. CVI. p. 75 és 79.).

7) A görög Vesta név nem egy a persa Jezdan szóval, mint Cornides véli, Jacquet azt sanskrit nyelvből magyarázza, mások a persa avesta, Golius a persa atesch szókhoz kötik, némelyek abeschet (= auctor ignis)ből vonják le, e felett még nincs közmegállapodás, azért itt a bővebb kiterjeszkedés szükségtelen, annak idejében s helyén ezt tovább meg lehet vitatni.

Jó.

1) Ősvilági vallásos szó, mely legépebb formában fennmaradt a magyar nyelvben, s a mennyire a történetekben nyomozni lehet, kezdetben bizonyosan istent, királyt, mint isten képét, helytartóját jelentette Ázsiában; még ma is élünk a jó isten kitétellel, és közmondás: „szegény ember szándékát jó isten vezérli.“ Hasonlólag mondjuk jókor tempestive, jokora procerus, jokori = praecox, melyekben a kor szinte ősvilági szó, a mi kezdetben szinte istent, napot, majd a nap időszakait jelenté. Nép- és családnevekben is megöröklött a szó, s hogy az istenek nevei után nép- és családtörzsökök is nyertek nevet, a görög mythologiából felmutatható, zsidónevekkel is bebizonyitható (l. lejebb a 4. számot).

A kolosmegyei 1702. készült regestrumban a Jó család régi magyar törzsnek mondatik Benkőnél (Transylv. Specialis), s Závodszki György történeti naplójában (1586—1624), 1603 Jó János magyar király helytartónak iratik, kit Pozsonyban fogságba tettek. (l. Adparatus ad histor. r. Hungar. Math. Bel. Posonii 1735. in fol.)

2) Megvan a finn s turk-tatár nyelvekben is ez a szó, a zend, zsidó, ó-persa, chinai s sanskrit nyelvekben egyaránt jósági s isteni értelemben nyomozható. Klaproth Ázsia Polyglottájában a finn formák jowö, güwä, hea, höwa (= jó, gut), chinai nyelvben hao, chao, a mit Endlicher legujabb chinai grammatikája is bizonyit. Meninszkiben törökül eju = bonus, egregius, julik vagy ejulik = bonitas (t. 1. 426, 427, l. Jenischt is in praefatione p. 76, ki azt egyenesen magyar rokonszónak mondja). Beregszásziban japánul joka = jó,

jocska (p. 134). Castren szerint az ostják sawa s a finn hywä (= jó) csak egy szó, Herbelotban a kikhin vagy kék tatár hordában (l. kék szót), ho = jó (t. VI. p. 264). Konfuts Chi-king czímü könyve (Liber Carminum ex Latina P. Lacharme interpretatione edidit Julius Mohl Stuttgartii 1830), egyik részének neve siavya kevésbé jó, a másiknak Ta-ya = nagyon jó, mivel ez utólsó a birodalom császárjaival foglalatoskodik, és már itt tudni kell, hogy Yao legrégibb bölcs királya volt Chinának 2357 Krisztus előtt, ki mind politikai, mind erkölcsi vallásos rendeletei által az ország hatalmának alapját veté meg, a bárdolatlan népeket megszelidité, kiről irja Neumann: „la sagesse de Yao, a survecu a vingt six dynasties tant indigènes qu' etrangères, qui dans une periode de quatre milleans ont regné soit sur la Chine entière, et une partie des pays limitrophes, soit seulement sur le gouvernements de Vempire actuel" (Nouveau Journal asiat. Nro 79. p. 50—53.).

Ez az Yao Matuanlin szövegeiben Ju-nak iratik Biot, Yu-nak Panthier előadása szerint (n. journ. asiat. 1836. p. 291 és 376), a magyar jó palóczos kiejtése pedig jaó (Pázmándy l. 101.). Bazin franczia akademikus irja a chinai chosmographiáról való értekezésében, hogy a nagy Yu alatt boldog volt China (n. journ. asiat. 1839. Nro 47. p. 368), mikkel szépen megegyeznek a boldog séresekről való régi hagyományok Strabóban, és az indus muha barâthai czímü eposban, melyekre idéz Lassen (Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes II. B. Götting. 1838. p. 62. seq. vesd össze Gützlafot is, Geschichte des chines. Reichs, Leipzig 1836. p. 54, hol irja, hogy a tökéletes erény s jóság Konfuts által Yau képében állittatik elő).

3) Ritterben feltaláljuk a nagy és kis yao népfa-

jokat is Chinában, melyeknek 29 tribusa van, s hódolt népek, mert jelenben yao nevek szolgát jelent szolgasági állapotjokról. (Erdkunde III. B. p. 761. seq.)

Neumann szerint a hu (vagy jó) népnek yao nevü istene volt, mely annyi mint a persa yezd v. isten, a zsidó Jehova, Wu-csong chinai császár el akarta nyomni az idegen vallásokat, s a chinai magyarázók szerint a hu vagy mu-hu név mágusokat jelentett; a Tang dynastia történeteinek leirói, ez nem chinai faju nép yao istenét tüzes léleknek irják, kik azt imádják, napot, holdat, csillagokat tisztelnek, s az isteni tisztelet előtt tisztulásokat visznek végbe. Tang idejében nagy és kis Bukhariában ily yaot tisztelő népek laktak, s a nyugoti barbarok, mint Gaubil is irja, magismust fogadtak el. A Hu népfaj, Neumann szerint is turk-ojgur népfaj (Asiat. Studien p. 137.). Fölebb láttuk már, hogy a kék tatár hordánál ho = jó, zend nyelvben hu = jó (Kosegarten Zoroaster könyveiről Allg. Literat. Zeit. 1833. Júni Nro 96), nem csuda hát, ha a persa magismus Chinától nyugotra lakó barbar népek közt helyt fogott, nem csuda, ha az isten és jó szók északi és magos Közép-Ázsiában otthonosokká váltak, mert hiszen a sanskritban is szinte meg lévén a jó szó, a brahma népek pedig Burnouf s más illetékes orientalisták értelme szerint is Ázsia magosságairól költözködvén le délre, a vallásos szókat is magokkal elvitték, mert mint Lassenből kitetszik, a persepolisi ékfeliratokban psŭ, a zend fsŭ, a sanskrit su = jó, a másik zendforma hu, mi a görög eu (εὖ) vagy jó. (Die altpersischen Keilinschriften, Bonn 1836. p. 46.) Benfey is a régi Orosángák vagy görög Evergetek (jóltévők, a dolog igazolva van Nagy Sándor történeteiben), nevét a zend hu és varezô = tett, többesben hvarezango (jóltevők) szókhoz köté.

(Jahrb. für wiss. Kritik Decemb. 1842. Nro 105.). A hu zendforma megvan a pehlvi nyelvben is (Allgem. Geschichte des morgenl. Sprachen von Wahl, Leipzig 1784, p. 223), a pehlvi hu-ram szó az e nyelvben oly jártas Müller magyarázatja szerint = delectari, hu = jó, és râm gyökből (= öröm) ily összetett szó a pehlvi, hunar is = jó emberség (Journal asiat. III. Serie t. VII. Nro 39. 1839. p. 342), vegyük össze most már a jó szó alaki formáit, u. m.

a) A finn formákat jowö, güwä, höwä, hywä, sawa, mikhez adhatok yongs, jomasz, szova, jövö, johd, Fejér Györgynél (Incunabula Magyarorum), ezekben látjuk már a *j*, *g*, *h*, *s*, egymásközti kicserélését szó elején, mint rendesen a zend *h* betü, sanskritban *s* lesz (husu l. több példákat Bopp által felhozva, Jahrb. für wiss. Kritik 1834. August Nro 28.).

b) a turk-tatár formákat eju, ho, hu, yao, gowa, givu, e két utolsó formát Ysbrantides és a franczia akademia szótára emliti (Arndt szótárában gö, goy mongolul);

c) a chinai formákat ya, ju, yao, hao, ehao;

d) a zend, sanskrit, pehlvi s ó-persa formákat, hu, psu, su, fsu, gu, khu, (mert Müller l. c. ily formákat is ád, mint a *h* megkeményitését);

e) a görög formákat éus, eus, éu, eu (ἠύς, εὐς, ἠύ, εὐ), melyek gyönge aspiratióval mondattak ki, nem kételkedhetünk mitsem többé a felhordott szóalakok összetartásáról, mint arról sem, hogy a magyarban a gyöknek legősiebb alakja maradt fenn.

4) Támogatja e véleményt a német ja szó is, mely e nyelvben csak mint particula maradt fenn s használtatik, gótul jái, ó-németül ya, angolsaxul gëa, angolul yea, svédül, dánul jó, honnan jata = affirmare

(Grimms Gramm. III. 764. 769.). A régi német copula joh, góthul jah, irja továbbá positiv jelentésü volt szemközt a nu, ne, nem, num, tagadó szócskákkal (l. c. p. 708.). Igen hihetőnek tartom azért e positiv jelentést, arra a mi jó visszavihetni, s a mit a magyar jól van, helybehagyólag fejez ki, az csak a ja particula megszűkitett körében él még a német nyelvben, mert az Ulphilas ius vagy jus szóformája = bonus, praestans Castiglione szerint — rég kiveszett a német — nyelvben (l. Castiglione kiadását Massman által megismertetve, Jahrb. für wiss. Kritik 1836. August Nro 35.).

Még inkább támogatja véleményemet a zsidó Jehova szó, melynek kimondása módját görög irókból s a paterekből Kopp, Bellermann, Hartmann összeszedték, u. m. Jave, jaho, jeo, jao, eredeti gyök a jah (Bohlen die Genesis hist. kritisch. erläutert, Königsberg 1835. p. 111.). A tudósok közt azonban nincs megállapodás, vajjon a Jehova név eredeti zsidó szó-e vagy nem? Gesenius és Ewald az eredetiség mellett nyilatkoztak, Neumann Remusat a chinai yao-val egyesitik; Rask az elohim (= Elymaeusok) név isten és király czímének vallja, milyen volt a Farao név Egyiptomban, Móses használta az isten nevére kizárólag, az israël népnek is a mósesi rendszer szerint Jehován kivül más királya nem lehetett. (Die älteste hebr. Zeitrechnung, Mohnike forditá át. Leipzig 1836. p. 52. és 110).

Nork az ophiták jao nap istenét a bibliai jah-tól, egyiptomi io-tól elkülönözi, Hammer pedig ugyanazon napistent (mint Makrobui irja) az arab jahu, zsidó jehova, zend gao nevekkel ugyanazonitá (Wien. Jahrb. B. X. p. 229. 239), és igy a tudósok többsége is a névszót közös ősviláginak tartja, szerintem is a magyar jó, palóczos jao a felhordottaktól nem elválaszt-

ható. Sándor István (Sokféle V. D. 56. czikk) Leem után azt jegyzi meg, hogy lappul juo-ige = bájos ének, melylyel az ördögöt igyekeznek megnyerni. A cseremisch finn népnél Georgi szerint jo = ördög, az ige bizonyosan a magyar igézés — ige-törzsből. Az isten szó alatt kimutattuk, hogy az a kurd földön ördög névvé vált, igy történt ez némely finn népfajoknál is, melyek különben is bűvöléseikről legelhiresztelt ebbek, a mi éghajlati viszonyainkból könnyen kimagyarázható (l. Allgem. Kultur-Geschichte der Menschheit von Gustav Klemm, Wien. Jahrb. CXV. B. p. 247.). A mordwin nyelvben is meg kell lenni a jó gyöknek, legalább a származékja, javulautin fel van mutatva Gablentz mordwin grammatikájában = jóvá hagytam, bizonyitottam (Zeitschrift für die Morgenkunde II. B. 3. Heft p. 396), és hogy még egyszer a zsidó nyelvre visszatérjünk, abban több tulajdon nevekre is akadunk a jah vagy jó isteni szóval összetéve, mint Joachaz, Jonathan, Jojakim, Joram, Joab (= jó apa), Joel (= jó isten, ef. élő), a zsidó halleluja is (= dicsérjétek jaht v. jehovát), a magyar hála és jó szók visszatükrözései (l. hálaszót). Valljon a koptus joah = mitis, clemens fuit, a zsidó joah = pulcher decorus fuit idehúzhatók-e, nem merem állitani, ámbár tudom, hogy Otrokócsi az utólsó szót a jó-val egynek vette. (Orig. I. 304. II. 274).

5) A görög Jo (ἰω) mythusa, mint a Perseusé keleti, későbbi fejlemény észak arimaspi hagyományokkal keverve (l. Völcker mythusos geographiáját Jó vándorlásairól s Hallingot Wien. Jahrb. B. LIX. p. 272), Jó városát (Jopolis = Joppe, Jaffa) Inachus, Jó atyja épité ott, hol Perseus az örök tűzistennek első emelt templomot, mint a chronicon pastchale s Cedrenus irják (l. Re-

landi Palaestina p. 639.). Argosban Jo a hold volt, a nap neje Inachus leánya, ez az androgynosi képzelet különösen Indiában a nap- és hold-dynastiák történeteiben feltünő, és van okunk James Tod állitását elfogadni, hogy a tatár ai, chinai yu, az indus aju = hold isten, a hold-dynastia törzsöke! (Wien. Jahrb. B. LI. p. 59.). Hihetőleg a görög szokott felkiáltás is, io, io! mely gyász és öröm jel is volt, még Testullian korában használtatott, mint a német io, vagy négyszeres jó! jó! jó! jó! (l. Miscellanea Berolinensia t. IV. 1734. p. 195, s Ihre Glossariumát t. sub. voce Jo-dut Upsaliae 1769), csak az isteni tiszteletből vitetett át a polgári életbe is. Anguetil Zend szótárában is (Kleuker IV. 160) jeoe = nap.

Lidércz és garabonczа.

1) A mit eddig a Lidércz szóról tudtunk, ebben áll. Sándor István a lapp lidru-t (= bubo, spectrum) egyezteté a magyar lidércz szóval (sokféle IX. darab l. 33), Gyarmathi az esthnus lüdrik (madár név, isten lova) szót gondolta lidércznek (affin. p. 166), Dankovszky a cseh lidekradize, tót ludikgratje szók után alakultnak mondja = hominum raptor, hinc Magyaris incubus, qui hominibus insidiatur, et ignis fatuus qui homines seducit", Kassai lidércz és ludvércz szók alatt előadá, hogy azok szárnyas egeret, hódkóros embert, futó csillagot is jelentnek a nép szájában, mely összetett szók a lud és enevércz (= denevér, lat. tenebrio) párositásából merültek fel. (III. csomó l. 290.) Hogy e származtatás meg nem állhat, magában látható.

2) A lidércz szó főbb értelme az éjjelenként bolygó tűz, mely a temetőkben s fent a légben gyakran látható, a tudatlanság azokat kisérteteknek vette, melyekből az-

után sajátságos mythusokat formált. Thorlacius és Grimm szerint (Hermes V. B. p. 1. et seq.), az ások bevándorlása előtt keletről, skandináv földön a természeti elemeket tisztelték a jótok, vagy finnusok, hloder vagy löder neve volt a tűzistennek, melyet a bevándorlott népfaj villámló s mennydörgő istene — Thor váltott fel, a finnusokat északra felszoriták, de az együttlakás s gyakori érintkezések okozák, hogy a german északi mythologiára a finnusok természeti vallása nagy befolyásu volt, igy a finn loge (= lang), s a skandinav loke finn eredetre mutat, a dán ledru, az eddai hlodyn, német hludana, csak a finn hlödernek nőnemre átváltoztatása, mely a földanyának az abból kifejlő tűznek eddai neve, Odinnak is, a nap szemének hlöder neve volt, a szótörzs irja Grimm hlod = tűz. A dán tudós Münter után Mone is bőven ir e tárgyban, dán földön Seeland szigetben hlöder istennek Lethra nevü városa volt, másképp hleidra, hleidargardur, Lethraborg, Hledra, Hledri, Lederun, mitől a lapp lidru, esthnus lüdrik szót elválasztani nem lehet, Mone szerint is törzs hlod tűz, áldozati helye. Lodur istennek, melyet a woluspai ének is a teremtés történetében névszerint is megemlit. Ez isten névtől neveztettek el a kelta Lutar (Lutarius), ki 278 Krisztus előtt Kis-Ázsiára rontott, a dán nép hagyományaiban él Lother király neve, a régi frank Chlotár, Chlodio, Chlodoveih, Chlot-hilt nevek is a frank és dán hagyományok s vallásuk egységére mutatnak. (Mone I. 265.). Schrader hivatkozik az alsó-rajnai földön talált kőfelirásra is: „deae Hludanae sacrum C. Tiberius Verus“, az ujabb Edda szerint, mely Nagy Károly idejében készült, ez Vodannak (= Odin) második neje volt, a későbbi Frau Holda (= hold), mely a

nép babonás hagyományaiban s kisértetekről szóló regéiben soká fennmaradt. (German. Mytholog. Berlin 1843. p. 190.) a német lodern, auflodern igék mint lod törzs származékai a tűz sebes mozgását, fellobbanását fejezik ki, a szláv nyelv is birja e törzsszót, lad Schafarik szerint = Glanz, nitor (die ältesten Denkmäler der böhm. Sprache p. 52), a szláv mythologia Lado istennéje rendesen Venusnak magyaráztatik.

3) A magyar nyelvben a lod törzs vezet a lidércz szó leghelyesebb magyarázatjára, melynek nincs ugyan tulajdonkép tűz értelme, de a tűz sebes mozgása a bolygók természete származékjaiban igen jól kifejeztetik, sőt Adelung szerint a német lod-nak is eredeti jelentése nem a tűz, hanem a sebes mozgalom, Lode szó alatt irja, hogy az mozgást, indulást jelent, loden = sich schnell hin und her bewegen, lodern ist ein iterativum von loden, Sächsisch loddra, a magyar lódul, lódit, tehát rokon a német loden, cseh loudani, louditi igékkel. Kresznericsben Löd falu s város név, lödör erro, grassator, lődörög = vagatur, a tájszótárban löding = pille, lödörödöm székely szó, lödörög ide s tova hányódik, lödöri, ki horgasan ide s tova megy, mint a lidércz s mindenbe botorkázik, a lödörből már ecz képzővel lett lödércz vagy lidércz, mi természetesen fejlett ki magában a nyelvben, ugy hogy itt kölcsönözetről szót sem kellene tenni.

Az eddai hlodin s német hludana istenasszony nevek is a ladány, ludány magyar helységek és személynevekben fennmaradtak, Pray 1283. oklevelet közöl, melyben Comes Folkus filius Nicolai de genere Ludán előjő (dissert (VII. p. 129), Kéza szerint ugyanezek a cseh Lodan földről hivattak be (p. 83. edit Podhr.), de abból csak az következik, hogy ott is volt

Ludány föld, mint van Déli-Azsiában Pendschabban Luddana tartomány, északiban Ludánypatak épen Dauriában, hol csud magyarok laktak, hol a Nádorhegy s több hason magyar nevek még ki nem vesztek (Ritter II. 263. V. 32), s a székely krónika már Ladon pogány magyart emleget a hét vezérek időszakából, Oláh Miklós sáros Ludan úrhidát jegyzett fel a XVI. században: villa Lad s Ladán 1217 emlittetik a nagyváradi káptalan jegyzetekben, Lodi abbas de Cholt (= zsólt), ugyanott 1217 van feljegyezve. Lado régi magyar családnévről szólnak a kolozsmegyei jegyzetek, és ha Sándor István Ladány helység nevét a bolgárok alatt Lodjene) révnek (trajectus) magyarázza, az a magyar lód törzs értelmével szépen megegyezik, s hibás felfogás a ladik szót is kölcsönözöttnek venni, melylyel még a vitkaiak és siberiai tatárok is élnek, és már Grimmben hlide, hlad, hlidon angelszász nyelvben = navigo, proficiscor, tehát = lód-ulok, más alaki formái ládh, lidon, laden loeden (Gramm 1. 896, 971), ladie, lädin = Frachtschiff auf dem Bodensee angelsächsisch ladje, lüdia Schmid mutogatásai szerint derék sváb szótárában (p. 338.).

A lád, lud, lod törzs ősvilági szó, Móses szerint Lud törzsből valók az aethiopsok, ludin = vándorlók, kóboriak, vagy kabarok voltak, Bochart mutogatásai szerint a lud gyöknek ez az értelme = declinare, obliquare, torquere (Phaleg l. 2. c. 12.), tehát csavarogni, mint a lidérczek szoktak, Sickler Lydia nevét is innen magyarázta; a patriarchalis időszakokban ez a kóborgás rendes életmód volt, Herodot Jirken népe is ily járókelő volt, a török jurok, s magyar járok ázsiai csavargásainkra mutatnak, mikről azonban más alkalommal leend szó.

4) Garaboncza = magia necromantica Molnár Albertben a görög chiromantzia, vagy kézből (tenyérből) jövendölés, a czigánynék ma is űzik e mesterséget. Garabonczás diákok az iramlók, fellegkergetők, melyekről a trullai zsinati végzés, s az indiculus superstitionum emlitést tesznek, a helyek közölvék a jelen munka második részében 3. §.

Manó.

1) Kresznerics szerint „malus genius, daemon" közmonda Dugonicsban „szegények ajtaját nem őrzi a manó", Dankovszki tovább nem tudott hatni, mint a görög mainoon-ra hivatkozni = daemoniacus, szokás szerint azért azt görög szónak adta ki. A Tájszótárban Matics Imre azt tanitja, hogy Manó = Manuel, ki az ős magyarok prófétájok volt, de a bebizonyitással adós maradt, adós is fog maradni, mert Manuel csak a zsidó Immanuel (= isten mivélünk), minek a Manó névvel semmi köze. De mi hát a Manó? felelet a Meny istene, különösben pedig a hold, mire a fennmaradt mythologiai és nyelv emlékek utalnak.

Szóllottunk már Jesaiás Meni v. Meny nevü bálványáról s meny szó alatt, szólottunk az arab menathról, mely görög μηνη = hold, hogy az arabok különös tisztelői voltak a holdnak, s Hud nevü patriárchájok koporsóját ma is becsben tartják, előadtuk a hold szó alatt.

Varro igy ir „luna olim graece μηνη dicta unde illorum menes = mensis." A Plutarch Athene Saosis istene Mene nevet is viselt, Onka Mene Nomusban, a Savsis név az aegyiptomi Sais világosság istene; a Mene az etruriai Men-fra vagy Minerva mint Moversben láthatni (Die Phoenizier 1. B. Bonn 1841). A Men név

épen ugy mint a Man szóról láttuk, gyakori az országok s népek neveiben, mint Artamenes, Komana, Armenia, az ó testamentomban, Mini, Meni, vagyis a hold mint a fatum istenasszonya emlittetik Jesaiásnál, (65. 11.) mivel a pontusi királyok szokott esküje Pharnaces Men-jére (hold) összefüggésben áll.

Az etruriai edényeken Minerva sisakján hold, sarló forma ékesség vagy czifrázat áll Mene dea vagy Mendea felirással, mint, Demster monumetrusca czimü gyüjteményéből Jäkel által idézve van, s hogy a tányér és sarló szokott hyerogliphok Indiában mint Egyptomban a nap szó alatt megérintve volt. A Menedea, Mendea felirás a Macrob dea Maniaja, Plutarch geneta Manoaja, az egyptomi Mendes, s valamint a nép tányéra után az áldozati eszközök, s más gömb alakok nap, nab, nupp stb. neveket nyertek, szinte igy volt a dolog a mene vagy hold nevével is. Scheffer irja: Wenn ein rundes Stück Gold so an dem Halsbande hängt von dem Worte Moene = luna, dessen Ründe es nachahmt" (Lappland p. 67. Worm után).

A görög manos v. mannos is genus ornamenti collaris, s ez a zsidó menik (Daniel 5. 7.) a meni bálvány ékessége a sanskrit mani = monile. Manes poculi quaedam species apud Athaenaeum. Stephanus görög szótárában. Herbelot irja, Menath nevü bálvány szó alatt, hogy a törökök az arab menar, menarehból csinálták a minaret nevet, templomaikat az uj hold sarlója ékesiti. (t. 11. p. 402. edit. 1783.) Az ó-testamentomi meni bálvány hát minden esetre a holdat illeti, mit az indus summat, v. summenath bálvány név is, mint előadtuk, a meny szó alatt igazol, s a zsidó, arab Manah ige = determinavit, numeravit. destinavit, a hold járását, időszakjait fejezte ki, épen ugy

mint a német manez ige, honnan Monath, Menot. Ottfried, a XI. században már él a Manó szóval = hold. Jäkel (p. 59.) Mane, Man, Manen alakzatjait közli. Hagen pedig igy ir: „Menian (main), minan davon mêna der Mond als Zähler der Zeit, und Man (der Stammvater Mannus) der Sinne ende (Mann im Monde) ganz wie von dem indischen Urvater Mann (der denkende) aller Menschen Manuscha, Manus, Kinder heissen" (J. f. W. Kritik 1834 Aug. Nro 38.). Grimm szinte Mêna, manô, mânot, mano szóformákat közöl holdértelemben (t. 37. 87. 204.) Czimber nyelvben pedig ily verses magány beszéd közöltetik a bajor évkönyvekben, mely a holdhoz van intézve:

„Du Mano scheinst auch ich han gaschaint."

„Du Mano pist sol, auch ich bin sol."

„Du Mano ghêst ich och ghea" (hist. philos. Klasse II. B. 3-te Abtheil. 1838. p. 625.)

Possart lapp grammatikájában is mana = kisgyermek, mano = hold (p. 49.). Bullet igy ir kelta szótárában manong örményül petit garcon (a lapp mana), franche comté-ben Manau-nak nevezik a gyermekek a felöltözött főfedett embert, ki őket ijeszti, a hód neve is görögül az ember képről mene, németül mon, mane, mone, maen, lappul manna = Monath (in voce Man). Ihre szótárában Mane, Mona, Mano, Mana, Moon, Maane szóalakzatok feljegyezvék hold értelemben. Mindezekből kitetszik, hogy a Manó név különösben a hold tiszteletét tárgyazta, és a keresztény vallás kárhoztatván a pogány bálványozást, rosz értelemmel ruházta fel e nevet is.

Mit akart Otrokocsi imez szavakkal mondani „manos, mano quo certum Turcarum genus appellamus (II. 252.), nem tudom, tán hold czimerekre akart utalni

mintegy megvetőleg? A görög mainomai = insanio, mania = furor, hihetőleg a hold phasisait fejezék kezdetben ki, mert a babonás hit szerint azok az ellenerők küzdéseire magyaráztattak; ma is a hold- s napfogyatkozások a tudatlan népeknél rémülést okoznak, s schamán papjaiknak kell közbejárni, hogy mindenféle cselfogásaikkal megnyugtassák a népet, de a mantis szó (= vates) Bapp szerint nem onnan jő, hanem a man törzsből (= denken), honnan sanskrit nyelvben matis = scientia, a görög mathe és mantr, a görög mantĭs, ki szent könyörgéseket mond el (allg. Lit. Z. Julius 1834. Nro. 115.).

Manes nevének a Manó szóval csak annyiban van egybeköttetése, hogy mindegyike a man, men törzshöz tart, manichaeismus csak a régibb irán földi dualismus nagyobbszerü rendszeres kifejlése, Bayle historica criticai nagy szótára (art. Manicheens Pauliciens) s az általa idézett kutfők kellő felvilágositást nyujtnak a dologban.

Meny (coelum), **Meny** (nurus), **Menyasszony** (sponsa), **Menyecske** (mulier recens nupta).

1) Gyarmathiban lappul manje = nurus, finnül = minia (p. 73, 74, aff.), Fejérben (incunab. p. 33. seq.), finnül minia szinte a magyar meny (nurus) noppi, a magyar nap, napa (socrus), permül jen-esch, sirjänül jen-ölanya, votjákul jen-esch = coelum, meny, vogolul numma torom, osztjákul num-torom, mordvául mänel = meny.

A vogul-osztják num-ról, l. napszót, mely szinte eget is jelentett, tehát a meny szóval egyezik annyiban, hogy ez is megforditva néha napot jelentett. A torom a magyar terem, honnan teremtő; időnk nincs ez igen

érdekes vallásos szót tovább fejtegetni, mint fel kell hagynunk a szándokolt többi magyar pogány vallásra vonatkozó szók magyarázatjaival, melyek magukban már egy kis szótárt képeznek, de érdeket csak ugy nyernek, ha az általam eddig közlöttek szerint minden oldalról felvilágosittatnak. Fel tett czélom azonban idővel ez elmulasztást kipótolni, mert nagyára átestem az előmunkálatokon, melyek nélkül ilyesmihez fogni nem lehet.

Révai szerint a menyegző = menyekező (g = h) a menyekezem ige (= sponsam duco), előjő a régi magyar bibliai forditásokban (Gramm. I. 401.). Ugyanő a halottas beszédi munhi (= coeleste) szóról irja: „nobis meny, menyei, olim möny, lappon muenjesi format adjectivum mönyi, kihoztad a te népedet földi jelenségekben, és mënni iellenségekben“ (Báthori bibliájában), fuit olimet möny et mönye, unde mönyi, mönyei“ (Ant. hung. p. 286.). Hogy Moldvában ma is a menyekező divatos a menyegző helyett, azt Petrás Incze levelei bizonyitják Döbrentei Gáborhoz (Tud. Tár. 1842. Julius). A közmonda „napad nem gondolja, hogy ő is csak meny volt“, magában mutatja a nap és men szók egykori szoros összefüggését vallásos körben, melyből azok a közéletre átvitettek, miként a hold és nap szók alatt eléggé kifejtve van, s jelenben is a meny szónál a női különbség a két nem összeházasitása, a mythologiákból felmutatható, hol a men törzsszó, napot, holdat, eget, teremtő szellemel stb. jelentett.

Hogy meny hajdan rosz személyt jelentett volna (pellex), mint Cornides állitja, Béla névtelen jegyzője szavaiból kiindulva, nem hihető, mert a krónikás szavaiból csak az jő ki, hogy Mennmouroütnak sok felesége volt „dux Morait, cui nepos dictus est Mennmou-

routh, eo quod plures habebat amicas" a keresztény barátnak vagy papnak, ki a krónikát irta, hitellenes volt a polygamia, azért azt a canon értelmében ágyasságnak tartotta, de abból korántsem következik, hogy a meny eredetileg is rosz személyt vagy ágyast jelentett volna, mint abból, hogy a székelyek a menyecske szót megesett személyre is használják gúnyképen, nem következik, hogy a menyecske szó is eredetileg csak rosz értelemmel birt, sőt egész Erdélyben ügyes menyecske alatt derék ifju asszonyt értenek, mint a Táj szótár is megjegyzi. — Cornides nem is sejdité, hogy a magyar menyecske, német meniske, (Keróban manniska, és máshol mennisko), közel rokonok man, men törzsből, mely mind a két nemre egyiránt használtatott: hogy a Mensch szó a man-ask, men-isch összehuzása, mely mint Adelung s Grimm tanitják, sine discrimine sexus, emberi lényt, teremtményt általánosan fejezett ki, mihez a rosz értelem sehogy sem illeszthető. Gablenz mordvai grammatikájában mänelen = menyei, mänel = meny, mänelste = menyből, mänelen = menyé stb. (l. Zeitschr. für die Kunde des Morgenlandes II. B. 3. Heft p. 383 és 2-tes Heft p. 235). Szent Margit életében (1276) iratik: „a menyey yegesnek zerelmeert", ismét: „a feuldy jegest immar masodszor utala meg". A jakut menga tangara (Arndt p. 144), a magyar meny és tenger szó, Arndt csak a menyt rokonitá, s hibásan menjeknek irta. Samojédül Mejen, a finn minja, magyar meny, Castren szerint (Bülletin de l'acad. Nro 63, 64, t. VI.). A halottas beszédben munhi uruzag = menyország.

2) Armenia neve, hol az Ararat hegyek világtörténeti fontosságot nyertek, tulajdonkép menyhegyet jelent, hol a meny népe lakott. Minni Jeremiásban

(51. 27.), Minnas Josephusban a nemzet neve, az ar a zsidó har = mons, prominentia, a magyar ór (= nasus) s órmó stb. — Wahl szerint a nemzet neve (minni, minnas), a zend mino, parsusul myny = coelum, tehát a magyar meny (Asien p. 807), Bochart és Schütz szinte igy magyarázzák a nevet, az utólsó hozzáteszi azt is, hogy a régiek a hegy névből az egész vidéket Myniásnak nevezték el, s az arab Arman név is abból lett (W. Jahrb. B. XXIV. p. 294. l. Dubois de Montperieux kaukasusi utját is t. IV. Paris 1841. p. 51. Kéeré-meno = Arménia v. menyei Irán föld, lásd Ur szót is).

A Hindukusch hegylánczolatnak magos csúcsa is isten- és ég-hegynek neveztetett, Indiában Meru (= tündöklő, sugárzó, Bohlen Alt-Indien 1. 12.) a neve, Persiában Albardsch, Alburs, Elburs, mely név szinte az égig nyúló nyugoti Kaukasusra is átvitetett, melyhez tartnak a Nabath hegyek is (l. nap szót), Chinában Thien-schan a neve = ég—hegy; Birman földön Mienmo = menyhegy Buchanan, tatárul Kiloman = szinte menyhegy Wil ford. szerint (the coelestistial mountain. Asiat. Researches VI. 175. VIII. p. 315.).

A birman vagy Barman mien, a zend mino, parsus myny, a pehlvi nyelvben mini, többesben minian = menyeiek „les célestes"-nek forditja a pehlviben ritka jártasságu Müller is, honnan mainyu = menyei, zendül mainyneys (Journ. Asiat. 1839. April Nro 40. p. 322.). Mona vagy Muna hegyeket emlit Ritter a Chinával határos Ordos földön is, az Inscham hegycsúcsa is Mona nevet viselt, melyen örök hó van. (Erdkunde 1. 165. 236.) Az indus delta földön kereskedéséről hires Minagur város neve is = meny város, Mina és Nagora (= város) szókból összetéve, a scytha

sákák, kik a második században oda leköltöztek, épiték a várost, és saját Mina nevekről nevezték azt el, hihetőleg a Mina vagy Muna hegyekről China szomszédságából költöztek ki. (Ritter IV. 474. Götting. gelehrte Anz. 1831. Nro 21. et seq. a fejér hunnusokról Indus földön Cosmas helyét, s az összefüggést amazokkal). Támogatja ezt a pénz-tudomány is, mert a bakthroscytha pénzeken Manao-bago felirás Benfay szerint zabinsi viszhang, a Sabaeismus pedig arab és scytha földön a vallásnak első elemét tette, mely szerint a világosság országának urát Manit tiszteltték, syrusul Muni a neve, s ez a Manao-bago felirat a zend main java = menyei, és baga = fény, a sanskrit bhaga = fény, szerencse; bagh törzsből = tisztelni. (Jahrb. für wiss. Kritik 1842. X-ben Nro 111.) Az oshroeni királyok pénzein is a maanus, mani, manus deus, mann, mani, mini névfelirasok gyakoriak, Bayer 12 ily felirást közlött, melyek a syro-arab Mani, Muni, tehát a világosság ura nevére visszavezethetők (Hist. oshroen p. 43.). A persa Minotschehr király neve is Dorn és Buttmann szerint = a menyei Aresch, kit Strabo szerint a persák isten gyanánt tiszteltek, kinek utódjai a Herodot Artajoj népe (Dorn p. XII. in praef. és a berlini akad. évkönyvei 1818—1819. p. 227. hist. phil. classe 1-a).

Deguignes azt irja a hunnus lovak nemesebb fajáról, hogy az menyből származott, Piringer azért a ménest mennyesnek, vagy menyből származottnak magyarázza, ebben van valami, mert a mén törzs (= csődör) a teremtő s nemző erő, mint a mony is, honnan monyas (= csődör). Mind a mén, mind a mony szélesen elterjedt szók, melyek még alakjaikat is egymással felcserélik, embert, lovat, s magasb értelemben világ-

alkotót jelentnek, ez volt az eredeti jelentés, az élet, mint más szókat is a vallások mythologiájából kölcsönözte át, s ne feledjük, hogy majd minden hadakozó nép az embert és lovat egy szóval fejezte ki, mint equus, eques, equites, gótul manu = homo és equus pusillus Isidorban, másképp mannus Galliában (Diesenbach Celtica I. 100.). Igy volt a dolog az arimasp, aspasiakoi, Marsac nemzeti nevekkel (= lovas ariusok, lovas sákák, asp és már = ló az utolsó a magyarban is fenn van a marha szóban, tovább fejtegetni a marha szót nincs időm). A hindouk vallása még a kútfőt is kimutatja, mert Mann szerint, mely törvény adónak neve is, már a menyre mutat Brahma teremtő ereje férj- és nőtermészetté változott át, az utolsóból viradzs lett, mely férfinemüségében Manut szülte a látható világ második alkotóját (Stuhr die religions Systeme der heidn. Völker des Orients. Berlin 1836 p. 74. 77.) Deá Mania tiszteltetett Rómában is Macrobius szerint. Plutarchban geneta Mana a genesis szülő oka. (Bayle dict. Histor. et Crit. I. 684) Manes (kinek neve csak a sanskrit Manu s Manuscha Mensch) első Schapur alatt a harmadik században hires magus s uj keresztény sectát alakitó tanitó, hogy Mani, Bruddha, Zoroaster. Christus, Mithras egyek, u. m. a nap különböző incarnatioji, az alap vallás külső formaságait alkotók. (Ritter Erdkunde v. B. 271.) Lassen szerint a Rigved hymnusai, még csak egy Manut ismernek, ki Brahma fia volt a teremtő, kinek ő demiurgussa, másutt mondja hogy Manus a hindouk hite szerint eszmeisitett képe az istentől lelkesitett törvény adónak, Egyiptomban Men vagy Menes, Lydiában Menes, Phrygiában Manes, Cretában Minos, Germaniában Manous ugyanazon egy fő valósági név (Zeitschrift für di Kunde Mor-

genland I. B. 3. Heft p. 367. v. B. p. 254). A későbbi veda iratokban már több Manuk emlittettnek, Brahma egy napjára 14 Manut számlálnak, azaz Garcin de Tassy magyarázatja szerint bizonyos időszakig egy-egy Manu uralkodott. A vedai cosmogoniában, hol az égi testek körkeringéseiről van szó, a Matra a Manasban születik, s annak fejtegetője igy ir man = penser, manas coeur, l'homne le penseaur, o[illegible]a compare au Men de Phrygiens, au Mannus des Germains, a Minos de crete et a l' egyptien Ménes-être ferbuleux, dont le primitif est clairement explique dans l'idee de l' indien Manus" (Journ. as. Nro 63. Märc 1833. p. 219 Nro 74. febrier p. 99.) Manasa ünnepet még ma is megtartják a hindouk, mint a természet istennéje ünnepét. Hogy a német Mann, Mannus, Mensch szók a sanskrit Manu, Manus nevekkel összefüggnek, arról köz a megegyezés (l. Arndtot p. 301. 302. Boppot Jahrb. für Wiss. kritik. 1836. Nro. 59, ki a czigány Manusch (Mensch) szót is megemliti. Pottot Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes III. B. 1. Heft stb.)

A Parsusok mythologiája szerint az első emberpár neve Meschia, Meschiane, hogy ez a Meschia csak a sanskrit Manuscha, a Zend mas-ya, pehlvi Meschia, kurd manzs, szláv monsch, mush, mees, finn maa-mees (földembere) elég megérintni, czigányul a manusch forma mellett (= Mensch Bopp és Smodits) megvan még a manu forma is a spanyol czigányok közt Borrow szerint, honnan manusalo = erős izmos, men = persona.

Nem kételkedhetünk hát a meny szó istenies jelentéséről, még ma is Hymalaya déli részeiben tiszteltetik a meny tava Manas sarovara. (sara = tó a magyar sár) a tó körül lakók neve, Manasaucos, manasa

nyelvökben = menyei Moorcroft szerint (Ritter II. 510.) Meen tartományt emlitnek Gaubil levelei is Laos országban, mely Chinával határos (j. as. 1832 Nro. 59.). Mina a fénylő smaragd-kő egyik nemének neve, mely Ben Mansout szerint ott közel terem, s Kafteristanban Mainu a jó isten neve, Buddhának is Ázsiában Sakja Mani, és igy Muni a köz neve, mely egyszersmind urat s királyt is jelent (Ritter V. 113.), épen ugy mint az Elohim = Bal stb. nevek (l. él, bálvány). A Mandschu név (= Weltheiland) Schmidt magyarázatja szerint, Sakja Mani bálvány szobraitól van, melyeknek a VII. században dschuv, dscho nevek volt, Tübetben tehát Mani Bálványa. (Bülletin scientia Nro 192. T. VIII. 1841).

3. Ha az Ararat hegyi minni nemzet a meny lakója volt az arabiai minaeusok is Mina vagy Muna föld lakói, ily meny föld lakói, már Bochárt félreveté a cretai Minostól nyert nevezetjüket, és nem ok nélkül (g. s. p. 119), mert jelenben Fresnel okgyőzőleg bebizonyitja, hogy a pokolról való görög hagyományok, helyzeti vizsgálatok szerint is az arab Mina földet illetik, honnan yemen tartománynak a neve is, s Cretába s Graeciába Minosról Rhadamanthusról Styx stb. vizekről innen szállongtak át a hiteszmék (J. as. Juillet 1840.). Strabo a minaeusokat nagy nemzetnek irja, melynek egyik ágazatját épen a Sabaeusok tették, honnan a Sabaeismus vagy Zabuis műszó, Houdnak (l. hold) koporsója e meny földön őriztetett, s ma is tiszteltetik Hogy az arabok Mohamed előtt is tudatlanok nem voltak, sőt irodalmok, városaik, s kereskedésük volt, nevezetesen a csillagászatban jártasok voltak, Indiával s Egyptommal folytonos összeköttetésben álltak, mind azt megolvashatni Jomard, Ledillot s Jaubert munkáiból (l.

Journ. as. März 1840. t. IX. III. serie Nro. 51). Arábia belseje két annyi, mint Francziaország, azt jó formán Ibrahim hadakozása óta kezdik jobban megismerni az európaiak, hajdan jobban ismerték azt, s boldog Arábia tulajdonkép a menyföld, hol a drága fűszerek is, például a thus minnaeum a menyföldtől nyerte nevét, melylyel nagy kereskedést űztek. Itt volt a meny-bálvány, melyet Jesaias (65. 11.) meni név alatt emlit, a görög μηνη vagy hold, ámbár Gesenius azt Venus csillagának akarja vétetni, azért mert arabul menath = fatum, fortuna, tehát Venus szerencse-csillagzata, de Indiában is megvan az a menath-bálvány s azt épen az oda költözött arabok vitték át, indus neve Summat sum hindouk nyelvén = hold, naat, nat = tisztelni, honnan a helység neve is (Wien Jahrb. XXXVI. B. p. 252.). Mekka mellett is van Mina vagy Monna szentföld (= menyföld), hogy különösben holdat jelentett a név, onnan eredett, mert némely néptörzsnél főleg a hold tiszteltetett (l. manó szót), de még Egyiptomban Mendes = coelum stellifer, s e név Herodotban áll a második osztályu isteni nevek közt (Buhle Geschichte der Philosophie t. 1. p. 15. 42.). Champollion a Mandus király nevét fel is fedezte a hieroglyphek közt Rosellini nagy gyüjteményében, a királyok temetkező helyének is Menephtheion neve volt, siciliai Diodor pedig és Herodot nyilván irják, hogy első egyiptomi király Mén vagy Ménes volt, ki az istenek után uralkodott s Memphist épité, Wilkilson szerint e Mén vagy Ménes hieroglyphek hangzati szabályai szerint Ménai sőt 2320. Krisztus előtt, másutt 2201. az özön viz után 147 évvel élteti (Gelehrte anzeig. München 1836 Nro. 102. 1838 Nro. 168.), a crétai Minos pedig az arundeli márvány krónika szerint 1285. élt Christus előtt.

Indiában szinte a Ramajana epos szerint Manu volt az első király a meny törvényadója. Ha már a Zend, parsus, pehlvi, birman nyelvek, a meny szó alakját épen a magyar meny (coelum) értelemben tisztán fenntarták, ha koptusul ma is menuth = la divine, coelestis, honnan Menuthis város neve Byzanti Istvánban, melyet a koptosul irt könyvek is Canope mellett emlitnek (Ackerblad j. asiat. Nro 77. p. 407.), ha a finn, tatár nyelvekben ma is él a szó, még az esthunnusok főistene is (Tarapyhha = teremtő) Monu vagy Mone fellegvárban lakott (Mone Geschichte des Heidenthums t. 66.), tehát a menyben, következetesen az ős névnek holdra, napra, emberfajokra, földre, hegyekre, s királyokra alkalmazása igen természetesen megeshetett, mint ez más vallásos nevekkel is megtörtént, s azt kell hinni, hogy azok még az első nyelv maradványai, melyek később különféle szinezetekben használtattak. Visszatérve most már a félbeszakitott man, ménes szókra, melyeket Deguignes adatai után Piringer meny és menyeseknek vett, megjegyezzük, hogy a szerencsés ötletet chinai annalisok is támogatják, melyek szerint 102. Christus előtt, az oxus földi Muni nevü sákákkal (kikről Minna gura város neve) a chinai császár véres háborút folytatott az kulchi hires lófajért, melytől a scythák nem akartak adózni, ez a ménes a Bolor hegytetőn lakó csuda méntől származott, a hegy alján legeltek a kanczák, melyek szülték a derék lovakat (nevek ku = lu vagy ló), mivel vért izzadnak (vérejték), menyei lovaknak is hivatnak (l. Rittert V. 60.). Hogy e sáka máskép Tahi népfaj (Dáhák Herodotban Dahae Arriánban) nem mongol, hanem vagy finn, ogor, vagy turk faju volt, a chinai leirásból következik, mely szerint Ta-van, vagy csupán Van, Vén néven is emlitett föld lakói, kiknek

e hires ménesek volt, mélyen fekvő szemüek, nagy szakálluak, és igen bajuszosok, kiálló óruak (tehát görög profil) nőnem tisztelők, az ércz-olvasztáshoz értnek, Tesi- vagy Tűz-istennek áldoznak lovakkal, ürükkel, arany bálványuk is van, milyennel a chinai császár is megajándokozta őket, napi, vagy nap nevü királyuk volt az V. században Christus után, egy Khang nevü más királyuk pedig 605—616 a Vén nemzetségből eredett, mely egykor a Kilian vagy menyhegyen lakott nyelvökre nézve barbarok, házassági és temetési szokásaik a turkokéval egyezők stb. Hogy a Vén szó a finn nyelv minden ágazatjaiban keresztül szövődik és szinte istenes értelmü, elég itt megjegyezni, idöm nincs erre is felvilágositást adni.

A mony szó (honnan monyas = mén) alaki változásai Klaprothban finn és samojed nyelvekben mona, mónna, monu, muni, männe, muna, munna, min, mana, moun, mini, muni (A. P. t. VIII.), lappul manne, mane, osztjákul mon, = mony, mit Dobrowszki és Sajnovits finnlandi utjokban jegyeztek fel, a mony szó már tojást is, nemző tagot is jelent, koptusul chmonn = nemzőtag, honnan Pán város neve (Panopolis) koptusul Akhmyn közép Egyiptomban (Ritter Afrika I. Th. p. 776.), arabul muni = semen (Ewald gram. t. 287.). Meninszkiben meni sperma genitale viri et mulieris (t. IV. p. 774.) circassul abásul, mana ismét a magyar mony (Klaproth A. P. p. 171. és tab. IV.).

Sajnáljuk, hogy kifogyva időből, a kis-ázsiai Azizos s Monimos istenekről hallgatnunk kell, amaz Ares vagy Mars (= izmos), ez Hermes vagy Creuczer szerint a nemzési ösztön, mon vagy mony törzsből mindenik a nap székülője (ἥλιος παρεδρος) (Wien. J. LXII. B.

Anz. Bl. p. 50.), mindenik a nemzői tűz képviselője az Ituraeusok közt. Keleti isten nevek ezek, mikre a görög nyelv még felvilágositást sem adhat, maga az Ares név is a scytha aor (= ur, ér, erő, erős), miként Azizos = izmos, iz törzsből, honnan izzasztó, izzad, izzadás, a felhevülés s melegülés következményei, a menyei lovak, mint láttuk vért izzadtak, azonban a további felvilágositásokkal Ares, Azizos, s Monninos isten nevek felett adósoknak kell maradnunk, mivel csak egy szó kidolgozása is rendkivüli feszült munkálkodást igényel. Meg kell még jegyeznünk, hogy Samojed földről a has domborúsága is myn, mun, müniade, munuri formákban közöltetik Klaproth által (tab. VII.), a mi ismét a magyar mony monyoru (= ovatus) honnan Monyoru-kerék = rota ovata s több helység neve a két hazában, ide tart a Mány, s Mányok nemes családneve is Belső-Szolnokban s Dobokában, hol Manya és Nemes Mány helységek is vannak, Monyok telek van Nógrádban, Monyok Sándor Istvánban = nimium testiculatus.

Hogy mind ezek kosmogoniai műszók, ez első nyelv maradványai kétséget sem szenved, mihelyt a Mann szónak (= emberi lény, a két nem, majd csak a férfinem és mén-ló) alaki változottságait átpillantjuk, mely hogy a sanskrit mani, manuschu, manas, a partus meschia, Zend masoya stb. szóformákkal egy, fölebb már megjegyezve és Mensch alakjában kimutatva volt; a vedai cosmogonia szerint is Matra a manasban született azon franczia tudós magyarázatja szerint a szivben, de ez csak észlelési metaphora, mert a man, men, (= meny, möny, mony,) törzs teremtő s alkotó erőt jelentett, mind a Rigveda hymnusai, mind Manes tanitásai szerint, a dea Mania, geneta

Mana is erre utalnak, s Manu a látható világ második alkotója volt a Brahminok bölcselete szerint is, Egyiptomban is main symbole de la force a francz. acad. mythol. szótárában, tehát mind a megtestesités (actus incarnationis), mind a megtestesülés ok, és okozat összefolynak a szóban, s ha Burhani Káthi arab szótára a sanskrit manas szót a Zend menisch szóban mutatja fel (= sziv). Hammer igen jó tapintattal azt a „Mensch" szóhoz köti (W. J. B. CX. p. 7.)

Lássuk most már magának a Mann, s Mensch szók alakzatjait és értelmezéseit is, melyek a magyar meny (nurus) menyecske, menyasszony szókra is hason felvilágositással szolgálnak, mint milyenre a nap és hold szók következetesen elvezettek.

4) Adelungban Mensch, mennisch, mennisco, mennis, mennisko, minsk, meniske, mennise szóformák közöltetnek azon hozzáadással, hogy Egyiptomban már Manosch hajdan embert jelentett (ez a Mén vagy Ménes vagy Menai, a történetirók és hieroglyphek olvasása szerint). Adelung szerint Man, Manno (l. Manó szót) gyökből isch raggal lett maennisch, menischko stb., mely elébb mellék, azután fő névvé vált, Kéróban manniska, manask még mellék nevek, az ask képező régi szász nyelvben magában már férfit jelentett, Manask, Men-isch-ből lett Mensch szó összehúzva, mely mind a két nembeli emberi lényt jelenti. E magyarázat szerint hát a Mensch, Manask, Mennisch a Man vagy Mén embere, teremtménye. Tacitus a germánoknak Tuisto és Mann törzsapákat ad, az a Mann vagy Man nemzetek és fő személynevekben nagy szerepet játszik. Turkman, Musulman, Alaman, Erman, German, Marksmann, Brahman v. Bariman stb. nemzeti

nevek a persa Bahman, Akuman, Neriman, Ahriman, Sapetman (Zerdusht neve) Kermán, Kodoman (= Godeman v. jó ember, isten embere, igy nevezetett Darab vagy Darius) személynevek nemzeti és család leszármazásra utalnak. Igy van a dolog a men, mene, menes, (= meny s hold) szókkal is (l. Manó szót.). Hagen a Mensch szót, egyedül a Mann-ból származtatja, s igy ir: „irländisch man Magd, und Knecht, besonders aber Jungfrau (meny?) mans, mann Mensch überhaupt, besonders aber Mann wie junger Mensch nur von Männer gebraucht wird, dagegen das Mensch nur von Weibern. Mensch selber ist irgentlich das adjectiv von Mann für männisch, wie isländ. mennsker" (W. Jahrb. B. 1. p. 185.)

Az eddai mythusokban Meniska férj és nő nemre egyaránt használtatik (= menyecske l. Ihre szótárát Manask és Människa szó alatt), Grimmben män, mon, a. s. vir, mennen = serva, manna = homo, minni, foemina (meny, menyecske) manneskja, menneske, männischko = homo, anima, mennise = gens felhozza a mennische, menische, menesch, mennisko szóformákat is, másutt irja: „Man = homo Form und Bedeutung verlaufen sich hier in ein unerreichbares Alterthum; die altnordische Mundart trente das Neutrum Man = mancipium, servus, servus virgo von dem masculinum madr (mannr). Mit dem Form Manna scheint in Ablautsverhältniss, Minni = foemina in Meri-minni villeicht auch minnja = amor (Gram. I. 224. 225. 271. 546. 662. 725. II. 177. 373. 374. 467.).

A Meriminni a mythusos tenger nője v. menyasszonya, s nagyon hihetőleg a német minne = amare minne amor, minna, = caritas csak a menyekezésre,

összeházasodásra vonatkozó szók, mi az ismeretes Minnenlieder vagy szerelmes énekek gyüjteményei által is igazoltatik.

Klaproth a kurd manno, mano, osset moi, moin szóformákat is felhozza a Mann szó mellé (A P. 79. 93.), hogy ez a manó ismét csak a hold vagy nő asszonynév, látni fogjuk a Manó szó alatt. Ugyancsak Klaprothban mensja, ménnasi, minsjem a samojedi dialectusokban már asszonyt jelent, Ménatsche, Mennezi pedig = Mensch (t. VIII. IX.), melyek a magyar meny s német männeske stb. szóformákkal szembe ötlőleg egyeznek.

Beregszászi a menyecske szót (p. 32.) a meny származékának helyesen állitja *k, ts* ugymond a magyarban kicsinyitnek, de a németben is, az *sk*. Grimm szerint épen e szóban hason mütételt vitt végbe, tehát az eddai människa = a magyar menyecske, a Volupsa czimü mythus gyakran használja e szót nőszemélyekre, igazi értelme a kicsinyitésnek tehát abban fekszik, hogy a nőnem gyengébb lévén a férfi-nemnél, a meny már magában kisebbitője a Mann szónak, mire a német minni is utal = foemina, ellentétben a góth manna szóval (= férjfi) a manniska s menyecske pedig már második fokozatu kicsinyités az angol männikin is (= emberecske) e mellett szól.

5) Valamint az ég, nap, bál s bálvány stb. szók hegyek elnevezésére is használtattak, mivel azt hitték, hogy a magos hegyek az égig felnyulnak, s az istenek is ott laknak (az olympusról való mythus keleti erdete Gesenius s mások által ki van mutatva), a meny szóval szinte igy van a dolog. Mona v. Muna s Mino magos hegyekről volt már szó a 2. szám alatt, mikhez most hozzáadjuk a kelta mane, mun szókat = hegy

(Bullet t. 1. p. 31.) más kelta dialectusokban maen, main, man alakokban jő elő Leo szerint (Jahrb. für W. Kritik 1844. Nro 56.) latin mons franczia montagne, a görög müno = munio, müne = moenia, ily hegy erősségek, meny várai voltak, az azokban lakók általában véve a hegyes földek lakosai, Minaeus nevet nyertek. Bochart, s utánna —

Michaëlis e nevet ugyan a zsidó mavn-ból vonják le (habitaculum dei Wiener p. 702.) un vagy hun törzsből = habitare a dolog lényegesen igy sem változik, mert rokon törzsszó lesz, mely arab és syrus nyelvben már nőszülést jelent. A Zend s sanskrit nyelvek a meny forma régibbsége mellett tanusitnak.

Nap.

1) Az orosz összehasonlító nagy szótárban uj Caledoniában naap Tanna szigetben naûp, a társasági szigetekben naga = nap, (sol) az utolsó a pehlvi naglia, ha különben helyesen van ez a szóforma ott közölve. Amerikába észak-keleti Ázsiából költözött át a szó a népvándorlás alkalmával, a samojed földön num, nub, nom, neb, nob az ég neve Arndt szerint (p. 313.), mely az európai s ázsiai jeges-tenger vidékein szélesen elterjedve van. Klaproth szerint a samojedok istenneve, nob, nub, Koreában napnak nevezik a fényes czint, a cserkész földön pedig nap, napa = arczkép (A. P. p. 142. s 343. és tab. II. VIII. lásd Besse utját is p. 394. és Neumannt Ruszland und die Tserkessen p. 146.). Erdmann utazásában (II. Th. 2-te Hälfte p. 233.) nebe samojedül anyát is jelent, ez hihetőleg a magyar napamasszony, hegyalján napa, erdélyiesen napadám asszszonyom (Kassai III. Csomó lap 404.). Sajnovits igy ir: sororis filium lappones dicunt noep, ungari nap

vocant socrum, Rudbeckben lapp noppi = nap, tehát szinte két értelmü, mint a magyar nap szó, Pelbart Osvald legendariumában napon, kedied = naponként (Veszprémi Centria altera Pars II. p. 194.). Castrén legközelebb igy szól: „észak-nyugoti Siberiát két fő részre oszthatni, a nyugotira vagy az ugrok Sibériájára, melyben fő népek az osztjákok, s vogulok, a keleti vagy is a samojedek Siberiájára, hol ismét a samojed faj a legszámosabb. Ezek, u. m. a samojedek, egy főistent hisznek, s azt Num, Nom, Nap név alatt imádják, az északiabb samojedek félelemmel mondják ki a nevét is, azért inkább melléknevekkel élnek a közbeszédben, például a tomskiak ildscha, ildja néven emlegetik = öreg vagy nagyatya, mely a finn mythologiai ukkonak felel meg. Mind az ildscha, mind az ukko magyar szók is egyszersmind, a mit Castrén tán nem tudott, amaz az éltes, ez az ük magyar szó, a german mythologiában az Alfadur vagy Alfader épen ily öreg istent jelentett (Mythologie der alten Deutschen und Slaven von Tkány. Znaim 1827. p. 4. Castren leveleit közlik a pétervári bülletinek Nro 74. 75. T. IV.). A samojedi közép dialectben apa és appa Castren szerint = a nagyobb nőtestvér, ez is a magyar napához tart, a mással hangzók kettőztetését ez a dialectus szereti.

2) Európában, Ázsiában, Afrikában, földünk ezen három főrészeiben, melyeket az ó világ ismert, a nap tisztelet a névvel együtt elterjedve volt, ős eredetét Ázsiában vette, azért e földrészről szólok legelébb is.

Japán föld nevéről igy ir Wahl: „Japán roszul iratik Schapan vagy Schapán helyett (sch — lágy hang mint a franczia j). E nagy sziget helybeli régi neve Nipon (= nap palotája) a Chinaival változtatták Schippen, Schiponra át (Allg. Lit. Zeit. 1831. Nro 173.),

csak nem igy ir Klaproth is: „Japan = Zsipen = nap eredete, felkelése, Marco-Polóban Zipangu = zsipenkui = a nap felkelése hazája, japánul Nifon, Nipon (A P. p. 320.). Beregszászi mind ezt elmondá jóval előbb, s a magyar nap szóra utalt vissza (p. 84.). Gaubil missionarius szerint is Jypen oly föld, hol a nap felkél. (j. as. Nro 59. 1832. p. 403).

A schémi nyelvágazatokban nub pullulare, progerminare, nib, nob, fructus, Nob urbs sacerdotalis, nabia = vates, nebia profetissa (Wiener p. 591. 592. 606.), mint a holdnak volt hulda, vagy khulda = proféta asszonya (l. hold), ugy a napnak is ily nap profétája, és jóslónéja. Nebo syrusul Nabo a babyloniaiak istene, mely szó Nebuzardan, Nebukadnezar, Nebuschanban királyi nevekbe is átment (Wiener p. 592. 593.) Bayer az edessai Nabo istent holdnak vette, mert Assemannál (t. 1. p. 317. Jacob. Sarugiensis a bálványok eltünéséről syrus földön igy irt: „daemon malus Edessae posuit Nabo et Belum“, már pedig Belus = nap, tehát Nabo Bayer szerint = hold, de ez későbbi időre mutat, mikor már a nap és hold tisztelet módjai s nevei is felcseréltettek egymás közt, mert a babyloniaiak Quatremēre terjedelmes mutogatásai szerint syro Nabathok voltak; Moses előtti régi népek, kiknek nyelvén beszélt maga Abrahám is, kik a felvilágosodás emberei voltak babyloni földön, s arab földre csak később vándorlottak, a Nebo hegy neve is, melyre Jehova parancsából Moses halála előtt felment, hogy az igért földet meglássa tőlők vette a nevet (journ. asiat. Nro 85. 87.) s e névszó sok nyelvben eget, felhőt is jelent, mert a szenthegyekről, milyen volt a Nebo v. nap hegy is, azt hitték, hogy az egekig nyulnak fel, a chinai Hoschan másképp Agde vagy Eg hegyekről meg volt ez

a közvélemény, mint Ritterben láthatni (l. ég szót), Nap földnek (regio Nabatine, Nabatis, Nabaten, Nabatiker) nevezte ott. Josefus szerint, minden föld, a mi a Veres-tenger és Euphrates között esett, szerinte Nabajoth Ismael fiától (Genes. 15, 13) van az elnevezve, a mit Reland is elfogadott, azon okból, hogy valamint Kanahan s Mitzraim földek, ugy a Nabath föld is személy után vehette nevét, a mi valószinü, csak ne feledjük, hogy a fontosabb személynevek is az ős világban isteni nevekből lettek. Siciliai Diodor irja már Reland idézete szerint: „ad ortum solis qui Nabati vocantur, Syrus nyelvben nabata = crevit, germinavit, nabato = herbae plantae, fructus, tehát a zsidó arab nub, nib, nob, naboth, ismét syrül naba, = fons, Masius szerint nebha igétől = effundere eractaere, ez ismét a zsidó arab hason jelentésü naba ige szó, hogy mindezek a napisten munkálataira visszavitethető szók, magától értetik, és Troger az indus Parvatira készült hymnus szövegek magyarázatjában, az ott szinte előforduló nâbbi szót tüzelemnek, vagyis inkább tűzforrásnak magyarázván (a syrus naba), helyesen jegyzi meg, hogy keleten mint nyugoton a sok istennév, s isteni munkálatok a napban mint egy központositva vannak (Journ. as. 1841. Sept. Octob. p. 273). És épen igy áll a dolog a Nabath, nép, a Nebo másképp Nabo hegy és isten nevekkel, Hyeronymus idejében Nebo hegynek még Nabau neve megvolt (antiquo hodie quoque vocabulo), megvolt Nobe vagy nap papjai városa Bethanuaba név alatt, miről Reland irja: „video in hoc nomine urbis Nob deprehendere vestigium praefixa voce Beth, Hieronymus Nob et Diospolin (tehát isten városa) vicinas esse credidit“ (Palaestina l. 1. Cap. 17. 20. és pag. 492. 667. 671.). A Betha nuaba másoknál Beto-anuabe =

Nub vagy Nob temploma. — A törzsnév keleten soha sem veszett ki, Jakut arab geographiája két Nub s öt Nubet (= nabath) nevü helységet számlál fel a maga idejéből. Sojouti emliti Nabát várost Haurától két napi ú[illegible], a franczia akademia szótárában Napée = di[illegible]ité de la fable, qui présidoit aux bois et aux montagnes" (= Nebo s Nabó hegy, s Nabo isten), Abubekre leánya (VI. század) Nabob vagy Nabia nevet viselt = prófétáné, ma is nabi arabul = próféta; turkul nebbi, nabega, Eichorn szerint az arab földön kiválólag költőt, poetát jelent, (Fundgruben des Orients VI. B. 3. Heft p. 233), ellenben az ó testamentom a nabu igeszót mindig a hamis prófétákra használja, Jeremiásban nebü igézők, álommagyarázók, azokkal osztályozvák, kik az igaz isten nevében hazudnak (l. példákat Allg. Lit. Zeit Julius 1834. Gesen szótára felett). Az indus nábobok (apróbb fejedelmek) turk-arab, mongol nab és naib hivatalnevek, mint a nabi vagy Hammer szerint nebijóslók közneve egyenesen a nab, nub, nap törzshöz köthetők, arabul naba ma is eminere, excellere, honnan Bochart szerint a nabath nép neve (Hierog. 1. 535.). Meninszkiben náb = princeps populi, familiae caput, nabih clarus et celebris vir, arabul, persául náb = purus, merus, sincerus, clarus, limpidus (t. IV. p. 837.). A syrus nabato zsidó-arab nib, nob, nub, naboth (= fructus), a samojed nebe, apa, appa, magyar napa, napada a persa ékfeliratokban napja formában áll (= unoka), Westergaard magyarázatja szerint, pehlvi felirásban napi, az uj persa naváden, nabir, nabiseh, ugymond a régi napat s napja formákból készült. (Zeitschr. für die Kunde des Morgenlandes VI. B. 1. Heft p. 164). Az arab nibras = lucerna, fax, syrus nebresa = flam-

ma, lucerna (nabras v. nebras = luxit, micuit (Winer p. 596. Bochart g. s. p. 520), a chaldaeai nebraschta (= lampas), mind csak a naptörzs származásai. Különös, hogy a Nabathok, egyszersmind aramaeusok is, Aram vagy öröm, azaz: boldog föld lakói (l. öröm), de ők ármányosok is Quartremére idézettjei szerint, szinte igy a scythákknak legrégibb neve Aram volt, s a typhon vagy ahriman legtöbb hagyomány után scytha földön lakott, mint azt Hallingban megolvashatni, siciliai Diodor már a scythákat Palos és Napes törzsökből származtatja, Pliniusban ezek scythae apalei et napaei. Ez az iró még azon fölül az európai Scythiában Maeotis tó körül napitas más olvasás napaeas népet laktat, byzanti Istvánban Napis vicus Scythiae, melyben napat vagy napites nép lakik, a névről irja napitai nomen gentile. Hogy a Palos = Pluto a sötétség országát kifejező névszó, azt Halling okszerüleg bebizonyitá. (Gesch. der Skythen 1. B. 2. Abth. p. 165. stb.) Aelianus is Plutot az Apalaeusok földjén laktatja, következetesen a Napes törzs a világosság vagy nap országát lakta, melynek fiai a nap fiai voltak, mire Egyiptom s India hason példákat mutatnak fel, s épen a scytha földön a mai Samarkandban, régen Zogdiánában az V. században Krisztus után Napi nevü hunnus királyt mutatott fel Ritter (Erdk. V. 658), hogy pedig a hunnusok a napot tisztelték, kétséget sem szenved.

3) Afrikában Nubia volt a napföld, Egyiptom népesedését s első művelődését onnan vette, Nobi nép lakja ma is Nubia egy részét, mint Eusebe de Salle leveléből láthatni (Journ. as. 1840 August), Ritter szerint a régi nubiaiak (nubae, nubatae, nabath), Strabó idejében Meroétól kezdve Aethiopiánál egyiptomi déli

határig laktak, a máskép beszélőkhöz, vagy barbarokhoz (= berberek) számittattak. A nuba név (nub koptusul arany) néger szinü népfajra használtatott, afrikai szülőföldjök hajdan a Noba hegyek voltak, hol a Nilus keleti ága ered. Candace királynéjoknak lakvárosa Napata volt Meroe tartományban, a napátok egyik királya Silko a kalabschi templom görög felirásában magát napfiának nevezte, fenyegetve másokat, hogy a nap sugáraival minden ellenfelét összetöri. (Die Erdkunde 1. Th. Berlin 1822 p. 557, 569, 591). A templom falára vésett felirást a harmadik századból Krisztus után Letronne egészben közlé, még akkor Nubiába nem hatott be a keresztény vallás (l. Materieux pour l'histoire du Christianisme en Egypte, en Nubie, en Abissinie Paris 1832.).

A svéd tudós Ackerblad beutazván Felső-Afrikát, azt jegyzé fel Nubia nevéről, hogy nub aranyat jelentvén koptusul, az egyenesen nubiai szó, az aranyport mindenkor Afrika ez oldalairól karavánok hordották be Egyiptomba; hogy a koptus földön több szentnek Nub vagy Anub és Anubis nevek van (Journ. as. Nro 77. p. 394. 417.). A régi egyiptomiak vallásában, hnub v. anub isten főszerepet játszik, hogy az nubiai vagy napisten volt a föllebbiekből kivonható, Belzoni szerint, a nouba nyelv ma is egyik fő nyelvjárását képezi az ott lakóknak, mely nem arab nyelv, Othmar Frank hnub, num, ammon-hnub, kneph névformáit szedte összse a napistennek, s mint láttuk samojed földön is a nom, num s nap névformák Castrén szerint megvannak. Az egyiptomi hnub Othmár Frank szerint férfi s nőnemü szoros viszonyban áll a holdhoz, mind az indiai suva isten is, azonban a név leszármaztatását a sanskrit hnuvatból (= verbergend, hnu gyökből), nem

tartom helyesnek, midőn a kész nub szó ott helyben divatos s ma is aranyt, tehát fénylőt jelent, a mi az arany szónak is eredeti jelentése, bizonyos lévén másfelől az is, a mit Othmár Frank állit is, hogy az Ammon-hnub mint az Ammon-ra = napisten, a pharaók magokat szinte nap fiainak tartván (l. a bajor akad. évkönyvei, XVI. B. 1840. p. 120.). Wilkilson szerint is hnub = kneph, khnuphis, Plutarchban Thebais lakosai fő istene, kinek kezdete s vége nincs, a Mindenható világ lelke, azért az emlékeken kigyói alakban ábrázoltatott ki. (Gelehrte Anz. München 1838. X-ben Nro 249.) Ez a kigyóalak Othmár Frank szerint a denderai Zodiacus körében épen napkölte és dél közt van helyhezve. A hieroglyphi feliratokban Noubmai Champillion magyarázata szerint a naptól szeretett, Neb-tho = világ ura már Hermapion a Rhamses királyra czélzó feliratokat igy magyarázta egyiptomi nyelvből görögre át forditva „Rex Rhamestes, filius solis in aeternum victurus", a nubiai s aethiopiai királyok s királynék pedig egyenesen a napra esküdtek, mint a napfiak törzsatyjára „testis invocetur sol nostri generis author," ismét „sol author generis majorum nostrorum" (l. Heliodorus s Hermapion helyeit eredetileg közölve Bochart g. s. p. 288. edit. Villemandy).

Kétséget sem szenved többé hogy Nubia = napföld volt, a Noba hegyek = naphegyek, hol a szent Nilus folyó forrásai rejlenek, mikép Ázsiában az Elbours hegyek, mint a Tigris forrásait magokban rejtők napât, niphât név alatt tiszteltettek, miből Strabo Niphatest csinált, s azt helytelenül görög szónak vevén, mások hóhegyeknek magyaráztak, pedig tulajdonkép Nabath hegyek, mire a Zend nafedhro, és sanskrit nabi, német Nabel, arab naba felvilágositást nyujtanak

(l. Ritter VI. B. I. Abth. p. 47.) Ugyanis az égi gömbalakok s azoknak tányérjai s forgásaik után a hegyködök, csúcsok, gömbkészitmények áldozati szertartásokra rólok neveztettek el. Adelung szótárjaiban die Nabe = der hohle Cylinder in einem Rade, welcher um die Achse lauft változatos formái a szónak nave, nabel, nabah, finnül napa, naeppe, persául naf, malabarul nabi. A mér-tudományban focus vagyis a középpont hely jeleltetik ki e szókkal, mint Adelung, megjegyzi, a nap is ily középpont a naprendszerben. Schilter naff, napfe, napp, nappe, hnaeppe, nap hanap, nappo formákat közöl.

Grimmben nap skotul = patina (tehát nap tányérja) neb a. s. = arczkép (tehát a cserkész nap), Schmid sváb szótárában Nap (bernai Cantonban egy magos hegy, Napp más hegyfok, Nipf vogesi, egykor vulkán hegy, melyek egyszerü formái az alább megemlitendő szinte germán Abnoba hegyek. Ihre glossariumában naf cavitas, nafe, nabe, nave = concavum cambrice nef coelum, nafle umbilicus, nafel, naul, nabalo, napalo, nabela formákkal: ismét Napp = crater, poculum, naph, nap, nappo, hanap, napf stb. formákkal, Wachter glossariuma a cseh nebe, lengyel niebo, sorab nebio (= coelum) szókat is méltán ide füzi; Bullet kelta szótárában pedig naf = seigneur creatour, tehát a teremtő nap. Hogy mindezek a sanskrit nâbli (= umbilicus és focus ignis l. Troyert journ. asiat. 1841. octob.) a zend nafedhrô, uj persa naf szókkal egyek, magától értetik. Jäkel még Neptun nevét is a kelta naf (= úr, Boxhorn glossaiban és Bulletben is), és tuun (= don, viz) szókból magyarázta ki = viz ura. Boppban (Vergleich Gramm. 1. Abth. Berlin p. 219—351. 355.) lithvánul nabat = coelum nebes

ugyanaz; = a sanskrit nabŭs, nebese = coeli; a sanskr. nab-as-as, s ne feledjük, hogy az egyiptomi és indus nagyobb és kisebbszerü emlékeken a discus és hold sarló rendes jelképei a napnak és holdnak. Hogy a lapp nup = gomb (tehát nap gömb) nuppo, peäl = gombon felyül (peal = fel, felyül (szinte e czélra bizonyit, elég csak megérintni (l. Gyarmathit affin p. 146. seq.).

4) Európában a germán földi felirások közt Diana Abnoba istenné is áll, mely ott mint Visucius is honni módon tiszteltetett, a pforzheimi feliratban már Nobe olvasható, mindenik az Abnoba hegyek nevével szoros kapcsolatban áll, melyek a mai Schwarzwald egy részét tették, (Jahrb. für wiss. Kritik 1834. Aug. Nro 26.), Venantius Fortunatus Naab vizet emliti épen Thuringiában, hol a Frankok a VI. században győzedelmeskedtek „Quam Nabis ecce probat Thuringia victa fatetur (l. W. Jahrb. LVIII. B. p. 81.), Meier szerint a thuringiai földön az egyszerü törzsszó is fennmaradt, u. m. nap = urceus rostratus, a belga naph = poculum (Leibnitzü Collect. Etym. P. II. p. 263.)

Tacitus a Dunát Abnoba hegyről eredteti „Danubius molli et clementer edito montis Abnobae jugo effuso" a ravennasi névtelen geographus is Thuringiában Nab folyóvizről szól. Mind ezt összevéve s tekintve a föllebb elősorolt Napf, Nipf, Nap, ugyancsak germán földi hegy nevekre, mint azon történeti tényre, hogy a germánok is tiszteltek a napot, ámbár nyelvekből a név ez értelme kiveszett is, és csak mellék jelentésekben fordul elő biztosan következtethetni, hogy valamint a kelták, ugy germánok is használták egykor a nap szót, a teremtő nap értelmében, hogy ez ős világi szó Ázsiából terjedt el Afrikába s Európába, de mikor történt légyen

az, azt elhatározni többé nem lehet. Igy van a dolog a szláv nebi (= ég) szóval is, mely a görög nephos, Zend nev, latin nubes, nebulu, német Nēbes, Nēbal, Nabel szókkal gyakran összehasonlittatott már, homály, köd, sötétség értelemben, tehát a világitó fénynyel ellentétben. Az ily átmenetek jóból rosz értelemre vallásos szóknál gyakoriak (l. ármány, s öröm, rosz, stb.), a latin nubo ige pedig, honnan innubus, pronubus subnubus, enubo kezdetben a nap és hold össze házasitását tárgyazta (l. hold), a termékenyitő erőt jellemzé, mi a magyar napa, syrus nabato, zsidó-arab nib, nub, az ó persa napja, samojed nebe szókból is kivehető, melyek részszerint az összeházasodási viszonyok, részszerint az azokból lett eredmények, tehát productumok fogalmait fejezik ki. Vagy történetes összehangzás-e a nap és napa (socrus) a meny (coelum) és meny (nurus) menyasszony? (sponsa, bizonyára nem, a ki azt hinné, keveset forgolódott még az ősvilági nyelvek körül, még kevésbbé hatott be a keleti vallások bölcseleteibe, melyeknek az élet nyelvére kihatása tagadhatatlan (l. meny szót), melyek épen a nap, hold, meny, ég, közös törzsszókban, legszebb irányait mutatják fel az összehasonlitási működésnek, mely most a tárgyakat szellemesiti, majd ismét az eszmeiséget tapasztaltatja.

Ördög.

1) Valamint az isten, ármány, meny, manó, ugy az ördög szó is az iráni később persa vallásból terjedett el, az Irán és nem Irán (Aniran) másképp Turán vagy Surány föld lakói jókor érintkezésbe jöttek egymással, nevezetesen a keleti Iránban korán benyomultak a scytha fajok, kiknek egy része a medo persa

törzszsel össze is olvadt, s Zoroaster-cultusnak hódolt, mi Persia történeteiben igazolva van, s az indo-scytha pénzfelirásokban az ördög szó csaknem elvitázhatatlanul nyomozható.

A magyar nyelv- és történettudomány változó alakokban tünteti fel e szót, az családi hely s növényfajokra korán használtatott; a két utolsó pontra nézve Kresznerics szótára bő felvilágositást ad, a családnevekre buvárkodásom ideje alatt ím ezekre akadtam: u. m. ördöng v. Urdungh jő elő 1398: „Idem Stephanus dictus Urdungh nos ad instar subdoli serpentis dedictis regnis nostris eliminare, excludere et exterminare moliebatur" (diploma Sigism. Pray Specimen Hierarchiae Hung. t. 1. p. 93). Rokona lesz ennek János, ki 1402. midőn Albert austriai herczegnek az ország koronáját megigérték, imigy irta magát alá: „Joannes dictus Urdung de Baos" (Jankovics szónemzés l. 116), mellesleg érintve legyen itt, hogy az iró származtatása (= ör és döng, döngő) nem áll, maga sem bízott ahhoz, mert a dög szóra is utasit. Benkő kézirati gyüjteményeiben Ördög Simeon 1482, Ördög család Dobokában, Johannes Ördög de Ördög Keresztur, mint dobokai főispán 1540. Ördög Mátyás 1553 emlitvék, Sinai Miklós pedig szinte kézirati gyüjtem. jegyzé fel, hogy e kifejezést ördögatta bolgárföldi manichaeusoktól vették át a magyarok, kik Manes tanitásait Európában elterjesztték, nevezetesen a francziák Bouger dieu-je is a Bulgaro-ból van. Az Urdung szóval él már a régi halottas beszéd irója is „és zoboducha wt urdung ildetuital" (= üldözésétől). Szinte a precum liber mst. Révainál urdwg szóalakot mutat fel (Ant. Lit. H. p. 108), mely a sátánra vitetik ellentétbe az angyallal.

2) A manichaeismus csak a zoroasteri két elvüség

folytatása lévén, fel lehet tenni, hogy valamint az ármány és sátán szók a zend theologiájából folytak ki, az ördög szónak is abban nyomára lehet akadni. Beregszászi már a persa ardav-ot a magyar ördöggel egynek vette (p. 105), és nem ok nélkül, mert Meninszkiben ardad = „deceptor, impostor, 2. homo sylvaticus longis pedibus praeditus et toto corpore pilosus noctu itineruntes a via seducens in loca deserta, ut eos ibidem trucidet, et sangvinem eorum exuget“, s ez anthropomorphismusát az ördögnek Ferhengi után adja erzseng vagy erdengnek is irván az emberképét magára öltött ördögöt. Ugyan csak nála Erdad = daemon, homo deceptor, ardaw = genius, daemon sylvestris, magus (t. l. 97, 98, 103.). Az audi sultán hét tenger czímü persa nagy szótára emliti Erda, másképp Erdad persa bölcs Mobedet vagy magust, ki Ardeschir Babekan alatt élt. (W. J. XXXVI. B. p. 256). A kurd földön, ma is megvan Eurdek falu, s hogy ott a Jezyd kurdok ördögtisztelők, Niebuhr még a mult században feljegyzé keleti utazásában, mint Ritter bőven előadja. (VI. B. II. Abth. p. 696—697). Szinte Aderbeidzsan tartományban (a régi Atropotane vagy tűz örök lakhelye Ritter l. c. p. 768), Erdjek, Ardhek helységek még ma is állnak Ardaz-megyében Ardjisch földön, mely nevek a régi zend ard gyökre viszonyulnak, mint az Erdoz vagy Erdesch-dag hegynevek is Van tónál Urmina földön, hol a hagyományok egyik ága szerint Zoroaster is született. (Ritter l. c. p. 924, 975). Különös, hogy Castellus persa-arab szótárában is erzseng v. erdeng 1) „officina et specus Manetis celebris haeresiarchae, 2) delubrum Chinense, 3) Nomen genii in Mazenderan, quem Rustem vicit“. Manesről különben is tudva van, hogy e barlangba vonta félre magát,

mig ördöngös tanulmányait bevégzé (l. Bayleart Manes), mint tudva van az is, hogy a Typhon vagy Ahriman a masenderani földön egykor szereplettek (l. ármány).

3) Az ördög névjelentését illetőleg megjegyezzük, hogy annak kezdetben, mint más hasonszavakról is láttuk, jó értelme volt, és csak idővel viszonyult a gonoszra. Mutatja ezt a név különböző leszármaztatása is ard és ar törzsből, melyet sorjában felhordunk, mert a kettő végtére is egyre megy ki.

Langles igy ir: „ard ou artas l' ancien mot persan, dont Herodote et Hesychius non sont conservé la signif. heros, grand, illustre, fort, le méme môt se retrouve dans le „artha", Sansk. hart Allemand arduus Latin" (l. Halling G. der Skythen 1. B. p. 377.).

Wahl szinte igy ir, hozzá téve, hogy e jó jelentések nincsenek már meg a persa nyelvben, hogy Hesychiusban, még Artades = az igazságosokat jelenti, Herodot szerint a persák magokat Artaiousoknak nevezték, s az örmény nyelvben is ardar = jámbor, igazságos. (Gesch. der morg. Sprachen p. 119). Westergaard a persa ékfeliratok közlésében (Zeitschrift für die Kunde des Morgenland. VI. B. 1. Heft 1844. p. 125, 161), hivatkozva Herodotra, ki Artaxerxes nevét megas areiosnak forditja, görögül Ardeschir sassanid király nevéről jegyzi meg, hogy az = Arta khsathra: Herodot Artaios neve, mikép a persák szerinte neveztettek = ârija, miként a medusok is neveztettek: „Es ist als arta zu fassen, das Zend areta vagy ĕrĕta = geehrt; sanskr. rĭta (= arta) geehrt und wahr", tehát a Hesychuis Artades, ormény ardar találnak e magyarázattal is. Malcolm persa históriájában Ardischir a zend és sanskrit Urddhasiros

névvel hasonlittatik össze = magos v. felemelt fő, főnök (t. 1. p. 54.).

Halling nem ok nélkül gyanitja, hogy az artajoj név csak az Arius névből keletkezett, s mivel az ármány szó alatt az arius név értelme kifejtve van, hova az Aresch vagy Mars neve is tart, mely mint hadisten, ellenséges tehát rosz értelmet adott az ar gyöknek, természetesen Artemis (= Aresch l. Creuczert W. J. B. LVII. p. 16) név félelmes és rettentő volt. — Porter le is irja az Artamateja régi templom düledékeit Armeniában, hol ez a had ármányos istennéje tiszteltetett (W. J. B. LXII. p. 27.). A görög artames, artuo, latin arčto igék mint kezdetben hadviszonyokra vonatkozó szók emberölést, pusztitást jelentettek, artamos görögül = mactator, s hihetőleg a magyar árt törzs a persa árd, arta, zend areta ellentétje Aresch, Artes, Artemis, hadisten nevekre viszonyló, melyet a scytha fajok tiszteltek. Ide mutatnak Hammer ím ez szavai is „So hiessen die Egyptier (nach Vetius Valens Antiochenus bei Selden Syntagm. 1. c. 6.), den Mars Artes mit einem ganz persischen Worte Art, welcher stark, mächtig, tapfer bedeutet, (= ard) in Ardeschir (Artaxerxes) und andern Namen vorkommt, und der Wurzel nach in Kartikia dem Mars der Inder vorhanden ist.“ (W. J. B. 1. p. 97).

Vesd össze a Kartikia névvel a Kahriman, Kehriman nevet = ármány, Ahriman: az ármány szó alatt.

De mi köze ezeknek az ördög szóval, kérdi valaki? az, hogy a persa ard törzsnek vehető, melynek jó jelentése később kiveszett a nyelvből, mint Wahl is megjegyzi, de más nyelvekben azok még fennmaradtak magosság, nagyság, méltóság értelemben, nevezetesen a turk-tatár nyelvekben, az ördög szóhoz hasonlatos el-

nevezések fejlettek ki jó értelemben, midőn a fölebb elősorolt persa ardad, erzseng vagy erdeng kurd eurdek, ardhek, erdjek, az ördög v. sátán névvel állanak kapcsolatban.

Klaproth szerint a turk nyelvjárásokban urdük, yrdük, irdak = magos, ardjoja, irduk = magosság, nagyság (A. P. tab. 30—31.). Sievers utazó emliti Oertöng hegyet Saisan tónál (a székely Zajzon család neve), mely kerekcsúcsu kiégett vulcánhegy (Ritter I. 382, 780.). A mongol Oertöng, csak a turk Artak v. Artok, máskép Ortok hegynév Turkestánban, honnan az Ortok családnév, a hires Thogrul bey Syria elfoglalója Ortok fia volt, s az osmánok törzse is Ordogrul onnan származott. (Herbelot t. 1. p. 395, 684, 1781 a Paris).

Meninszkiben artyk, artuk turcice particula = 1. plus, magis, 2. adjective plures, artylmak, artmak = augeri (I. 93.). Ellenben Hammer (G. des osm. R. 2-te Ausg. 1. Lieferung p. 35) azt jegyzi fel, Urtag és Kurtug hegyekről, hogy egyik nyári, a másik téli lakul szolgál az oghusoknak, az Artag s Kartag elferditett nevek. Az Urtag értelmét sokkép magyarázhatni, jelenthet urhegyet (l. Ur), aranyhegyet, meleg vagy nyár hegyét tehát mint urutippa, a turk Urdepe (= Feuerhügel) Turkistánban ugyan csak Hammer értelmezése szerint. (W. J. B. LXXII. Chokand tartományról = Khotschend v. Kátsánd magyarosan). A Kartag = hóhegy (kar = hó, tag, dagh = hegy). Bullet kelta nagy szótárában Ard, Ardd = le plus elevé (tehát a sanskrit urddha), összehasonlitja az örmény Ardyant = sommet, a turk artuk, artyk, arta, artmuk szókat is megjegyzi, hogy törökül ardig szúróst is jelent, persa s török nyelvben a boroká-

nak vagy gyalog fenyőnek is ardig a neve, mert levelei szurósok, a kelták pedig a bolhát nevezték Ardognak, szúrásáért, ard v. art törzs szó után = magos, hegyes.

Ardhangos, ugyan csak Bulletben = jósolni és jóslás, arddangosiadis = praesagium, az ard törzs alá sorozva. A török Ortok, mongol Öertong hegy és családnevekhez tart az Irtek folyóviz neve is Volga földön, mely Jaikba szakad, (Pallas Reise durch versch. Prov. 1. Th. p. 272), mint az Ardoch nagy folyóviz neve is China szomszédságában Kithai vagy Káthai földön, melyen hordták a fekete emberek drága portékáikat az Ábi vizhez, Balath János utazó 1581. tudósitása szerint. (Bergeron Traite des Tartares chap. XIX. p. 119). Az örmény király Artakes neve is, ki Krisztus után 90-ben, tehát az első században megverte az alánokat Tseli v. Tsele tónál (l. Georgia históriáját Klaprothnak Journ. asiat. 1834. Nro 73, p. 53), mint a bulgár király fia neve is Artikianos, ki testvérje volt Buliás Tarbánnak, Const. Porphirog. szerint, csak a mongol-turk Ortok, a régi persa art, ard törzsből hős, derék, igazságos, honnan az örmény ardar = igazságos, a Hesychius Artades-se (= justus), mint fölebb láttuk, szinte örményül arik = hős, vitéz, a zend airja, honnan arius föld s nemzet neve (Neumann Asiat. Studien p. 35), a Zendavesta szerint ariusok voltak a zoroasteri vallást követők, az art, ard törzsszók hát végre is csak az ar, er gyökből eredtek, s annak jó s rosz jelentéseiben osztoztak, mire az ármány szó alatt példákat is hoztunk fel, és a sanskrithoz oly közel álló czigány nyelvben is erio = rosz, többesben erés roszak, oly népek, kik nem czigányok; ssari pedig = ellenség a persa khär, kármán, a sanskrit ari (l. Borrow spanyol czigány szótárát), ellenben a zend nyelvben ĕrĕs

(= ars). Lassen szerint wahr, rein, fromm, az indus arsâ = frommer, heiliger Mann, honnan Arses, Arsites, Arsaces, Arsanes nevek, melyek a zend Arsana után képeztettek. (Die altpersischen Keil-Inschriften Bonn 1836 p. 36). Még a cseremiszek nyelve két dialectusában is ire, eré = rein, tehát a zend eeri. (Müller sammlung russisch. Gesch. th. III. p. 330). Valamint az isten, sátán, ármány, meny, ur stb. szók a zend theologiában merültek először fel, hasonlólag áll a dolog az ördög szóval is, melyet a german nyelv ágazatjaiban is Aresch vagy Mars isten nevével együtt sikeresen nyomozhatni. Észak-, Közép- és Déli-Ázsia vallásai s nyelvei egy közös kútfőre utalnak vissza, mely a boldog vagy hagyományos arany időben tisztán csergedezett, a paradicsom vagy Édenföld első lakói kezelték az ősi vallást és nyelvet, mindkettőnek csak romjai maradtak fenn, miután az ős fészekből kivándorlottak, feledni kezdék a régit, s ujabb viszonyaikkal a rájok tódult sors csapásaival küzdeni kénytelenitve voltak. A scytha ariusok vagy Turánföld lakói a természet emlőin felnőve leghűvebbek maradtak ahhoz, mint tápláló anyához, az Irán föld lakóival véres tusákat folytattak több ezer éven át, mely folytonos érintkezések, gyakran nyelv s hittani és nemzeti összeolvadást okoztak, innen van már az is, hogy északi s Közép-Ázsia közti kapcsolatok vallás, nyelvészet s ethmographiai tekintetből a históriai első időszakokban szorosabbak, mint a messzibb fekvő s forróbb égöv alatti Déli-Ázsiával, hol a szűzies ősvallás a féktelen képzeletek mérhetetlen tengerében elfulasztva, a phallus tiszteletére korcsosult, a nemzést az anya természet ápolói s táplálói erő tulajdoninál fölebb becsülvén, a nem közti fructificatio eszméjében rendezte el hittanát, s az azzal járó

termékeny mythusokat, melyekhez a szépirodalomnak, bölcsészetnek és müvészetnek szükséges kép csatlakozniok kellett, mire a sanskrit s prakrit, mint az ujabb hindou literatura elvitázhatatlan bizonyságul szolgálnak. A zendavesta dogmák középhelyt fognak az északi s déli vallás közt, azok, mintegy közvetitők a Véda szent könyvek hittana s észak-ázsiai természet-vallás közt, a véda és zend könyvek közt még nagyon szembetünő a közrokonság, az egy forrásból eredés, mit a zend és véda könyvek nyelve is tanusit, de Indiában a véda tudomány egyszerüségét a phallus tisztelete váltá fel, miként Észak-Ázsiában buta schamanismusra fajult a természet tisztelete, melynek elemei kezdetben, mint az isteni erő nyilatkozatai, csak jelképes jelentésüek voltak. Zoroaster hittana legtovább fenntartá magát épségben, bár a Mithras, mint a kétnemüség (nap, hold) tisztelete ott is elkorcsosulásra mutat, de mégis a későbbi parsismusból itélve, melynek követői még ma is szelid s jámbor emberek, dolog és rend kedvelői, azt lehet kihozni, hogy Közép-Ázsia az ős fészek, mely vallásos műszavakra legtöbb felvilágositást nyujt, s az itt előadott jellemvonalok nélkül különben utba igazulni is szinte lehetetlen lenne.

4) A magyar ördög szónak a német Ehrich felel meg, a skandinávok hadisten neve ar törzsből = der böse, der Teufel (Schmid schwäbisches Wörterbuch p. 627. s Leibnitz Collect, Etym 1-te 175.). Grimm német mythologiájában tanitja, hogy Tyr, Wodan, Zio had isten nevek, a Zio és Eor istennév egyet jelent Er, Eor = Ares, a scytha Aor, Ertay, Erchtay = dies Martis a. s. heor agot hourus, északi hiörr = kard, a kard isten tiszteletéből eredhetett, a német had isten Eor neve mint Anm. Marcellin a quadokról s alanokról

Herodotus és a Arnobius a scythákról irják, hogy a kardnak isteni tiszteletet adtak. Az Ertag nevet (Mars napja) már Aventin Erich tagból magyarázta, mint Schneller bajor szótára feljegyzi = Arestag (l. Deutsche myth. von Grimm 2. Aug. 1841. és Jahrb. für wis. kritik Sept. 1845. Nro 51. Allg. Lit. Zeit. 1841. Junius Nro 107). Schrader igy ir: „dies Martis Tyr dagr skandin. Schvab földön Ziestag (Zionévből) Bajor földön Erictac, Ectag régi runa alphabetek kéziratában, Zin, Eor, Ear, Aer = Mars isten (German Myth. p. 152). Schmidt schváb szótára Erichtag, Eridag Jardag, Zisba ausztriai idioticonja Earchdô, Eardô, Jardô, Erichtag szóformákat közöl (W. J. XXV. B. A. Blatt p. 13). Grotefen szerint Erek, Erich mindegy, a bajor Hercules neve is Aryle, Aergle, mely Aventinben meg van, csak egyre megy ki (Schmidt l. c. p. 171.).

Még az ördöng vagy Urdung magyar névforma is meg van a német honban, Aerding, Erching, Arding helység nevekben, melyek régi oklevelekben emlitvék (l. Sternfeldet abhandl. der bayer. acad. II. B. 2. Abth. 1839. p. 198. 230. hist. Klasse). Hogy már a német Erich, Erek, csak az örmény arik = hős, vitéz ar, er, törzsből (= ér = érő, Hesychius erros Zeus neve ἔρρος) kételkedni sem lehet, csak azon ellenvetést tehetni, hogy az Ertag, Erichtag nem maga az ördög neve, hanem dies Martis, igy van a dolog a török Urtag hegy névvel is, mint fölebb láttuk (Urhegy); de itt könnyebb az eligazodás, mert a turk nyelv járások tisztán felmutatják az urdük, yrdük, irduk szókat, magos, és magosság értelemben felmutatják az oerton, ortok, ardoch, Irdek hegy, folyam s családneveket, legfölebb is hát az Erek, Erich német Mars isten nevét

az Aerding, Arding, Erching helyneveket lehetne az ördög névvel rokonitni, de nem az Ertayot, mely csak az Erichtag összehuzása. Ez magában helyes, de a német Tag szóra meg kell jegyeznünk, hogy tac, dag, dags, dag régibb formái is vannak világosság értelemben (Grimm Gramm. II. 489. 490), angelsaxul aer = dag = diesantiquus, skandin. âr-dagi = antiquitas, aa, aer itt = Jahr, ez a dag, däg világosság értelemben lappanghat az ördög szó második tagjában, a mit azonban csak figyelmeztetés végett érintek meg. — A tuskus Tages isten Jupiter unokája, a villám és égi jelek magyarázatjára tanitá Etruria ős lakóit Ovid irja: „Indigenae dixere Tagen qui primus etruscam Edocuit gentem casus aperire futuros (Metam. XV. 555. 558. l. Festust is Tages szó alatt) és Amm. Marcell. emliti „in Tagetis tuscis libris, vagy Gronow jobb kiadása szerint (edit 1693. XVII. 10.) in Tageticis libris. Tages a mythologia szerint a föld szülöttje, kérdés a német Tag is eredetben nem istennév volt? nem egy szó-e a turk dagh vagy tagh szóval (= hegy, melynek alaki formái tach, tau, taw, tay, dagh dagy, dag (Klaproth A. P. tab. XXVII.) a hegy jelentés, mint istenei lak itt is csak későbbi kifejlés lehet annál inkább, mert a ferghanai turk nyelvben tuk = bálvány, a mi a persa thuk, thogh szóval egyez értelemben mint kül alakban (l. Rückertet W. J. B. XL. p. 175.), arabul is taghut idolum satanas etc. Dagon, dag gyökből isten neve volt a philistaeusoknál, a zsidó-arab dhagal igében a fény értelem is megvan. (Winer p. 212.) Hogy az urdük, yrdük, ortok hegyek csak ördög hegyek, melyeken hogy a schamán papok a titkos ördögi szellemeket hivják ma is segitségül, a schamanismus természeteiből következtethető

(l. Meinert Allg. kritische Geschichte der Religionen 1. B. Hannover 1836. p. 142. 488. etc.).

5) Az indo-scytha pénzfelirások ordagno, Ardogno, Ardochris, Ardoghro, Ardokro, Ardethro formákban mutatják fel az ördög szót, a magyarázók eltérnek ugyan egymástól az értelmezésben, de abban egyeznek, hogy azt isten névnek veszik, némelyek Marsnak, mások napnak, ismét mások siwa vagy ördögi névnek veszik s mindezt mellőzve, az észak-ázsiai nyelveket, a zendsanskrit s persa nyelvekből hiszik kimagyarázhatónak.

A tudnivágyók s tovább vizsgálni akarók kedvéért közlöm röviden a megkisértett magyarázatokat.

Grotefend igy irja le az emberi alakot, mely ordagno felirással van ellátva a pénzen „vir galeatus, gladio cinctus, tunica manicata, et pallio indutus, stans dextrosum dextra hastam fasciolis ornatam.“ Ez ugymond a zend veretraghna, sanskritban oritraha, oritraghna (a hadszerencse istene, egymás pénzfelirásban Ardogno áll, mely a zend vagy pazend formáinak elrontása, persa földről vitték a neveket Indiába, az okro és Ardokro felirások pedig a Siwa cultushoz támaszkodva, indiai szók lehetnek. Lassen szinte zoroasteri vallásból származott istenneveket olvas a pénzeken, Ardokro vagy Ardoghro szerinte = fél sziwa isten, Ardethro tekintve a testalak vállain lebegő lángokra = szent tüz ard sethro v. athro szókból összetéve. Prinsep szerint okro a sanskrit arka = nap Mithrast jelent, görög, persa, indus elemek folynak keresztül a pénzeken, a persa ard elibe van téve az okrónak, s a kettőből lett Ardoghro v. Ardokro, a mit azonban Lassen el nem fogad. Megjegyezzük itt, hogy az akro szó tisztán fennmaradt, a georgiai nyelvben okro, oro, oker, formák-

ban arany jelentésben (Alter über die geogr. Literatur Wien 1794. p. 147.), a mit egyik tudós sem vett észre, a persa ard szinte megvan az örmény nyelvben ardar és arik formákban, mint föllebb láttuk, miért ne lehetne hát az északi nyelveket is segitségül venni, okát nem látom, kivált hogy az indo-scytha királyok északról hatottak le délre, s bizonyosan saját nyelvüket fenntarták.

Benfey Ardokrot a persa Ardischirnek veszi (l. föllebb 3. szám) s igy ir: „so macht die Figur dieser Göttin und insbesondere das cornucopiae, welches sie in den Händen hält, überaus wahrscheinlich, dass die alle Güte verleihende, alle reine Wünsche verleihende Arduisur damit gemeint ist. Sie heiszt im Zend Ardoi szura = die hohe starke, und erhält eine Menge anderen Epithete", például felhozza Ardoiughra névformát, a mit csak Adokrô alakban adhattak a barbarok.

Frank Othmár szerint Okronál Siwára kell gondolni. „Ardokro női személy hosszu bő ruhában az indus mythusok Ardha Ugrá-ja a férj és nő nemü siwa androgynisch természetére mutat, az Ard a sanskrit Arddha, mely a kanerki pénzeken Ardagno felirásban is mutatkozik", hol lándzsával, karddal, sisakkal, széles bő köpennyel ruházott testalakot láthatni, s ez az Ardagno a sanskrit Ardaghani a persa Mithra vagy nőnemü tüz, mely Siwa cultusából folyt át a persa mythrai tiszteletbe. E magyarázat szerint Ardagno = Mithra, fél Siwa (halb feuer, vagy hold), a mi az ördög szótól ismét nem ütne el, mert a sanskrit aghan = a magyar ég (= ardet, l. ég szót), mikor aztán az ördög szóban az ög végett, mint szokásos assimilatiót kellene venni, ég vagy eg helyett. Hogy Mithras = ignis

masculinus, Mithra-ignis foemineus amaz nap, ez hold, l. Strebert. (Nummismata nonnulla Graeca Musaeo regio Bavariae p. 177. 187.) az indo-sytha pénzekről irtak Lassen „Zur Geschichte der griech. und indoskyth. Könige etc. durch Entzifferung der alt kubulischen Legenden auf ihren Münzen.“ Bonn 1838. az ifjabb Grotefend „Die Münzen der griech. parthisch. und indo skyth. Könige etc. Hannover 1839. l. Benfayt is Jahrb. für W. Kritik 1842. X-ben Nro 111. Frank othmárt a a bengaliai tudós társaság évkönyveiről e tárgyban Gelehrte Anz. München 1839. Nro 170.

6) A Gurkfeldi kőfelirást: „imvicto deo Charto“ Katancsich ördögnek magyarázta (Zerne bog), mivel a Horvátok közt chart pokol, chert ördög (specimen philolog. et geogr. Pannoniorum etc. Zagrab. 1795.) kérdés ez a chart, nem a persa art, ard-e? (Mars az indus kartikia? (l. föllebb 3. sz.)

Az osztjákok főbálványa neve Ortlonk, melynek értelme bálványok fejedelme, ezt még Persiából hozták ki magokkal (l. Müller der ungarische Stamm I. 300. seq.), ort = Fürst lonk idolum, kérdés ismét: nem a persa ard, art-e ismét ez az ort? mely fejedelmi nevekben, mint láttuk, sokszor előfordul. A lonk szó Klaprothban luhung (A. P. p. 194.) = Götzenbild, hogy ez a magyar láng, turk jaling, finn-lapp log (= láng isten), a régi german logna = ignis (Keroban langa = láng), a skandinav log és lung, a tübeti glog (*g* elől nem mondatik ki Klaproth) = fulgur, a sinai lang = fulguratio, annál inkább nem kételkedhetni, mert a nyár neve is az osztják dialectusokban long, lung, jung, lugun, mint Klaprothban láthatni, még a malay nyelvágazatokban is lángit, lángi = ég (coelum), liu anag = láng, világosság (Humboldt über

die Kawisprache p. 249). Kérdés lehet az is, valljon az Ortlonk és Urdungh nem egy szó-e? a kimondás, szájjárás itt elhatározó befolyást gyakorolhatott, a mongol Oertöng hegy épen kiégett vulkán hegy.

Lehetne még az ördögszót az islandi draugurral egybevetni = diabolus, cambro brittül drwg = malus Ihre, drwg, drog, Bullet szerint, honnan y-drwg = le diable Bullet II. p. 509., tehát = ördög, mikoris a német Trug, drug lenne a törzs, honnan trügen, betrügen, e szó megvan a persában is, a persa drog, irja Adelung, a német Trug vagy csalás, Jenisch szerint dürugh, bukarul dorog = unwahr Klaproth nál; a persa ékfeliratokban drugu Westergaad szerint, a zend drug, az uj persa darug, igy neveztetnek a Zendavesztában a rosz lelkek; sanskr. = druh = hassen Feind seyn; persául durogh = mendacium (Zeitschr. für die Kunde des Morgenland. VI. B. 1. Heft p. 32.) Tehát a kelta y-drug lehetne a magyar ördög, azonban mi ez összeállitást nem pártoljuk, s maradunk a persa ardad, erda, erzseng, kurd eurdek, s turk urdük s ortok mellett.

Öröm.

1) Ismét egy ősvilági vallásos szó, melyet Kassai nem is fejteget, melyet Dankovszky is meghagyott az eredeti magyar szók sorában, mivel tudománya nem volt a keleti hason rokonságu szókról. A XVI. század elején készült régibb iratokból kivont székely krónika, Ambor, Andorus, Gőgő (= Gegő) s öröm székely pogány neveket emlit, szinte I. Lajos 1347. oklevelében Petrus Michaël Thetel de genere Eremen előfordul (Horváth de initiis ac maj. Jazygum et Cumanorum Pesth 1801 p. 13), s hogy mind ez históriai alapon épül,

kitetszik abból, hogy kelet történetei tömvék hason hely- és személynevekkel, s a gyönyör s gyönyörködés kifejezésére a magyarral rokon szavak használtatnak ott máig is, melyek a finn rŏŏm (öröm), römo sisse (= örömében), minnö rŏŏm (= én örömöm), römoandja (= örömadó), römus (= örülő hilaris Gyarmathi Aff. p. 151, 164) szókkal is egyeznek.

2) Kezdetben vallásos jelentésü volt a szó, még pedig jó értelemben vétetve jelentette a boldog földet, vagy paradicsomot s annak lakóit, s a boldog életmódot, de kifejlett később az épen ellenkező értelem is, mint az más hason szóknál is nyomozható (l. bal, rosz, rút, ármány). A sanskritban ârâma = gaudium, tehát a magyar öröm, ram gyökből (Bopp glossar. sanskritum 26-a Rosen radices sanscritae 1827. Nro 268), innen Rama, vagy az öröm isten neve, kinek ünnepét Ramayana név alatt még ma is megtartják az indusok, de az ma már régi vallásos bélyegét sokban elveszté s csak a nép mulatságra, tehát még mindig közörömre használtatik, mint a volt calcuttai lord püspök Hebert 1831. tanusitja. (Wien. Jahrb. LX. p. 122.) Bala-rama képszobráról szólottunk már a bálvány szó alatt, melyet Bál isten örömének, az örömöt nyujtó Bálnak magyaráztunk, későbben hihetőleg az hatalmas Rama istennek is vétetett, mert bal, pal gyökökben ez értelem is megvan. A persa nyelvben is megvan mind a ram, mind az aram szó, Hammer szerint ram = hilaritas (tehát = öröm), ramisch = jubilatio, cantatio, melyekkel az angol to-roam, roaming a francz. ramage szókat hasonlitá egybe (W. J. B. LI. A. Bl.), a szinte persa ârâm szót (pax, quies), a nyelvtudósok viszont a sanskrit âramâ-val egynek veszik, mint Hopkins, kinek persa szótárára Halling hivatko-

zik, hogy az megelégedést, boldog állapotot s lakot fejez ki. Dorn a persa aram szót, honnan aramiden pehlvi nyelvben armounatan, arm, aram gyökből, a görög eremio, erema, eremein (ηρεμα etc.) szókhoz fűzé, nyugalom, szelidség, boldog állapot értelmében. (Über die Verwandschaft der persisch., german., griech., latein. Sprachstammes, Hamburg 1827 p. 163). Innen Dschemschid persa ős király nejének neve Dilaram = sziv nyugalma vagy öröme, mint Hammer irja (W. J. B. IX. p. 71). Jenisch Meninszki szótárában irja, hogy Rām hires főrosa volt Sistán tartománynak, melynek helyébe Zereng (Zerendsch a magyar szerencs és szerencse) épült, az uj név csak a régi rám vagy öröm névszónak kicserélése hasont jelentő szerencseszóval, s Meninszkiben számos összetételek fordulnak elő a ram és aram szókkal öröm kifejezésetül például Ram, 1. nomen urbis in Sistan, 2. nomen regis Sindiae, 3. nomen viri, qui instrumenti musici c'enki (= csengő) inventor, 4. nomen vallis in India, 5. pro ārām hilaritas, alacritas 6. affluentia bonorum ramisch gaudium, ramischg musicus, ismét ārām arabul horti in paradiso, persice erem, horti in Corano, honnan Adi arab király fiának mellékneve is erem, irem, ki második paradicsomkertet épittetett irem hortus in Arabia celeberimus, ut apud nos hesperii horti, irem baghy turcice paradisus hortus, eriliet gaudium, laetitia ob acceptum donum (t. I. p. 88. 104. 112. t. III. p. 11.). Hogy mindezek bár némi részben ujabb értelmezések ősi hagyományok alapján nyugosznak, az Irm vagy Öröm kertről, a régi Arius vagy Aram földről, a scytha Aram népről a következendőkből ki fog tetszeni, még csak azt jegyezvén meg, hogy Kaspium mellett is Bakou körül, hol a szüntelen égő naphta forrá-

sok vannak, hova hindou telepek ma is bucsúra járnak, a Rama isten neve jelenben is tiszteltetik, s egy orosz utazót nemrégiben is imez szókkal fogadá a telep főnöke: „a Rama tartsa meg az orosz czárt“ (Journ. asiat. Nro 64. p. 358.).

3) Halling a scythákról irt tudós munkájában, épen ugy, mint Schafarik szlávok eredetéről szóló munkájának terjedelmes birálatában (W. J. B. LXIII.), az Aram földről, az ariusi scythákról oly bőven értekezett, hogy tám-okait is itt kivonatilag sem adhatjuk, melyek szerint a boldog földről s boldog népről keletkezett hagyományok messze kiterjedtek keleten, mint nyugoton. Plinius után kiindulva, hogy a scythák regios neve Aram tudományosan kifejté az ó testamentomi, mint nyugoti s más keleti kútfők szerinti Aram föld fekvését, a nép- és helynévnek eredetileg jó értelmezését, mely a népvándorlások s változott népviszonyok miatt később ellenséges tehát rosz értelemben is használtatott. Czélunkra elégséges, kiemelni, hogy mind a syro-aram, mind a kaspi scytha-aram, mind a zend-aram, vagy áriusi földön, Eden, vagy öröm kertek, paradicsomok léteztek, az Irm, Iram kert mindég magasztaltatik a keleti hagyományokban s kútfőkben, hogy Anquetil szerint is Ram, Ariema, Urmi, Urmia, Arimah egy dolgot jelentő névszók a keleti irókban, melyek Eden, Aiden, Hoseden, s más ily nevekkel is emlittetnek, mint Halling bizonyitja, hogy különösen a zend iratokban, az Urmi földnév csak egyszer, de az Ariema gyakran s mindég kitünő magasztalással dicsértetik, például „Dans cet Ariema qui desire lalvi, les plasirs se presenteront aux hom nes“ etc., hol tehát az örömnek elibe mennek az emberek: az idevágó helyeket összeszedte Halling, s az olvasót idézett munkáihoz utasitjuk. Zoroaster is azért született az

Urania vagy öröm földön, ma is ormeah, vagy Urumea Zoroaster egykori szülőföldje Malcolm szerint paradicsomi kert (t. 1. p. 75.) Ritter is Aderbeidschan, vagyis a tűz örök tartománya e részét kies fekvéséért dicséri, az Arem vagy Irem föld tájékot paradicsomkertnek magyarázza a mai Masenderanban (VI. B. I. Ab. p. 535, 539, II. Abth. p. 768.) Más hagyományok szerint Zoroaster keleti irányban született, melynek szinte fővárosa Aram volt, minek romjain épült fel később szerencs, vagy keletiesen Zarandsch. A syr-aram földnek orom is a neve syrus nyelvben, ormoio = pogány s bálványozó Quatremére szerint (J. as. Nro. 85, p. 118. 124.). A görög mythologia a kaspi Aram földet csudákkal teljesnek hirdette, mely Typhonnak (= Teufel Diabolus mind a három név csakugyan azonegy szó módositása) vagy is az ördögnek hazája, hol az aranykincseket griffek őrzik, melyeket az arimoktól nem lehet elvenni, a persa mythologia szinte a rosz diweket (Teufel, Typhon) Mansenderanban laktatja, hol az Arem vagy Irem föld neve ma sem veszett ki, a német mythologia is telve van Irmengard-ról (= Irm kertje, Saxo annalista már 1036. emliti) Irmnun-gottról, Irman-sulról (= Irmin isten szobra) szóló hagyományokkal, s egyik finnnép fajtával Urum-busz ma is a rosz isten vagy daemon neve (Müller ugr. Volksstamm II. 388.). Ellenben az turk-ujgurok közt az Aram név jó jelentésü, kik a hónapok első napját minden kivétel nélkül Aram-nak, az az örömnapnak nevezik, mint Klaproth megjegyzi (J. as. Nro 88. p. 327.). A keleti turk földön ismeretes az Urumtsi vagy örömföld is Tourfan mellett (Klaproth J. as. Nro 65. p. 461. Nro 70. p. 280., Ritter I. 203.), az orosz utazó Hijakinth Urumzi-nek, Oerumzi-nek irja (Über die Mongoley Berlin 1832. p. 100.) s a közel

kirgis földön Erematschik az édes sajt neve, melyet a kirgisek, mint drága s legjobb confectet vendégeiknek tesznek eleikbe (Ritter I. 775.). Én a magyar irem, üröm vagy ürm szót is (honnan ürmös) egynek veszem, az öröm szóval ellenkező, azaz keserü íz értelemben, ez sokkal hihetőbb, mint sem azok állitása, kik azt a német Wirmuthból vonják le, hiszen a finn moksáhnál vagy Maksaiaknál is Urum-bulut-adonis, verna, a fanyar myrhának egy neme (Pallas Reise durch Verschied. Prov. Russlands I. 12.) s Urum folyó viz van a siberiai Dauriában is, hol egykor csud népfaj lakott, s ki hinné, hogy ezek is német nyelvből kölcsönöztek el szókat, azért az Üröm hegy név is Budán Pilis hegy felé elnyulva (Bel, Not. novae Hung. t. 3. p. 8.) magyar, nemnémet elnevezés.

4) A bukar vagy bölcsek földén is aramidan = megelégedten, azaz örömmel élni (Klaproth A P. p. 254), mit a persa aramiden s görög eremein is kifejeznek. Beregszászi idézi még a persa charum szót is = freudige Nachricht vagy öröm (p. 100.), de nem tudta, hogy ez összetett szó, a zend s pehlvi iratokban huram vagy khuram használtatik, hu = jó és ram = öröm, örülni, a pehlvi és zend *h* betü a persában *kh* lett, mint a pehlvi nyelv fő buvárja. Müller nem régiben kifejté. (J. A. 1839 Nro 38 Febr.)

Molnár kanonok zsidó gyök szótárában a német Ruhm szóval egyezteté az öröm szót, de alap nélkül, legalább Grimm fejtegetései arról őt nem gyámolitják, inkább használhatta volna az ostrogos arman szót, melyet már Augustinus használt, s Ihre a finn armo = gratia, arnias benignus, arnas carus szókkal magyaráz (in voce barm) egy esthnus szótárban, mely a revali s dorpati dialectusok szerint készült arm = Liebe,

Gnade, arnas = lieb, werth, angenehm, a magyar örömös, második fokban armsam, armsamb = örömösb, armo is annyi mint arm, honnan arnolik = lieb, gütig, arnota lieblos, elend = örömtelen. Végre a görög khárma (= öröm) Χαίρω igéből (= laetor.) a koptus chaire v. khaire = se rejouir, a georgiai Khareba (J. as. Nro 83. p. 392.) csak keményitett hangkiejtések a lágyhangu öröm szó helyett.

Rut és Rosz.

1) Dankovszki szerint az olasz brutto után készült szó, a mi nevetség; a latin brutun, brutalis szóknak nincs semmi köze az egyszerü ősvilági rút törzsszóval, melyet a magyarok utálatos értelemben használnak, máshol az ellenkezőt jelent, a mint a vallás és népviszonyok kifejlettek. A testek külső szinei minő nagy befolyásuak voltak a vallásos eszmékre, nincs itt hely most kifejteni, csak azt érintjük meg, hogy a dualismus elvekben a fekete és fehér szin igen nagy szerepet játszanak, s a régiek élesen el nem különözék a szinfokozatokat, mint Halling példákkal mutogatja, nevezetesen a szőke, veres, sárga, fehér szin jelentő szókkal egyaránt éltek minden megválogatás nélkül, a fekete, barna, sötét, barnás-szürke szinekkel ellentétben. A Typhon (= Arihman) mindég veres fejü az egyiptomi, görög s persa dogmákban, diwjei vagy ördög társai szinte vörös szinüek (l. Hallingot Wien Jahrb. B. LXIII. és Gesch. der Skythen 1. B. p. 333.) azért utálatosak; a magyar rút gyökszó, a német roth, röt szókkal egyezik, magok a németek is azt egykor rosz értelemben használták, mint az eddai gyüjteményekből idézett példákból s Grimm Jakab által kiadott Rheinhart Fuchs czimü románban összegyüjtött régi közmondákból kiviláglik, rotbart düwelsart ős hagyományi né-

met közmonda (= Teufelsart) röt = böse (tehát rút, Rheinhart Fuchsban ros, rox, rôt, egyaránt igy használtatnak; a rot csak röth módositása betü csere által, a magyar rosz a latin russus, mely szóval már Lucretius él, mint a roth a latin rutulus, honnan a latiumi rutulus nép a Ruthilius családi s a gallus ruthenek nevei, kikről Lucan irja: solvuntur flavi longa statione Rutheni, kik a Tecto sagesek hadvállalataiban 231. Krisztus előtt már munkás részt vettek (l. Tud. Tár. 1839. Januar Gaujal báró értekezését a magyarországi Ruthénekről).

2) A déli- és észak-ázsia i cultus ellentétje keresztülszövődik az ellenséges földeken, a mint a szőkefaju északi népek a déli részben megbarnultakkal hadérintkezésekbe jöttek, a szláv bielbog és zernebog (fehér azaz jó isten, fekete isten azaz ördög) ellentétje a déli cultusnak. Marco Polo irja, hogy a malabári partnál a lakosok isteneiket feketéknek festik, az ördögöt fehér vagy szőke szinben ábrázolják ki, a halál istene is a Mahabharáta nagy eposban szőkeveres szemü, a görög Rhadamanthos, a Virgil pallidus orcusa. A persa mythusos hagyományokban a hősvitéz Zals fia Rusten mint scytha származatuak, de már Persiában meghonnosulvák Minotscheher időszakában szőke képüek, veres hajuak, mikor Zal született, atyja a masenderami tartományok ura Sâm szőke szinen felette megütközött, s kérte az istent, hogyha tán akaratja ellen hibázott valamit s Ahrimannak szolgált, ne büntesse meg fiában e vétkét, ki is tétetett a gyermek magas kősziklára, hogy vesszen el, de a mythus szerint Simurgh táplálta őt s derék vitéz vált belőle, atyjával kibékült, s ez Minosscheher udvarába bemutatta, később Zal-zernek neveztetett (= senex flavus) a zend iratokban fehérördög a neve,

és Kehriman (Ahriman). A persák szüntelen háboruskodván a szőke scytha faju népekkel, scytha habitust adtak azért Ahrimannak s diwjeinek; a persák után mások is megutálták a veres szint, ámbár később annak gyülöletje a persa földön megszünt, sőt tiszteletben is tartatott, mint Hammer kimutatá (W. J. B. IX), hihetőleg már akkor a kelet iránti scythákkal nemcsak kibékültek, de Zoroaster müködései után vallási s kormányzási elvekben is összeolvadtak, s az összeházasodás utján rokonokká is váltak.

3) A fehér, veres, sárga, szőke szinek a világosság tűz jelképei is lévén, azokra vonatkoztak az eredeti szók, miszerint a magyar rút s német roth szóknak számos családi elágazásai felmutathatók jó és rosz értelemben, Adelung szótárában az olasz rosse, franczia roux, latin russus, görög raosios = roth, a rósa szó mint a görög rodon, idetart. Verancz szótárában dalmátul ruass = vereshaju, oláhul rosso, Grimmben rôta. s. = tristis, tehát itt rosz értelemben, más alaki változásai read, rautt (= ruber) rôten = rubere, rōst incendium, riodhr = facie rübicundus, ruten = rutilare, rioda = cruentare, rod, rodi = rubor (Gramm. I. 231. 238. 318. 346. 707. 731. 735. 738. 880. II. 21.)

Arndt szótárában roth gallus nyelvben ruath (tehát ismét rút formában), némely német nyelvjárás szerint szinte ruath irja ugyancsak Arndt (p. 32.) Schneller cimberszók gyüjteményében roat, rötor, der rötorste lépcsőzeti fokozatok kimutatvák, Szmodics czigányszók gyüjteményében rát = vér, ratvalo = véres, az angol Borrow spanyol-czigány szótárában ralt, ratti = dunkle Nacht, sanskrit ratri, prakritban ratti, paliban ratti, marattul râta, hindou nyelvben rat = éjszaka (Allg. Liter. Zeitung 1842. Erd. Blatt aug.). Egyez

ezekkel a lappok éj vagy pokol istene Rota, ki Leem szerint emberekre s állatokra betegséget áraszt, kinek lóval áldoznak, s utóljára is ahhoz könyörögnek, ha más isteneket bosszúállásért hiában kértek fel (p. 205.).

Possart Rätte, Rättarka neven emliti, az utólsó Rätt v. Röt (= röt-rut) és aka (= ük) szókból összetéve. Genus Ratha a ritus expl. verit is emlit magyar földön s a Rytók magyar családnév a lapp Rättaka, e család a XVI. században czimeres levelet nyert, Büllet kelta szótárában ruth = rousse, blonde, Ruten = tête blonde, honnan e Ruthen nép név. Klaprothban roth a sanskrit rohita, kurdul rasch, mordvául rauschia (tehát ros, rosz formában), kurelül rusch kie, olonézül ruskei, lappul rouopsei, osztjákul rut-jach vagy rutsch-jach = Oroszok (A. P. p. 50. 80. 96, és tab. XX.) vagyis veres és szőke szinü emberek. Ez a rut-jach vagy rutsch-jach a magyar rusnyák, a rutsch különösen zend rue = scheinen, glänzen, persául rutsch, mely zend szóból származtatják a latin rosa szót is, annak visszatükrözése a kurd rusch szó is = luna, a persa ruz = dies, sanskritul is rusch = glänzen (l. Pott Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes III. B. 1. Heft p. 20.), ugyanitt irja Pott (p. 48.) a kurd rusch, perza ruz, egyez a zend raoth szóval is = lumen. sanskr. rotshis: rusch a persa ruschna ruschni, osset ruoschni a persa Roxane királyné neve is a sanskrit rot-schane rutsch vagy roth gyökből.

Bopp igy ir ruk-ten persa szó, parancsoló módban ef-rus (= anzünden) sanskrit ruc = glänzen als substantivum Licht, Blitz. (Wien. Jahrb. B. XLII. p. 259.)

Meninszki szótárában ret persául = nudus to-

to corpore, vacuus, rüt devastatus locus, pauper, inops ruden = color ruber, rusch = malus durus indole (tehát a magyar rosz) Hammer szófüzérében arabul radeni = id quod rubrum = roth; raudhat = hortus, rhodos = die Rose, ruden persice = ruber (W. J. B. L.) Beregszásziban Abulyhasi szerint turk hagyomány, hogy Rusch Jáfet nagyobbik fia nyughatatlan jellemü, a név a persa rusch = malus, a zsidó raschia = schlecht: ismét rosch persául = rosz, kurdul resch, albánul rous = sárga, oláhul roschju = roth, rusu, = sárga (p. 23. 42. 121. 166. 168.). A zsidó és syrus ras-scha ige- és melléknév szót illetve (= improbe egit improbus, substantive improbitas) tehát roszaság (Winer p. 929.) meg kell jegyeznünk, hogy ezek, mint különálló szók, a roszaságon kivül más jelentéssel nem birnak, hihetőleg a többi értelmek kivesztek, a mit abból gyanitok, hogy a szótárok a reschef szót is külön gyöknek veszik (= ardor, fulmen), a mi pedig lehetetlen, mert még származékai sincsenek, midőn a rosch gyök (=herba venenata, venenum) a rosch nemzeti név Ezéchielben, Rhoas Pliniusban a mai Rhädsch földön (kaukási Iberia Reinegg Beschreib. des Kaukasus II. p. 34.) oda mutatni látszanak, hogy a μῶς nevü s faju nemzetek Palaestinára becsapásai honnositák meg a szót a zsidók közt, kik szinte a veres és szőke szinüeket gyülölték, ők magok barna képüek lévén, azt annálinkább mondhatni, mivel minden hagyományok s történeti kútfők szerint a Ros nemzeti név a szőke fajuakat illeti, mint Frähn, Halling, Hammer, Kruge, Ewers a bizonyságokat összeszedték, melyeket itt kiirni szükségtelen (l. Frähn munkáját a nordman rus népről Petersb. 1838. Kruge értekezését Bülletin scientifique Petersbourg t. IV. Nro 9. 10. Hammer sur les. Origines russes 1825. stb.).

4) A rut roth szó alaki formái hát read, rand riod, gótul raudhs, rauth, ruath, ralt, ratti, rôt rät, rud, rod, rohita, rut, rutsch, ruz, rus, ros rossus, roos, rusch, rasch, resch stb. s Hupfeld a zsidónyelv egyik fő buvárja a semitai dam, adam hason jelentésü szókról alkalmazva, a nemzeti külső szinezetekre egyen vonalú fordulatokat mutat fel, utasitva a sanskrit rudhiram-ra = vér, tulajdonkép = roth, ἐρυθρον, más alakban rôhitas = roth (Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes III. B. 3. Heft p. 407.). Schafárik szerint ruti, rusi, rutheni Martinus Gallusban már egymást felváltva iratnak. Hammer pedig Mohamed intő szavaira „őrizkedjetek a veres szintől, mert ez az ördögé“, azt megjegyzi, hogy később a granadai fejedelmek attól elálltak, kik előtt a veres szin kedves volt (W. J. B. XL. p. 49), tehát mint Persiában az ellenkezőre ment át a dolog. Hogy a ros vagy rus nemzet, honnan később az orosz név, mind Constantinápolyban, mind a kaspi s kaukasusi földön, valamint Galliában rémitő volt, az évkönyvek mondják, mit Tappe oroszországi históriája különösen ki is emel, mi magyarok a barangoló szót is e barangolóktól (Varego-russi Barangoi constantinápolyi kimondás szerint) nyertük. Időnk nincs a fehér szóról is hason fordulatokat a persa peri, faeri előbb rosz, később jó geniusokban felmutatni, csak azt jegyezzük még meg, hogy a zend s sanskrit rusch Ceylonban a messzire vereselő czimetfa-erdőkre is használtatik ma is, s-rasse ott jó jelentésü szó, például rasse caeronde = édes vagy jó kéreg (Ritter IV. B. 2. Abth. p. 129.), ellenben Hernek német régi költőben rasz = scharf, beissig, zornig, böse, honnan rasza kearl = rosz suhancz (Ziska Idioticon W. J. B. VI. A. Blatt p. 27.).

A rut és rosz szóknak voltak hát jó jelentései is, mind a kettő vallásos szó, Ciceróban (Scipio álma c. 4.) Rutilus egyenesen Mars bolygó neve, a ruta füvel való babonás élésről az orvosi tudomány történeteinek kell felvilágositást adni.

Ur.

1) A halottas beszéd az isten névvel köti már összse „wimagyuc uromc isten kegilmet“ a finn herra = ur, herrailen = uralkodom, samojed erru, jerru, jero osztják Urt = ur (Gyarmathi aff. p. 31. 214.), a német Herr mind csak egy szó, mit régen észrevettek a nyelvvizsgálók. A latin herus már Isidorban Herr s Restus irja Heres apud antiquos por domino ponebatur, azért Jäkelben heredium, haerediolum = Herrschaft (49.) a magyar uradalom, szláv uhrad, honnan Uhradnik = dominalis praefectus, a szláv nyelvbe ez a magyarból ment át, különben Dankovszki azt el nem hallgatná, ki csak a görög ouros-hoz kapcsolta a magyar ur szót (= király Hesychius szerint), hogy azt elperelhesse a magyar nyelvtől, de feledé, hogy az ouros csak római formája az oros-nak (= terminus limes), mit Stephanus szótára fel is jegyez, nem tudta, hogy Thiersch e tárgyat ki is meritette, mely szerint a határkövek sjegyek Zeus oltalma alatt állottak, ki azért Zeus hopos-nak neveztetett, tehát a görög ouros szóban nincs meg eredetileg az ur szó értelme (l. többet Abhandl. der bayer Acedemie B. 1. p. 407.).

Visszatérve már a latin herus szóra Ihre szótárában olvashatni „Er vagy Herr = dominus, alaki formai jor, her, jarl, eorl, a latin herilis és erilis Ducang közép idői görög szótárában = despotikos az az ur, a párisi glossákban erilis = filius domini (=

urfi) eriles = domini, curialis stylusban, theotisce Ehr, pro Herr, hivatkozik Eccarda, ki igy ir, vox Herr olim Er scribebatur. In monumentis saeculi XIV. Er tribuitur adhuc principibus, episcopis, et omnibus nobilibus militari balteo cinctis (glossar. p. 378). Adelung is ezt tanitja Ehr szó alatt, ki a finn uro (ur) szót is felhozza, Jankovits előadása pedig (szónemzés lap. 134.), csak Wachter szótára előbeszédjéből van átvéve, ki igy irt :vir scythis aior armenis air, cambro britt. ur, gothis vair angelsax wer, alem. bar, nobis wer unde wehr wolf = homo lupus. Jankovits ugyan a görög aner szót is összesorozta, de az már messzibb elüt az egyszerü ur szótól, s inkább a persa ner, alban nersi (= vir) szókkal összeköthető. Hammer a ner gyöknek kétféle jelentését ki is emelé (W. J. B. LIII. Anz. Bl.), mely vizet és embert is jelent, Vischnu Nerayana neve a vit cosmogoniai elemére mutat, s azt a magyar nyir, v. nyirk, honnan nyirkos, a mit azonban bővebben mutogatni itt nincs hely. — A ner szóban (= ember) az *n* betü épen oly előtétel lehet, mint a Herr és Er, mind az aner mind a persa ner, s alban nersi, a zend ner, sanskrit nara szókra viszonyulnak vissza (= vir. Boblen de lingva Zend p. 35.).

2) A magyar ur szónak módositásai Klaprothnál, samojed nyelv ágazatokban jeru, jer, jerru, turk dialectekben er, ir, ire, eri, jeru, arini, mongolul er, ar, honnan ere = männlich (A. P. p. 103, 274. 383. és tab. 8. 32.). Strahlenberg mongol kalmuk szó füzérében ere, aere = der Mann (p. 137.). Adelung az Urian szóról azt jegyzi meg, hogy az közbeszédben gúny szó, midőn valakit urnak nevezünk, pedig nem az. Az örmény ayr vagy air szóról pedig meg kell jegyezni, hogy Pétermann szerint, ki uj örmény grammatikát adott ki, azt

a h r-nak kell olvasni (Jahrb. für wiss. Kritik 1836. Nro 13.). Ugyan ő az örmény h a y r szót (= atya) a kelta a t h a i r-ral hasonlitja össze, mely a kimondásban a h y r, mi ismét a h a y r, a y r vagy szerinte a h r s a h y r szók egyformaságát mutatná meg, emliti a turk e r szót is, a sanskrit *nr* gyököt (n a r a) a scytha a i a e r szót, de birálója tekintve az a y r ejtegetésére, mely a r h n formát vesz fel a görög αρρην-re utal = masculus, männlich (Jahrb. für w. Kr. 1843, Sept. Nro. 56.). Stephanus szótárában már a r r h e n szóról iratik „metaphorice significat strenuum, fortem, et qui effeminatus non sit, originarie = mas, masculus.“ Azonban a görög a r r h e n más formája a r s e n s e z a zend a r s a n a (l. Lassent az ördög szó alatt 3. szám), mi oda mutat, hogy az u r szó kezdetben istent jelentett, a mint hogy Báthori bibliájában is az u r szó isten helyett használtatik „jovetec ford ollonc urhoz“. (Révai ant. p. 106.) Nem lehet azért viszszatetsző ha állitjuk, hogy itt is az Ariusok vallására kell visszapillantanunk, kik az Aria vagy U r földön kegyesek, istenfélők voltak, s főistenük az u r volt, vagyis a világosság örök kútfeje. I r r i a chingaloisek nyelvén ma is napot jelent a francz. acad. szótára szerint, hol, mint a hold szó alatt láttuk, h a u d szinte = hold, a jakutok földén is a a r-t o y o n = a teremtés ura, Japanban a r o g = nap Brosset szerint (J. as. 1832. Nro 60. p. 529. l. nap = Japan), Bopp szerint a kelta v o e r = princeps, csak a régi bask n o r o = Gott (Allg. Lit. Z. Ergänz. Blätter 1843. Sept. Nro 83.). Az U r szó gondolatom szerint az Ariusok nevével összefügg. A pehlvi nyelvben igen jártas Mulla Firoza szerint E r ü az i r gyökszó többese, I r a n földneve annyit jelent mint a hivők, jó emberek hazája, sok persa iró Irán nevét innen magyarázzák, s azt Feridun E r vagy I r fia nevével hoz-

zák kapcsolatba, ki az Iran földet öröklé (Malcolm I. 4., 15.) Aria és Ariana földekről, az áriusokról, aria nevekről összeszedték a régi irók helyeit Salmasius Cellarius és Halling, ez utólsó igy ir a többek közt: „a Zend iratokban nem fordul Ari név elő (e nem áll l. Ritter VI. 17.), hanem a sanskrit törvénykönyvben Aryas legrégibb neve az indusoknak = tiszták, tiszteletre méltók. A germánok arii nevek (Ripu-arü, Bojo-arii etc.) mint a medusoknak, kik Hom vagy a Phallus tisztelete előtt arioj nevet viseltek, Herodot szerint az Iran földre utalnak, mely a zend iratokban Eceriene Weedscho, az Eddában Eriene, a Vendidadban Iranwedsch az indusok Airavata földje, a brahmanismus régi lakhelye (W. J. B. LXIII.), Schlegel Friedrik és Hammer szinte igy irnak kiemelve az eeri, ari, ver, keleti név formákat, azokat a német Ehre szóval hozván kapcsolatba (W. J. B. VIII. 458.), ma is a malay nyelvekben iran, arahai = nagy, méltóságos (Klaproth A. P. p. 380.). Az Ariana föld Wilson szerint majd szoros, majd tágos értelemben vétetett a nyugoti irókban, mi azt most mellőzve (l. Ariana antiqua London 1841, és megismertetését Jahrb. für w. Kritik X-ber 1842. s Ritter Erdkunde VI. B. 1. Abth.), csak azt jegyezzük meg, hogy Wilson szerint zendül airja = würdig, a Zendavestában zoroasteri vallást követők az ariusuk, vagy Ir földén lakók, a sanskrit arja egyszó amazzal, melynek gyöke Lassen szerint ar, s láttuk már az ördög szó alatt, hogy a finn-cseremisz ir, ere értelemben is egyez a zend airjával, Adelung pedig az Ehre és ur szók alatt feljegyzé, hogy az ar, er, ir, or gyök formák végre is egyre mennek ki, urat, világosságot, magosságot jelentők, mikre az ég, meny szó alatt is példákat adtunk, jelenben is a hegyek, or, gor, hor stb.

névformái hasonló eredményre elvezethetnek, de feladatunk most nem lévén ezekre is kiterjeszkedni, csak azt jegyezzük meg, hogy Dánielben (11. 35.) az isten s királyi hatalom a hegyek magossága által jeleltetik ki, s ez a megszokott keleti metaphora a szenthegyek ismeretes tiszteletével összefüggött, melyeknek csucsai a közhiedelem szerint égig nyulván, azok isteni lakoknak nézettek. Ha az emlitett gyökformák fény értelméből indulunk ki, ismét számtalan nevekre akadunk, melyek a világ vagy világosság urára vezetnek vissza, s az Ur földet, hol tiszteltetett, előnkbe tüntetik, azért Beregszászi nem épen alap nélkül a zsidó or, ur (= lux.) a zend huere (= nap) a magyar ur szóval ugyazonitá (p. 122.) Abrahám Ur városában született, Zoroaster szinte Ur földön kezdé tanitásait meg, Duboi de Mont perieux s Rommel szerint a kaukási Gnria tartomány helyben Uria, a *g* csak aspirativ mint uri kalaki nevezetje is mutatja, ez a név, szól Rommel, szinte közönséges volt, egykor Ázsiában. Duboi de Montperieux is a Zoroasteri ur földre emlékeztet, hol elkezdte Ormuzd vallását tanitni, s uri szót Hyde után tűzimádónak forditja (Götting gel. Anz. 1840. 5. Stück, hol Rommel Duboi kaukasi utazását ismerteti meg). Ur városról, hol Ábrahám született, sokféle tévedések voltak, mind a névre, mind a fekvésre nézve, mire Anm. Marcellin egy helye szolgált okul, melyre Bochart utalt „Ur nomine persicum castellum.“ A tévedések egész csomózatja Gesen, Lee, Tuch, magyarázatjaival közölvék a berlini kritikai lapokban (1841 Januar Nro 10.). Legbiztosabb magyarázatot nyujt a Zend hoare uj persa hur és khur (= nap), honnan khursan vagy Korasan tartomány neve is Müller szerint (J. as. 1839. Nro 40.). Ez a zsidó Ur v. or (= lux), honnan a zsidó Uriel, Uria, Ur, vagy Jair tulajdon nevek (Wie-

ner p. 39.) Filius Uri Khur fia (Exod. 31. 2.). Ures praefectus toparchiae Bethlem, Uran sacer codex dicit filium Uri (Reland Palaest. p. 494.) osset nyelvben hur (= nap Raske über die Zendsprache p. 24.).

Az orosz nagy szótárban or, ur, = tűz, afghan nyelvben arabul or (= splendor Brosset J. as. 1832. Nro 49. p. 28.) Edessa régi neve Urie, uri, Uran (= ignis, lux. Bayer histor. oshroena p. 4. 5.) Or, hajean v. régi örmény nyelvben (= nap), melyet Petermann szerint aur, arr-nak kell olvasni (Jahrb. für w. Krit. 1836. Nro 13.), Klaprothban afghanul vur, or (A. P. p. 58.), törökül ur (= tüz, Hammer Gesch. des osman. Reichs X. B. p. 337.). Horus egyiptomi isten a nap saját neve, mikor erősben világit (Jablonszky Panth. Egyipt. p. 213. 215. a nap phasisairól a sol inferus és superus-ról l. Hermes 1820. VII. B. p. 214. seq.). Plutarchban Horus neve Arueris a görögök csak assimilálták a nevet hora szavakhoz (= időszak, óra) s a horos nevet tovább terjeszték, koptusul ma is Dema-hair, s Demen-hour = Horus városa (J. as. Nro 77. p. 411.). A persa khur = nap ismét az arab és zsidó khur vagy khavar = palluit, albuit, chaldaeai nyelvben khivar = albus, candidus, syrusul haor (Winer p. 312.). Ide tart az Altai hegyek neve Ritter szerint = aurtai, ortai arany- v. nap-hegy (I. B. 1138.), az arany szónak is ez a gyöke a sanskritban hiranja és aranya = arany a latin aurum, franczia or stb., de jelent még eget is (coelum) a veda könyvekben (J. as. Nro 65. p. 422. s Bopp gloss. Sanskrit p. 201.). A görög Uranos csak ez a sanskrit aranya, ámbár Bochart azt a zsidó urunból vonja le (= lux) Venus Urania a sanskrit Arouna = aurora, Stahl magyarázatja szerint (J. as. 1832. Nro 52. p. 351.) szépségéért aranyos nevet is viselt, Chrysogone

a pénz-feliratokban reá czéloz mint Creuczer fejtegeti (W. J. B. LXII. A. B. p. 37. s az aranyozott hajakról l. Bochart g. s. p. 891). Urania város volt Cyprusban is, melynek lakói csillagokká lettek, Herodot szerint phoenicziai telepek vitték oda be Venus tiszteletét (l. Bochart l. c. p. 354.). Aran vagy Uran föld ma is Aserbeidschánnak a régi tűz örökhazájának egy része, gazdag arany- s ezüstbányákkal, Gendsche és Berda a fővárosairól hires, amaz a magyar kincs szó, ez a magyar Berde családnév, miket mutogatni most időnk nincs (W. J. B. XXXVI. p. 278.).

Hallgatok a zsidó Urim szóról, mely csak pluralis majestaticus Ur helyett, mely a zsidó főpapok jósló fény tüzes paizsa volt, a nagyság fogalmairól a fönnt érdeklett gyökszóknak például uru sanskr. ahuro, zendül Ear persául = magnus, arabul magnitudo (Bopp gloss. sansk. 37. Rask de l. Zend p. 34.), az óriás névről, melyben szinte a nagyság fogalma rejtezik, az előadattakból is ugy hiszem elég világos leend, hogy az Ur gyök a világosság istenét jelenté kezdetben, hogy volt Ur föld a régi Ariana, melyben az Ur vallása tenyészett, hogy később sokoldalu jelentés tapadt a szóhoz a kifejlett polgári élet- s nyelvviszonyok szerint, különösben népfőnökök, törvényhozók e névvel tiszteltettek meg, például Uranos Santhoniathon és Sicilia Diodorus szerint, kiknek helyeit közli Wachter, melyek szerint ez a király az égijegyek magyarázatjához értett, jósló bölcs volt, miért is a görögök róla nevezték az eget Uranosnak („et plebs nomen Urani ad coelum transtulit“, l. Glossar Waltheri in voce Uranos). Az Uranos szó tehát, nem a magyar ur-anya mint Otrokocsi tanitá, hanem Bochart szerint (g. s. p. 896.) a zsidó uran = alux, persa Iran s Aran a sanskrit aranya

és arouna, maga Herodot tanitja, hogy Cyprusba phoenicziai telepek ültették át urania tiszteletét, s a keleti befolyásokat arab- és syro-aram földről a görög mythologiára a történetek fonalában nyomozhatni, miként legujabban is Fresnél a styx, hades v. pokol, Radamanthus Menes nevekre szerencsés útmutatásokat tett (l. meny shold szót). Ez az arab Urayr = nobilis, eximius, princeps familiae, oeranin-yrun többese = principes populi ac proceres (M. t. 3. 1. 701.) ide számlálom annál inkább, mert az Urfi keleties régi műszó vallásos rendelkezésekben, melyet a franczia academia szótára Arefi formában „adun homme spirituell" magyarázattal, egy régi persa poëta Urfi nevet viselt (Fundgruben des orients VI. B. 3. Heft p. 282.), Hammer a névszót legalis-nak forditja orpheus nevével ugyanazonitván, ma is Urf az uralkodó törvény parancsát jelenti arab és turk földön. (W. J. B. LII. p. 44. és Gesch. des osm. Reichs 2-te Ausg. 1. Les. p. 92.). A régi Ariusok voltak hát kezdetben az igaz urak, az urban hivők, mint Mann törvényei is bizonyitják (Ritter IV. 458.), később a Pendschal földre tolakodott más vallásu scytha fajok szabad köztársaságai csúfságból Arettas, Aräschtra-soknak neveztetnek (= ur vagy király nélkül valók), Pfeiffer és Bohlen még a Pharao nevet is az ur vagy uro törzsből magyarázták, melyben a *p* betü a szokott egyiptomi név elő = ur, király (Die Genesis von Bohlen p. 163.), a mi a Hors u isten névre vezet vissza. Mások a Pharao nevet a napragyogásból magyarázták, mit itt mellőznünk kell, a gnosticismusban Horus és Jas (= jó) egymásra hatnak, et sic Horum coercentem eam. (Sophiani) ne anterius irrueret dixisse Jas (Irenaeus 1. W. 1.).

3) Láttuk már az Ur Herr, wir scytha aj-or,

örmény Ahr stb. szó alakokat, mikhez a kurd ár (vir) siami bhura = ur (Ritter IV. 76.) a görög kuros, s kurios (= ur), a persa cyrus, kyros név (= sol) s Ariamnes név (urat jelentő névszó Svidus szerint Bayert hist. osroen pag. 81.), adhatok azon megjegyzéssel, hogy vir korántsem a magyar ur, hanem a magyar férj kelta nyelvben gwr, fear, sankritul var-a (W. J. B. CIII. p. 126.). Lepsius által kiadott régi italiai edényfeliratokban fir (Gelehrte Anzeig. 1843. May Nro 25. München). Bopp is a kelta fear, fer (= vir), a sanskrit vara szóval ugyanazonitá (l. Pictetet Journ. as. 1840. Nro 51. p. 234), syrjánul is ver = férj, verösös = férjet, verossaja munny = férjhez menni (Gablencz Grundzüge der syrj. Grammat. p. 6. 39.); a *bh*, *v*, *f*, *g*, az elősorolt szókban csak előtételek, meghosszitásai s erősbitései a törzsnek, igy van a Tur név szóval is a dolog, mely istent, urat, hegyet, oriást, villámzót s. a t. jelentett, s minden phasisaiban az ur szó jelentéseinek osztozkodik, még abban is, hogy persa hagyományok szerint valamint Ir Feridun fia Iránnak, ugy testvérje Tur Turán országnak (= Aniran vagy a mi nem Irán föld) nevet adott. Ha végre az ur szó különösben embert is jelent, még pedig a nemesebb fajt, a férfi-nemet a parancsolót, azon sem akadhatuk fel, mert a mann szóval szinte igy van a dolog (l. meny) s mint ott van menyecske, meny, menyasszony, ugy itt is van ara = menyasszony, Irene (= a persa schirin Herbelot t. 3. p. 378. t. v. p. 203.). Here, vagy Juno, Aurora, ki a fiatal szép orionba beleszeretvén, azt csillaggá változtatta stb. Hogy a Mann a nemzetek neveiben is közönséges láttuk, az ur vagy Er szóval is történt Cattuarii, Bruetvarii, widioarii stb. a vir szóval szinte igy van a dolog „Angri-varii, Aniivarier, az angelsax

és skandinav népfajok közt Herřon-vare, Cont-vare Fort-vari. Hogy az Er a névszókban a Mann szerepét viseli, a germán nyelvben azt Soltan Adelunghoz való toldalékában fel is jegyezte.

TARTALOM.

	Lap.
Bevezetés .	1
Első rész . .	7
A magyarok Istene . . .	9
Egy vagy több Istent hittek-e a pogány magyarok?	19
A pogány magyarok bálványairól	28
A papságról. 1. §. A tátosok	47
A tátosok foglalkozásai 2. §.	62
A varázsló nőkről 3. §. .	76
Az istenitiszteletmódokról . . .	85
(A vizekről, fákról, kövekről, hegyekről).	
Az áldozatokról	96
A libatiókról	105
Véreskü	110
A temetkezésről	117
A kún sírhalmok- s bábokról	127
Kardtisztelet s hadjárat	145
Műveltségi állapotjuk	155
(Paizson felemelés. Népgyülés. Földcsókolás. Szalmakoszorú. Irás.)	

Toldalék.

Áld, Áldozat, Áldomás stb.	179
Ármány	185
Bal	191
Balázs	196
Bálvány	203
Belényes .	213
Ég (coelum), Ég (ardek)	216
Él, Élő stb.	222
Fene .	228
Hála, Hala	232
Hod, Hold (luna)	235
Imád	245
Isten	251
Jó .	258
Lidércz és Garaboncza	264
Manó . .	268
Meny, Menyasszony, Menyecske	271
Nap	286
Ördög	296
Öröm	310
Rut és Ross	316
Ur	322